

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

The **4 Price** clowns musicals *parodyst and step-dancer*

V. Meloni

S. A. L. CIA. E. GUAZZONI-ROMA

CIRKUS BELLI

DANMARKS STØRSTE CIRKUS

Ankommer til **ROSKILDE** — Cirkuspladsen — Kun 3 Dage!

Premiere Tirsdag d. 15. Sept. Kl. 20

Cirkus Belli præsenterer Sæsonen 1942:

Næste Forestillinger: Onsd. Kl. 16³⁰ og Kl. 20. Torsd. Kl. 20

NICO OG ALEX INTERNATIONALE CLOVNER

DOBBELT TRAPEZ AKT

THE DA SISTERS

VERDENSATTRAKTIONEN:

"Babs" MARION CASI!

FØRSTE GANG I DANMARK

NYT **4 WELTONS** NYT

KOMISK SERIØS FLYVENDE TRAPEZ.

Grethe Halmtorp Co — SENSATIONEL DANSK PERSATTRAKTION

4 ROLANDI SORELLI 4

FÆNOMENALE KØLLE JONGLØRER OG SPRINGAKT.

Barbar **BALLETTEN**

7 DAMER

GASTON KOMISK CYKLIST

DIR. ORLANDOS
20 FRIHEDSDRESSUR
SMUKKE HESTE FREHFØRT AF DRESSØR **T. KRUSE.**

—Wolle.42

BILLETPRISER (incl. Skat):

Parket, Stole	Volksne	4,50	Børn	2,50
1. Plads	-	3,50	-	2,00
2. -	-	2,50	-	1,25
3. -	-	2,00	-	1,00
Galleri	-	1,25	-	0,75

Hver Aften Kl. 20 stor Forestilling

Lordag Kl. 16³⁰ og Søn- og Helligdage Kl. 16 stor Familie-Forestilling med hele det store Program

Direktionen

ALSO GARDNER - JET STALL - ROTTERDAM

Kun nogle Dage!

CIRKUS „ALASKA“

giver stor Forestilling

i Brovst ved Aalborgs Hotellet

Tirsdag d 9 Nov Kl 8 1/2

Onsdag d 10 Kl 8 1/2

Stort
Artistpersonale
af
1. Klasses
Kræfter

1. Kl. Heste-Dressur
12
veldresserede
Race-Heste

Af det righoldige Program fremhæves:

Hingsten „Rorvig“ framløber i Frihed af Direktøren.	POLLO, Springhund, enestående i Højde- og Længdespring	Miss Franchonette, Original-Tricks paa Telefontraad.	Blomsterpiggen. Mimisk Ridescene af MILITARY.
Komisk Dobbelt-Voltice. Rides af 3 Klavner.	Corps de Ballet. Russisk Steppemest. rides paa 7 usadledede Heste af Hr og Frk. Bruun.	Voltice à la Richard, rides af Little Josef.	
Friheds-Potpourri. Hestene „Preciosa“ & „Aurich“.	Labella Brunetto, Parforce-Rytterske.	Den originale Dumme-Peter med sine grundkomiske Entreeer.	Ekvilibrist-Akt Udføres af FRANTZ KRÖNEMANN.
Sigvard Alberti, Salon-Hørdigstøt.	SISTERS VICTORIA. dobbelt Trapez-Produktioner.	Dumme-Peter Villy i sin Original-Entree.	

Obs. Ved hver Forestillings Slutning gives en **Obs.**
stor komisk Pantomime el. Ridescene

Paa alle Pladser, hvor jeg har optraadt med mit Selskab, har jeg høstet den største Anerkendelse, og jeg haaber, at det kunstelskende Publikum, saavel her som i Omegnen, vil hædre mig med sit vrede Besøg. Særlig kan jeg, stættende mig paa mit Selskab, som bestaar af 1ste Klasses Kunstnere, garantere en fornøjelsesrig Aften.

Cirkus er elegant oplyst med det ny Belysningsmiddel Lux

Eget østrigsk Musikkapel under Anførsel af Musikdirektør Biehler

Billetterpriser: Reserverede Pladser forefindes. 1ste Plads 1 Kr. 25 Øre, 2den Plads 1 Kr., 3je Plads 75 Øre, Staa-plads 50 Øre, Børn under 10 Aar 1ste Plads 75 Øre, 2den og 3dje Plads 50 Øre, Staa-plads 25 Øre.

Indgangen aabnes en halv Time før Forestillingens Begyndelse.

Talrigt Besøg forventes.

Med Høflighed
Direktionen.

Cirkus Chr. MIEHE

Galla-Premiere:

Hver Aften Kl. 20
Søn- og Helligdage
2 Forest. Kl. 16 og 20

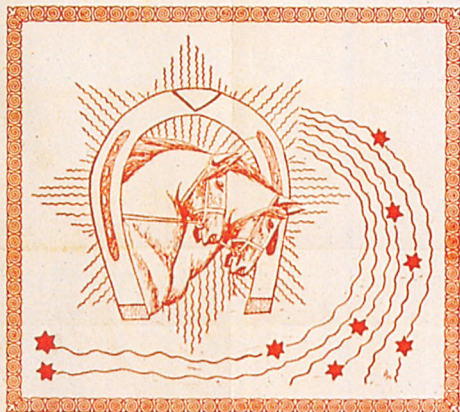

3
Wencent
Akrobat-Akt

Mr. LARNOs
dresserede
Duer

Dadito og Splint
Skandinaviens
morsomste Klovner

Kunst- og Hurtig-Maler

Lafay
den
faldende
Mand

FRIHEDSDRESSUREN FREMFØRES af Fru. ISABELLA

John. Marlinton's
originale Wild West-Show

Miss Zitta - Linedanserinde
Elegante Danse-Kombinationer

Mr. Johnson og
Partnerinde

TO OLYMPIA
Luftsensation

ILLUSIONISTEN?
Den lille Tarzan . . Lyn-Voltige

Dansk Orkester under Ledelse af Kapelmester Elith Quist

BILLETFRISER: Galleri 1,25, 2den Plads 2,00, 1ste Plads 2,50, Stole 3,00 (Skat iberegnet) - Barn: Galleri] 0,75, 2den Plads] 1,00, 1ste Plads 1,25, Stole] 2,00

Ærbødigt **Chr. Miehe.**

ROYAL

HVER AFTEN KL. 20 Fest-Programmet 1958

Kæmpeudvidelse af Pladsantallet

THE **CONDES**

Kombineret PERCH og Jonglør Sensation
en dansk Artisttrup paa Vej mod international Berømmelse

STEWOS-Truppen
originalt COWBOY FESTIVAL
Wild West Show i Jet-Tempo
Fridag paa Prærien
effektfuld Western Fantasy

TWO **CARLOS**
humst-humst Akrobater
i Hvirvel Tempo

Humoristisk Revue
Charlie & Busser
publige Indfald - grinsagtige Gags

Efter Kappestrid med Europas førende Cirkus er det lykkedes Direktionen at sikre sig

Miss **DOREEN**

3 prægtige tibetanske
KRAVEBJØRNE
nestående Dyremærker med bl. a. balancerende og springende Egensk. De skaade Kammer hunder sig med Liv og Lyd paa træst. Scenerier som Løbehjul og adfærd rent fantastisk Ting
INTET MINDRE END DET BEDSTE I SIN ART

Kan De tænke at se?
Saa glad blev vi
Succeskløvnene ALFREDOS
en Kassefuld af lattervekkende Pastord
LUTTER * LYSTIGE * LOJER

DIREKTØR JOSEPH'S
Dejlige Heste og Ponnier
i flotte og morsomme Dressurpræsentationer

PONNY CAFE'EN
Irenneragende Dressur-Nyhed

Den værende Hest
PROFESSOR BONGO
Publikums Yndling

1500 SIDDEPLADSER

DAMLEES

Musical-Comedy
en humoristisk 12'er

Den musikalske Klovner Damlees
inviterer Dem paa
„Rundrejse i Tonernes Verden“

Fiksfakseri
Eksperter

MELANDER

Manipulationer i
"sværte" **„2 - 5 fikse Fingre“**

DEN DRISTIGE TRAPEZFAMILIE

Trio Miparis

viser sine emineente Færdigheder i
de højere Luftlag

Brown **HUNDL** Revue
Brown **HUNDL** Revue

53 Personer - 20 Salon- og Pakvogns
16 veldresserede Heste
samt Æsler, Hunde og Aber

Den store velrenomerede

CIRKUS

Stort
Program

BENNEWWEIS

Eget tjekisk
Horn-Orkester

25 veldresserede Heste

ankommer paa Gennemrejse og giver

STOR GALLA-FORESTILLING

i et stort lukket to Masters Cirkus-Telt

Premiere:

Onsdag den 29 Juli
Torsdag den 30

Hver Aften
Kl. 8

Af Programmet fremhæves:

NYT DRESSUR-NUMMER

bestaaende af 4 Raceheste: 2 Serber og 2 engelske Heste, fremført efter ny Metode uden Pisk, men efter Kommando af Direktør Benneweis

Det store **LESS 4 HOLTES** Fænomenal
Attraktions-Nummer Luft-Akt

Jockey rides paa den jydsk Hoppe Hekla Ponny-Voltige rides af Søsken Benneweis

Frk. Schlander, Drattsejl-Akt

Friheds-Dressur Grand-Danois
Hunden „Inge“

Springskole rides af Miss Jonni

Cowboy-Voltige rides af Frk. Ellen

Dummeperter Lorentz med sin grundkomiske Partner little Robert i deres lattervækkende Entree

Nyt! Dressur-Akt - 5 Fox-Terrier Nyt!

Premiere af Hr. og Fru Benneweis kaldet Publikums Yndlinge, som overalt i Danmark har høstet mægtigt Bifald. 5 Hunde som Salomortale-Springere, Vippetræ-
Akrobater, Bokser og Dansere. Bemærk! „Flocky“ gaar paa Forbenene ned af en 4 Meter høj Træpestige. Aldrig før set i Danmark

Det amerik. Cowboy-Ridt med Lassokastning
rides af de tre Jenkings

Ungarsk Post rides paa flere Heste af
Mister Holte

Amerikansk Hattefægtning, Lattervækkende Ridescene

5 Dværg Shetlands-Ponnyer i Frihed

Overalt, hvor jeg har givet Forestillinger, har mine Præstationer høstet stærkt Bifald baade af Publikum og Pressen, og haaber jeg ved mit Besøg det hjatterede Publikum vil stalle mit Foretagende

Staldmester: A. Bruun. Kapelmester: Johan Oudes. Teltmester: M. Petersen. Elektrikker: L. Larsen. Reklamechef: R. Malling. Forretningsfører: L. Benneweis

Man bedes om at lade Plakaten hænge,
saalænge Selskabet opholder sig her i Byen

Censtryktrykkeri, Esbjerg

Med Højsættelse
BENNEWWEIS
Direktør.

● ELI BENNEWEIS TOURNEEN ●

Salvaret Show

En straalende Parade af
Verdensartister i Topform

Kay French

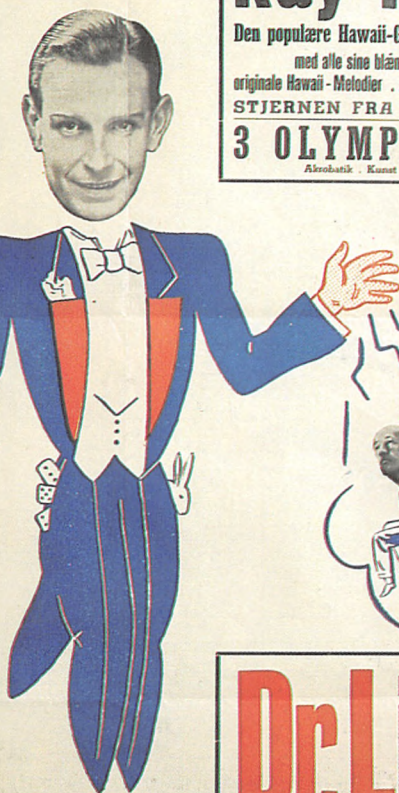
Den populære Hawaii-Guitarist
med alle sine blændende smukke,
originale Hawaii - Melodier ...

STJERNEN FRA HAWAII

3 OLYMPIA GIRLS

Akrobatik · Kunst · Skønhed · Charme

OTTO FRANCKER

Den legende Sjævelandsk Danser og Hovmandskunstner

DAISY SISTERS

Swing, Step og Tap Dancing

Den musikalske Verdensattraktion

MAG KAY

Magis og fantastisk Fløjtetone holder ud af MAG KAY som heder Guden
hendes af Lærte - Men She made af de 1.200 Musikanter i Show

De glade Sømænd
MUSIK OG SANG

Dr. Lie

Alle Selve Indvirkningerne
hvor - En utrolig og dy-
velde af det af de 12
velfortalt som verdens største
koncerten lige som alle de
Publikum holder sig for
høje og høje og høje og høje
og høje og høje og høje og høje
Dr. Lie har gennemført som en
Kong af verdens Hæder som
en Hæder.

En Sensation af Verdensformat

Tourneens Adresse: N. Olsensvej 7, Faxø. Telf. Nr. 9.

GRAM ANDERSENS HOTEL SØNDAG DEN 26. OKTOBER KL. 20

Efter Forestillingen Dans for Publikum.

Billetspriser: Kr. 1,00, 1,50 og 2,00 plus Skat. Børn halv Pris.

BENNEWELIS!

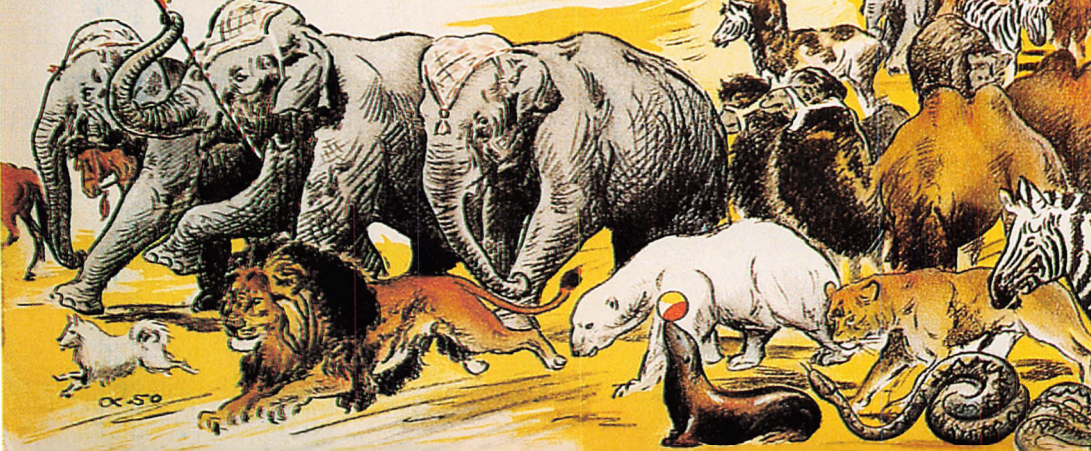
SKANDINAVIENS største CIRKUS
Kæmpeopbud af Dyr og Mennesker

CIRKUS!

FORESTILLING HVERDAGE KL. 20
SE IØVRIGT DAGSPRESSEN
TIL ALLE EFTERMIDDAGSFORESTILLINGER
betaler Børn under 14 Aar - halv Pris
VED CIRKUS FOREFINDES CYKLESTALD OG
BILPARKERING
BILLETKONTORET ER ÅBENT DAGLIG FRA KL. 10
CIRKUS STORE POPULERE ISKIOSK
VED DAGS OG NÅRER FRA KL. 10.
SÅS ALLE ARTER AF LÆKRE FORFISNINGER

MANAGER
AABEN KL. 11-15
HELLIGDAGE KL. 10-15
VOKSNE 1 KR. - BØRN 50 ØRE

P. JENSENS TRYKKERIE KØBENH.

BENNEWELLS!

HARTLEY'S *Ynde og Charme*
LUFTBALLET *under Cirkuskupten*

BENNEWELLS' *nyimporterede* **ZEBRAER** OG **KAMELER**

4 MASSINOS
KOMBINERET TRAMPOLIN OG FLYVENDE RECK

EDDY *Den fænomenale franske*
CYKELKOMIKER

POLO RIVELS FAMILIEN
VERDENS STØRSTE OG FORNEMSTE CLOWN-ENSEMBLE

Benneweis **ELEFANTREVUE**
NY DRESSUR MED 5 ELEFANTER DERIBLANDT
VERDENS MINDSTE DRESSEREDE ELEFANT

3 DOBBELT SKOLE *rides af* **SONNY BENNEWELLS**
OCTAVE de PESSEMIER OG **CLAUS FUHRMANNEK**

RICARDO *FREMFORER* **BENNEWELLS' SØLOVER**

BENNEWELLS' VERDENSBERØMTE HESTE
præsenteres i nye og elegante
Frihedsdressurer af **Direktor** **ELI BENNEWELLS**

CIRKUS AMBULANTE ZOO
ER AABEN DAGLIG FRA KL. 10
Bil og Cykelparkering ved Cirkus
BILLETKONTORET AABNER KL. 10

Oscar Knudsen 51

FL. JENSENS TRYKKERIER KØBENH.

BENNEWWEIS

SKANDINAVIENS STØRSTE CIRKUS

RINGSTED

(DYRSKUEPLADSEN)

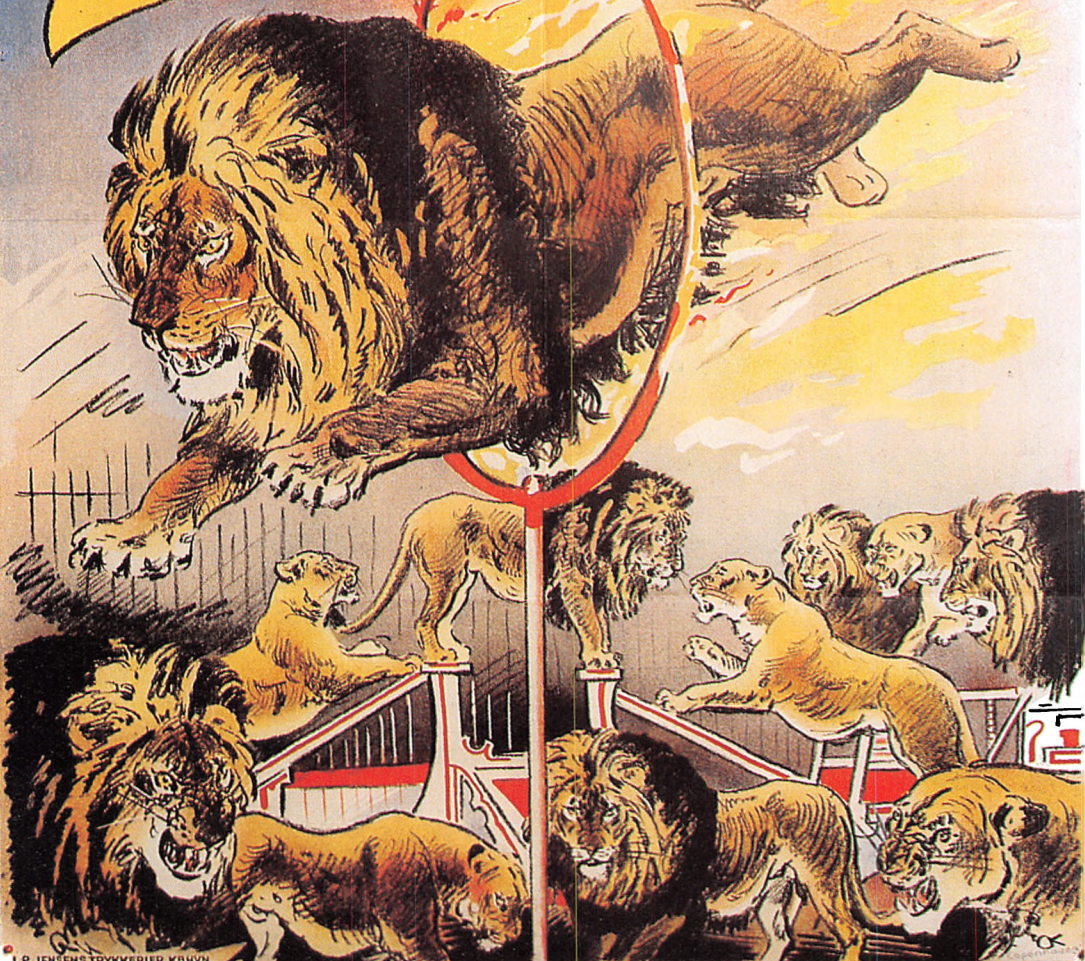
Premiere: Lord. d. 24. Maj Kl. 20

Søndag den 25. Maj Kl. 16 og 20

(Kl. 16 Barn halv Pris) -

Billetter Forestillingsdage fra Kl. 10

Cirkus-Telefon: Ringsted 1541

BENNEBALLETS

NORDENS STØRSTE CIRKUS

DE PRÆGTIGE BERBERLOVER

LITTONEN & SUNDEN

CIRCUS

BENNEWEIS

KONGE TIGRE

PER HANSEN & PETER NIELSEN 1960

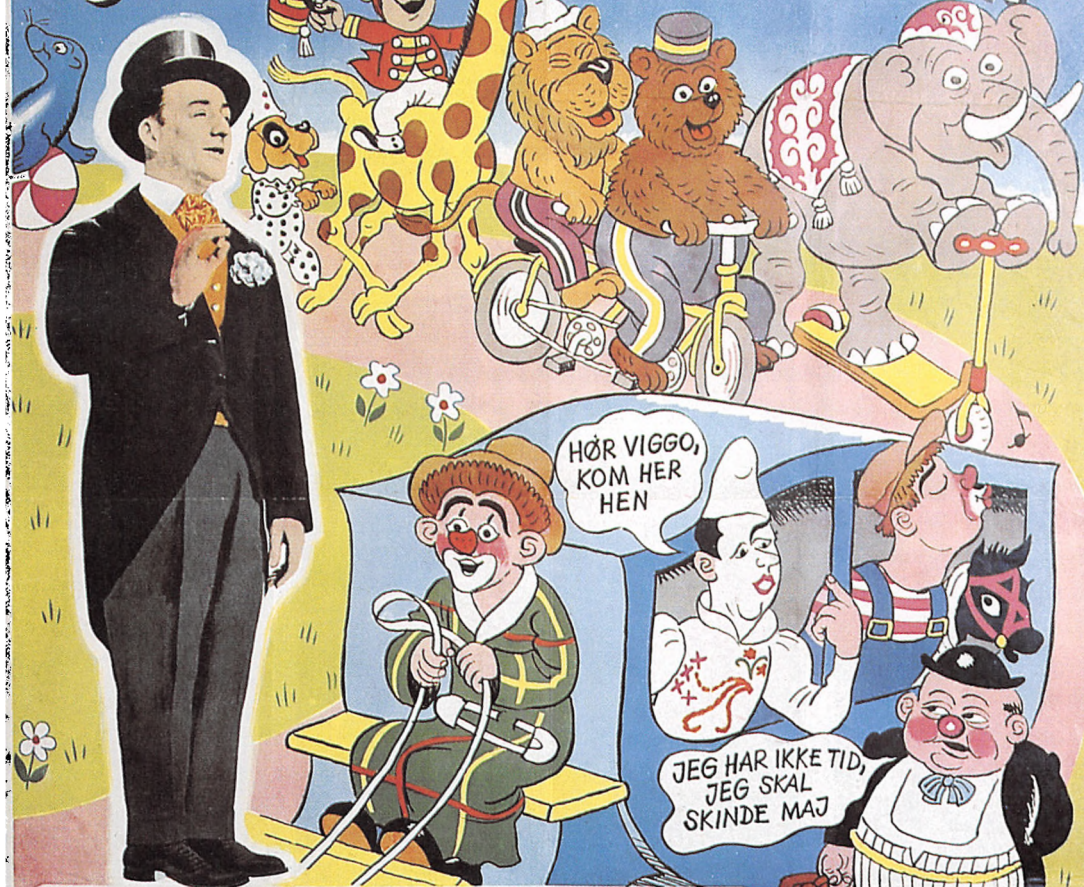
1. P. LEJNERS TRYKMERIE, KØBENH.

CIRKUS BELLI
præsenterer
GIGANTISK ILDSHOW

I EUROPAS FØRSTE OG ENESTE
SELVLYSENDE PLASTIC-MANEGE

CIRKUS BUSTER

KALUNDBORG

Premiere: Tirsdag den 20. juni kl. 20

Onsdag den 21. juni kl. 16 og 20

RIGTIG CIRKUS - med løver, indiske elefanter, musser af heste, chimpanser og et væld af internationale artister og selvfølgelig de populære TV-klovner Buster, Viggo, Bernhard og Poul

Billetsalg ved cirkus og på telf. 1240 fra kl. 11

Mofens Tittel

BENNEWEIFS

NORDENS STØRSTE CIRKUS

Oscar Nielsen
Denmark
- 63

Godthåbsvej
(Hjørnet af Hillerødgade)

9.-19. Maj
hver Aften Kl. 20
d. 10., 11., 12., 15., 18. og 19. 2 Forestill. Kl. 16 og 20
Billetter fra den 8. Maj Kl. 11 . Godthåb 2286
TELTET ER OPVARMET!

Cirkusplakater nr. 1 - 16 (foran):

- 1 Artistplakat, i fagsproget kaldt for litho, ca. 1927, 100 cm x 140 cm. Tryk: E. Guazzoni, Rom. Wienerklovnerne var efterkommere af Carl Price, født 1803 i København. Den hvide klovn er Pierre Price, født 1863. Klovnen med den strittende frisur er plejesønnen George D'alinge, født 1890. Derefter sønnen, den magre Sascha Price, født 1897, og datteren Antoinette Price, født 1896.
- 2 Cirkus Belli, 1942, signeret: Wolle -42, 60 cm x 88 cm. Tryk: Aug. Laursen, Lit. Etabl., Horsens.
- 3 Cirkus Alaska, formentlig 1909, 57 cm x 86 cm. Tryk: Central-Trykkeriet, Sønderg. 42, Horsens.
- 4 Cirkus Chr. Miehe, 1942, 61 cm x 87 cm. Tryk: Faxe-Bugtens Bogtrykkeri, Faxe. Telefon Nr. 9. (Familien Bruuns regie).
- 5 Cirkus Royal, 1958, 64 cm x 96 cm. Tryk: Roskilde Dagblads Bogtrykkeri.
- 6 Cirkus Benneweis, formentlig 1925, 63 cm x 96 cm. Tryk: Centraltrykkeriet, Esbjerg.
- 7 Eli Benneweis Tourneen, vintersæson 1940-41, 63 cm x 95 cm. Tryk: som nr. 4.
- 8 Cirkus Benneweis, 1950, signeret OK -50 (Oscar Knudsen, København), 62 cm x 85 cm. Tryk: I. P. Jensens Trykkerier, Kbhvn.
- 9 Cirkus Benneweis, 1951, signeret Oscar Knudsen -51, 62 cm x 85 cm. Tryk: som nr. 8.
- 10 Cirkus Benneweis, formentlig 1952, signeret OK (Oscar Knudsen), 62 cm x 85 cm. Tryk: som nr. 8.
- 11 Cirkus Benneweis, 1952, signeret (Erik) Stockmarr, 62 cm x 85 cm. Tryk: Lundgren & Andersen.
- 12 Cirkus Benneweis, 1953, signeret (Erik) Stockmarr -53, 62 cm x 85 cm. Tryk: Permild & Rosengreen, Kbh.
- 13 Cirkus Benneweis, ca. 1954, signeret Oscar Knudsen, Copenhagen. 62 cm x 85 cm. Tryk: som nr. 8.
- 14 Cirkus Belli, 1957, 62 cm x 85 cm. Tryk: som nr. 12. (Familien Benneweis regie).
- 15 Cirkus Buster, 1961, signeret Mogens Juhl, 62 cm x 85 cm. Tryk: som nr. 12. (Familien Benneweis regie).
- 16 Cirkus Benneweis, 1963, signeret Oscar Knudsen, Denmark -63, 62 cm x 85 cm. Tryk: som nr. 12.

Samtlige plakater i CHS.

De gamle cirkusplakater er affotograferet på Kodachrome film

ANDERS ENEVIG

CIRKUS I DANMARK

BIND 1

KØBENHAVN
DANSK HISTORISK HÅNDBOGSFORLAG

ISBN 87 85207 58 6 (bd. 1, indb.)
ISBN 87 85207 61 6 (bd. 1-3, indb.)

Anders Enevig: Cirkus i Danmark, bd. 1-3:

© Copyright: forfatteren Anders Enevig &
Dansk Historisk Håndbogsforlag ApS.

Alle rettigheder forbeholdes. Enhver form for fotokopiering eller anden mangfoldiggørelse af denne bog, helt eller delvis, i et eller flere eksemplarer, til pædagogisk, merkantilt eller andet formål, forbydes i henhold til gældende danske ophavsretslove. Værket kan frit citeres i forbindelse med en anmeldelse eller omtale i h.t. presselovens bestemmelser herom.

Ønsker De at sikre en betryggende arkivering af fotos, papirer, scrapbøger, programmer, plakater m. v. fra cirkus- og artistverdenen, bedes De venligst sende materialet til: Håndskriftafdelingen, Det kongelige Bibliotek, Christians Brygge 8, 1219 København K. – eller: Cirkushistorisk Studiesamling, Anders Enevig, Skovløkkevej 13, 5240 Odense NØ, tlf. 09-10 92 35.

Oplysninger, korrektioner og forespørgsler vedrørende værket bedes rettet til forfatteren på ovenstående adresse.

Udgivet af:

Dansk Historisk Håndbogsforlag ApS
Klintevej 25, DK-2800 Lyngby
Tlf. 02-88 85 00

INDHOLD

Cirkusplakater i farvetryk	foran -	1
Forord		7
Indledning		9
Kulturel minoritet		9
Hvorfor har cirkus lav status ?		12
Lokal forskelsbehandling		16
Hvad betyder ordet: privat ?		20
Transport		21
Hvem er gøgler ?		24
Hvad betyder ordet: cirkus ?		28
Manegen tager form		29
Teltet		36
Amfiteatraliske siddepladser		49
Orkestret		50
Bevillingssystemet		58
Forlystelsesskatten		59
Cirkusrådet		63
Markeder		64
Cirkusmutter		66
Sprechstallmeisteren og forestillingens etik		66
Generationsskiftet		69
De tre store slægter		70
Strøtanker		70
Price		72
Baron Knuth		131
Abe-Schmidt		160
Belli		178
Bruun		200
Benneweis		231
Forkortelser		272
Noter og cirkusoversigt		273

Forord.

Mit personlige grundlag for at skrive om cirkus er, at jeg gennem ca. 25 år har interesseret mig for færende folk og minoritetsgrupper. I samme periode har jeg indsamlet fotografier og genstande vedrørende cirkus og gøgl til Nationalmuseet og indspillet båndoptagelser om emnet til Dansk Folkemindesamling.¹⁾

Min private samling, som jeg lidt ubeskedent kalder Cirkushistorisk Studiesamling, bestående af fotografier, officielle dokumenter, slægtstavler, scrapbøger, udklip, bøger, trykte programmer, plakater m.m., vil til sin tid blive placeret i Håndskriftafdelingen på Det kongelige Bibliotek.²⁾

Landsarkivar, dr. phil. Anne Riising, Odense, takkes for kritisk gennemgang af manuskriptet og for kapitlet om kildeanalyse i sidste bind.

To cirkuskyndige: Livskunstneren Kjeld Jørgensen, København,³⁾ og vicedstadsbibliotekar C. P. Kraft, Haderslev, takkes for med skarpt blik at have læst cirkusfaglig korrektur på manuskriptet.

Endvidere takkes de mange arkiver, museer, biblioteker, jeg gennem årene har ulejliget med mærkelige spørgsmål. Undertiden har deres service ligget langt ud over det rimelige, hvilket naturligvis kun har lettet mig i arbejdet.

Flere private samlere har gennem årene hjælpsomt stillet deres materiale og specialviden om cirkus til rådighed for manuskriptets udarbejdelse. De bringes hver især en særlig tak.⁴⁾

Ligeledes takkes på det hjerteligste de mange artister, cirkusfolk og private, der har øst af deres viden og derfor er nævnt i forkortelseslisten og noterne. Endvidere de hundreder, der i årenes løb gennem samtaler har givet mig den baggrundsviden, der er nødvendig for overhovedet at kunne gå igang med opgaven. Ingen nævnt - ingen glemt !

Sidst, men ikke mindst, vil jeg takke min kone, Inga Enevig, der gennem de mange år har fulgt indsamlingsarbejdet med levende interesse. Stundom med beundringsværdigt tålmod. De sidste åringer har hun bistået med manuskriptet og svunget chambrieren, så arbejdet omsider kunne blive færdigt.

Anders Enevig

Praktisk vejledning.

Noter og cirkusoversigt er bagest i hvert bind.

Navne-, sted- og sagregister, kronologisk cirkusliste, litteraturhenvisninger, liste over fagudtryk og kildeanalyse – er bagest i sidste bind.

Billedmaterialets originalmål: Bredde x højde.

Indledning.

Dette afsnit behøver man ikke nødvendigvis læse først. Når emnet har fænet, kan den interesserede læser vende tilbage og finde hjælp til forståelse af den elementære baggrund for cirkus.

Lad det være sagt straks og tydeligt: Bogen handler ikke om artister, klovner og cirkusnumre. Disse emner er der skrevet i tonsvis af bøger om.

Denne bog handler om cirkus set under en anden og ny synsvinkel, idet jeg med samtidens kilder som dokumentarmateriale fortæller om cirkus som begreb, erhverv og livsform.

I dette indledningskapitel koncentrerer jeg mig om den historiske og materielle udvikling af cirkus. Jeg strejfer også erhvervets aktuelle situation. I kapitlerne om de enkelte familier kommer vi ind på, hvordan det omrejsende fremmede minisamfund, som et cirkus jo vitterligt er, i tidens løb er blevet modtaget af publikum, presse og myndigheder. Vi vil også opleve cirkus bag kulisserne.

Danmark har i tidens løb været besøgt af mange hundrede fremmede akrobatfamilier, menagerier og cirkus. Vi har også selv udklækket en del. Det vil altså være umuligt at fortælle om dem alle. Jeg har derfor valgt de rent danske cirkus, der har markeret sig tydeligst i publikums erindring, plus nogle udenlandske cirkusfamilier, der blev hængende her og som hen ad vejen har fået hjemstavnsret hos os.

Vi skal lære disse cirkusfamilier at kende, fra de opstår, og vi vil følge dem gennem et eller flere livsforløb, til de enten uddør som cirkusfolk eller forgrener sig til andre cirkus. Men først må vi have et ståsted, hvorfra vi kan se det store opbud af mennesker, vi vil komme til at møde.

Kulturel minoritet.

Cirkusfolket er en kulturel minoritet. De repræsenterer, hvad etnologer med et moderne fagudtryk kalder en subkultur dvs. en slags underkultur i forhold til det omgivende samfund.

Cirkus er for disse mennesker blevet en livsform. Et spændende erhverv, som de ikke kan slippe, selv om det økonomiske udbytte for langt de fleste ligger under, hvad man normalt anser for rimeligt.

Det mest karakteristiske ved livsformen er, at den ikke er stationær, men omrejsende. Det giver en masse praktiske problemer, der skal løses, og som bliver løst. Men samtidig giver det helt naturligt en del gnidninger i forhold til vort bofaste

Akrobaten fra bronzealderen er fundet ved Grevensvænge ca. 5 km sydøst for Næstved. Den måler fra isse til hæl 9 cm og stammer fra perioden ca. 1000 - 800 år før vor tidsregning. NM.

samfund, specielt til lokale myndigheder, der bliver rykket ud af de vante folder.

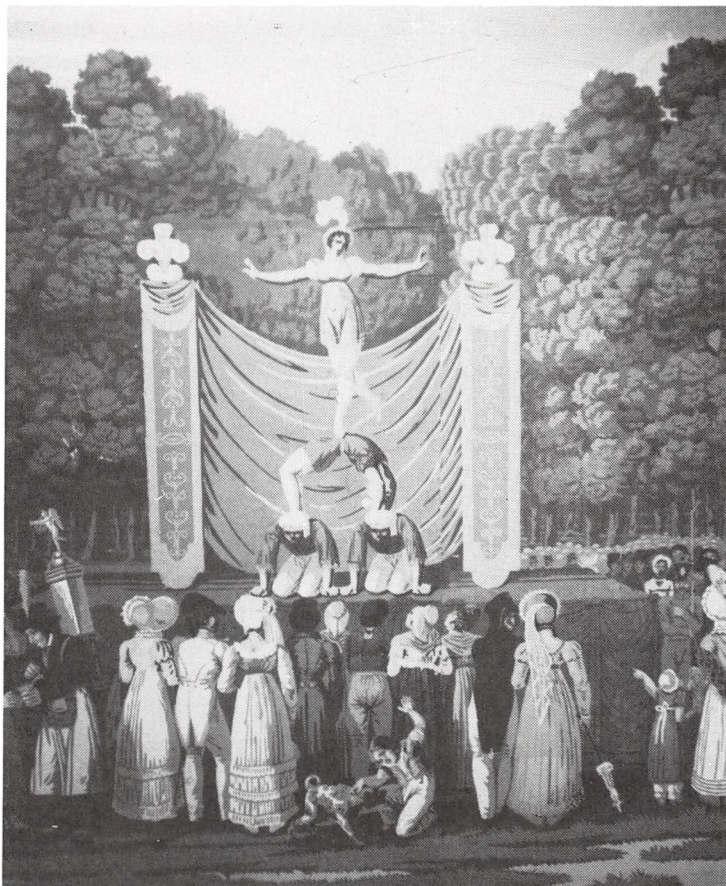
Samfundsteknokrater kan ikke håndtere cirkus, da det ligger uden for, hvad de har lært på skolen. Cirkus har også sin egen dynamik, og den er vanskelig at administrere fra et skrivebord i centralforvaltningen. Det er nok nogle af grundene til, at cirkus endnu ikke er indpasset i kulturpolitikken.

Men for at forstå alt dette, må man starte helt fra bunden med en lidt abstrakt forklaring, men dog ikke fjernere fra virkeligheden, end at dynamikken sker den dag i dag - og formodentlig derfor altid har fundet sted.

Artistik, dans, musik, sang og skuespil er underholdningselementer, der i deres urform er grene på et fælles stamtræ. I tusinder af år har de eksisteret sideordnet og har suppleret hinanden med det gode formål at bringe lidt afveksling og festlighed ind i en travl og måske grå hverdag.

For den enkelte starter det som oftest på amatørbasis, og for nogle kommer professionalismen på et eller andet tidspunkt ind i billedet. Da der er grænser for, hvor tit man som publikum gider betale for at overvære samme forestilling, må den optrædende se sig om efter nye tilskuere. Derved bliver han tvunget til at forlade hjemegnen, for publikum er principielt stationært. Vi kan forestille os, hvordan han i begyndelsen kredser om de kendte steder og foretager nogle kortere eller længere rejser. Men efterhånden bliver publikumsunderlaget også for lille her. Cirklen må bestandigt gøres større, så den optrædende kan komme i forbindelse med folk, der vil betale for underholdningen. For det er jo det, der nu er meningen. Underholdningen er blevet et erhverv.

En skønne dag kappes forbindelsen med hjemmet helt, og dermed er underholderen blevet omrejsende. Og læg vel mærke til, at der er tale om professionelle optrædende fra alle de før nævnte underholdningsarter.

Omrejsende akrobatrup på friluftstribune. Motivet er en detalje fra en stor folkefest i Jardin des Tuileries ved slottet Louvre, hvor en majstang er midtpunkt. En anden detalje forestiller en pantomimetrup på et interimistisk teater. *Panoramatapet: Fetes du Roi, Paris 1818. Deutsches Tapetenmuseum, Kassel. Foto: A.E.*

I ældre tid, og det vil i denne forbindelse sige tiden helt op til omkring 1800-årene, dannede omrejsende kunstnere, som de foragteligt blev kaldt i myndighedernes cirkulærer, et ganske særligt miljø set i forhold til den bofaste befolkning. Det var derfor ganske naturligt, at unge inden for beslægtede underholdningsbrancher giftede sig med hinanden. Derved blev der i århundredernes løb dannet en kerne af evigt omrejsende familier uden fast bopæl, der naturligvis også opslugte de enkelte fra det bofaste samfund, der havde gjort underholdning til et levebrød.

Den bofaste befolkning har altid set med stor skepsis, mistro og foragt på alle fremmede. Enten det var omrejsende kunstnere, håndværkere, handlende, skærslibere, sigøjnere, eller nogen af deres egen slags fra andre landsdele, der var havnet på landevejen som betlere. Groft sagt betragtede man så sent som i 1800-årene mange omrejsende som andenklasses mennesker eller som sakralt uærlige eller urene, hvilket vil sige, at befolkningen skulle holde sig på afstand fra disse mennesker for ikke selv at blive betragtet som uærlige og urene. Den bofaste befolkning følte på en gang både foragt og frygt for ukendte omrejsende.¹⁾

Men tryk avler som bekendt modtryk. Intolerancen var gensidig. De omrejsende så skam heller ikke med blide øjne på den fastboende befolkning.

De laveste statuslag blandt de omrejsende foragtede, ja hadede det bofaste storsamfund. Den gruppe, der kalder sig rejsende, gik ikke af vejen for kynisk at true den overtroiske befolkning med sygdom. Hvis ikke det skæppede nok i bøtten, kunne de også tale om ildebrand, næste gang det blev tordenvejr.

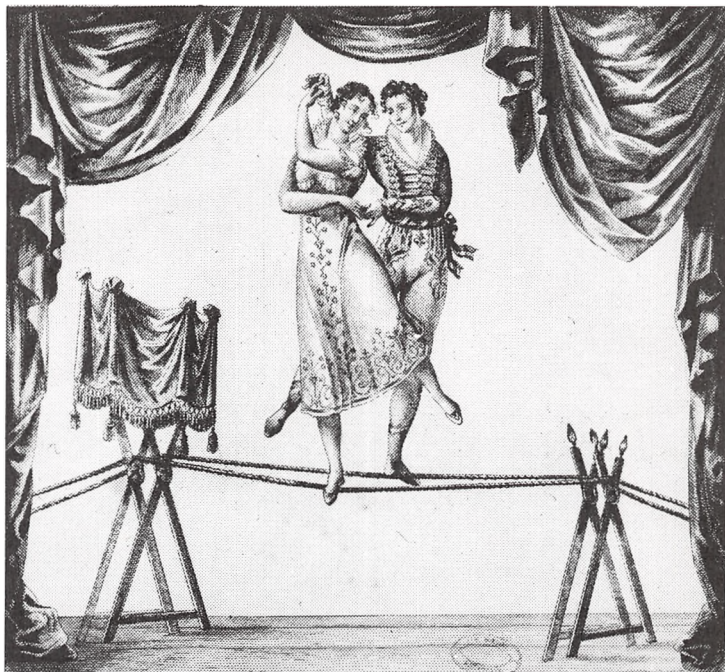
De lidt højere på strå blandt de omrejsende: kunstnere – som de kaldtes, handlende og håndværkere, tog ikke slet så drastiske midler i brug. De skulle jo helst have et så godt forhold til befolkningen, at pengene frivilligt skiftede lommer. De betragtede nærmest det bofaste samfund som en stor dum ko, det gjaldt om at malke mest muligt. Og det gjorde de så på hver sin måde.

Hvorfor har Cirkus lav status ?

Dansere, musikere, sangere og skuespillere, der hidtil havde udført deres ilde seter erhverv hovedsageligt på grundlag af mundtligt overleveret materiale, fik i løbet af 1700-årene gennem skrifter mulighed for at variere deres repertoire. Derved kunne de vedblivende underholde *samme* publikum med nye numre og var fremover ikke tvunget til at rejse omkring. Dette blev noget meget centralt for udviklingen i underholdningsbranchen.

Dans, musik, sang og skuespil blev igen knyttet til den bosiddende del af befolkningen. Der blev bygget operaer og teatre, hvor underholdningen kunne udfolde sig. Da bygningerne blev bekostet af det fornemme borgerskab i de toneangivende byer, fik de nu bosiddende underholdere høj status samtidig med, at

Pas de deux på dobbelt line danset af ukendte artister ca. 1800. Bemærk den ældgamle opspænding af linerne over et par krydsede stænger. *Kobberstik, ca. 26,5 cm x 24,0 cm. Københavns Bymuseum. Museets eksemplar stammer fra den københavnske grosserer Ludvig E. Windings enorme samling af kobberstik m.v. fra sidst i forrige århundrede, jfr. hans stempel nederst på billedet.*

det hidtil nærmest foragtede begreb: kunst i forbindelse med underholdning – blev gjort mondænt, da det nu appellerede til et borgerligt dannelsesideal.

Artister havde ikke samme vilkår.

Artistik i rendyrket form består af vanskelige, ja næsten umulige, individuelle legemspræstationer baseret på årelang øvelse. Hver artistisk disciplin bygger på ældgammel tradition, hvor andre udøvere af kunsten er læremestre. Det er naturligvis begrænset, hvad selv en meget dygtig artist kan præstere, og da publikum hele tiden kræver ny underholdning, må artisten ret hurtigt gøre plads for andre optrædende. En artist er med andre ord tvunget til altid at være på farten. Hvor han end arbejder, er han en fremmed. Alene derfor har han lav status.

Vi har en gammel talemåde, der ikke blot siger det samme, men også beskylder omrejsende artister og cirkusfolk for tyveri: Der er cirkus i by. Så skal vi have vasketøjet ned og hønsene lukket ind !

Det er barske ord, men grundholdningen bag talemåden lever endnu i bedste velgående rundt om i landet. Det er dokumenteret, at cirkusfolk helt op til vor tid er blevet sammenlignet med en udenlandsk trup sigøjnere, som f. eks. da Cirkus Arenas reklamekolonne bestående af direktørens søn, Benny Berdino, og jongløren Søren Arli for nogle år siden bad om tilladelse til at hænge en plakat op i et sjællandsk cafeteria:

Ejeren rejste sig, han stemte to knyttnæver i skænken. Han nikkede i retningen ad udgangen og slængte ordene af sig: Nejtak. Her reklamerer vi ikke for sigøjnere !¹⁾

Cirkusbygningen i København blev bygget efter tegning af arkitekt Henrik Vilhelm Brinkopff (1823-1900) og indviet den 8. maj 1886. Den udvendige væddeløbsfrise er af billedhugger Frederik Hammeleff (1847-1916). Tagkonstruktionen var af træ. Bygningen brændte den 7. marts 1914 så kun ydermuren og indgangsportal stod tilbage. Th. for Cirkusbygningen i Jernbanegade ses Panoptikon bag et højt jernstakit og længere nede ad gaden Dagmarteatret. Foto 1888. DKB.

Men det er ikke alene den slags mennesker, der diskriminerer cirkus. Da den socialdemokratiske regering i 1961 oprettede kulturministeriet på initiativ af forfatteren og politikerne Julius Bomholt, der blev vor første kulturminister, overførtes samtlige udøvende kunstarter – med undtagelse af cirkus – til kulturministeriet. Det lod Bomholt blive tilbage hos justitsministeren i passende selskab med politi, domstole og fængselsvæsen.

Diskrimineringen førte omgående til flere skandalesager, hvoraf den mest bemærkelsesværdige var salget i 1962 af Cirkusbygningen i København til naboen, brugsforeningernes stormagasin ANVA. Direktionen ville rive Cirkusbygningen ned og lave parkeringsplads på grunden. Hvis cirkus året før også var kommet under kulturministeriet, var handelen ikke kommet i stand og mange års uværdigt tovtværkeri om Cirkusbygningens skæbne ville være undgået.²⁾

Det blev den socialdemokratiske kulturminister, Niels Matthiasen, der 12 år efter ministeriets oprettelse, under pres af den offentlige debat, endelig tog cirkus ind i varmen i 1973. Allerede året efter købte Københavns kommune Cirkusbygningen, som derefter var reddet fra nedrivning.³⁾

Jeg har anset det for vigtigt at fortælle om baggrunden for den afværgemekanisme, der ubevidst bliver aktiviseret hos det bofaste samfund, når fremmede, der søger varig eksistensgrundlag som f. eks. vor tids indvandrere, eller nogen fra en omrejsende subkultur trænger ind på vore hævdvundne enemærker.

Her er der tale om cirkus, men det kunne også være en trup danske sigøjnere med alle formaliteter i orden, der slog sig ned på en kommunal campingplads.

Der er i virkeligheden tale om et sammenstød, hvor to slags mennesker – folk fra den bofaste og den omrejsende kulturform – tørner sammen. Et eksempel: Sidst i 1960'erne var vilkårene for de omrejsende sigøjnere kørt i den grad op i en spids her i landet, at der blev skrevet et par bøger om det. Siden har der været bemærkelsesværdigt stille på sigøjnerfronten.

På cirkusfronten markerer kultursammenstødet sig på forskellig måde. Der kan være tale om demonstration af magtbrynde og bevidst chikane fra små samfundsfunktionærer, uheldig placeret rundt om i systemet, og der kan være tale om noget så uåndgribeligt som udmøntning af vor kulturpolitik.

Jeg er ked af at være tvunget til at benytte de to små ord: kunst og kultur – i forbindelse med opførelse af ballet, cirkus, musik, opera, skuespil og lignende kollektive præstationer. Jeg ville langt hellere tale om dygtighed og talent.

Men de to små magiske ord – kunst og kultur – har gennem mange år været misbrugt af fortalere for en samfundskonserverende politik som argumentation for, hvad man i disse kredse har ønsket at yde offentlig støtte til af underholdningsmæssig art.

Borgerskabet har nemlig for mange år siden erfaret, at det alene ikke var talstærkt nok til at fylde de kostbare kunsttempler og dermed give dem et sundt privatøkonomisk grundlag at eksistere på. Skulle den borgerlige kunst bevares, måtte man gå på kompromis med idealerne og kræve, at etablerementerne blev bygget og drevet af det offentlige. Ellers ville billetpriserne ganske enkelt blive så skyhøje, at ikke engang velbeslåede kunne nyde underholdningen.

Og da det hovedsageligt er samme kredse, der via deres indflydelse har haft adgang til de konservativt dominerede massemedier, er de øvrige partiers politikere efterhånden også blevet overbevist om, at noget er kunst og kultur – og derfor behøver støtte – og andet ikke.

Derfor modtager hvert stolesæde – enten der sidder nogen i det eller ej – et offentligt tilskud på flere hundrede kroner pr. forestilling. Billetprisen disse steder er altid kun af symbolsk størrelse.

Jeg ønsker ikke princippet om offentligt tilskud til underholdning ændret, men vil gerne slå til lyd for en anden fordelingsnøgle, end den hidtil anvendte. En, der er i overensstemmelse med samfundsudviklingen og som ikke alene favoriserer

Efter branden i 1914 blev Cirkusbygningen genopført i løbet af det følgende år efter tegning af arkitekt Holger Jacobsen (1876-1960). Det kuppelformede tag er af jernbeton, og byggeriet var på det tidspunkt lidt af en teknisk bedrift. Om bygningens indretning og tagkonstruktionen, se: Architekten, 1917, og Teknisk Tidsskrift, 1914. Cirkusbygningen blev genindviet den 21. maj 1915, og købt af Københavns kommune den 8. november 1974. Foto 1915. DKB.

traditionel, såkaldt kunstnerisk underholdning, men som på lige fod anerkender alternative og nye retninger som tilskudsberettiget.

I den forbindelse gør jeg stiltfærdigt opmærksom på, at enorme offentlige tilskud alene er årsag til, at Det kongelige Teater, landsdelsteatrene i Odense, Ålborg og Århus, de københavnske privatteatre og de fornemme koncerthuse rundt om i landet – overhovedet eksisterer. Hvis disse templer – i lighed med cirkus – skulle klare sig uden tilskud af nogen art, og samtidig dagligt blev modarbejdet af myndigheder, som cirkus bliver det, måtte de lukke alle som én i morgen.

Lokal forskelsbehandling.

Jeg vil jo helst tro, det er ren og skær ukendskab til cirkusbranchens forhold, der gør sig gældende hos de bestemmende om dansk kulturpolitik, og at tingenes tilstand ikke er udtryk for en nedarvet kulturel forskelsbehandling.

Det er desværre ikke kun i den centrale styring, man ikke forstår dynamikken

En af indfaldsvejene til Svendborg 1968. Læg mærke til at plakattavlerne ikke er hængt op i lysmasterne, men står reglementeret på jorden. En lignende chikane ville man aldrig byde andre end omrejsende cirkus. Foto: A. E.

bag cirkus, der vitterligt er anderledes end f. eks. bag et koncerthus, teater og sportsanlæg. Jeg skal forsøge at forklare, hvad der sker i lokalsamfundet.

Opførelsen af en koncert, en teaterforestilling og afviklingen af en sportsbegivenhed finder sted på tidspunkter og steder, som publikum kender. Der averteres visse dage på bestemte sider i avisen med små klicheannoncer, der gør det faste publikum opmærksom på begivenheden. Alt er lokalt og så indarbejdet i publikums bevidsthed, at man ikke behøver ofre store summer på reklame. At de lokale institutioner desuden indkasserer store offentlige tilskud, nævnes blot i forbifarten.

Der gør sig helt andre ting gældende, når et cirkus melder sin ankomst. En uges tid forinden har det sendt reklamemateriale med fotos til lokale aviser i håb om, at de vil bringe lidt redaktionel foromtale. Samtidig begynder den kostbare annoncering med iøjnefaldende annoncer, der fortsætter dagligt i hele den periode, cirkus er i byen.

Et par dage senere ankommer en reklamemand med en stak plakater monteret på plader, klar til opsætning på lysmaster og lignende. Men her støder det omrejsende cirkus mange steder på lokal modstand. For iflg. politivedtægten, kommunale regulativer og hvad ved jeg, er det ikke tilladt at hænge cirkusplakater op på lysmaster. Emsige politibetjente jagter med nidkærhed den fremmede plakatmand.

Da plakattavlerne er kostbare, nedtages de naturligvis til genbrug af cirkus, inden det forlader byen.

Iflg. politivedtægten er det heller ikke tilladt at køre et par gange gennem distriktet med højtalervogn og bekendtgøre, at cirkus ligger dér og dér, og at forestillingen begynder klokken halvtotte. Nej, den slags er strengt forbudt. For hvordan skulle vi takle problemet, hvis tre supermarkeder også ville køre rundt med en højtalervogn? Nej, vi må kæmme alle over én kam, siger politiet. Og bøderne falder. Jagten er særlig slem i Ålborg, siger man i cirkuskredse.

Mens politiet nærmest jager plakattfolk fra omrejsende cirkus, fredes der til gengæld om lokale plakater. Denne skytteplakat fra landevejen Odense-Svendborg var i maj 1968 klisteret på et stykke pap, 44 cm x 61 cm, der med en snes papsøm var hamret på et levende vejtræ. Mindst 25 politipatruljer havde de pågældende dage passeret stedet uden at gribe ind over for den hensynsløse overtrædelse af naturfredningsloven. *Politiken* 6/6 1968: *Cirkus i by - men ingen må vide det.* Foto: A. E.

Til hen omkring anden verdenskrig var det almindeligt, at cirkus gik parade gennem byen. Det foregik på den måde, at et farverigt optog bestående af eksotiske dyr, klovner, artister og cirkusorkestret gjorde publikum opmærksom på, at der var cirkus ude på markedspladsen, eller hvor det ellers lå. Nu om stunder giver politiet meget nødigt tilladelse til den slags udskjelser med henvisning til, at det generer færdslen.

Disse traditionelle - og i virkeligheden ganske uskyldige - reklamemuligheder den korte tid, cirkus gæster byen, står og falder med, om den lokale politimester og borgmester kan lide cirkus eller ej. Jeg skal komme med et eksempel:

Vi ved jo godt, at myndighederne udmærket kan dispensere fra en masse love og bestemmelser - eller lukke det ene øje, når der er tale om arrangementer som byfester og børnehjælpsdage.

I anledning af f. eks. et valg er lysmaster i centrum behængt i flere meters højde med politiske plakater, så de i mange tilfælde endog tager udsynet for færdslen. Men nu gør den slags pludseligt ikke noget. Højtalervogne kører omkring i gaderne, og det gør heller ikke noget. De standser på befærdede gader, mens politiske kandidater i halve timer brøler deres valgprogram til sagesløse omkringboende og forbipasserende. Hvis der f. eks. skal samles penge ind til bygning af en sportshal, rekvirerer festudvalget den lokale pigegarde, der med piber, trommer og hornmusik marcherer i spidsen for det pyntede vogntog med byens honoratiore. Her er det opgaven at genere færdslen mest muligt, så der kan komme mange penge i raslebøsserne.

Lokalt optog i Ferritslev på Fyn i 1967 i anledning af en byfest. En tilsvarende parade gennem byen af udklædt cirkuspersonale med orkestret placeret på ladet af en åben lastvogn var helt bestemt blevet forbudt af politiet. Foto: Martin Larsen, Allesø.

Hvem har en fornuftig forklaring på, at flere kommuner øser store summer ud til f. eks. særudstillinger af moderne skulpturer – som ingen djævel har forstand på at vurdere – samtidig med, at der småligt opkræves pladsleje og gebyr for lovpligtig brandvagt hos omrejsende cirkus?

Jeg vil betegne holdningen hos lokale politikere og myndigheder som dobbelt-moralsk, og jeg vil hævde, at der mange steder gøres utilstedelig forskelsbehandling på såkaldte kulturtilbud. Jeg gør mig imidlertid ikke håb om, at forholdene bliver bedre, før kulturministeren går helhjertet og aktivt ind for, at cirkus bør behandles rimeligt og ens over hele landet.

Resultatet af den førte kulturpolitik er nu blevet, at det økonomiske grundlag for cirkusdrift er undergraved i uhyggelig grad. Det er formentlig kun et spørgsmål om tid, før der opstår et cirkusmæssigt vakuum her i landet, og med vort medlemskab af EF kan ingen forhindre, at vi til den tid invaderes af kontinentale storcirkus med de konsekvenser det fører med sig. Så bliver det uigenkaldeligt slut med dansk cirkus, og det er måske også meningen?

Mens jeg læser korrektur på dette afsnit, dumper en bog af den svenske cirkushistoriker Alf Danielsson gennem brevsprækken: Samhället och cirkusen, Rapport från Statens kulturråd 1981. Bogen beskriver på 132 tætskrevne sider de barske forhold, hvorunder svenske cirkus eksisterer, og den omhyggelige redegørelse beretter om nøjagtig samme diskrimination fra samfundets side, som jeg for Danmarks vedkommende ganske kort har ridset op i det foregående. Det viser, at problemstillingen ikke er speciel dansk og heller ikke speciel svensk, men som jeg har antydnet: et alment resultat af et sammenstød mellem den bofaste og en omrejsende kulturform, som majoritetssamfundets styrende organer endnu ikke har erkendt, og som man derfor ikke har kunnet tage højde for.

Som aktuelt eksempel på kommunernes kulturpolitik har jeg valgt Odense, hvor der bygges koncerthus til 62 mill. kroner. Et projekt for et bogtryksmuseum, kunstmuseum og kunstakademi koster 28 mill. kroner. Tilsammen 90 mill. i anlægsudgifter, hvortil kommer driftsudgifter på flere mill. kroner hvert år fremover. Samtidig opkræver Odense kommune 100 kroner pr. dag i pladsleje og yderligere et honorar til det kommunale brandvæsen for tilsyn hos de cirkus, der gæster byen. Foto 1981: A. E.

Kulturrådets ordførende, Anders Clason, konkluderer:

Det är risk för att alla svenska kvalitetscirkusar kommer att försvinna och att det inte heller blir möjligt för utländska cirkusar av en god standard att turnera i Sverige. Det vore en beklaglig utveckling, bl. a. med tanke på att cirkus är en gammal fin konstform som uppskattas av såväl barn som vuxna.

Hvad betyder ordet: Privat ?

I ældre tid, og det vil her sige helt frem til første verdenskrig, var sammenholdet i de europæiske artistfamilier mere fasttømret end i vor tid. Årsagen til at strukturen smuldrede var uden tvivl samfundsudviklingen og individuel oplysning med den deraf følgende nedbrydning af en urgammel autoritetstro på forældrene og de gamle, der – som led i selvopholdelsesdriften – skulle holde sammen på de enkelte familiemedlemmer.

Det var katastrofalt for familien, hvis en ung artist blev hængende i det bofaste samfund, for det betød, at truppen mistede værdifuld arbejdskraft og dermed en del af eksistensgrundlaget.

I vor tid går de unge deres egne veje. De gifter sig med hvem de vil, og lige så gerne med private som med artister. Set i et bredere perspektiv må det vel siges at være et sundhedstegn. Bagsiden af medaljen er blot, at det sker på de gamle artistfamiliers bekostning. De er stort set blevet en saga blott.

Uforvarende løb en af artistsprogets internationale gloser mig i pennen. Ligesom jøder, kristne, muslimer, sigøjnere og andre ældgamle grupper hver for sig har et mere eller mindre elskværdigt ord som betegnelse for folk, der ikke tilhører just den gruppe, der er tale om, har cirkusfolk og artister også et ord, der for de indviede klart fortæller, at den eller den *ikke* tilhører miljøet.

Det er ordet: privat.

En udenforstående vil formodentlig slet ikke registrere brugen af ordet, hvis han hører det i en samtale mellem artister, og han forstår ikke den dybere betydning, som kan lægges i ordet. Kun den, der i mange år har haft en nær, følelsesmæssig kontakt med artister og cirkusfolk, forstår betydningen. Alt efter stemning og tonefald kan ordet privat være en helt neutral konstatering af, at vedkommende, der er tale om, er udenforstående. Men der kan også være en undertone af overbærenhed, ja ligefrem foragt i ordet. Det kommer som sagt an på, i hvilken betydning ordet bliver brugt.

I Skandinavien og tysksprogede lande hedder det: privat. I engelsksprogede lande: private. I Frankrig: privé.

Den ældgamle etniske befolkningsgruppe, der kalder sig rejsende og som lever lidt uden for det etablerede samfund overalt i Nordeuropa, benytter også ordet privat som synonym for ikke-rejsende. Ordet har her en ret neutral betydning. Skal der udtrykkes større foragt, slår man over i det gamle sprog: romani, der har flere krasse ord for samme betydning.

Det mildeste er bonde.

På tilsvarende måde, som artister bruger det, benyttes ordet privat blandt i hvert fald ældre danske skuespillere. Jeg forestiller mig, at det er en sproglig reminiscens, der er blevet hængende i miljøet fra dengang, da også skuespillere færdedes på landevejen uden for lands lov og ret.

Det er jo altid rart at kunne distancere sig.

Transport.

De største praktiske problemer for et omrejsende cirkus er naturligvis transport af materiel, dyr og personale samt husly for direktion og personale. I virkeligheden er det umuligt helt konkret at følge, hvordan de forskellige selskaber i tidens løb har klaret disse problemer. Og det var problemer i ordets egentlige betydning.

Men vi har dog visse retningslinier. For ser vi på udbygningen af øriget Danmarks infrastruktur, dvs. anlæg af samfærdselsmidler som veje, broer, havne, færger og jernbaner, tegner der sig et mønster, som de omrejsende selskaber har måttet underordne sig.

Et par af Cirkus Benneweis' transportvogne på vej til en ny plads 1934. 8,2 cm x 5,3 cm. Cirkus Benneweis Arkiv.

I 1700-årene og langt den største del af 1800-årene var transportmulighederne ret enkle. De rejsende måtte enten gå til fods, køre i hestevogn eller sejle. Dengang var solide vejbelægninger sjældne. Derfor var mange vejstrækninger størstedelen af året næsten ikke andet end opkørte hjulspor, der snoede sig gennem landskabet på den mest hensigtsmæssige måde for at undgå stejle bakker, moser, engstrækninger og søer.

Den første jernbane i Danmark, strækningen mellem København og Roskilde, blev åbnet 1862. I 1865 anlagde man en pontonbro over Limfjorden mellem Ålborg og Nørresundby. 1873 oprettedes jernbanefærgen mellem Fredericia og Strib på Fyn og 1883 overførtes de første jernbanevogne med færgen over Storebælt. 1880 overtog staten de sidste hovedjernbanelinier, men først i løbet af de følgende tyve år blev landet helt udbygget med lokalbaner. Lillebæltsbroen blev færdig 1935 og 1938 åbnedes Storstrømsbroen for færdsel.

I vor tid dominerer motorvejene det regionale trafiknet samtidig med at antallet af rene vejbroer er steget betydeligt. I takt med udbygningen af landevejstrafikken er der nedlagt en mængde private sidebaner ud til de mindre byer på landkortet.

På rejsen i ældre tid, dvs. perioden helt op mod anden verdenskrig, transporterede de omreisende cirkus som regel materiellet på almindelige åbne hestevogne, undertiden med en presenning over. Personalet kørte i lukkede vogne, f. eks. en charabanc, der havde kendt bedre dage, og senere med jernbanen. Cirkushestene fungerede i praksis som trækraft for karavanen. Cirkus Benneweis havde så sent som midt i 1940'erne en hestebestand på ca. 40 stykker, der hjalp med at trække

Det norske Cirkus Berny transporterede 1950 hele vognkolonnen med jernbane. Cirkus Berny ejedes af Elvira Hoffmann (1900-69) gift med den danske artist Arthur Reinsch (1911-67) – begge ud af gammel cirkusslægt. *NM*.

vognene. Men det var nu også ret enestående.

Stort set har danske cirkus altid været selvtransporterende, dvs. først med heste som trækraft og siden biler. I Cirkus Miehes glansperiode op mod 2. verdenskrig benyttede dette cirkus jernbanen selv til korte strækninger. Forretningen medbragte egne traktorer, der sørgede for vognenes transport mellem bane og cirkusplads. De eksotiske dyr og hestene blev derimod under stor ståhej ført gennem de stærkest trafikerede gader. De fungerede som levende reklame.

Cirkus Louis benyttede også i nogle år efter krigen jernbanen, men det var mest på lange strækninger og ved landsdelsskifte. Cirkus Moreno kørte materiellet ad landevejen, men sendte hestene med jernbanen. Det samme gjorde Cirkus Benneweis fra ca. 1946, og her fik hestene fra sidst i 1940'erne følgeskab af elefanter. 1968 anskaffede Cirkus Benneweis sig specialbyggede transportvogne til både heste og elefanter, så nu foregår al transport ad landevejen.

Helt op til omkring 1950'erne var det ret begrænset, hvad et cirkus slæbte med af beboelsesvogne og lignende tunge vogne, som f. eks. billetsalgsvogne. I ældre tid var indgangen til det egentlige cirkustelt normalt formet som en slags udbygning, hvorfra der solgtes billetter. Dette fortelt kaldtes for kasseteltet. Oven over indgangen var facaden, dvs. et skilt med navnet på forretningen, anbragt.

Det var en selvfølge, at direktionen havde en repræsentationsvogn til stands-mæssig modtagelse af byens honoratiores og pressen. Egentlige helårsbeboelsesvogne fandtes kun i de små familieforetagender, hvor cirkus var blevet en livsform, som man gennemlevede året rundt.

Det vil nok være på sin plads at nævne her, at artister af praktiske årsager altid har holdt sig selv med kost. Indtil omkring 1950'erne var det almindeligt, at artistkonernes første opgave på en ny plads var at styrte rundt med et bundt sengetøj under den ene arm og et par unger ved den anden for at finde et beskedent privat logi, hvor der også kunne laves mad. Desuden fandtes der overalt i byerne såkaldte artistpensionater. De opfyldte også de beskedent aflønnede artisters meget jordnære ønsker om et billigt logi for en kort periode. Mange enlige artister boede primitivt rundt om på cirkuspladsen i gammeldags små spejdetelte. De bøhmiske orkestre boede også altid i et hjørne af pladsen i eget telt. Staldpersonalet sov derimod helt selvfølgeligt i stalden hos dyrene.

Fra 1950'erne blev det mere og mere almindeligt, at artisterne kom kørende i egen bil med en campingvogn på slæb. Den herskabelige opfindelse var naturligvis ikke gratis, men til gengæld sparede man logi ude i byen. Frem for alt betød det en umådelig lettelse for de hårdtarbejdende artistkoner. Samtidig fik de omrejsende cirkus en helt ny profil udadtil ved opmarchingingen af den vognborg omkring teltet, vi kender i vor tid.

Hvem er gøgler ?

Grænsen mellem at være artist eller gøgler er lidt flydende. I fagkredse er man nu ikke i tvivl om, hvem der er hvad. Men skulle der mod forventning opstå mindste tvivl hos en gøgler, der mener at være højere på strå i faglig henseende, end han vitterligt er, så er artisten suveræn i bedømmelsen af, hvem han anser som fuldgyldig kollega. Der er nemlig lige så stor rangforskel i et moderne cirkus, som der var om bord på en fuldrigger i forrige århundrede.

Som eksempel kan vi tage en tryllekunstner, der duperer publikum med lidt fingerfærdighed og ellers udfylder sit nummer med apparattricks. Han er gøgler i traditionel forstand akkurat som hans navnkundige forgænger, taskenspilleren, og rangerer omtrent med omrejsende tivolifolk, der hævder at være de rette bærere af gøglernavnet.

Kunstfyrværkeri var oprindeligt også en slags trylleri. Fremstillingsprocessen er imidlertid så kompliceret, at vor tids fyrværker er tvunget til at være fastboende. I virksomheden foregår en håndværksmæssig fremstilling af fyrværkeriartikler, der f. eks. afbrændes i Tivoli og ved store festarrangementer rundt om i Skandinavien. Herved har fyrværkeren i modsætning til tryllekunstneren fået høj status.

To musikanter fra Nørrejylland på Egeskov marked 1963. Se hvor lidt der skal til, før den ægte gøgler viser sig: En lidt for stor jakke, kasketten drejet en kvart omgang, opsmøgede bukser og stikkelsbærben monteret med et par flag!

Foto: A. E.

Men der findes endnu en skillelinie: Grænsen mellem at være gøgler eller blot et almindeligt menneske, der kan lide at klovne lidt.

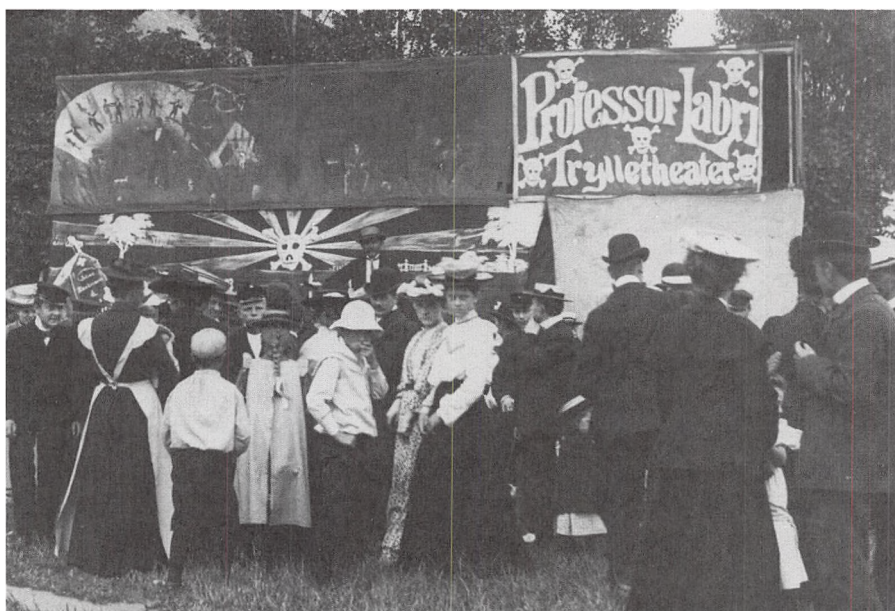
Det knivskarpe skel, der viser, at man står overfor en ægte gøgler, går lige akkurat der, hvor det erhvervsmæssigt gælder om at hale kontante skillinger op af lommen på det omgivende publikum. Her og nu.

Den barske definition giver mig anledning til at komme ind på, at man jævnligt hører gøglernavnet brugt af og om skuespillere, der klæder sig ud i gammeldags farvestrålende flagdragter.

Det er mest de såkaldt opsøgende teatergrupper med børneforestillinger som speciale, men også etablerede skuespillerselskaber med tilskud fra kulturministeriet, der om sommeren spiller gadeteater i København, som ynder at kalde sig gøglere. De optrædende er og bliver skuespillere og har intet at gøre med gøglere i traditionel forstand.

Det afgørende er betalingen. Den slags teaterselskaber har altid en kontrakt med enten et børnebibliotek, supermarked og lignende, eller også er de engageret af kommunen for, på skatteydernes regning, at yde finkulturel underholdning for byens borgere. En ægte gøgler har ikke et økonomisk sikkerhedsnet under sig.

En vagabond, der tigger til sprut med den hule hånd og klæder sig ud som et juletræ i et aflagt kjolesæt og høj cylinderhat, bliver ikke gøgler, om han så hænger aldrig så mange øloplukkere og medaljer på sig. Som minimum kræves, at han f. eks. har en gammel kaffekande til at trutte i, trakterer en rumstérstang som akkompagnement til en vise, spiller på cykelpumpe eller stryger et savblad.

Professor Labri på paraden ved et marked på Viebæltet i Svendborg omkring 1900. Teknisk skole ses i baggrunden. *Svendborg og omegns museum.*

En syvenderangs artist, der klæder sig ud som klovn og i den mundering laver et fuldmandsnummer på line som gadeforestilling og lader hatten gå rundt, må betragtes som gøgl i ordets traditionelle betydning.

Begrebet gøgl er altså rummeligt, og det har skiftet indhold gennem tiden. Den legendariske tryllekunstner, Professor Labri, der oplevede at blive en myte allerede, mens han levede, foreviste i begyndelsen af dette århundrede en såkaldt steppehøne for et taknemmeligt markedspublikum. Den sjældne fugl var i virkeligheden en almindelig stækket høne. Den placerede han på en lille halvgloende jernplade, der lå oven på et tændt primusapparat. Ved hjælp af et par diskrete stød i pumpen, kunne han regulere, hvor hurtigt hønnen skulle steppe. Det nummer levede han af i flere år.

En lirekassemand eller positiv-spiller, som det hed, var i ældre tid altid et socialt tilfælde. Staklen var af myndighederne udstyret med en tilladelse, så samfundet kunne slippe for at yde ham fattighjælp. Tilskadekomne veteraner fra treårskrigen og 1864 og andre invalider, der kunne slæbe sig omkring, var næsten selvskrevne til en af de eftertragtede tilladelser. Herfra stammer udtrykket: at blive slået til lirekassemand. Som man undertiden hører om én, der er tævet halvt ihjel.

Klunseren Erland som gøgler for en dag i Københavns Fælledpark den 1. maj 1962. Bemærk hvor elegant han stopper en tiære op i næsen - og senere får den ud af munden. Den undrende tilskuer, Inga Enevig, kan bevidne kunstens lødighed.
Foto: A. E.

I vor tid er lirekassen blevet et sjældent og derfor kostbart instrument. Det er en skønssag og afhænger helt af omstændigheden, om man betragter lirekassemanden som gøgler eller én, der driver maskeret betleri. Hvis der er tale om, at han stiller sig i ynkelig positur eller på anden måde appellerer til folks medynk, har det i hvert fald intet med gøgl at gøre.

Som kuriosum kan jeg fortælle om en af mine klunserverner, Erland, som jeg i begyndelsen af 1960'erne traf ved en 1. majfest på Fælleden i København. Han var gøgler for en dag og havde i den anledning taget opstilling midt på festpladsen i sit pæne tøj. Her påkaldte han sig publikums opmærksomhed ved engang imellem at råbe: Halløj ! Halløj ! Når der så kom en eller anden for at høre, hvad han ville, sagde han: Nu skal du bare se.

Og så puttede Erland med strittende fingre og meget omstændeligt en tiære op i sit næsebor, rullede meget dramatisk med øjnene, virrede med hovedet og bøjede nakken kraftigt tilbage. Straks efter bukkede han sig godt forover, rettede sig derefter op, og lidt efter tog han højtideligt tiæren ud af munden.

Jeg syntes oplevelsen så rigeligt var en daler værd og lagde mærke til, at det var jeg ikke alene om. Den knivskarpe grænse: pengene, var altså inde i billedet.

Erlands nummer, som han solgte på fremragende måde, har jeg forresten aldrig set hverken før eller siden. Og jeg vil tro, at det må være noget af det mest primitive, man kan foretage sig for at blive anerkendt som en ægte Guds gøgler.

Hvad betyder ordet Cirkus ?

Et cirkustelt er et luftigt foretagende. Groft sagt består det jo kun af nogle master og stænger, lidt tovværk og en dyngsejldug. I modsætning til f. eks. et beboelseshus eller en fabriksbygning, blev et telt i ældre tid overhovedet ikke registreret hos myndighederne. Teltet, det centrale for cirkusvirksomheden, har altså ikke efterladt sig spor i offentlige arkiver i ældre tid.

Derimod har selve cirkusvirksomheden altid været omgærdet af skattebestemmelser og bevillingssystemer, og i ældre tid skulle politiet give såvel landets egne borgere som fremmede tilladelse til at rejse fra by til by. Der findes altså mange spor af cirkus i offentlige arkiver. Men de mest spændende findes i aviser, og hvad der er bevaret hos ældre artister og cirkusfamilierne. Ud fra dette store materiale og hvad jeg ellers har fundet rundt omkring, kan der skrives vidt forskelligt om de enkelte familier.

Min krønike er altså kun en af flere mulige. Derfor kan den naturligvis ikke gøre krav på at være objektiv i ordets egentlige betydning. Resultatet må være farvet af, hvad jeg har lagt vægt på, da jeg gennemgik kildematerialet. Det hænger igen uløseligt sammen med, hvordan jeg kulturelt, menneskeligt og politisk har set en sammenhæng, og hvordan jeg ud fra disse holdninger opfatter og løser min opgave som formidler.

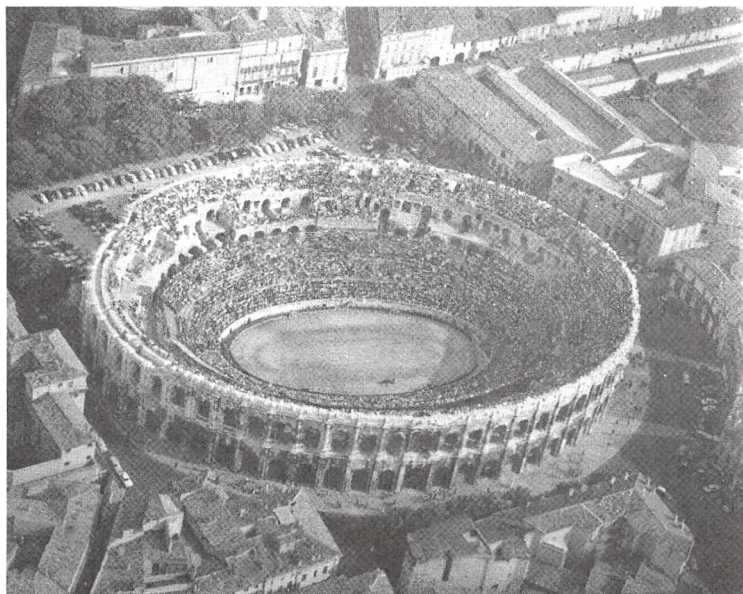
Men uanset hvordan opgaven er løst, kan jeg klart påvise en meget alvorlig mangel i fremstillingen: Dagligdagens besværligheder på rejsen og rutinen med år ud og år ind at afvikle en ganske almindelig cirkusforestilling, har det desværre ikke været muligt at skildre. De mange arbejdsår må man altså hele tiden forestille sig som en ensformig, men spændende baggrundskulisse for det, jeg har valgt at fortælle om.

Der mangler også andet i beskrivelsen. Det gælder f. eks. omtale af forhold, der har berørt alle cirkus på en eller anden måde. Nogle af dem vil jeg her forsøge at gøre rede for. Jeg er klar over, at fremstillingen nødvendigvis må blive af en anden karakter, end familiekronikerne i den øvrige del af bogen. Men en del af stoffet er næsten også tragisk i sig selv.

Hvis man vil forstå dynamikken bag cirkus, den økonomiske faktor, der, når alt kommer til alt, er den drivende kraft bag enhver virksomhed, må man vide, at vilkårene for cirkus og andre folkelige forlystelser har skiftet utroligt meget gennem årene. Men inden jeg begynder at udbrede mig om disse komplicerede forhold, må vi vide noget om begrebet cirkus. Og hvad jeg her i bogen forstår ved et cirkus. For det er der mange meninger om.

Først lidt sprogligt: Ordet cirkus er latin og betyder kreds eller cirkel. På dansk er cirkus både intetkøn og fælleskøn, dvs. at vi ifølge retskrivningsordbogen kan

Romersk arena i den sydfranske by Nîmes. Som vist på billedet benyttes den jævnligt til den ret humane franske form for tyrefægtning, hvor dyret hverken såres eller dræbes. Bygningsværket er ca. 133 m langt og ca. 101 m bredt. Det er 21 m højt med 60 arkader på hver etage. CHS.

tale om et cirkus og en cirkus. Her i bogen og i daglig tale benytter jeg konsekvent intetkøn, et cirkus, da mit sprogøre opfatter det som mest korrekt. Men jeg ved godt, at artister og cirkusfolk, og enkelte uden for miljøet, siger en cirkus.

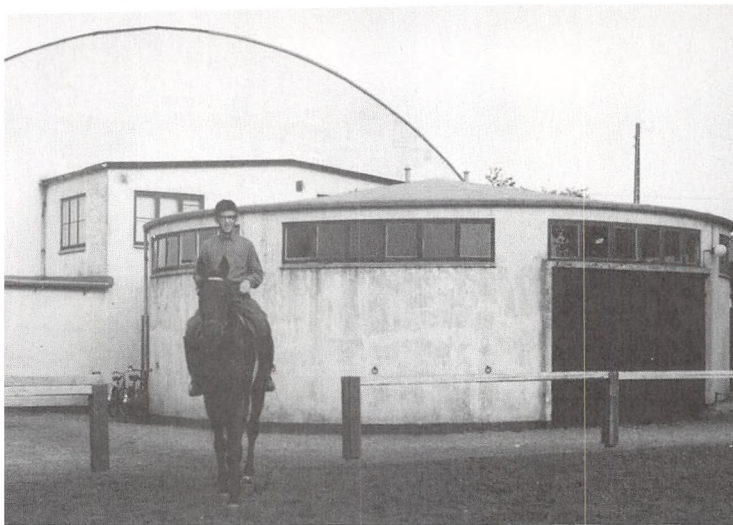
Min forklaring, på at man i cirkusmiljøet benytter fælleskøn, er, at vore hjemlige artister og cirkusfolk i forrige århundrede hovedsagelig var naturaliserede udlændinge. De lærte aldrig at tale korrekt dansk og gav derfor, ligesom jyder dialektalt, alle navneord fælleskønsbetegnelse. Måske er jeg ubevidst blevet påvirket af, at ordet telt er intetkøn, og at jeg derfor har ment, at det så også må hedde et cirkus. Vi skal imidlertid passe på ikke at forbinde begrebet cirkus alene med et telt. For der har i tidens løb været flere andre former.

Et ordentligt leksikon har en længere artikel om cirkus. Helt sikkert får man her noget at vide om oldtidens romerske cirkus. Hvorved man i den oprindelige form forstod en flere hundrede meter lang bane bestemt for hestevæddeløb og kunstridning. Siddepladserne løftede sig amfiteatralsk, dvs. trappeformet, langs begge langsider og den ene kortsider, der var halvrund. I den anden ende af etablissementet var der indgang og stalde m.m. Dette bygningsværk, der kunne rumme mange tusind tilskuere, havde altså ikke meget at gøre med vor opfattelse af cirkus.

Manegen tager form.

Det moderne runde cirkus, som vi kender det i Europa, er typologisk langt mere beslægtet med oldtidens ovale arena, hvor der foregik store dramatiske optrin.

Der er en anden betegnelse for oldtidens ridebane: Hippodrom. Ordet er oldgræsk og betyder hest (hippos) og væddeløb (dromos), altså hestevæddeløbs-

Århus Ridehal med tilbygget hippodrom på Marselis Boulevard 1967. Bygningens indvendige diameter er 12,5 m, dvs. af samme størrelse som en cirkusmanege. Den kaldes i daglig tale blandt rytterne for rotunden.
Foto: A. E.

bane. Ordet har imidlertid skiftet indhold, og kan nu også betyde ridehus i videste forstand.

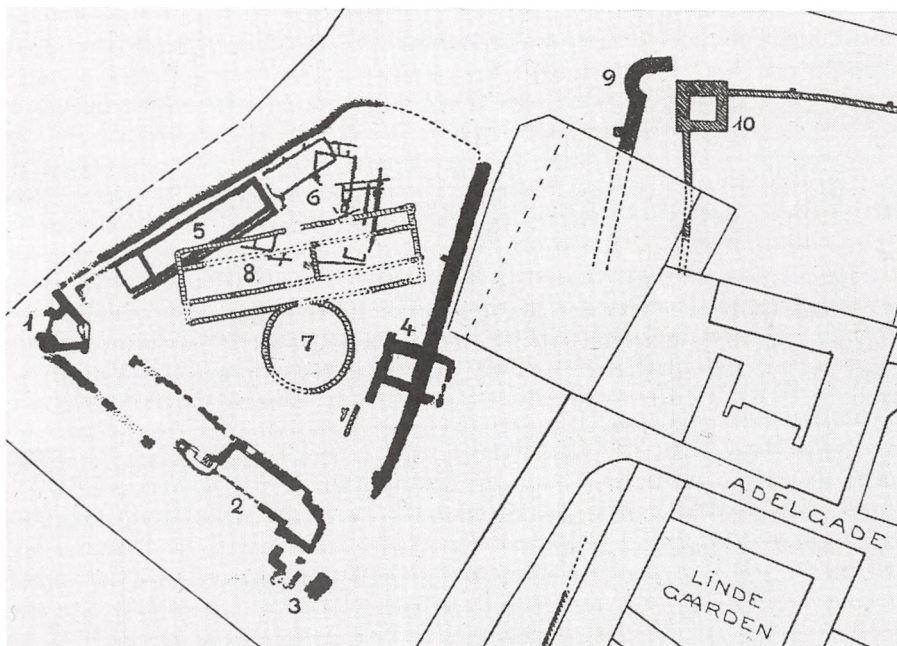
Det kan være rektangulært som f. eks. det store rideetablisement Kjøbenhavns Hippodrom i Nørregade fra 1840'erne, det nuværende Folketeater. Det kan også være en rotunde, en cirkelrund bygning. Hippodromer på 10 - 15 meter i tværmål, altså nogenlunde på størrelse med en cirkusmanege, findes ved større rideetablisementer, f. eks. Århus ridehal på Marselis Boulevard, og på enkelte herregårde, f. eks. Torbenfeldts gods i Nordvestsjælland, hvor ejerne har interesseret sig specielt for heste.

Normalt har man på herregårdene klaret sig med en markeret friluftsmανεge på gårdspladsen. Her blev de unge heste trænet i diverse gangarter med longe, dvs. et reb fra hestens hovedtøj til dressøren. Han stod midt i cirklen og dirigerede farten.

Men ordet hippodrom har også været benyttet til store rotunder med plads til publikum uden om manegen. I virkeligheden var det egentlige cirkusbygninger som f. eks. Hippodromen i Malmö omkring århundredskiftet og flere europæiske bygninger af lignende karakter.⁴

I senmiddelalderen har der i forbindelse med kongens hestestutteri ved Kalundborg slot været flere såkaldte marstalde, dvs. ret store bygninger med plads til stalde for avlshingste og indendørs afretning af rideheste. I breve fra 1442 og 1443 omtales kongens marstald syd for Sct. Olai kirkegård i den østlige del af Kalundborg

I den vestlige del af byen, oven på delvis udgravede fundamenter til en middelalderlig forborg fra 1200-årene, findes kampestensfundamenter til en marstald med tilhørende manege. Bygningen har vel afløst den marstald ved Sct. Olai kirkegård, der nævnes i 1440'erne og må altså være en del yngre. Stald og manege er formentlig fra 1500-årene.

Arkitekt C. M. Smidt's udgravningsplan fra 1935 af vestre forborg i Kalundborg viser resterne (1 - 6) af befæstningen fra omkring 1200-årene. Nr. 7 viser grundstene til en hippodrom for tilridning af heste. Nr. 8 viser fundamentet til en treskibet marstald, der formentlig også har fungeret som ridehus. Hippodrom og marstald er nok bygget i 1500-årene. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1936.*

Marstaldens rektangulære fundament er 45 meter langt og 13 meter bredt. Den cirkelrunde maneges indvendige tværmål er godt 15 meter.⁵ Rundt langs den indvendige mur har der nok været en gangbro af træ, der kendes fra nutidige cirkulære ridehuse, f. eks. hos Cirkus Louis i Hjelmerup på Fyn. Herefter er vi nede på en løbebane med en diameter af 12 - 13 meter, dvs. det internationale mål for en cirkusmanege.

Det var nogle eksempler på bygningsformer, der i tidens løb har haft tilknytning til køre- og ridekunsten. Helt naturligt stødte vi her på den cirkelrunde manege, der klart blev og stadig bliver brugt i ridekunstens tjeneste med eller uden rytter i sadlen.

Ordet manege stammer oprindeligt fra det italienske maneggio, der betyder: tilridning af heste. I løbet af 1700-årene har vi overtaget det parallelle franske ord: manège, der på dansk har haft flere betydninger. De fleste skriftlige kilder henviser til militæret. Det kan naturligvis ikke forbavse, da hæren i den periode var

storforbruger af rideheste og så godt som ene om at bygge ridehuse. De blev netop kaldt for maneger.⁴

Med dette afsnit som indfaldsvinkel skal vi se lidt på ridekunstens historie i renæssancen, dvs. i 1500-årene.

Renæssancen, som ved overgangen fra middelalderen til nyere tid bragte så store fremskridt på kulturens område, blev også for ridekunsten en genfødsels og en hårdt tiltrængt fornyelsens tid.

Som på flere andre områder udgik impulsen fra Italien. I de store byer oprettedes akademier til opdragelse af unge adelige, som foruden at studere den klassiske litteratur lærte sig at danse, fægte og ride. De første ridelærere siges at være tilgået fra Byzans, hvorfra de var flygtet efter tyrkernes erobring af Konstantinopel 1453.

Et af de mest berømte af disse akademier lå i Neapel, og her virkede i 1500-tallet en række store beridere. Under hensyntagen til den nye, smidigere ryttertaktiks krav udvikledes her den høje skole, hvis øvelser og spring tog sigte på praktisk anvendelse i kamp.

Under levaden dækkede rytteren sig således bag hestens forparti, og capriolen, hvorunder hesten slår ud med bagbenene, tjente til at holde bagfra kommende fjender på afstand eller uskadeliggøre dem. Til afløsning af de panserklædte ridderses turneringer indførtes festlige karruseller, hvor man under trompetfanfarer og paukeslag viste bl. a. kvadrilleridning efter indviklede mønstre og under udførelse af den høje skoles vanskelige øvelser og spring.⁶

Trods afstanden skete der også en udvikling på ridekunstens område her i landet:

Ser man på afbildningerne af Frederik d. II på de små marmorrelieffer, der eksisterer et par stykker af, synes det åbenbart, at idealet om hvordan en hest skal se ud, skifter omkring år 1600 herhjemme. På det tidspunkt er de italienske hippologiske strømninger formodentlig nået hertil, og dermed det runde ridehus.

Skiftet i løbet af 1500-årene kan formodentlig hænge sammen med det, man kalder forældelsens solennitet: Ridderens kamp til hest i middelalderen bliver til en sportsgren for overklassen, og herigennem perfektioneres hestens uddannelse. Transport for fornemme bliver et spørgsmål om køretøjer, og dermed kan der lægges prestige i hestebeherskelse for fyrster.

På samme måde er der jo sket en perfektionering indenfor de mange specialiserede sportsgrene, der hviler på tidligere nødvendige idrætter: roning, skisport, spydkast osv. Også hippologien har sine nyere eksempler: Travhesten Tarok's tempo er ikke set før i historien. I alle tilfælde ikke dengang, det havde praktisk betydning, at heste kunne løbe.

Foruden den prestige, der knytter sig til det eksklusive, har det for hestenes vedkommende en sammenhæng med, at det var muligt at investere en stor uddannelse i en hest, der ikke skulle bruges til noget fornuftigt, fordi den ikke stod i fare for at miste livet ved den første den bedste krigshandling.

Alle teoretikerne har været klar over, at hestens gennemgymnastisering lettest sker, når hesten er bøjet til den ene eller den anden side, idet det drejer sig om, at hesten skal slappe af i de muskler, den ikke skal bruge for at gennemføre øvelsen.

Ved tilridningen benytter man sig netop af det faktum, at det er naturligt for hesten at slappe af i den indvendige side, når den bevæger sig på en volte, dvs. en krum bane.⁷

Det er ikke kun hesten, og dermed dressøren, der drager nytte af manegens cirkelrunde form. Cirkusrytteren, der altid rider mod visernes gang på urskiven, har også opdaget de fordele, cirkelbevægelsen giver.⁸

Som følge af den konstant krumme bane er hestens udfoldelsesmuligheder stærkt beskåret. Cirkelns størrelse tvinger den næsten til at holde en jævn hastighed. For at modvirke den centrifugalkraft, der opstår ved cirkelbevægelsen, læner hest og rytter sig ind mod manegens centrum. En stående parforcerytter og en hurtiggaloperende jockeyrytter udnytter helt bevidst de fysiske love om centrifugal- og tyngdekraft og støtter sig til den imaginære kraftlinie under udførelse af ridenumrene.

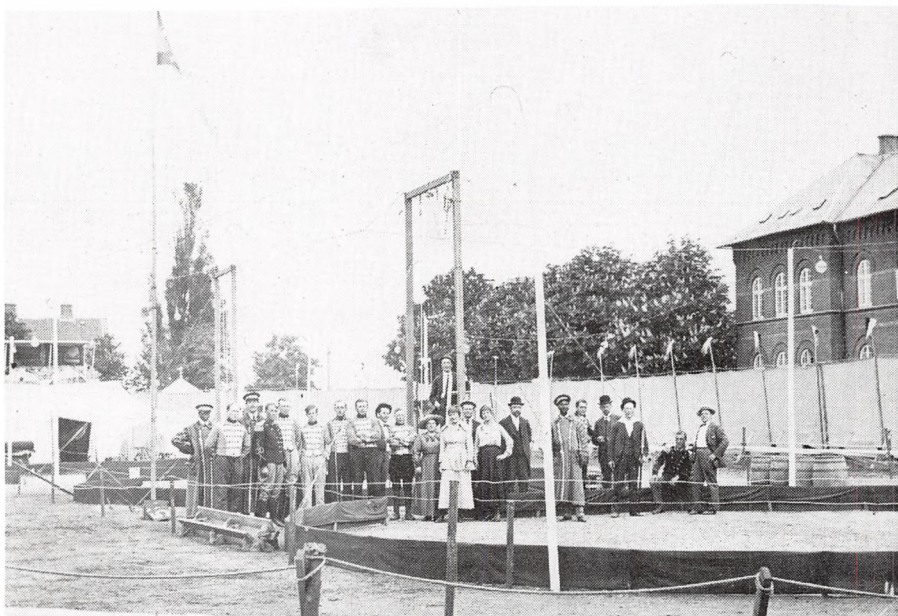
Cirkusmanegens størrelse er genial og dermed konstant: 12 - 14 meter i tværmål. Er den mindre, klumper hestene sig sammen, og den virker for lille. Er den ret meget større, svigter den praktiske udnyttelse af centrifugal- og tyngdekraften, og dermed er den uegnet til visse former for cirkusridning.

Hvornår manegen første gang blev benyttet i en offentlig forestilling af de rytterfamilier, der dukkede op i 1700-årene som professionelle artister, kan man ikke vide. Jeg skal i hvert fald vel vogte mig for at sætte klokkeslet, dato eller årstal på den første cirkusmanege.

Det mest konkrete, jeg tør strække mig til at mene, er at manegen er et naturligt produkt udviklet ganske langsomt gennem ridekunsten. Jeg tør derfor heller ikke driste mig til at nævne hverken sted- eller personnavne i den forbindelse. Tilgængeligt kildemateriale er efter min vurdering endnu alt for usikkert.

Det eneste, man med nogen sikkerhed kan sige, er, at cirkusforestillingerne begyndte at finde deres nuværende form i løbet af 1700-årene.

Årsagen til uklarhed om disse forhold er, at cirkus i modsætning til det etablerede teater, der har høj status, endnu ikke er blevet anerkendt som seriøs forskningsopgave af kvalificerede fagfolk. Der har godt nok været enkelte grundige småundersøgelser rundt om i landene, men det store solide overblik over den

Den romerske arena på Kræmmermarken i Odense 1918. Rytterkasernen mod Østergade ses th. Arenaen havde et flagprydet rundsejl som skærm for de tre maneger med en oval løbebane uden om. 13,8 cm x 8,2 cm, CHS.

europæiske cirkuskunsts udvikling mangler totalt. Hvilket den bestående cirkuslitteratur desværre bærer alt for tydeligt præg af.

Vi er nu nået til spørgsmålet, hvad begrebet cirkus dækker. Og hvad jeg her i bogen forstår ved et cirkus. Feinschmeckere vil formentlig definere cirkus som en offentlig, kommerciel forestilling. Sammensat af harmonisk afstemte artistnumre, rammet ind i de rette omgivelser, dvs. et rundt telt eller cirkusbygning. De stiller desuden det uafvigelige krav, at der skal være heste i manegen.

En så skarp definition er naturligvis udmærket at have som målsætning. Den er blot efter min vurdering alt for prætentios. Jeg er mere tolerant, men kræver naturligvis også, at forestillingen skal være offentlig og kommerciel. At stille minimumskrav til antal af artistnumre vil jeg ikke indlade mig på. Jeg går også på akkord med hensyn til numrenes kvalitet. Jeg stiller heller ikke krav om heste, eller om der overhovedet er en manege. Historien viser, at mange store cirkus i sin tid er startet ganske primitivt med at vise en enkelt akrobatfamilies præstationer på et tæppe lagt ud på gaden – der spilles publik, som det hedder – eller på åben mark rammet ind af en snor. Den slags forestillinger er efter min vurdering oprindelig og ægte cirkus.

Cirkus-Arena var et produkt af anden verdenskrig og eksisterede kun i 1945. Bag facaden skimtes en høj galge til luftakrobatik. Arenaen havde kollektiv ledelse. Truppen sluttede sæsonen i Frederikshavn uden at have aflyst en eneste forestilling på grund af vejret.

Raymonde Steckel, København.

Nogle forretninger, f. eks. Cirkus Overgaard, blev nærmest drevet som akrobatcirkus uden hest. Derfor var der kun behov for en scene. Desuden har vi i tidens løb haft en del cirkus, der har eksperimenteret enkelte eller ganske få år med diverse kombinationer af scene og manege:

Cirque Olympique, 1845, 1846, 1 manege og 1 scene.

Cirkus Schumann, wintersæson 1916-17. 1 manege og 1 scene.

Den romerske Arena, 1918, ovalt rundsejl, intet oversejl. 3 maneger med oval løbebane uden om.

Cirkus Brdr. Schmidt, ca. 1929, 1 manege og 1 scene.

Cirkus Miehe Glauert, 1929, 2 maneger.

Cirkus Miehe Glauert, 1930, 2 maneger og 1 scene.

Cirkus Belli-Borchardt, 1931-1932, 1 manege og 1 scene.

Cirkus Belli, 1933-1937, 1 manege og 1 scene.

Cirkus Ritz, 1947, 1 manege og 1 scene.

Cirkus Louis, 1956, 2 maneger.

Ringling Bros and Barnum & Bailey Circus, gæstespil i Forum, København, 26/12 1963 - 5/1 1964, 3 maneger med oval løbebane uden om.

Vi vil også komme til at beskæftige os med omrejsende hunde- og abecirkus, der i sidste halvdel af 1800-årene gjorde stor lykke. Derimod er jeg gledet uden om de såkaldte markedscirkus, der blev oprettet for en enkelt dag og kun havde til formål at skaffe indehaveren nogle hurtigt tjente penge. Den slags forretninger udmærkede sig mest ved primitive gøglernumre, der undertiden grænsede til plattenslageri.

Teltet.

Vi har et par gange strejft den ramme, hvori en cirkusforestilling blev afviklet og været inde på, at det i ældre tid udmærket kunne ske på åben gade eller mark uden særlige foranstaltninger over for publikum, da ideen var, at de optrædende gik rundt blandt publikum med en tallerken og på den måde fik finansieret foretagendet.

Næste udviklingstrin kaldes en arena. Ordet er latin og betyder sand. Forestillingen blev også her afviklet under åben himmel, men bag en slags plankeværk, et rundsejl af dug eller sækkelærred. Disse gamle former for cirkus har på grund af klimatiske forhold været sjældne i Danmark.

Det transportable telt af sejldug er en forholdsvis ny indretning hos os. Da det ligger tungt med pålidelig litteratur om emnet, kan jeg desværre ikke udtale mig om udenlandske forhold, men jeg vil mene, at det første transportable cirkustelt af sejldug formentlig kom her til landet i sommeren 1855. Det var det engelske Cirkus Brødrene Hutchinson.⁹

Det er med forbehold, jeg noterer årstallet. Erfaringen har lært mig, at man skal være mere end forsigtig med at udnævne noget som helst inden for begreberne cirkus og gøgl til enten at være først og størst – eller sidst og mindst. Hvor tit har man f. eks. ikke læst i avisen, at nu er Danmarks sidste gøgler død. Sandheden er jo, at han heldigvis ikke er født endnu.

Før 1855 var alle omrejsende cirkus tvunget til at finde sig tilrette alene på lokalsamfundets vilkår. Enten forestillingen fandt sted under åben himmel, i et kostbart træcirkus bygget af lokale håndværkere, eller i lejede lokaler som f. eks. et militært ridehus. Måske også rådstuen, der i ældre tid var byens største lokale. Siden blev der mulighed for at leje sig ind i kroer og endnu senere i forsamlingshuse.

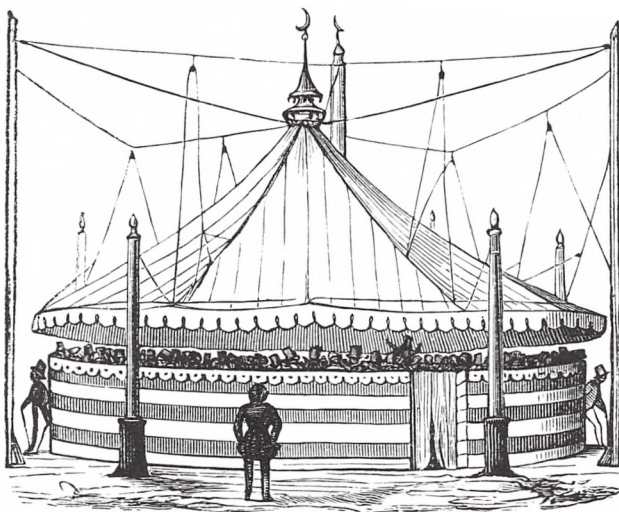
Efter 1855 var et omrejsende cirkus, bortset fra pladsen, næsten uafhængigt af service fra det omgivende samfund, da det nu selv medbragte lokale til forestillingen. Teltet krævede godt nok en kæmpeinvestering, men den var nødvendig for at forretningen kunne overleve de økonomisk barske vilkår, der altid har truet cirkus.

1859 averterede Didier Gautiers kunstberiderselskab med *den opbyggede amerikanske Circus paa Markedspladsen* i Odense.¹⁰

Hvordan så teltet ud? Hvor stort var det?

Her tillader jeg mig at sammenligne med den engelske forretning Brødrene Hutchinson, Premier-Artister i Gymnastik fra Theatre Royal Drurylane i London, der besøgte os i 1855 med

deres nye amerikanske Telt-Pavillon, hvilken er bragt over til Danmark alene

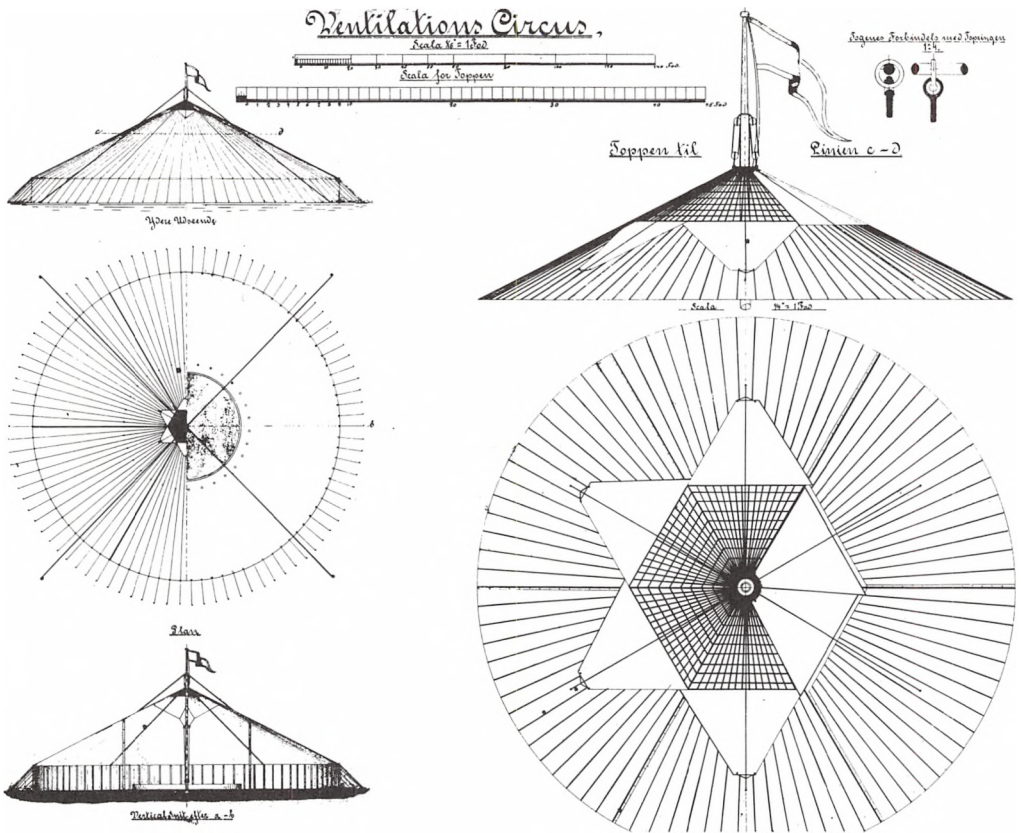
Grundtæggeren af Kjøbenhavns Tivoli og Wauxhall, sekondløjtnant Georg Johan Bernhard Carstensen, tegnede 1845 et stationært cirkustelt til forlystelseshaven på Vesterbro. Teltet blev præsenteret for publikum den 8. juni 1845 i Tivoli Avisen med ovenstående billede. Teltet var sribet i flere farver og kunne efter sigende rumme 1000 tilskuere. Mål: 8,0 cm x 6,5 cm.

til Brug i Sommermaanederne. Denne Pavillon, der er den eneste af sit Slags i Danmark, er construeret efter en ganske ny Methode, saaledes at den ved faa Personer kan opstilles i 4 Timer, samt tages ned og pakkes op i halvanden Time.

Den er indrettet paa det Beqvemmeste i enhver Henseende, rummer ca. 1200 Personer og er aldeles vandtæt, saaledes at i Tilfælde af vaadt Veir Forestillingerne ville blive givne naar de ere averterede. Pavillonen er 240 Fod i Omkreds og 50 Fod i Høide. Directeur: Mr. Ths. P. Hutchinson.

Forestillingen fik et par dage efter god omtale i avisen, men den sluttede sådan:
Kun mod Sommer-Pavillonens Beqvemmelighed og Skjønhed kunde der vel lade sig indvende Noget.⁹

Man skal ikke hefte sig ved, at Hutchinson kaldte sit telt for en telt-pavillon og en pavillon. For dels var manden som sagt udlænding og dels havde ordet cirkustelt af gode grunde endnu ikke været gennem den folkelige navngivningsproces, alle fremmede eller nyopfundne indretninger, der optages i vort samfund, gennemgår. Tænk bare på, hvor mange sære navne en cykel, en bil og et fly har haft i tidens løb. Jeg holder mig til ordene *opstilles, tages ned og pakkes*. De antyder, at der var tale om et telt.

Kort efter 1900 overtog brødrene Christian og Johannes Mortensen fra Svendborg en seilmagervirksomhed i Horsens. På værkstedet hang denne indrammede tegning af et 1-mastede cirkustelt, som en tidligere indehaver, seilmager Johannes Nielsen, havde tegnet engang i 1880'erne. Da seilmager Poul Rønne Mortensen fra Randers i 1932 overtog virksomheden, blev tegningen hængende på værkstedet. 65,0 cm x 52,5 cm. Poul Rønne Mortensen, Horsens.

Med Brødrene Hutchinsons runde, 1-mastede, amerikanske telt med plads til ca. 1200 tilskuere fra 1855 som udgangspunkt skal vi nu se på udviklingen af cirkustelte i Danmark. Hutchinsons telt var forresten ret stort: 24 meter i tværmål og 16 meter højt. Rundsejlet har nok været godt 2 meter højt. Tegner man teltet op i profil, kommer der efter vor moderne vurdering et meget uproportioneret resultat frem: Alt for højt i forhold til bredden.

Det har dog en ganske naturlig forklaring. Kvaliteten af bomuldsdugen har sikkert ikke været så god som ønskeligt til teltbrug, og imprægneringsteknikken var endnu ikke fuldt udviklet. Man har derfor søgt at få teltet vandtæt ved hjælp af en konstruktionsform, alle seilmagere kender: At gøre oversejlet så skråt som muligt, så regnen ikke står og sjapper i teltdugen, men hurtigt kan løbe af.

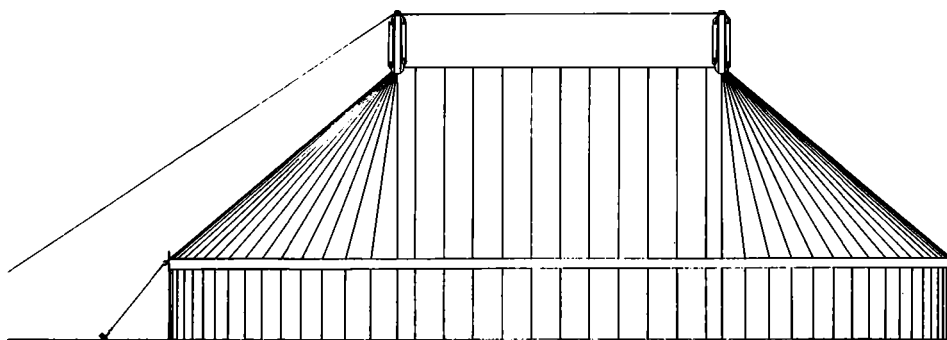
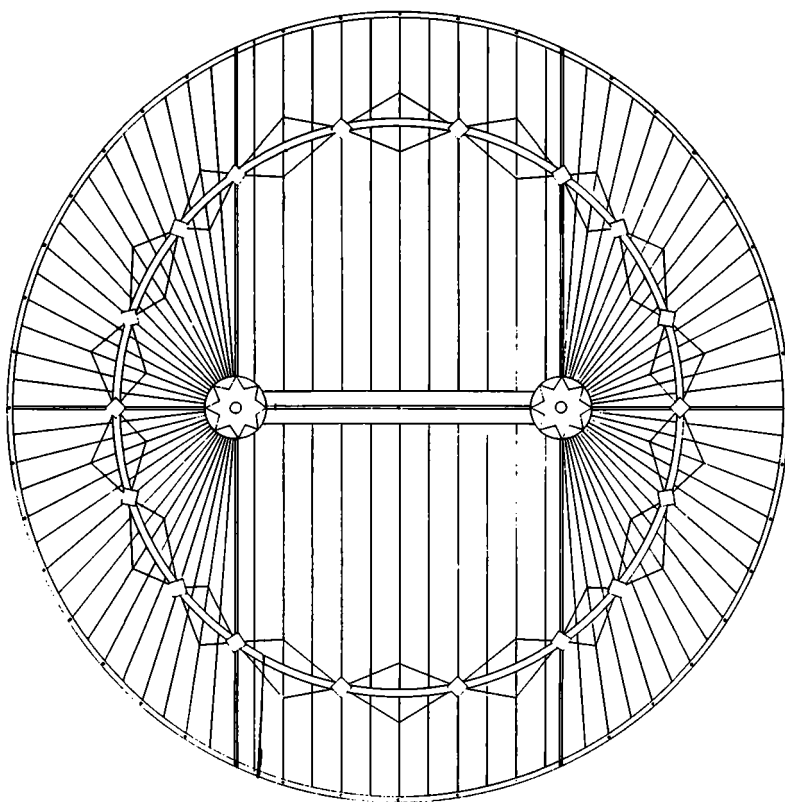

Rejsning af Cirkus Royals 4-mastede telt 1958. Sønnen: Bent Bruun (1930-58) kører traktoren, der trækker master op. De mange pløkke er allerede hamret i jorden og stormstængerne ligger parat i forgrunden. *NM*.

Det engelske gymnastikselskab har formentlig haft en scene. Til cirkusbrug med heste ville pladsfordelingen være en anden. Sættes manegens diameter til omkring 12 meter, var der ca. 6 meter bred udenomsplads. Det vil sige plads til en 4-5 rækker bænke og et par meter græs omme bagved til ståpladser. Da netop ståpladser tæller godt, har tilskuerantallet nok været det samme.

Indførelsen af det 1-mastede cirkustelt var naturligvis et kolossalt fremskridt. Men at have en mast stående midt i manegen viste sig i det lange løb at være særdeles upraktisk. Teltet var f. eks. mindre egnet til visse former for frihedsdressur og helt uanvendeligt til luftnumre. Det 1-mastede telt blev benyttet af småcirkus frem til omkring 1910, vil jeg tro. Måske endda senere. Ja, jeg så et på Fyn i 1980.

Næste trin i udviklingen var en konstruktion, der blev kaldt for galgeteltet. Det blev benyttet fra nogle år før århundredskiftet til hen i 1920'erne. Som kuriosum

Plan og snit af 2-mastet cirkustelt, 24 m chapiteau. Tegnet og fremstillet hos sejlmagerfirmaet Chas. Mortensen, Randers. Indehaver: Sejlmager Kay Rønnest Mortensen. 51,0 cm x 66,5 cm. CHS.

kan nævnes, at Cirkus Arena rejste med galgetelt i sæsonen 1960.

Oversejlet var i princippet det samme, der blev brugt til 1-mastede telte, men masten midt i manegen blev erstattet af en høj tobenet galge. Et forvokset fodboldsmål, hvor overliggeren var synlig oven over teltet, og hvor benene blev stukket ned gennem oversejlet og plantet på hver sin side af manegen. Ved hjælp af taljer blev teltets top trukket stramt op mod galgens overligger. Fordelen ved et galgetelt var indlysende: ingen mast i manegen. Men det var et besværligt monstrum at bakse med.

Derfor blev galgeteltet ret hurtigt afløst af et 2-mastet telt hos de store forretninger allerede først i århundredet. Det holdt naturligvis også manegen fri for master. Princippet var her, at oversejlet ved hjælp af taljer eller spil blev halet stramt op på hver sin mast.

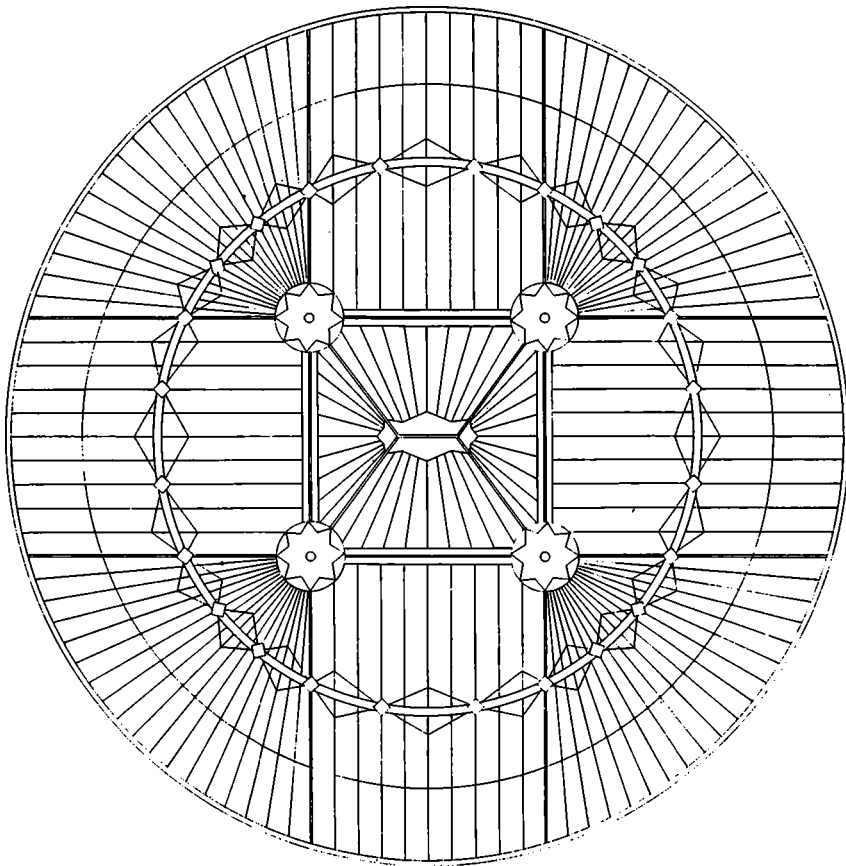
Jeg synes, det 2-mastede telt var smukt. Den langstrakte profil gav en harmonisk fornemmelse af lethed. Man tror, teltet var ovalt, men det var ikke tilfældet. Bortset fra ganske få undtagelser, hvor ejeren har eksperimenteret med to maneger, er et dansk cirkustelt, uanset antal master, altid rundt. Cirkus Miehe benyttede stædigt 2-mastede telte, til det lagde op i 1958.

Udviklingen fortsatte til vort nuværende 4-mastede telt. Her står masterne to og to over for hinanden uden om manegen. Det første 4-mastede telt i Danmark blev indviet 1930 af Cirkus Belli. Det blev fremstillet af H. B. Hansens Teltfabrik, Århus. Grunden til, at Meta Belli anskaffede den ny type var, at hun gik i kompagni med tyskeren Willy Borchardt. Han kendte teltet fra sit hjemland, hvor det havde været fremme en del år.

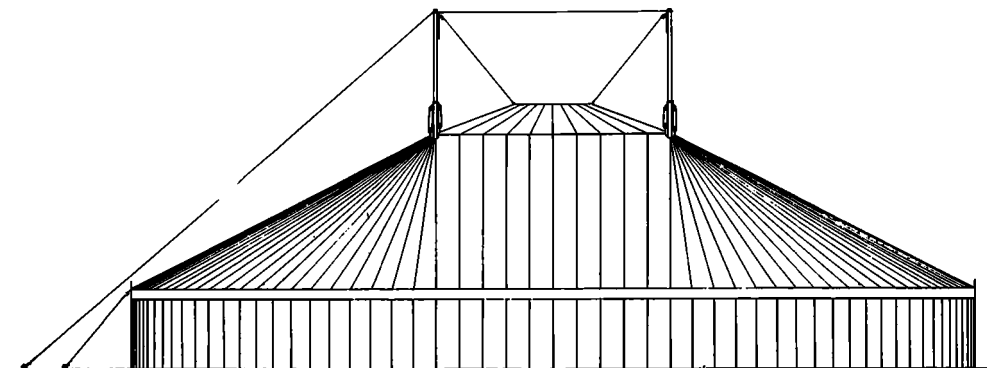
Et 4-mastet telt er teknisk set det mest velegnede til vort klima. Hvis jordbunden er fast og bardunerne holder, kan teltpersonalet efter sejlmagerens vurdering godt lægge sig til at sove i stormvejr. Uden at frygte, at teltet ryger i luften. Hvis det kan lade sig gøre, kører teltmesteren for en sikkerheds skyld nogle lastvogne op i vindsiden, så teltet yderligere kan sikres med barduner fastgjort til vognene.

I 1948 lagde Cirkus Moreno & Reinsch ud med et 6-mastet telt, hvor masterne stod jævnt fordelt rundt om manegen. Ideen og skitsen var fostret af parthaveren Albert Reinsch, men den tekniske udformning skete på sejlmager Wilhelm Gudmann's tegnebræt i Grenå.¹¹

I de 20 sæsoner, Moreno var på landevejen, kørte han udelukkende med 6-mastede telte. Tre blev syet i Grenå og to i Århus. Teltet var i virkeligheden ikke en tomme større end konkurrenternes, men reklameværdien var formidabel. Publikum lod sig imponere af masteskoven og invaderede gennem alle 20 år den dygtigt drevne forretning.

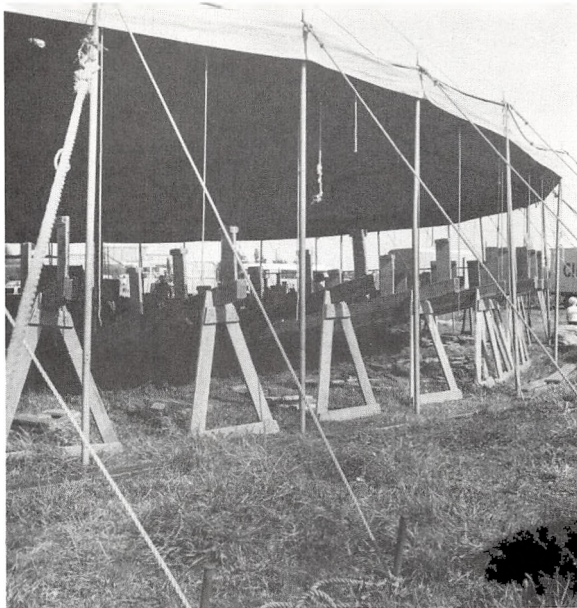

32 m. chapiteau

Plan og snit af 4-mastet cirkustelt, 32 m chapiteau. Tegnet og fremstillet hos sejlmagerfirmaet Chas. Mortensen, Randers. Indehaver: Sejlmager Kay Rønne Mortensen. 58,5 cm x 75,0 cm. CHS.

Detalje fra opstilling af Cirkus Vivi i Kerteminde 1966. Bukkene og skråstiverne til den amfiteatraliske opbygning er stillet op. Der mangler endnu gulv og bænke, før rundsejlet kan hægtes på wiren bag oversejlets flæse.
Foto: A. E.

Cirkus Vivi, der var på landevejen fra 1963-67 kørte også med 6-mastede telte syet på H. B. Hansens Teltfabrik i Århus. Hvor Moreno havde gittermaster, der viste sig at være for svage i svejsningerne, var Cirkus Vivis master runde og fremstillet af kedelrør. Fordelen ved et 6-mastet telt er, at man i almindeligt dansk sommervejr slipper for at montere de mange indvendige stormstænger. De brugtes faktisk kun i – stormvejr !

Af særprægede konstruktioner har vi haft et 3-mastet og et 4-mastet telt, hvor masterne stod på række. Det var Cirkus Miehe-Glauert, der 1929 vovede forsøget med først 2 maneger og siden i 1930 med 2 maneger og 1 scene.

Cirkus Belli engagerede i 1939 cowboyrytteren Tom Mix, kendt fra amerikanske film som alle drenges helt. For at skaffe plads til den forventede publikumsinvasion, det viste sig for øvrigt at være nødvendigt, udvidede Meta Belli det 4-mastede telt bagud mod ridegangen med endnu to master. Teltet blev det første 6-mastede i Danmark og brugtes kun den ene sæson.¹¹

For at runde typen helt af, lagde Cirkus Louis i 1956 ud med 2 maneger i et aflangt telt med 6 master, der også stod på række to og to. Det blev for øvrigt alle tiders misforståelse med de to maneger, og eksperimentet er ikke gentaget siden.

Det er en kompliceret affære at fremstille et cirkustelt. Der skal skæres mange skrånit i den rå sejldug og syes utallige sting, før det runde telt tager form. Af hensyn til transporten og det praktiske arbejde er teltdugen delt op i sektioner. Sektionernes antal beror på teltets størrelse og facon. De har en størrelse, så de er til at bakse med. Også når de er våde.

Det første, der sker, når et cirkus kommer til en plads, er, at teltmesteren, der i et og alt har ansvar for telt og inventar, markerer manegens centrum med en pløk.

Feddersens Sække- og Sejlfabrik, Horsens,

leveres
Circus & Telte, saasom **Dansetelte** og **Spisetelte**, elegante og billige.
 Prover og Overslag tilsendes franko.

Sejlmager M. Feddersen, Havnen i Horsens, var pioner hvad angår fremstilling af cirkustelte. Han averterede flere gange i Horsens Folkeblad fra 1880 til 1885 med runde telte. Blandt andet med et, han kaldte »Cirkus Kometen« på 21 alen i diameter. Ovenstående annonce er fra Horsens Folkeblad den 22. april 1880. *Theilbøl*.

Med det centrale mærke som udgangspunkt måles der ud til, hvor masterne skal stå, og hvor de mange pløkke, der skal holde rundstængerne, skal være.

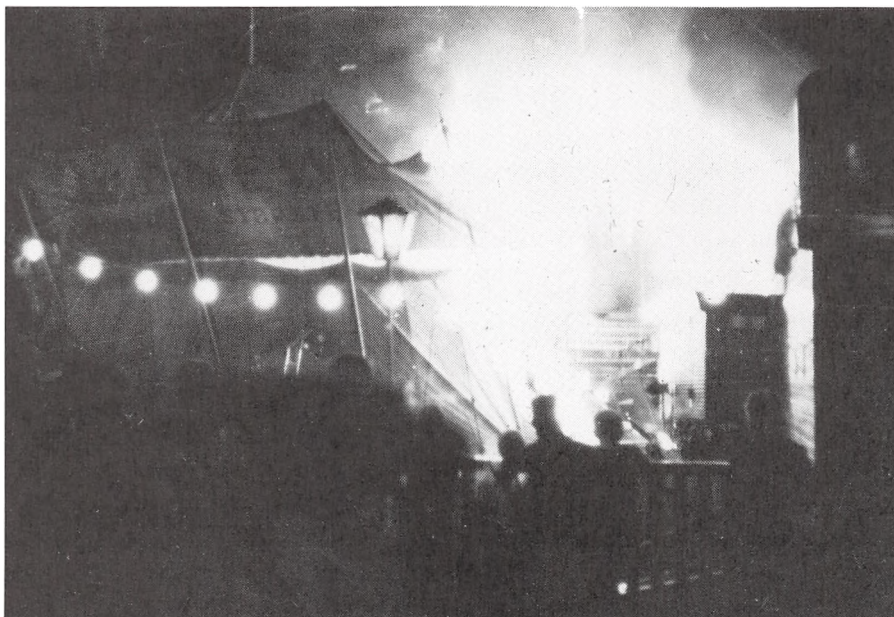
Det næste der sker, er det møjsommelige slid med at tæve ca. 150 pløkke i jorden. Derefter rejses masterne. De sikres mod at vælte ved hjælp af barduner. Oversejlets sektioner lægges ud på jorden omkring masterne. Sektionerne snøres sammen og fastgøres til masteringene. Når det er sket, stikkes oversejlet på de mange rundstænger langs teltets yderkant. Barduner mellem rundstænger og pløkke monteres.

Først nu hejses oversejlet op i masterne. Stormstænger, dvs. de lange skrå afstivningsstænger, der går omtrent fra manegens kant til halvt op på oversejlet, sættes på plads. Nu strammes der efter ved bardunerne, så rundstængerne står lodrette. Oversejlet skulle nu stå stramt og glat.

Mens der endnu er åbent mellem rundstængerne, transporteres inventaret ind i teltet: gradin, stole, manegekasser, ridegang, musiktribune, lysbro. Til sidst hægtes rundsejlet på en wire i underkanten af oversejlet, og alt er nu parat til forestillingen.

Processen bliver naturligvis mere kompliceret jo flere master, der er i teltet, men fremgangsmåden er den samme.

Det stejle Hutchinsons telt fra 1855 havde den gode egenskab, at det var nogenlunde vandtæt. Men det er sjældent, man får noget helt gratis. Her var prisen for vandtæthed den store højde. Det viste sig hurtigt, at det høje telt ikke var lykken i vort forblæste klima.

Da Cirkus Benneweis brændte under pausen den 17. maj 1961 i Stege, varingen danske cirkustelte imprægneret mod brand. Billedet viser, hvordan flammerne åd sig op ad det brandfarlige telllærred. Foto: Jørgen Svarre, Stege.

I hvert fald har alle senere fabrikanter af cirkustelte her til lands bestræbt sig på at fremstille deres produkter så lave som muligt med skyldig hensyntagen til luftnumre og harmonisk eksteriør.

Sejlmager M. Feddersen i Horsens fremstillede fra omkring 1880 og fremefter runde 1-mastede cirkus, som han kaldte dem i annoncerne. Endnu i 1880'erne havde nyskabelsen altså ikke fået sit endelige navn. Feddersen havde fundet frem til en forholdsvis lav type. Heraf kan man faktisk slutte, at der på det tidspunkt må være opfundet en effektiv imprægneringsmetode mod regn. Formentlig baseret på mineralolieproduktet paraffin.¹²

Men her løb branchen ind i et nyt problem: Paraffin skyer vand, men er til gengæld meget brandfarligt. Det har alle ansvarlige myndigheder naturligvis godt vidst, men de fortrængte den frygtelige viden, til Cirkus Benneweis' telt brændte i Stege den 17. maj 1961, klokken 21,15. Branden kunne let have udartet til den helt store katastrofe. Den undgik man, da det skete i pausen.¹³

Cirkusbranden satte skub i myndighederne, og den 20. august 1964 udsendte justitsministeriet *Bekendtgørelse om brandværnsforanstaltninger for cirkustelte m.v.* med ikrafttrædelse den 1. marts 1966.

Bekendtgørelsen tog altså sin tid og indeholdt en masse detaljerede anvisninger på teltets indretning for at undgå brand og eventuelle følgevirkninger. Blandt andet måtte teltlærredet *ikke være imprægneret mod vand eller råd med imprægneringsmidler, som indeholder brændbare stoffer, f. eks. paraffin*. Den 10. januar 1978 blev bekendtgørelsen afløst af en ny, der har taget højde for, at alt teltmateriale nu om stunder er ubrændbart eller behandlet med brandhæmmende midler. Uden at det dog står direkte i teksten.

Vi befinder os i disse år i en brydningstid, hvad angår teltmateriale. Omkring 1973 kom det første PVC-telt til Danmark. Bogstaverne står for kunststoffet Polyvinylchlorid. Et plastmateriale der fåes i alle farver. Teltet kom fra Italien og var bestilt af Cirkus Benneweis hos det gamle teltfirma: Canobbio i Milano. Firmaet har specialiseret sig i cirkustelte af kunststof. Teltene forarbejdes ved hjælp af højfrekvenssvejsning. Fabrikation i større stil kræver betydelig plads og kostbart specialværktøj.

Det viser sig, at de danske cirkustelte – ikke overraskende – ned gennem tiden er blevet syet hos provinsens sejlmagere. Cirkus Miehe fik i hvert fald omkring århundredskiftet syet telte hos sejlmager H. P. Jacobsen i Thisted.

H. P. Jacobsen havde en dygtig sejlmagersvend, Johan Ferdinand Wiehl, og da Jacobsen på grund af sygdom lagde op omkring 1910, fortsatte Wiehl virksomheden. Vinteren 1911-12 opholdt han sig hos Cirkus Mundeling i Brovst, hvor han ene mand sad og håndsuede et 2-mastet telt. Arbejdet foregik i Mundelings biografisal i dagtimerne. Efter fyraften blev salen ryddet for sejludgsstrimler og sygrej, og der blev stillet bænke op til biografgængerne. Wiehl rejste i flere sæsoner med Cirkus Mundeling som teltmester og sejlmager, men rejseriet passede ham ikke, for der var aldrig nattero. Nogle år senere syede Johan F. Wiehl et 2-mastet telt til Mundelings svigersøn, Leonardi, der også boede i Brovst.¹³

Cirkus Miehes største konkurrent, Cirkus Bech Olsen, der startede 1908, fik i flere år før og under første verdenskrig leveret telte fra sejlmagerfirmaet Brødrene Mortensen i Horsens.

Sejlmager Charles Hamre (1893-1952), Ålborg, er den centrale skikkelse i nyere produktion af danske cirkustelte. Efter eget udsagn lærte han at sy telte til cirkusbrug i Tyskland. Efter hjemkomsten gik han ind i faderens sejlmagerfirma: I. L. Hamre, Ålborg, som han senere overtog. Firmaet leverede det første telt omkring 1917 til Cirkus Bech Olsen, der samtidig flyttede til en lille gård i Lindholm ved Nørresundby. Her var Bech Olsen fast kunde i en del år.

Da sejlmagerne Chas. Mortensen i Randers og Knud Valdemar Holm (H. B. Hansens Teltfabrik) i Århus begyndte at sy cirkustelte hhv. 1918 og midt i tyverne, videregav Charles Hamre dem fagets hemmeligheder og fiduser, så de straks kunne gå igang med produktionen.

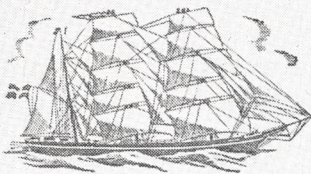
Zinkskabelon til påmaling af sejlmagerens navn på cirkustelte, benyttet i årene før og under 1. verdenskrig til bl. a. Cirkus Bech Olsens telte. 68 cm x 50 cm. Tilhører sejlmager Poul Mortensen, Horsens.

Der syes stadig enkelte cirkustelte af sejldug her i landet. Men de synger uden tvivl på sidste vers. Det bliver spændende at se, hvordan udviklingen for vore teltfirmaer vil forme sig.

I begyndelsen så de hjemlige sejlmagere og cirkusdirektører med skepsis på importerede PVC-telte. Udviklingen har imidlertid vist, at de er kommet for at blive. Man talte i begyndelsen om problemer med kondensvand, men praksis viser, at det ikke betyder noget under vore himmelstrøg. De ny telte er godt nok lidt tungere end sejldugstelte af moderne materiale, men til gengæld er vægten konstant. Et sejldugstelt er mindst dobbelt så tungt i fugtig tilstand. Og endnu et par fordele. Skulle uheldet indtræffe, kan man i løbet af et øjeblik ved hjælp af en varmluftsblæser smelte en lap på en flænge i et PVC-telt. Et sådant telt kan også pakkes sammen i drivende våd tilstand, uden at man skal bekymre sig om, at det bliver jordslået.

Fagfolk regner 5 år som normal levetid for et cirkustelt af sejldug. Et PVC-telt holder formentlig dobbelt så længe.¹⁴

Enhver faggruppe har sin specielle udtryksmåde med mærkelige ord for dit og dat. Det kaldes med et fint ord: argot, udtales ar-gó. Cirkusfolk har naturligvis også en del fagudtryk, der ikke er kendt uden for stakittet. Groft sagt er der tale om to sæt argot: Et internationalt, der fortrinsvis knytter sig til artister, f. eks. betegnelser

Bankkonto:
Randers Disconto- og Laanebank
Postkonto 1015613

Chas. Mortensen

Telt-, Sejl-, Flag- og Presenningfabrik

Grundlagt 1860 . Vestergade 10 . Telf. (06) *42 89 88

Indehaver: Kay R. Mortensen

8900 Randers, den

BRDR. MORTENSENS EFTF.

P. Rønneft Mortensen

Flag-, Telt- og Presenningfabrik
SEJLMAGERI

Hestedamsgade 25
Telefon (05) 62 50 89
Postkonto 1 06 78

8700 HORSSENS, DEN

H·B·HANSEN & CO

AABOULEVARDEN 15 · 8000 AARHUS C · TLF. (06) 12 18 88 · 3 LINIER

Grundlagt 1818

Telegramadr.: „Teltholm“

Den 19

GUDMANN & SØN I/s

Sogade 5 . 8500 Grenaa . Tlf. (06) 32 04 56 . Giro ~~283326~~ 3 03 34 30

Cirkus Miehes lokale sejlmager: Hans Peter Jacobsen (1848-1930) i Thisted, syde omkring århundredskiftet et telt til familien fra Ydby. Han benyttede allerede dengang det karakteristiske tellmagerstempel som fabriktionsmærke. Foto: Kirstine Lund, Hjørring, 1904, kabinet 3271. Lokalhistorisk Arkiv, Vendsyssel historiske Museum, Hjørring.

for rekvisitter, artistiske discipliner og øvelser og for artistlivet som sådan. Hjemlige cirkusfolk, og her tænker jeg på hele personalet ved et cirkus, incl. stald- og teltknyster, benytter en fordansket udgave af de internationale fagudtryk, eller, hvor det kan lade sig gøre, en direkte oversættelse til dansk af de mærkelige ord.

Det vil føre for vidt at bringe en række eksempler her, da der i sidste bind vil være en liste med branchens fagudtryk. Men ét skal der være plads til, da det drejer sig om teltet. Hvor jeg som udenforstående taler om et oversejl, der jo i virkeligheden er taget på teltet, taler danske cirkusfolk om sjappen. Et fordansket slangudtryk for det franske ord: chapiteau, der betyder cirkustelt. Et helt telt.

Ordet stammer fra latin: caput, der betyder hoved. Herfra er ordet gået over i fransk til chapiteau, der foruden at betyde cirkustelt også har betydningsudspaltninger som: kapitæl, søjlehoved, hjelm til destillationsapparat m. v. Altsammen noget med en afslutning foroven; noget oven på noget andet. Men netop denne betydning harmonerer fint med den danske brug af ordet, hvor chapiteau betyder oversejl. Den del af teltet, der ligger oven på rundsejlet og afslutter det som et teltag.

Nu det uundgåelige spørgsmål: Kan der udledes noget konkret om nationaliteten for de første brugere af cirkusteltet ud fra den betragtning, at dets navn i international cirkusargot er fransk? Svaret må stå hen indtil videre.

Amfiteatralse siddepladser.

Tilskuerpladserne i cirkus har som alt andet også været genstand for en udvikling. Her var englænderne formentlig de mest avancerede. Da kunstberider Price i 1767 afviklede en friluftsforestilling i London, skete det i centrum centrum af et primitivt sammentømret amfiteater. Samme år viste englænderen Jacob Bates

sine ridekunster i en lille bygning, Cirque equestre, i Paris, hvor der også var amfiteatralse siddepladser.

Det er mit indtryk, at vi her i Norden var mere beskedne, hvad angår tilskuerpladser. Vi skal nok hen omkring 1850'erne for Danmarks vedkommende, før det blev almindeligt med den skrå opbygning i indendørs cirkus, og det blev vel først et naturligt krav, da de grundmurede rotunder kom til i løbet af 1880'erne.

Det ligger også noget uklart med de rejsende teltcirkus. Men vi har da lidt at holde os til. Sommeren 1900 kom Cirkus Jules til Danmark. Forretningen ejedes af en gammel artistfamilie Goldkette, der på det tidspunkt havde rejst næsten 100 år her i Norden. I Horsens annoncerede man med, at *der for det ærede Publikum er indrettet Siddepladser, som er 2½ Meter over Jordfladen, og der er Plads for 2000 Personer.*

Cirkusanmelderen, redaktør Jørgen Andersens, Horsens Folkeblad, ofrede også nogle linier på den nymodens indretning:

I Aftes var det store Cirkustelt næsten helt fuldt; der var vel nok halvandet Tusind Mennesker i Cirkus. Arrangementet minder lidt om Cirkus i København. Der er skraat Gulv, saa Tilskuerpladsen hæver sig amfiteatralisk, og Publikum paa 2. og 3. Plads ser derfor ligesaa godt som de paa 1ste. Musiktribunen er oppe under Telttaget over Udgangen til Stalden.¹⁵

Herefter var udviklingslinien afstukket, men hvornår de efterfølgende cirkus fik lige så hensigtsmæssige pladser lader sig næppe registrere på årstal. Og er vel også underordnet. Hovedsagen er, at det moderne cirkuspublikum betragter den komplicerede, og i anskaffelse og transport kostbare opbygning som en selvfølge og slet ikke fatter, at der engang var noget, der hed ståpladser på en græsmark.

Orkestret.

Vi skal nu se på et andet vigtigt element inden for branchen: Cirkusorkestret. Jeg vil begynde med at citere, hvad en ung pige, Eva Wåhlberg, skrev som indledning til en specialopgave om cirkusmusik på Hagagymnasiet i Norrköping foråret 1981; bedre kan det ikke siges:

Tältet är rest, vimplarna vajar från masterna, det doftar sågspån och häst. Vi tränger oss förväntansfulla fram bland barn och gamla. Det ska bli cirkus !

I entrén til det festligt upplysta tältet blir vi omhändertagna av män i glada uniformer och visade till våra platser. Nu hörs en trumvirvel och en fanfar, orkestern spelar upp, festen har böjat ! Men tänk om där inte hördes några trumvirvlar, om inte en enda trumpetfanfar ljud, om ingen orkester spelade. tänk om tältet var tyst, om hela föreställningen var stum !

Cirkus är akrobater, clowner och djur av alla möjliga slag. Men cirkus är

också musik. Även om man skulle visa världens vackraste program – men under tystnad – skulle det inte bli riktig cirkus.

Det er småt med konkret historisk viden om de ældste orkestre. Men lidt har jo også ret.

Første gang jeg overhovedet kan dokumentere fænomenet i Norden, er i en annonce fra Norrköping den 5. oktober 1793. James Price, leder af en lille akrobatfamilie, meddelte i avisen, at den til næste dag bekendtgjorte forestilling, ville blive aflyst på grund af *felande Musique*, dvs. manglende musik. Jeg tolker meddelelsen på den måde, at Price formentlig har fået afbud fra et par rutinerede, lokale musikere, der ikke uden videre har kunnet erstattes af andre. Og at han anstændigvis derfor har aflyst forestillingen.

Nordens første egentlige cirkusdirektør, Jean Lüstre, havde eget orkester med, da han 1799 besøgte Helsingør:

I Dag, d. 30te Juli, Middag, reed det saakaldede engelske Konstberiderselskab i fuld Bram med tyrkisk Musik her igjennem Byen, hvorover endeel af Byens Indvaanere bleve satte i en ikke liden Forskrækkelse, da man troede, at Russerne havde gjort en Landgang, og saaledes kom med klingende Spil, for at tage Byen i Besiddelse, samt tillige at hilse lidt paa godt Folks Lommer.

Derefter skal vi til Århus, hvor den lokale avis den 26. marts 1856 anmeldte en forestilling i det Hoffmannske Kunstberiderselskab. Der stod: *Selskabets Musikcorps, bestaaende af 8 Musici, er ualmindelig godt*. Notitsen er nok den ældste dokumentation, jeg har om musik inde i et dansk cirkus. Men derfor kan der jo udmærket have været musikledsagelse langt tidligere. Jeg har bare ikke været så heldig at kunne bevise det. Noget tyder også på, at det har været tilfældet, for anmelderen undrede sig jo ikke over orkestrets tilstedeværelse. Han vurderede dets præstationer og dermed basta.

Efterhånden som cirkusteltet blev almindeligt overalt i Europa midt i 1800-årene, opstod der behov for arbejdskraft til at håndtere de kostbare sager. Tilfældigvis faldt denne periode sammen med økonomiske lavkonjunkturer i forbindelse med den begyndende industrialisering. Folk, der tidligere havde været beskæftiget i f. eks. tekstilbranchen med husflidsprodukter blev arbejdsløse i tusindvis. Af bitter nød drog indbyggere fra bestemte egne i Tyskland i perioden fra ca. 1840 til 1880'erne hvert forår afsted hjemmefra. De gik i smågrupper og medbragte musikinstrumenter for at tjene en skilling som musikanter. De kom særligt fra provinsen Hannover, egnen omkring Braunschweig og Salzgitter. De hannoveranske musikkorps fandt hurtigt ud af, at der også var penge at tjene i omrejsende cirkus.¹⁵

De første cirkusorkestre kom i 1850'erne, da teltet endnu ikke var blevet almindeligt i Danmark. I 1860'erne var der imidlertid ikke alene brug for

Tjekkisk musikkorps på 8 mand foran Circus Belli's kasettelt ca. 1912. Circus Belli rejste indtil 1920 i Slesvig-Holsten og Sønderjylland, der dengang hørte til Tyskland. Giovanni Belli står th. for Casse II med Alfonso Belli's datter, Viola, foran sig. NM.

musikere, men også for teltarbejdere. Stamfædrene til to danske cirkusfamilier, Benneweis og Miehe, var netop medlemmer af den slags orkestre. Heinrich Miehe fortalte 1906:

Deres Musik var i Reglen god, men da de stillede større Fordringer og navnlig ikke ville være med til at bygge Teltet op og tage det ned ved Flytning, er de efterhaanden bleven afløst af Bøhmerne. Disse er gerne jordejende Husmænd i deres Hjemland; deres Koner dyrker den hjemlige Ager, mens Mændene om Foraaret med Trækfuglene drager mod Nord, hvorfra de ved Mortensdagstider vender tilbage med et lille Overskud i Lommen, opsparet ved den største Økonomi Sommeren igennem.¹⁶

Bøhmerne gjorde sig for alvor gældende fra begyndelsen af 1880'erne. Den barske baggrund for, at i snesevis af disse cirkusorkestre hvert forår drog hjemmefra, var naturligvis også stor fattigdom. Hvad får ellers mennesker til at tage bort fra hjem og familie i længere perioder ?

De bøhmiske cirkusorkestre bestod af landarbejdere fra Böhmerwald; grænsebjergkæden mellem det tyske Bayern og det nuværende Tjekkoslavakiet. De kom

fra tjekkiske landsbyer som f. eks. Stachy og Cehnice. Nogle musikkorps kom også fra Riesengebirge, den højeste del af Sudeterne på grænsen op mod Schlesien.

Det er imidlertid en legende, når det fortælles, at bøhmerne hjemme i bjergbyerne havde særlige telt- og musikskoler, hvor de kunne uddanne sig om vinteren. Nej, korpserne arbejdede udelukkende på erfaringen fra foregående år. Nye i faget blev uden videre puttet ind i flokken, hvor de efterhånden opnåede færdighed og rutine som de mere øvede kammerater. Orkestrene bestod udelukkende af blæseinstrumenter. De serverede en pragtfuld messingsuppe, og det var langt fra alle, der kunne spille efter noder.

Hvert korps havde en leder, som de andre rettede sig efter. Han var kontaktled til cirkusdirektøren. De fleste orkestre havde i årenes løb anskaffet sig en slags hjemmekomponeret militæruniform, som de var iført på tribunen. En reminiscens fra bøhmernes uniform går igen i vor tids husarlignende cirkustjeneruniform.

De bøhmiske musikkorps var som tidligere nævnt også eksperter i at håndtere teltmateriellet. Vore hjemlige cirkusdirektører åndede derfor altid lettet op, når truppen ankom som aftalt det foregående år. Først da var direktørerne sikre på at have et stabilt og billigt personale for sæsonen.

Vort fugtige og blæsende klima er ikke velegnet for cirkustelte. Trods bøhmernes påpasselighed med døgnet rundt at stramme og slække barduner i de forskellige typer vejrlig, skete det naturligvis, at teltet alligevel fik en flænge. Men der var altid en i korpset, der kunne bruge en seilmagerhandske og nål. Der var også en, der forstod sig på sadelmagerarbejde, og en anden, der kunne smede i jern. Skader på materiellet blev med andre ord repareret uden ekstra omkostninger. Den slags passede direktørerne. Derfor så de heller ikke så tungt på musikkens kvalitet. Blot det hele fungerede.

De bøhmiske musikkorps lange funktionstid fik to store afbræk: Første og anden verdenskrig, hvor alt lå stille og flere af musikerne var ved fronten. Men aldrig så snart var krigen slut, før musikkorpserne igen fandt vej til deres gamle cirkus.

Virksomheden blev først indstillet i 1948, da der ved et politisk systemskifte i Tjekkioslovakiet blev behov for al den indenlandske arbejdskraft, der kunne skaffes.¹⁷

Skiftende publikum har i tidens løb lyttet til mange slags musikalske præstationer i cirkus. Sidst i 1800-årene blev det mærkeligt nok moderne med store strygeorkestre i de cirkus, der havde magt over tingene. Men i løbet af få år dominerede bøhmerne igen. Det havde nok lidt at gøre med, at de som fremmedarbejdere var billig arbejdskraft.

Cirkus Benneweis benyttede i mange sæsoner fra omkring århundredskiftet og fremefter en lirekasse som orkester. Den blev drejet af den døvstumme Josephine

Cirkusdirektør Adolf Daucke (1871-1924) yderst tv., gift med Helene von Barner (1873-1937), kaldte i 1909 forretningen for Cirkus von Barner. Det talte man meget om den sommer - ikke mindst i adelige kredse! Musikerne fra venstre: Carl Altenburg, Hjalmar Møller, Amandus Altenburg og klovnen Carl Damlund med bækkener. Yderst th. med tromme: Aksel "Schmidt-Petersen-Daucke", plejesøn hos de rejsende. Han fik navn efter de familier, hvor han opholdt sig. Han formodedes at være et såkaldt uægte barn af en rejsende. Han blev senere sømand og døde 1919 af spansk syge. *NM*.

Bruun. Den 10. juni 1901 skrev Grenaa Avis om Cirkus Markinus: *I Stedet for Musikkorps findes i Teltet et Orchestrion, der afleverer en meget iørefaldende Musik.* Efter opfindelsen af grammofon og båndoptager med forstærker, er vi mange gange af økonomiske årsager blevet præsenteret for mekanisk musik i et cirkustelt. Resultatet bliver uvægerligt en billig stemning som på en markedsplads. Det siger sig selv, at den slags musik ikke har mulighed for at følge artistens præstationer. Den kunstneriske oplevelse bliver derefter.

Man kan også opleve en kombination mellem mekanisk musik og levende musik, idet man har sat en janitshar til at styre båndet. Det kan være en udmærket nødløsning, men det kræver lidt mekanisk snille og talent at udføre begge funktioner samtidig.

Og nu er det elektriske orgel blevet moderne. Med forstærkeranlæg kan et sådant apparat i styrke erstatte fem orkestre. Det kører som regel for fuld udblæsning og benyttes ukritisk som soloinstrument af småcirkus.

Fra 1970'erne har Polen overtaget Tjekkoslovakiets rolle som leverandør af

stabil arbejdskraft til omrejsende cirkus i Vesteuropa. I cirkuskredse er det kendt, at Polen hvert forår sender mere end hundrede erfarne cirkusorkestre og specialuddannede grupper i cirkusmontage og hestekyndige afsted fra den statslige institution, der står for engagementerne. Omrejsende cirkus i Holland, Belgien og Frankrig benytter næsten udelukkende polsk arbejdskraft. I Skandinavien var det de svenske cirkus, der først engagerede polske orkestre. Fra 1977 har to danske forretninger: Cirkus Arena og Cirkus Max Schumann haft polsk besætning på musiktribunen. Cirkus Benneweis fik det 1978.

Hvilken funktion har et cirkusorkester ?

Dets fornemste opgave er at slå den rette cirkusstemning an - at skabe atmosfære. Det sker blandt andet ved som velkomst at spille et par stykker livligt musik, før forestillingen begynder. Men orkestrets egentlige funktion er at danne en harmonisk og frisk baggrund for programmets afvikling. Det er sædvane, at artister selv medbringer musikstemmer skrevet ud til orkestrets instrumenter. Normalt vælger en artist et kendt stykke ledsagemusik, der i rytme og temperament passer til nummerets udførelse.

Det er musikernes opgave at følge artistens og hestenes rytme så godt som muligt og ved passende lejligheder, ved hjælp af musikalske effekter, at understrege de enkelte artisters præstationer. Det kan være en lang ildevarslende trommehvirvel til markering af et spændingsmoment i f. eks. flyvende trapez før en vanskelig saltomortale, hvor artisten vil gøre lidt ekstra ud af at sælge sit nummer.

Gavmild levering af toucher, dvs. skala-agtige hyldesttoner som baggrund for publikums spontane klapsalver, applaus, som det hedder, er naturligvis også en meget vigtig funktion for et cirkusorkester. Alt dette, plus den vidunderlige duft af savsmuld og hestepære kogt sammen til en højere enhed, giver det helt uforklarlige begreb, som jeg forstår ved god cirkusatmosfære.

Den gammeldags, hyggelige stemning findes næsten ikke mere, og det er fortrinsvis larmens skyld. Jeg har hørt mange tilskuere beklage sig over, at orkestrene i flere danske cirkus har skruet så højt op for de elektroniske superhøjtalere og forstærkere, at de terroriserer store dele af publikum. Larmen har umuliggjort enhver form for samtale mellem børn og forældre under forestillingen, og det er virkelig synd.

Det er beklageligt, at cirkus, der ellers bryster sig af at holde de gamle traditioner i hævd, i spørgsmålet om orkesterlarm, kritikløst har overtaget en af den amerikanske popverdens dårligste sider.

Hvad er den ideelle besætning for et cirkusorkester ? Ja, det kan der naturligvis gives mange bud på. En erfaren cirkusmusiker, janitsharen Eivin Christiansen fra Odense, i cirkuskredse kaldet Krølle, der siden 1954 har spillet i ca. 25 sæsoner

Musikkorps hos Cirkus Benneweis ca. 1930. Billedet er en del beskadiget af fugt i vognene. Foto: Espenhain, Gilleleje. 23,5 cm x 17,3 cm. Cirkus Benneweis' arkiv.

hos Cirkus Meta, Belli, Louis, Vivi og Benneweis i Danmark og hos Scala i Sverige og Finland, siger, at et pænt orkester, der nemt kan fylde de største telte i Danmark uden elektronisk forstærker, helst skal bestå af omkring syv musikere med følgende instrumenter:

1 slagtøj, 2 B-trompeter, 1 trækbasun, 1 es-alt saxofon, 1 B-tenor saxofon og 1 klaver eller 1 stor kromatisk harmonika til at give bund i musikken.

Den sammensætning giver efter Krølles mening noget af det rigtige og lige netop det, publikum forstår ved cirkusmusik. Men der er flere forhold, der spiller ind, før man rammer det helt rigtige. Han fortsætter: I en sal vil vægge, loft og gulv være en hård resonansbund for toner. Sådan er forholdet jo slet ikke i et telt, der lydæssigt set hverken er ude eller inde. Her består gulvet af en manege, og det vil som regel sige en græsmark eller den bare jord med et lag savsmuld eller høvlspåner. Det faste loft er blevet til et oversejl, der tilmed hænger og duver i alle vinkler. Væggene i salen erstattes her af en rund amfiteatralisk opbygning med publikum på bænkene. Alt i alt noget, der, i stedet for at give genklang, dæmper tonerne.

Helt galt bliver det i et telt af sejldug, hvis det regner, eller cirkus ligger på en

Musikkorps bestående af blandt andre Eli Benneweis tv. ved stortrommen og direktør Ferdinand Benneweis siddende over for. Musikerne er klar til at køre en tur i oplandet for at gøre opmærksom på, at der er cirkus i by. På plakaten står: Den gamle velrenommerede Cirkus Benneweis ankommer med egen Landevejs-Transport, bestaaende af 14 Vogne og 25 Heste, og giver sin Premiere-Forestilling i byen - hver Aften Kl. 8. Stort Program. Eget Orkester. Stort lukket 2-Masters Cirkustelt. Læs Plakaterne. Benneweis, Direktør. Foto: Espenhain, Gilleleje. 13,7 cm x 9,5 cm. Cirkus Benneweis' arkiv.

fugtig eng. Så kan vanddampe og regn helt fjerne enhver form for resonans. Rummet bliver dødt. Modsat vil man få en god cirkusmusikalsk oplevelse, hvis teltet er placeret på en tør sportsplads med sol.

I moderne telte af plastmateriale er akustikken nogenlunde ens under skiftende vejforhold.

Publikum ved udmærket, hvad man forstår ved begrebet cirkusmusik. Det ved en musiker naturligvis også. Men det er lige så vanskeligt at forklare, hvordan ægte cirkusmusik lyder, som at forklare, hvordan man binder en sløjfe på sine sko, siger Krølle. Han har en teori om, at den helt specielle genre opstår ved, at musikerne, der betjener blæseinstrumenterne, sommetider rammer lidt ved siden af og laver, hvad han kalder en skæv tone. Den slags unoder burde naturligvis ikke forekomme hos en rutineret musiker. Det sker alligevel gang på gang i et cirkusorkester.

Fænomenet skyldes afkøling af blæseinstrumenterne. Specielt trompeterne. Afkølingen sker som regel under en pause, og den smule er nok til at give

begyndelsestonen en streg nedefter. Måske op til en kvart tone. Musikeren skal naturligvis lynhurtigt have rettet sit instrument op. Det må ske, mens der spilles. Opretningen kan ske på to måder. Enten ved at spille det op, altså blæse kraftigere, eller ved at indstille, dvs. skrue på mundstykket. Men operationen varer altså lidt tid, og resultatet bliver nogle sjove toner, der sætter ekstra pift på en livlig melodi. Det bliver netop til det, folk forstår ved cirkusmusik.

Krølles teori om, at det vitterligt er temperaturforandringer, der er en af ingredienserne i begrebet cirkusmusik, kan sandsynliggøres af et eksempel. Den opmærksomme tilhører ved en friluftskoncert en råkold dag vil måske have lagt mærke til, at nogle af blæserne puster eller rettere sagt nærmest ånder kraftigt i deres instrumenter under længere passager i nummeret, hvor man slet ikke hører deres stemmer. Det, der sker, er, at musikerne forsøger at holde en konstant temperatur i instrumenterne, så de ikke bliver afkølet og dermed futter nogle skæve toner af, når de igen falder i.

Janitsharen med slagtøjet er den centrale musiker i et cirkusorkester. Han er placeret, så han har godt overblik over manegen og hele tiden kan følge alle numre i detaljer. Han giver diskret signal til sine kolleger om at spille og holde inde, mens han måske selv laver et brag på trommerne, tamtam'en og samtlige bækkener på én gang. Eller han giver signal til trækbasunen om at udstøde en lang klagende tone, fordi en klovn er kommet galt afsted.

Det betyder uendeligt meget, at der er et godt samarbejde mellem orkester og artister. I mange tilfælde kan et godt orkester ved hjælp af musikalske effekter hæve et ellers mådeligt artistnummer op i en højere klasse. Modsat kan et dårligt orkester eller mekanisk musik tilsvarende ødelægge førsteklasses artistisk kunst.

Læg mærke til orkestrets funktion og nyd et godt sammenspillet team. For at runde emnet helt af, hører musikere til i den fornemste personalegruppe og har samme sociale status i forretningen som artister. De er også det dyreste nummer på programmet.¹⁸

Bevillingssystemet.

Nu tilbage til de generelle økonomiske faktorer, hvoraf særlig to har haft afgørende indflydelse: Bevillingssystemet og beskatningen.

Gennem flere hundrede år har alle omrejsende, og altså også kunstnere af forskellig slags, været omgærdet af en mængde forordninger, love og vedtægter, hvis sigte alle har været at begrænse den indenlandske omvandring og tilstrømning af fremmede. Sådan var det overalt i Europa.¹⁹

I ældre tid fungerede statens magtapparat ikke videre godt. Det dæmmede kun i ringe grad op for de fremmede, der ustandseligt vandrede fra land til land.

Myndighederne i de danske provinser tolererede, at fremmede kunstnere optrådte i fri luft på gader og torve, og tit stillede man endda lokaler til rådighed. Systemet var så gennemhullet, at magistraterne opkrævede et passende beløb som bidrag til den såkaldte fattiggasse af de ofte ulovligt omrejsende cirkusfolk, gøglere og andre optrædende.²⁰

Nogle fik tilsyneladende helt vilkårligt gennem centraladministrationens danske kancelli i København tilladelse til på visse betingelser at vise deres forestillinger. Som oftest med tidsmæssig begrænsning og kun i bestemte landsdele eller byer. De fik en kongelig bevilling, som det hed.

Men systemet sprængte sig selv. Administrationen var ved at kvæles i ansøgninger. I 1861 lagde justitsministeriet derfor bemyndigelsen til at give tilladelse til offentlige forlystelser ud til de lokale politimestre. Direktørerne skulle nu søge om speciel polititilladelse for hver jurisdiktion. Ordningen var meget besværlig for de omrejsende cirkus, men bekvem for politiet, der pludselig fik næsten ubegrænset myndighed over de enkelte forretninger:

Hvad Betingelserne for Meddelelsen angaaer, da overlades det til Politimestrenes eget Skjøn at afgjøre, hvorvidt en Tilladelse til nogen af de nævnte Forlystelser og Præstationer m.v. kan gives, og Ministeriet skal i saa Henseende indskrænke sig til at bemærke, at Tilladelsen i Almindelighed ikke bør negtes, naar det kan antages, at Gjenstanden for samme har noget Værd for Publikum, og de Hensyn, som god Politioorden kræver iagttagne, ikke derfor ere tilhinder.²¹

Forlystelsesskatten.

Den 13. maj 1911 vedtog den konservativt dominerede rigsdag en lov om forlystelsesskat, der også gjalt for cirkus og varieteforestillinger. Af forestillinger, der fandt sted i henhold til bevilling, skulle der svares en afgift på 10 procent af billetprisen. Afgiften af forestillinger, der fandt sted i henhold til de sædvanlige polititilladelser, skulle være det dobbelte: 20 procent.

Helt undtagelsesvis havde Cirkus Alaska på det tidspunkt som eneste danske cirkus haft en justitsministeriel bevilling siden 1907, men den trak ministeriet tilbage den 14. februar 1913. Herman Bruun var allerede året før blevet underrettet om, at fornyelse af bevillingen ikke oftere kunne forventes. 1912 slap han altså med at betale 10 procent i forlystelsesskat.

Men ellers var sæsonen 1912 et voldsomt slag for alle andre danske cirkus. De måtte betale 20 procent af billetprisen i forlystelsesskat. Cirkus Miehe flygtede til Sverige, og et par småcirkus gik øjeblikkeligt ned med flaget. Dora Miehe Pfänner mobiliserede sine indflydelsesrige forbindelser, der påvirkede justitsminister Frits Bülow til den 26/4 1913 at skrive følgende brev til finansministeren:

Som det vil være Finansministeriet bekendt har Justitsministeriet stadig afslaaet Andragender fra Cirkusdirektører udenfor København om Bevilling til at opføre Kunstberiderforestillinger, dog med Undtagelse af Andragender fra H. M. Bruun (Cirkus Alaska), idet denne allerede før Loven af 13. Maj 1911 traadte i Kraft, havde saadan Bevilling.

Da det imidlertid er Justitsministeriet bekendt, at de her i Landet bestaaende Cirkusselskaber ikke med økonomisk Udbytte kan fortsætte deres Virksomhed, saafremt de vedblivende skal svare Skat i Henhold til nævnte Lovs § 2, 2. Stk., vilde Justitsministeriet under Hensyn til, at der er Tale om Personer, der i en lang Aarrække har udøvet deres Virksomhed uden at der har været noget at udsætte paa deres Forhold, anse det for ønskeligt, at der i Lighed med hvad der, som nævnt har været Tilfældet med H. M. Bruun, meddeles Cirkusdirektør H. Miehe, Enkefru Enoch (Cirkus Dannebrog), Baron Knuth (Cirkus Guillaume) og Cirkusdirektør Sander, justitsministeriel Bevilling til at opføre Kunstberiderforestillinger her i Landet.²²

Justitsministeriets ønske blev opfyldt, men inden sagen gik endelig i orden gled Jack Sander ud af personkredsen. Han var udelukkende kommet med i det prominente selskab, da han var svigersøn af Heinrich og Louise Miehe. Men netop på det tidspunkt blev han uvenner med svigerfamilien og kunne ikke skaffe fornøden driftskapital.

Herman Bruun var egentlig også gledet ud og blev tilsyneladende kun brugt som eksempel af justitsministeren i bestræbelsen på at få etableret et antal cirkusbevillinger. Der var nemlig sket det, at justitsministeriet allerede den 26. februar 1913 havde sendt et brev med afslag på Herman Bruuns ansøgning om at få fornyet den gamle bevilling. I ansøgningen havde Bruun opgivet sin adresse som poste restante Skanderborg. Men han kunne jo ikke blive holdende der blot for at vente på et brev, han i forvejen kendte indholdet af. Bruun kørte altså videre på rejsen og har sikkert fortrængt det ubehagelige brev. Sommeren nærmede sig, og først da han kom til Mariager den 18. april, fik han taget sig sammen til at rykke justitsministeriet for svar.

Postvæsenet i Skanderborg må åbenbart have kendt Herman Bruun ret godt. For brevet blev liggende der som uafhentet, indtil det endelig den 18. april, og formentlig på justitsministeriets henvendelse til postvæsenet, gik retur til afsenderen.

Her havde justitsministeren imidlertid et par dage før, den 26. april, startet brevvekslingen med finansministeren om oprettelse af et antal cirkusbevillinger. Og så gled Bruuns uafhentede brev ned i en skuffe. Resultatet af korrespondancen mellem de to ministerier blev som nævnt, at der kunne udstedes nogle cirkus-

Ejendommeligt billede af Cirkus Benneweis fra 1920'erne. Forestillingen blev naturligvis afviklet i det 2-mastede telt og det 1-mastede blev brugt som staldtelt. Foto: *Espenhain, Gilleleje*. 13,8 cm x 8,8 cm. *Cirkus Benneweis' arkiv*.

bevillinger. Nu halede man i justitsministeriet Bruuns afslag op fra skuffen og smed det i papirkurven.

Der blev udstedt fire justitsministerielle kunstberiderbevillinger, som det hed. Cirkus Alaska, Cirkus Miehe, Cirkus Dannebrog og Cirkus Guillaume var de heldige.

Skal man klæde situationen helt af, kan Herman Bruun i virkeligheden takke sin egen slendrian og postmesteren i Skanderborg for cirkusbevillingen. De tre andre selskaber skulle såmænd nok have fået en bevilling under alle omstændigheder. Cirkus Miehe var med sine indflydelsesrige forbindelser naturligvis selvskreven. Det var de to andre selskaber forøvrigt også: Cirkus Dannebrog's direktør, Vilhelmine Enoch, var søster til Louise Miehe, og ejeren af Cirkus Guillaume, Wilhelm Knuth, var baron.²²

På den måde startede epoken med de skattebegunstigede justitsministerielle cirkusbevillinger i Danmark. Skal man vurdere de følgende års tildelingspolitik af de eftertragede bevillinger ud fra cirkusdirektørernes egne udtalelser, fortsatte den efter omtrent samme retningslinie.

Det er bemærkelsesværdigt, hvad justitsminister Bülow skrev om den økonomiske betragtning, der lå bag tildelingen: at de her i landet bestående selskaber ikke

Undertegnede Justitsminister

for Kongeriget Danmark

Gør vitterligt:

At jeg herved bevilger, at

FERDINAND BENNEWEITZ

i Tiden fra den 1. Januar til den 31. December 1937 her i Landet, dog ikke i København og paa Frederiksberg, maa give Kunstberiderforestillinger paa følgende nærmere Betingelser:

1. Det paahviler Bevillingshaveren at udrede den i Lovgivningen foreskrevne Forlystelsesaagift.
2. Bevillingshaveren skal, forinden Bevillingen benyttes, forevise denne for Politiet og i alle Maader rette sig efter de Bestemmelser, som Politiet maatte foreskrive, herunder navnlig med Hensyn til Valg af Plads til Anbringelse af den paagældende Cirkus samt med Hensyn til de benyttede Lokalers Beskaffenhed og Indretning.
3. Bevillingshaveren skal, naar Benyttelsen af Bevillingen paa hvert enkelt Sted ophører, paany forevise den for Politiet for at faa den forsynet med Paategning om, hvorvidt der har været noget at udsætte paa Bevillingshaveren eller dennes Selskab.
4. Politimestrene kan forbyde Bevillingshaveren at give Forestillinger paa Steder, hvor der allerede gives Forestillinger af lignende Art af et andet Selskab, ligesom Justitsministeriet under særlige Omstændigheder kan gøre Indskrænkninger i Forestillingsretten.
5. Bevillingen maa ikke udlaanes, udlejes eller paa nogen Maade udnyttes gennem andre.

Saafernt fornævnte Betingelser overtrædes, herunder at Forlystelsesaagiften ikke rettidig erlægges, eller saafremt der ved Bevillingens Benyttelse iøvrigt maatte finde Misbrug eller Uorden Sted, eller saafremt Bevillingshaveren paa Grund af sine personlige Forhold efter Justitsministeriets Skøn maatte blive ude af Stand til at udnytte Bevillingen paa forsvarlig Maade, kan Bevillingen af Justitsministeriet erklæres forbrudt.

Saa vel med Hensyn til Spørgsmaalet om, hvorvidt Overtrædelse af Bevillingen foreligger, som med Hensyn til Bevillingens Fortolkning i det Hele skal Bevillingshaveren være Justitsministeriets Afgørelse undergivet.

Justitsministeriet, den 7. Januar 1937.

UNDER MIN HAAND OG MINISTERIETS SEGL.

STEINCKE

/ Robert Hove

Bevilling for FERDINAND BENNEWEITZ til at give Kunstberiderforestillinger GRATIS.

Cirkus Miehe-Glauert på Dyrskuepladsen i Rudkøbing midt i 1930'erne. Dyrskuepladsen lå, hvor Rudkøbing skole nu har sportsplads. I baggrunden th. ses den nu nedrevne Røde Mølle. Cirkus har til huse i et gammelt tysk 1-mastet telt, der er skåret midt over og forlænget til et 2-mastet telt med ny midtersektion. Bemærk kasseteltet med facadeskill og halvtag, hvorunder der i dagens anledning er opstillet en artistparade, der skal lokke publikum indentor. Foto: Chr. Traberg, Rudkøbing. CHS.

Egeskov marked ved Kværndrup på Fyn, Løgumkloster marked i Sønderjylland. Hjallerup marked i Vendsyssel osv.

Tidspunkterne for markeder stod trykt i almanakken, så handelsfolk og forlystelsesforretninger strømmede til i hundredvis. Da det var før de elektroniske massemediers tid, mødte landsdelens befolkning op for at få et frisk pust ude fra den store verden.

Der kom også altid et eller flere cirkus til de store markeder og senere til dyrskuerne. Ved et snuptag blev de ellers så seriøse cirkus lavet om til almindelige markedsforlystelser. Der blev i hast tømret en primitiv bræddeforhøjning foran teltet, og her blev holdt parade med udklædte artister, rabaldermusik, skrig og skrål. Forestillingerne varede højst en halv times tid. Det gjalt jo om at få pumpet så mange som muligt gennem teltet de par dage, markedet varede.

Det i Fredags (23/9 1859) afholdte Egeskov Marked, der var begunstiget af smukt Veir, var godt besøgt. Paa Gjøglerier og andre Forlystelser var der, som næsten overalt ved Markeder, ingen Mangel, saaledes forefandtes Beridere, Acrobatere, Menageri, Dandsesaloner m.m., og ikke mindre end 4 Carousseller, hvilke sidste lode til stadig at være afbenyttede.²⁷

med økonomisk udbytte kunne fortsætte deres virksomhed, såfremt de vedblivende skulle svare skat efter den høje takst !

Justitsministeren og finansministeren var altså begge klar over, at de selskaber, der ikke fik en cirkusbevilling, ville gå undergangen i møde. Hvis ikke ganske særlige forhold gjorde sig gældende. Resultatet blev naturligvis, at flere selskaber sygnede hen. Det var sikkert også hensigten.

Ved lov af 1. april 1922 blev taksterne fordoblet. Cirkus med bevilling skulle fremover betale 20 % af billetindtægten. Cirkus uden bevilling 40 %. Beskatningen var da blevet så umenneskelig, at alle cirkusdirektører brugte kriminelle kneb for at smyge uden om. Det skete da også engang imellem, at en direktør blev afsløret og idømt bøde og efterbetaling af skattesnyderiet.²³

Den 27. maj 1950 blev den høje skat på 40 % sat ned til 20 %. Det betød, at det nu ikke mere var en skattebegunstigelse at have en cirkusbevilling. Fremover skulle begge slags cirkus, med og uden bevilling, betale lige meget i forlystelses-skat: 20 %.

Fra sæsonen 1950 bestod fordelene ved at have cirkusbevilling udelukkende i, at direktøren stod stærkere over for det lokale politi. Men efterhånden som naturlig anstændighed også vandt indpas i politiets administration af offentlige forlystelser, og befolkningens kritiske holdning over for åbenbare uretfærdigheder og embedsmisbrug bar frugt, blev denne forskel også udlignet.

Den 1. maj 1964, med virkning fra den 1. januar 1965, ophævedes forlystelses-skatten helt. Efter at cirkus i 1973 kom under kulturministeriet, blev reglerne sådan, at enhver nu kan gå ind fra gaden og bede om at få udstedt en cirkusbevilling.

Et i sandhed mørkt kapitel i dansk cirkushistorie var overstået !

Cirkusrådet.

I juli 1976 oprettede kulturministeriet et cirkusråd, der består af det til enhver tid siddende teaterråd suppleret med et cirkusinteresseret medlem. Rådet var tænkt som *ministeriets rådgivende organ i cirkussager*.²⁴

Cirkusrådet fik en meget kølig modtagelse af pressen og cirkusfolk, og det kan man egentlig godt forstå.

Teaterrådet består af tre medlemmer, der udpeges af kulturministeren: Formanden, der er advokat, og to alment sagkyndige medlemmer fra teaterverdenen, der i funktionsperioden på tre år ikke må være knyttet til noget teater eller beklæde teaterfaglige tillidsposter. Det cirkusinteresserede medlem er journalist Kurt Møller Madsen fra TV's underholdningsafdeling, der tillige har skrevet flere bøger om cirkus.

Jeg er efterhånden blevet led ved ordet diskrimination i forbindelse med cirkus. Lad os da i stedet vende bøtten og forestille os, hvordan pressen og teaterverdenen ville reagere, hvis teaterrådet bestod af en jurist, to cirkusfolk og en teaterinteresseret journalist fra TV's underholdningsafdeling.

Cirkusdirektørforeningens formand, Eli Benneweis, var forståeligt nok ikke interesseret i at samarbejde under de vilkår, f. eks. om turnéplaner, billetordninger, og hvad der ellers kunne være.²⁵ Tiden vil vise, om cirkusrådet med dets nuværende sammensætning kombineret med strukturen og personkredsen i cirkusdirektørforeningen får den positive betydning for cirkus, som kulturminister Niels Matthiasen havde forestillet sig.

Som forholdene i de mellemliggende år har udviklet sig for branchen, hvor forestillingernes kvalitetsniveau efter min vurdering er blevet sænket mærkbart på grund af den økonomiske stramning, burde kulturministeren imidlertid skære igennem og i helhedens interesse forhandle med de enkelte forretninger uden om cirkusdirektørforeningen. Det har tidligere været fremme, at denne forening for tiden fungerer efter samme devise, som den formanden for Sangforeningen Morgenrøden bekendtgjorde i anledning af pinseudflugten i Storm-P's monolog: Formanden, det er mig ! Kassereren, det er osse mig!²⁶

Mens vi er ved cirkusrådets tanker om turnéplaner, kunne vi passende se lidt på begrebet cirkuskrig. Det er et fænomen, der har eksisteret i mange år. Det praktiseres så vidt jeg ved overalt, hvor der er rejsende cirkus. Krigen startes af den, der anser sig for den stærkeste, og hensigten er naturligvis ved hjælp af visse manøvrer at slå benene bort under den svagere. Det gælder om at vildlede publikum, så det økonomiske grundlag for det andet cirkus ødelægges.

Der bruges forskelligt skyts, og når konkurrencen er hård, kan det gå hedt til. Vi kan stadig se eksempler på annoncekrig i avisen, men de mere primitive metoder hører fortiden til. For blot en snes år siden kunne det forekomme, at reklamemanden fra ét cirkus rev plakaterne fra et andet ned. Eller han klistrede dem over med sine egne.

Tvungne turnéplaner ville naturligvis gøre en regulær cirkuskrig umulig, men ingen med kendskab til branchen tror på, at de lader sig udføre i praksis.

Markeder.

I ældre tid og helt frem til omkring 1925 spillede de frie markeder en stor rolle for omsætning af kramvarer og levende dyr. I 1800-årene var der i hundredvis af markeder. Mange provinsbyer havde et fast månedsmarked plus de store årlige markedsdage. Hele byen og omegnen stod på gloende pæle. I Viborg var det Toftemarked, i Odense Sankt Knuds marked, i Århus Sankt Oluf marked.

Cirkusmutter.

Det gamle ord om, at der står kvinder bag alt, har særlig gyldighed i cirkusbranchen. Jeg er klar over, at der i beskrivelsen af de enkelte cirkus er begået stor uretfærdighed over for netop den kvindelige ægtefælle. Mit problem har været, at konen yderst sjældent har ført sig frem i rampelyset. Hun har rutinemæssigt passet butikken og fungeret som finansminister bag kulisserne og ladet manden træde op som den ansvarlige. Hvad han også juridisk har været, da det altid er hans navn, der står på bevillingen.

I et par tilfælde har kvinder over en længere række år haft ledelsen af danske cirkus: Dora Miehe Pfänner, Meta Belli og Irene Benneweis. Men de er også den undtagelse, der bekræfter reglen om, at posten som cirkusdirektør er et mandejob. Selv om det i realiteten er konen, der sidder med tømmerne.

Yngre optrædende damer med tilknytning til direktionen kaldes for cirkusprinsesser. Når de bliver ældre, avancerer de til cirkusdronninger. Man har aldrig taget det så nøje med cirkusprinsessens familieforhold, blot pigen så godt ud, og hun kunne sit håndværk. Som regel noget med heste, men linedans kunne i ældre tid også gå an.

Sprechstallmeisteren og forestillingens etik.

Det har altid været skik og brug, at det er direktøren selv, der byder publikum velkommen til et par hyggelige og fornøjelige timer. Derefter glider han ind i rollen som det samlende punkt i forestillingen – som sprechstallmeister.

Ordet stammer naturligvis fra tysk, men har i ældre tid ikke været brugt særlig meget hos de toneangivende cirkus i København, og næppe skriftligt før engang hen i 1920'erne. Fra omkring 1890 og til ca. 1920 fungerede en fast talestaldmester i Københavns cirkusbygning. Han blev gennem årene ligefrem en institution og hed faktisk ikke andet end Talestaldmester Erichsen. End ikke hans nekrolog i Politiken den 22. marts 1938 nævner hans fornavn.

På tysk er sprechstallmeisteren mærkeligt nok en ukendt person i cirkus. Man taler her om en: Moderator. På engelsk hedder han: ringmaster, og på svensk: konferencier. 1948 – tre år efter den tyske besættelses ophør – forsøgte dagbladet B.T. at få udryddet sprechstallmeister af det danske sprog og udskrev en konkurrence med et par cirkusbilletter som præmie. Der indkom 69 forskellige forslag, det ene værre end det andet, og 17 foreslog ordet: manegemester, der blev det udvalgte. En af forslagsstillerne kom gratis i cirkus, men det – og at jeg her kan fortælle historien – var også det eneste positive, der kom ud af konkurrencen. Ordet manegemester er i de forløbne år aldrig hørt i daglig tale og ej heller set på tryk før i dette afsnit. Det er heldigvis ikke så let at lave sproget om.²⁸

Werner Knipschildt

Absalonsgade 13, 1658 København V

Telefon (01) 24 30 48

Den eneste her i landet, der fuldt berettiget kan føre titlen Sprechstallmeister på sit brevpapir, er Werner Knipschildt. Han var den forbilledlige Sprechstallmeister gennem mere end 30 sæsoner og opnåede – som sin københavnske forgænger Talestaldmester Eriksen – at blive en institution. Han begyndte 1938 hos Cirkus Miehe i Cirkusbygningen. Derefter var han hos Cirkus Houcke 1939, Bergman-Madsen og Miehe 1940, Miehe og Mikkenie-Strassburger 1941 og 1942. Fra 1943 kom han til Cirkus Schumann i Cirkusbygningen, og her var han, til det sluttede 1969. *CHS*.

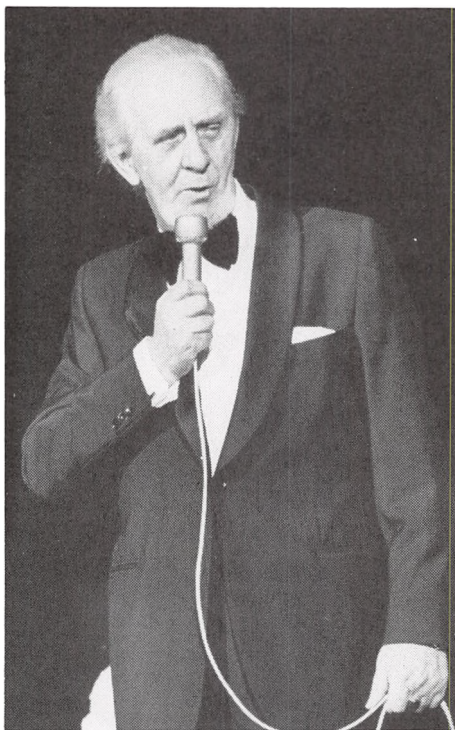
Den gamle sprechstallmeister overlevede i provinsens omrejsende cirkus, og her havde han – som Talestaldmester Eriksen i København – den yderst vigtige funktion at annoncere hvert enkelt artistnummer ved ganske kort at fortælle publikum, hvad artisterne hed, og hvor de kom fra. Han afholdt sig fra at beskrive, hvad publikum ville få at se, og han udbredte sig heller ikke om, hvor farligt nummeret eventuelt kunne være. Det skulle publikum selv opleve.

Vor tids sprechstallmeister har samme funktion. Når hvert nummer er færdigt, tager artisterne applaus og løber ud, mens publikum klapper. Hvis bifaldet kan bære det, gænger sprechstallmeisteren artisterne ind igen for at takke eller give et lille ekstranummer.

Desuden fungerer sprechstallmeisteren som modpart til klovnerne. Han repræsenterer cirkus, men garanterer ikke børnene. Det er ham, der skal holde orden i manegen, og han finder sig i det hele taget ikke i ret meget. Er i denne rolle på en måde en slags gentlemanklovn.

I løbet af de sidste 10-15 år er der imidlertid sket det beklagelige, at direktøren har overladt sprechstallmeister-embedet til yngre personale. De unge mennesker forsøgte naturligvis efter bedste evne at udfylde rollen, men savnede den traditionelle forbindelse bagud og lod sig i stedet påvirke af fjernsynets amerikanske, bolchefarvede varietéforestillinger og lignende. Derfor kan publikum i nogle cirkus have den tvivlsomme oplevelse at se, hvordan sprechstallmeisteren efteraber hysteriske entertainere fra f. eks. popkoncerter med mærkelige kropsvridende gebærder, mens han overannoncerer de enkelte numre i næsten amerikansk jargon med påtaget begejstret, stærkt moduleret stemmeføring.

På bekostning af kvaliteten i det øvrige program udskiftede et rejsende cirkus i sæsonen 1981 den traditionelle sprechstallmeister med en kendt skuespiller som entertainer i diplomat og høj cylinderhat.

Eli Benneweis repræsenterer den gode gammel-dags type sprechstallmeister, hvor direktøren selv - velafbalanceret og uden overflødig snak - annoncerer forestillingen. CHS.

Skuespilleren talte med grødet ølstemme ned til publikum i et tilstræbt forsørent sprog. Han fortalte en svigermorvittighed. Han fortalte om en lille pige, han troede bad aftenbøn, men som i stedet sad på potte. Han bandede syv gange i en forestilling ved at sige sgu. Han fortalte så meget om de kommende numre, at han ødelagde spændingen. Han hånede et medlem af folketinget og blandede derved partipolitik ind i en cirkusforestilling. Han gjorde ved samme lejlighed groft nar af en dansk dialekt. Han forherligede sig selv ved at fortælle begejstret om en filmoptagelse, hvori han havde medvirket som grisehandler. Derved øvede han vold mod den ældgamle tradition om, at hvad der foregår i manegen, skal være umiddelbart forståelig for alle - ved at stille en sproglig barriere op for udlændinge og børn. Det lykkedes virkelig den kendte skuespiller at overtræde hovedparten af de uskrevne etiske love om, hvordan man bør forholde sig til cirkusmanegen.

Med udgangspunkt i ovenstående føler jeg mig af hensyn til cirkustraditionen forpligtet til at sammenfatte og præcisere, at der ikke må bandes i en cirkusmanege. De ansattes politiske engagement tilhører privatlivet. Det gør tvetydige og blasfemiske historie også. Svigermorvittigheder - og dermed kønsdiskriminerende hentydninger ligeså. Det kan heller ikke forsvares, at omrejsende cirkus gør nar af landets dialekter. Cirkus er nu engang ikke en revyforestilling.

Hamid-Morton Circus med 3 maneger i Harrisburg, Pennsylvania, USA, 1953. Amerikansk cirkus er virkelig stordrift. Forestillingerne afvikles sædvanligvis i sportshaller, hvor lokale logebrødre som oftest står for arrangementet mod en passende godtgørelse. *CHS*.

Generelt: Klovners knusning af æg i en verden, hvor langt de fleste lever under sultegrænsen, må ikke finde sted. Drankerens elendighed udført som klovn-entre bør høre en svunden tid til. At gøre sig lystig over mennesker, der er døve, halter, stammer osv. er taktløst og sårende.

Med andre ord: Cirkusdirektøren må allerede ved forestillingens tilrettelægning og engagement af orkestret, som jeg tidligere har været inde på, sprechstallmeisteren og klovner – sikre sig mod berettiget, men som regel uformuleret kritik fra et moderne veloplyst publikum.

Generationsskiftet.

En artist har som regel en arbejdsmæssig kurve. Den starter med spæde forsøg på øvelser i en eller anden disciplin. Efter nogle års træning kommer ungdomsårenes næsten fuldkomne rutine i harmoni med skønhed, smidighed og styrke. Nogle år på toppen. Derefter går kurven temmelig brat nedefter for de fleste. For kort efter at flade helt ud. Færdig !

Set over en række år, kan man i mange tilfælde notere omtrent samme forløb med en cirkusvirksomhed. Men her er årsagssammenhængen ikke altid så

indlysende. Det kan specielt være vanskeligt at forstå, hvorfor det sidste kritiske tidspunkt for dette eller hint cirkus kom netop det bestemte år. Med mindre, der var tale om sygdom eller dødsfald. Det er imidlertid min fornemmelse, at det som regel er økonomiske forhold, der på en eller anden måde har spillet ind og sat punktum. Ser man på danske cirkus gennem det sidste århundrede, er det kun ganske få direktører, der er stået af med kapitalen i behold.

Generationsskiftet, hvor de gamle falder bort og unge skal til roret, har vist sig at være en meget farlig hurdle at forcere. Specielt hvis der er flere arvinger, og alle har en direktør i maven. Resultatet bliver uvægerligt, at det økonomiske og kunstneriske ansvar forflygtiges. Det er den visse død for virksomheden.

De tre store slægter.

Specielt interesserede læsere oplyses om, at nogle cirkus kan samles i tre ret skarpt adskilte slægtsgrupper, hvor de enkelte cirkus i stor udstrækning gensidigt benyttede sig af familiemedlemmer som personale. Herved kom en vis grad af fælles kunstnerisk tradition til at præge virksomhederne.

En af slægtsgrupperne består af familierne Abe-Schmidt, Belli, Bruun og Benneweis.

Familierne Schulz, Enoch og Miehe danner tilsammen en anden stor slægtsgruppe.

Den tredje gruppe består af familierne Gautier, Steckel, Houcke, Reinsch, brødrene Schmidt, Dubsky og Olschansky.

Tilbage bliver en mængde cirkus med vidt forskellig baggrund og ledelse. Og det glæder mig. For hvis der blot havde været den mindste form for ensretning eller systematik som drivkraft bag de enkelte virksomheder, tror jeg, det ville være et kedeligt emne at beskæftige sig med.

Strøtanker.

En af mine intentioner med bogen har været at give læseren et så autentisk og umiddelbart billede af cirkus som muligt på grundlag af samtidigt kildemateriale. Et sådant projekt kan naturligvis gribes an på flere måder. Jeg kan bl. a. forestille mig den faghistoriske fuldt korrekte metode, hvor forfatteren skriver hele bogen i sin egen stil og blot henviser til et noteapparat, hvor specielt interesserede læsere finder små notater om, hvor kildematerialet skal søges. Som regel på så utilgængelige steder, at man opgiver på forhånd.

Efter min vurdering er det en for barsk og trist metode, når det gælder cirkushistorie. Jeg har derfor valgt en anden fremgangsmåde: I så vid udstrækning som muligt benyttes det originale kildemateriale som primær, fortællende tekst.

Forkortet af hensyn til emnet, men ellers ganske som jeg har fundet det og uden at ændre i datidens skrivemåde. Citater er trykt med en afvigende skrifttype, kursiv.²⁸

Ved at benytte denne metode håber jeg at kunne viderebringe lidt af den jagtglæde, jeg følte ved at finde frem til materialet. Desuden vil jeg gerne delagtiggøre andre i den oplevelse, man har ved at læse gamle tekster om et interessant emne og føle sig tilbage til dengang, de aktuelle begivenheder fandt sted. På samme måde som folk for et par hundrede år siden – og vi i vores tid – oplever klangen af den samme gamle kirkeklokke.

Det siges, at svensk er uforståeligt i Danmark. Den påstand vil jeg modbevise ved også at bringe tekster från hinsidan. Hvis blot man giver sig tid til at læse de svenske citater et par gange, er jeg overbevist om, at alle får noget ud af dem. Ikke mindst fordi den gamle svenske skrivemåde minder mere om dansk end den moderne. Det ville være ren vandalisme at oversætte svensk i en bog, der fortæller om, hvordan cirkusfamilier rejste fra land til land. Ved netop at læse de svenske tekster oplever man lidt af, hvordan det føltes for truppen at omstille sig til et andet sprogområde. For os til et nogenlunde forståeligt sprog, men for den fremmede trup til et ligeså uforståeligt som dansk.

Selv om det er spredt, hvad jeg har haft til rådighed af kildemateriale, vil jeg mene, at den, der følger mig til vejs ende, kommer nogenlunde rundt om emnet. Detaljer, der kan synes uvæsentlige eller overflødige, er i virkeligheden de mange små mosaikstifter, der til slut gerne skulle give et helhedsbillede af cirkuslivet i Danmark.

Jeg vil slutte med håbet om at have formidlet et positivt syn på cirkus og givet den interesserede læser en baggrund for at sætte vor tids cirkus ind i en samfundsmæssig og kulturhistorisk sammenhæng.

Price.

I tidens løb er flere af cirkusslægternes gamle familiesagn blevet så forvanskede ved gang på gang at være fortalt til journalister for reklamens skyld, at den sandhedskerne, der kunne have været til stede, er helt forsvundet. I aviser og ugeblade har jeg læst familiekroniker fra cirkusmiljøet, og har selv fået fortalt en del, der ved nøgtern analyse var helt ude i det himmelblå. Alligevel troede fortælleren selv på historien.

Pricerne har også deres familiesagn, som jeg i 1962 fik fortalt af den 95-årige Dagmar Hagen. Om det er mere troværdigt, end sagn i andre cirkusfamilier, er jeg naturligvis ikke i stand til at bedømme, for det blev fortalt med et lille glimt i øjet, som den slags skal. Men ét er i hvert fald stensikkert: Det har aldrig tidligere været sat på tryk og har heller aldrig skulle sælge en cirkusforestilling.

Den første Price, om ham ved vi intet bestemt. Men sagnet går, at han var en velhavende mand i England. En fabrikant af en eller anden slags, enten brygger eller, ja, ja, men han var altså en velhavende mand. Boede rimeligvis i London. Han havde én søn, ikke mere. Og denne søn ville ikke som faderen ville. Og så havde han to tanter, to søstre til faderen, som forkælede drengen. Forærede ham dyre ting, blandt andet en hest, og den ville han hellere være sammen med end sine lektier. Så det gik i baglås for ham. Og en skønne dag opdagede faderen det og sagde: Jeg vil have, du skal læse. Du skal læse og blive en lærd mand. Hvis du ikke læser, så bliver jeg vred.

Sønnen brød sig pokker om det. Han foretog sig det, han ville, og en skønne dag blev faderen alvorlig vred på ham og sagde: Nu læser du, eller jeg jager dig væk. Han læste stadig ikke. Og hans tanter dækkede over ham. En skønne dag så faderen, at det blev ikke til noget, og så jog han ham væk.

Og så blev han, hvad der var meget fornuftigt af ham, berider. For det var han jo vant til. Sin hest kendte han, og den kunne han omgås.¹

Regulære skriftlige kilder fra den periode, det må have været omkring midten af 1700-årene, er det naturligvis umuligt at trylle frem, men hvis man er mindre kritisk, findes der en del litteratur fra en lidt senere periode. En engelsk sportsskribent, Joseph Strutt, skrev i året 1801:

Det at ride på to eller tre heste ad gangen med spring, dans og udførelse af forskellige andre behændighedsøvelser på hestenes rygge, mens de er i fuld fart,

mener jeg er en ny slags forestilling, der blev indført for ca. 40 år siden af en mand ved navn Price. Han udfoldede sin kunnen ved Dobney's nær Islington i London. Kort efter dukkede en konkurrent ved navn Sampson op, og han blev igen efterfulgt af Astley.

Disse forestillinger fandt oprindeligt sted i fri luft, hvor publikum var udsat for det skiftende vejrlig, og da dette ofte var ugunstigt, afbrød det forestillingen og nogle gange forhindrede det forestillingen.²

Rideopvisningerne var i 1760'erne centreret om bydelen Islington, der lå ca. 3 km nord for det nuværende London City. Her ude i det åbne land lå et værtshus, der fra gammel tid blev kaldt for the Three Hats. På marken bagved gav en af de første kunstryttere i England, ireren Thomas Johnson, i 1758 rideopvisning på to, tre og fire heste. Han blev i 1767 efterfulgt af den lige så dygtige Mr. Sampson.

I nærheden af the Three Hats lå forlystelseshaven Dobney's Gardens. Her var den 86-årige værtinde, Ann Dobney, død i 1760, og den ny ejer var interesseret i at udvide forretningen.³

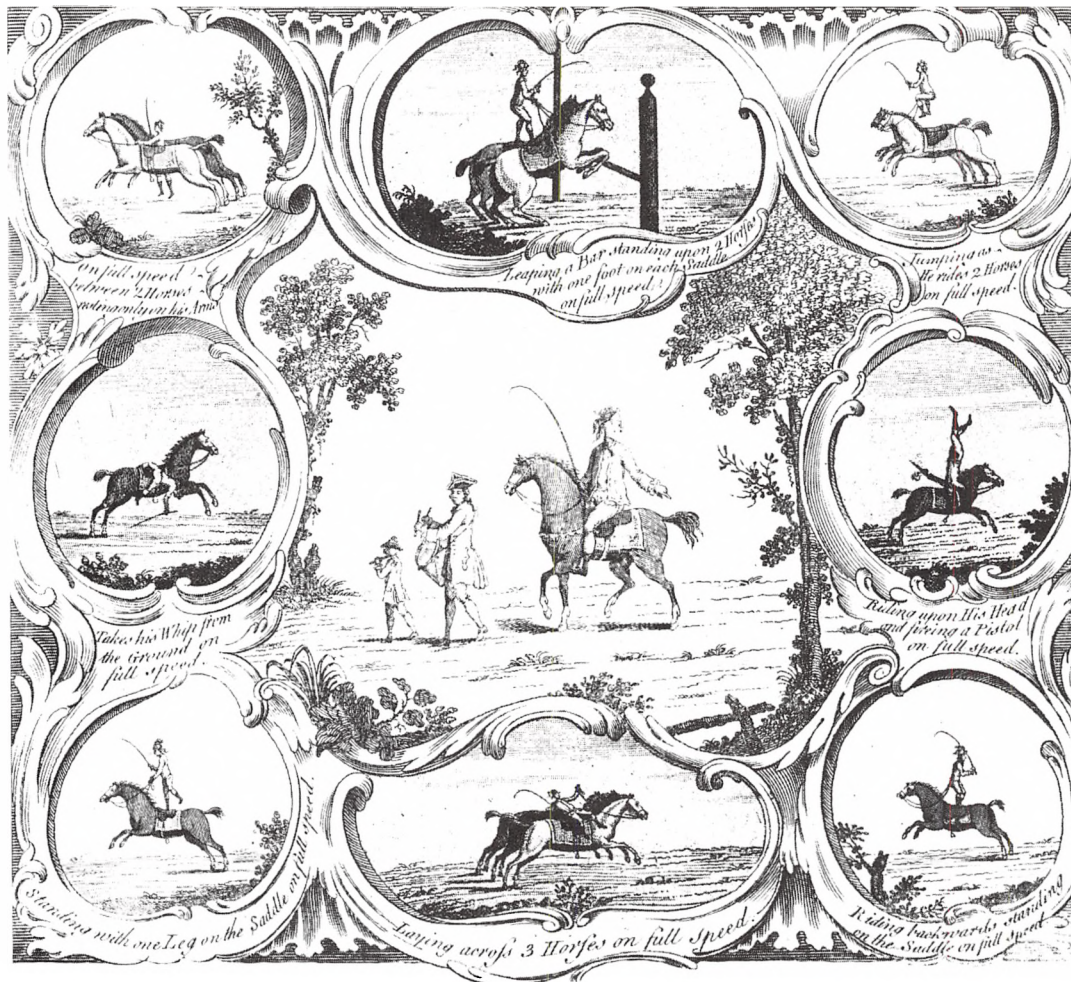
På Dobney's var der en bowlingplæne og tehaver med damme. Haven var jævnet og anlagt af en mand ved navn Johnson, der overtog ejendommen i året 1767. På denne plads udførte en rytter ved navn Price kunstberiderforestillinger, mens en konkurrent, der hed Sampson, viste lignende forestillinger på en mark bag the Old Hats.

De to heltes forestillinger så tæt på hinanden gav anledning til en ikke ringe grad af jalousi mellem dem og var årsag til et stykke taktik, som ikke gav vore politikere noget efter med hensyn til uværdig opførsel.

En af rytterne allierede sig med en kvinde med et flot udseende og personlig tiltrækningskraft, og efter hans anvisning gik hun ind som tilskuer for at se rivalens forestillinger. Hun beundrede hans dygtighed og han ligeså hendes charme, og der blev hurtigt etableret en intim forbindelse mellem dem.

Resultatet blev, at den uheldige rytter snart fandt sig ude af stand til at udføre rideforestillingerne og var tvunget til at overlade marken til den snu konkurrent. Så vidt det kan dokumenteres er disse to personer de første i England, der udførte kunstberiderforestillinger, og det var tidligere end den berømte Astleys forestillinger.⁴

Anekdoten fortælles i flere variationer, men denne er den ældste, og naturligvis hverken kan eller skal der føres sandhedsbevis for den slags historier. Det er bemærkelsesværdigt, at den undlader at hænge Sampson ud som den uheldige dameven og at udråbe Price som skurken. Men under alle omstændigheder blev Sampson nødt til at sælge sine heste til en mand ved navn Coningham, der gav forestillinger ved the Three Hats i 1771.⁵

Engelsk kobberstik fra sidst i 1760'erne med fig. tekst: A Representation of the Surprising Performances of Mr. Price. Det viser den engelske kunstberider Price under udførelse af forskellige rideøvelser altid "on full speed". Hvis man nærlæser familien Price's programmer og annoncer for de følgende år på det europæiske fastland, som gengivet her i bogen, vil man se, at flere af numrene stadig brugtes i forestillingen. Gengivet fra M. Willson Disher: *Fairs, Circuses and Music Halls*, London 1942.

Tilbage til Dobney's Gardens, hvor Price fra 1767 slog sine folder. På den store bowlingplæne, der var omgivet af mindre serveringsaflukker, blev der formet en cirkel på grønsværen og straks lavet et primitivt og billigt amfiteater.³ Med andre ord, der blev stillet et gradin op midt på arealet. I den manege, der fremkom på denne måde, startede Price den 22. april 1767 sine forestillinger, som han i overensstemmelse med denne tidlige form for cirkus afviklede helt alene:

Hr. Prices originale kunstridning, hvilket han tidligere har vist for deres majestæter, vil blive udført præcis kl. 6 og fortsætte hver aften i sommersæsonen

ved the Prospect House, kendt som Dobney's Bowling Garden Islington, hvor han har engageret et passende musikorkester til god underholdning for de damer og herrer, der behager at begunstige ham med deres selskab.

- I Han får sin hest til at gennemgå forskellige usædvanlige præstationer.*
- II Han rider i fuld galop, idet han står på et ben på sadlen.*
- III Derpå rider han i fuld fart, idet han tager noget op fra jorden, eller han vil ride i længere tid, hvor hans hånd hele tiden vil feje hen over jorden.*
- IV Medens hesten er i fuld fart hopper han op fra sadlen og springer over hesten, skiftevis baglæns og forlæns flere gange, medens han samtidig affyrer sine pistoler.*
- V Han galopperer sin hest på tre ben, medens han sidder i sadlen og holder dens højre ben i sin højre hånd.*
- VI Han rider to heste med en fod i hver hests inderste stighbøjle. Ligeledes står han oprejst på sadlerne eller ligger tværs over dem med hovedet på den ene hest og fødderne på den anden, og i hver af disse stillinger vil han foretage et flyvende spring over enhver højde, som hestene er i stand til at klare.*
- VII Han rider tre heste i fuld fart i mange forskellige stillinger.*
Endelig afslutter han præstationerne med at ride en enkelt hest i fuld galop, idet han står på hovedet på sadlen med benene lodret op i luften samtidig med at han affyrer et par pistoler.

N.B. Flyttet fra the Three Hats.⁶

Den åbenbart lidt vidtløftige, men utvivlsomt dygtige kunstberider Price, boede i London og var på det tidspunkt gift. I 1761 var familien blevet forøget med sønnen James, der senere slog sig ned i Danmark.⁷ Omkring 1772, tidspunktet er uklart, rejste familien Price på turne til det europæiske fastland sammen med en del andre engelske kunstberidere.⁸

I januar 1784 befandt de sig i Wien. Her blev publikum gennem avisen underrettet om, at den engelske berider, Hr. Hyam med sit selskab, hver søndag ville forevise *Reit- und Gaukelkünsten* i den kaiser-königliche rideskole. Nogle måneder senere, i maj 1784, flyttede det alsidige selskab ud til forlystelses-etablissementet Prater:

Det tjener til Underretning for en altid æret høj Adel og Publikum af denne ærværdige Hoved- og Residensstad, at det forenede Selskab bestaaende af Hofberiderne, d'Herrer Hyam, Price og Masson, med højeste og naadigste Tilladelse paa næste Mandag den 10. Maj vil vise dets Ridekunster og Hr. Prices Luftballon i Prater paa Fyrværkeripladsen.

Foruden bemeldte Luftballon vil en anden Ballon forinden blive sluppet fri i Luften, hvilken ligeledes er forfærdiget af engelsk Taft og er i Omfang 24 Fod, hvortil Hr. Price forsikrer, at førstnævnte sikkert stiger 24 Timer opad og at den hver Time tilbagelægger 60 engelske Mil, altsaa i alt en Rejse paa 1440 Mil i Løbet af de omtalte 24 Timer, hvis ingen særlige Vægtproblemer er i Atmosfæren paa en saa lang Afstand fra vor Jordklode, idet denne brændbare Luft er fem Gange lettere end den naturlige.

Begyndelsen sker præcis Kl. 5. Priserne er som ved Fyrværkeri.⁹

Vi vender nu tilbage til England, hvor der siden Prices udførligt omtalte forestilling i 1767 var sket store ting. En sergent-major ved navn Philip Astley tjente ved et engelsk rytterregiment. Her fandt han ud af at have særlige evner som hestedressør. Efter nogen overvejelse besluttede han at tage afsked med militæret for at skabe en civil levevej ved hjælp af sine færdigheder. Straks efter at have sagt farvel til regimentet – det må have været i 1766,

styrede han direkte til den skønne by London. Her gennemskuede han finesserne hos Price, Johnson og Sampson og gjorde sig gode venner med dem samtidig med, at han flittigt bestræbte sig på at lære sig alle deres fremragende metoder for dressur og tæmning. Det varede ikke længe, før han var i stand til at begynde sin egen karriere som rivaliserende kunstberider, og efter nogle nødvendige forberedende arrangementer, startede han på en mark ved Glover's Halfpenny Hatch, Lambeth.¹⁰

Der er skrevet en mængde bøger om tidlig engelsk cirkushistorie, men desværre lider de alle af den fejl, at der mangler kildehenvisninger til samtidigt dokumentarmateriale. Tilsyneladende har en del forfattere benyttet oplysninger fra andre bøger om emnet, og det bliver sagen jo ikke bedre af. Jeg kan derfor ikke skrive andet, end det formodes, at Philip Astleys premiere ved Halfpenny Hatch, skete i 1768.

Den følgende halve snes år rejste han omkring i landet med sit rideshow, hvorefter han besluttede at etablere sig i London. Den 9. januar 1779 indrykkede han en annonce i et lokalt dagblad, hvor han indbød til en yderst primitiv, nærmest varietéagtig trylleforestilling i et lejet lokale på Piccadilly nr. 22. Annoncen sluttede:

N.B. The AMPHITHEATRE RIDING-HOUSE, Westminster-bridge, den mest fuldendte bygning af sin art i Europa, vil blive åbnet om få dage for undervisning af herrer og damer i fornem ridekunst, stilfuldt og sikkert, ligesom der også åbnes for hestetæmning for militær, landevej, mark, detachment, skydning osv.¹⁰

Fra det øjeblik gik det hurtigt fremad for Philip Astley. Hemmeligheden bag hans succes var, at han i sit rideshow skar ned på hestenumrene, som publikum efterhånden kendte til bevidstløshed, og erstattede dem med artister som jonglører, dansere, akrobater osv. Nu blev det pludselig et tilløbsstykke og en god forretning at drive amfiteater i London.¹⁰

Et par år senere udvidede han sammen med sine sønner territoriet til det europæiske fastland. Den 9. juli 1782 debuterede han i Paris i egen bygning. Men allerede godt et års tid senere måtte han bygge et endnu større etablissement for at kunne betjene det ærede publikum tilfredsstillende i AMPHITHEATRE AN-GLOIS DES SIEURS ASTLEY ET FILS.¹¹

På det tidspunkt havde Astleys cirkusforestillinger forlængst fået den klassiske form, vi kender i dag, med to afdelinger afbrudt ved en kort pause. Numrene varierede meget og vekslede mellem ridning, spring, dressur med en enkelt frihedshest, akrobatik, dans og pantomime. En sammensætning, der stort set har holdt sig konstant helt op til vore dage hos mange mellem- og sydeuropæiske cirkus og for Danmarks vedkommende til omkring 1920, da pantomimerne og dansen gled ud af repertoire.

Den 25. april 1786 optrådte nogle af rytterfamilien Price i den parisiske afdeling af Astleys imperium. De var programsat med:

Springet over Baandet, ved Frøken Price.

Bondens Forvandling, ved Hr. Price.

Det sidste nummer på programmet var en traditionel cirkuspantomime med en masse agerende:

*De engelske Vaskekoner eller Harlekins Triumf. Pantomime ved hele Truppen.*¹¹

I senere generationer af Pricefamilien blev det fortalt, at de engelske stamforældre, der rejste til fastlandet, fik tre sønner på rejsen i Europa. Bortset fra at i hvert fald den ene, James, som sagt lod sig føde 1761 i London, passer antallet som fod i hose i forhold til de Pricer, der levede i begyndelsen af 1800-årene i København og Wien. Men af det parisiske program for Astleys amfiteater kan man se, at familien Price også havde en datter. Hun er formentlig blevet gift med en artist af en eller anden europæisk nationalitet og er dermed gledet ned i den store internationale smeltegryde fyldt med almindelige og dermed næsten anonyme slægtsnavne.

I samme periode – midt i 1780'erne – gav familien Price også selvstændige kunstberiderforestillinger i nogle af Tysklands store byer. Det trykte program så sådan ud:

Med allernådigste kongelig tilladelse. I dag og de følgende dage for sidste

Mit allergnädigster Königlichcr Erlaubniß.

Heute und folgende Tage zum letzten mal diese Woche, werden

MONSIEUR & MADAME PREIS & Compagnie
die Ehre haben, den Hochwohlgebohrnen Adel und einen geehrten Publicum ihre Erkenntlichkeit und Dankbarkeit für dessen geneigten Zuspruch in der Ritter-Academie zu bezeigen, da dieses

DIE LETZTE WOCHE IHRES AUFENTHALTS

hier ist, so werden sie sich besonders mit ganz neuen Stücken der Kräfte, Leichtigkeit und Fertigkeit auszeichnen.

Madame Preis werden auf 2 Pferden ohne den Zügel zu halten im stärksten Gallop, Sprünge rück- und vorwärts durch einen Reifen machen, zu gleicher Zeit auf die Erde und wieder zurück mit beiden Füßen auf den Sattel welches ohngefähr eine Höhe von 7 Fuß ausmacht.

Biaso wird verschiedne comische Sprünge über Ein Pferd machen; zu gleicher Zeit als das Pferd über einen Baum springt.

Friederich wird sich von einem Pferd zum andern mit der größten Geschicklichkeit die ganze Manege herum schwingen.

Herr Preis werden auf 2 Pferden ohne den Zügel zu halten, exerciren.

Diese Uebung ist in der Ritter-Academie in der Breite Straße. Der Anfang ist präcise um halb 7 Uhr.

Die Preise sind wie gewöhnlich.

Når omrejsende kunstnere af forskellig slags i ældre tid ansøgte om spilletilladelse, var det ret almindeligt, at de lagde et trykt program eller en plakat ved ansøgningen for at dokumentere, at det ikke var rene taskenspillere. Ovenstående cirkusplakat er vedlagt familien Prices ansøgning til det danske kancelli i København i 1787. Ved et enestående tilfælde er den blevet bevaret til vor tid. Billedfeltet: 36,0 cm x 30,7 cm. RA: DK 1787, nr. 1953.

gang i denne uge, vil MONSIEUR & MADAME PREIS & Compagnie have den ære at bevidne den højvelbårne adel og et æret publikum deres erkendtlighed og taknemmelighed for Deres velvillige nærværelse i Ridder-Akademiet; da det er den sidste uge af deres herværende ophold, så vil de udmærke sig særligt med helt nye numre i kraft, lethed og færdighed.

Madame Preis vil på 2 heste, uden at holde i tømme og i fuld galop, springe baglæns og forlæns gennem en ring, samtidig springe ned på jorden og tilbage igen med begge fødder på sadlen, hvilket omtrent udgør en højde af 7 fod.

Biaso vil gøre forskellige komiske spring over en hest; samtidig som hesten springer over en bom.

Friederich vil med den største dygtighed svinge sig fra en hest til en anden - hele manegen rundt.

Herr Preis vil exercere på 2 heste uden at holde i tømme.

Denne forestilling er i Ridder-Akademiet i Bredgade. Begyndelsen sker præcis klokken halv 7.

Priserne er som sædvanlig.¹²

Der er ingen tvivl om, at navnet Price har voldt kvaler med hensyn til udtalen på det europæiske fastland. De første mange år har familien - som bevist ved foranstående plakat - kæmpet bravt for at bibeholde den engelske udtale. Men her i Norden har den helt enkelt måttet kapitulere og anerkende vores udtale - nøjagtigt som det staves.

Ak ja, problemet med udtalen eksisterer såmænd den dag i dag, når folk ved navn Price, der er et ret almindeligt navn i England, bosætter sig i Danmark. Der går en generations tid, før alt falder i hak, og det bliver, som vi vil have det !

Den 2. juni 1787 ankom James Price til København og indlogerede sig hos *Her grev Scheel paa Kræmmer Compagniet ved gammel Strand*, mens han hos en advokat fik skrevet en ansøgning, stilet *Til Deres Kongelige Høyhed Cron Printzen*:

Da ieg tillige med de andre af mit Selskab har nyt den Naade udi en Tiid af 15 Aar at forevise Vores Konster for de fleeste af De Europæiske Magter, og Vores Agt nu er at Reise herigenem Landet til Stockholm, saa ansøger jeg herved underdanigst Deres Kongelige Høyhed, om den Naade at nyde tilladelsen 6 gange at Opføre Vores Konster da vi tilbyde os, 1 gang at give Indkomsterne til de fattige. Dersom den Naade os forundes vilde det være en stor hielp for vores Reise herigenem Landet. Kiøbenhavn den 8. Junii 1787. underdanigst James Price, English Riding Master.⁸

Ansøgningen blev sendt til udtalelse hos Københavns magistrat, der i skrivelse af 18. juni 1787 svarede:

Det som vi udi allerunderdanigste Erklæring af 5. Martii d. Aar over den af Jøden Philip Jonas indgivne Ansøgning, om Tilladelse at lade sine Konster offentlig see for Betaling, have befrygtet at vilde blive en Følge af, om saadant blev ham bevilget, at det nemlig vilde tiene til at locke flere slige fremmede Konstnere herind, sees nu allerede at være indtruffen, da Jonas som næsten den heele forrige Vinter har udsuet Publicum og bragt det til paa urigtig Maade at udgive sine Penge, neppe har forladt Staden førend en anden nemlig Supplicanden James Price med flere Engelske Beriidere i Lige Hensigt igien har indfundet sig her.

Vi see os derforr nødsagedt at igientage hvad vi udi Bemelte vores Erklæring, om slige fremmede Konstnere i Almindelighed, allerunderdanigst have fore-

Underdanigst, & Dø Memorial!

Da jeg kære med de andre af mit Køn for mig selv
Maade mig nu lidt af 16. de der at kære de Herre Kroner, der
de fleste af de Kongelige Mænd, og Herre Rigt mig at,
at jeg de forige Lægt til Stockholm, som Aufge,
jeg for de underdanigst Dø Kongelige Herre, om selv
Maade at jeg de kære de Gange at Ofte Herre Kroner,
de de kære de, angang at jeg Gud Konger til de
Kættige: Derfor selv Maade de forige de vilde selv vand
nu her selv for Herre Konge forige Lægt.
Höbet den 8. Juni 1787.

Dø Kongelige Herre Kroner.

Underdanigst,
James Price
English Riding
Master

im a

Jo: 145

Ansøgning dateret 8. juni 1787 fra English Riding Master James Price til hans Kongelige Høyhed Cron Printzen. 21,3 cm x 33,5 cm. RA: DK 1787, nr. 1264.

stillet, og isærdeleshed at udbede, at forordningerne af 21. Martii 1738 og 27. Octob. 1773 hvorved det saa udtrykkelig er forbudet slige folk at komme herind, maatte herefter af vedkommende Øvrigheder paa Grændserne og ved Færge-Stæderne med meere Alvorlighed end hidtil blive overholdte, paa det at Landet dog engang kan blive befriet for slige unyttige Folk der alleene indfinder sig her for at drage Fordeel af Publici Nysgiærrighed, og derefter med sig udføre det derved fortiente.

I overeensstemmelse hermed kunde vi ingenlunde give nogen Anledning til, at Supplicanten skulde erholde den for sig og medhavende Selskab af Engelske Beriidere ansøgte Tilladelse offentlig for Betaling at viise deres Konster og Færdighed, men allerunderdanigst skulde insstille, om det icke saavel i Henseende til dem, som andre slige fremmede, der herefter maatte faae Lyst at indfinde sig her, Bør have sit Forblivende ved de ovenanførte derimod ergangne og endnu i Kraft værende Anordninger.⁸

Med den holdning hos magistraten var det næsten umuligt for kancelliet at give James Price den ønskede tilladelse. Resultatet blev da også et afslag, som politimesteren skulle forkynde. Det kunne imidlertid ikke lade sig gøre, for da var Price allerede rejst tilbage til Hamburg for at hente hestene og det øvrige selskab.⁸

Efter en langsommelig rejse nåede Pricerne til København midt i september 1787, og her fik den egentlige leder af selskabet, fru S. L. Price, endelig forkyndt sommerens afslag. Men fruén var en dame med ben i næsen. Hun søgte omgående en ny advokat, og de fik i fællesskab skrevet en ansøgning til hans kongelige højhed:

Det er med den dybeste Respekt, at Supplicanten sender nærværende Ansøgning til Deres Majestæt efter at have haft Æren af at være blevet modtaget og privilligeret ved alle Europas Hoffer, saaledes fornylig i Konstantinopel, Wien, Skt. Petersborg og Berlin.

Eftersom jeg nu har været i Deres Kongerige de sidste 3 Uger med et Selskab paa 15 Personer og 10 Heste, bønfalder jeg Deres Majestæt om at vise mig den Naade at der tillades 5 eller 6 Rideforestillinger i Manegen, idet jeg bønfalder Deres Majestæt om ikke at ringeagte denne Anmodning, eftersom jeg ser mig nødsaget til at udsætte min Rejse til Sverige paa Grund af mine Børns Sygdom.

Idet jeg forventer alt godt af Deres Majestæts Godhed, er jeg med den dybeste Respekt Supplicanten, S. L. Price, født Masson. Engelsk Rytterske.¹²

Fru S. L. Price søgte samtidig støtte hos den engelske gesandt H. Elliot. Han fandt hurtigt ud af, at den selvstændige dame i tidens løb havde lært et og andet om, hvordan man skulle sno sig som omrejsende cirkusfolk. Derfor nøjedes han med at stikke hende et brev, hun selv kunne tage med til ministeren:

Jeg beder om Tilladelse til at anbefale Deres Exelences Beskyttelse af Fru Price, som vil faa den Ære at overrække Dem disse Linier. Hun taler selv sin Sag saa godt, at det ville være overflødigt fra min Side at tilføje noget for at formaa Deres Højhed til at skaffe hende Tilladelse til at vise sin Ryttertrups Dygtighed og Talenter for Byen Kiøbenhavn.

Man har sagt til hende, at Landets Love forbyder saadanne Opvisninger, men hun kender for mange Eksempler paa Lempelse af disse Love til ikke at smigre sig med, at de ikke vil blive håndhævet med større Fasthed over for hende end over for andre, som har modtaget al den imødekommenhed, som de har kunnet ønske.

Kiøbenhavn den 18. September 1787. H. Elliot.¹²

Kancelliet lod sig ikke formilde og fastholdt den én gang trufne afgørelse for ikke at træde magistraten over tærne. Og ret skal være ret: Magistraten henviste jo bare til landets love, der udtrykkeligt forbød udenlandske kunstnere at indfinde sig her i landet.

Den brave ryttertrup måtte altså drage videre mod det endelige mål: Stockholm. Men inden vi slipper den helt af syne, kan det være nyttigt at gøre en foreløbig status over de enkelte medlemmer af familien Price.

De danske myndigheder troede fuldt og fast, at James Price var gift med fru S. L. Price, født Masson, og det kan man for så vidt ikke bebrejde dem. Og dog. Det var da besynderligt, at en gift kone på den tid ansøgte myndighederne om tilladelse til at give offentlige forestillinger i ridekunst, når hendes mand lige havde modtaget et afslag.

Nej, det hænger snarere sådan sammen, at fru S. L. Price, der efter egne oplysninger havde nogle børn, var gift med en ældre bror til James Price. Mens selskabet har ligget i Hamburg, er familien blevet enige om at foretage en rejse til det høje nord, og de to brødre har delt opgaven mellem sig. Den ældste kan være sejlet direkte til Stockholm for at ansøge om tilladelse og ordne det praktiske, mens den 26-årige James Price har taget en båd til København, hvor han skulle kontakte myndighederne. Her mobiliserede han den engelske gesandt og regnede med, at tilladelsen uden videre ville blive bevilget. Da der samme dag afsejlede en båd fra København i retning mod Hamburg, tog han med den for ikke at komme til at vente i måske flere uger på passende skibslejlighed.

Vel, det er fri fantasi, men ikke usandsynligt.

Nøjagtig en måned efter at fru Price havde modtaget afslag fra de danske myndigheder, averterede det engelske selskab i Stockholm:

Med Hans Kongl. Maj:ts Allernådigste tilstånd averteras Respective Allmänheten, at den namnkunnige Herr Price och Madame Price nyligen hit ankommit

från Constantinopel, hwarest de, så wäl som hos flere Furstar och Personer af Distinction i Europa under 15 års resor med utmärkte Talenter uti Rid-konsten hafwa ansedde, och smickra sig nu äfwen, at uti denna Hufwudstad erhålla samme ynnest.

Herr och Madame Price skola wisa en myckenhet Tours d'adresse, hwilka öfwergå alt hwad man ännu sedt afnågon, än dem, kunna exequeras på 1, 2 a 3 Hästar. Madame Price skall rida en häst, dantsande på Sadlen, förändrande ställningen och föreställande en flygande Mercurius, samt åtskillige andra Konster, som äro för många at här omförmåla.

De äro boendes på Barnhus-Källaren wid Drottningegatan, och kommer början at ske i dag Torsdag den 18 hujus klockan half til 4 eftermiddagen, som sedan hwarje dag wid samme tid continueras.

Priserne äro 16 sk. för första, 8 sk. för andra och 4 sk. för tredje rummet.¹³

En praktisk oplysning: Stockholm havde på det tidspunkt ca. 12.000 indbyggere. Det må derfor nok betragtes som lidt af en sensation, at selskabet kunne ligge i byen fra den 18. oktober 1787 til den 9. juni 1788. Altså i knap 8 måneder.

I den periode averterede Pricerne systematisk i to lokale aviser: Dagligt Allehanda og Stockholms Posten. Alene i sidstnævnte blad indrykkede selskabet 158 annoncer med oplysning om alt muligt i forbindelse med forestillingerne.

Det er umuligt at bringe eksempler på alle annoncetyper. Men da de på den anden side giver et levende og autentisk billede af måske det første egentlige cirkusbesøg i Norden, i hvert fald i Stockholm, og de engelske kunstryttere oven i købet repræsenterede de allerførste spæde forsøg på overhovedet at tømre en cirkusforestilling sammen, mener jeg, det er vigtigt, at der bringes et repræsentativt udvalg af de mest typiske og oplysende annoncetekster foruden et par andre indslag af betydning for helheden.¹⁴

27. oktober 1787:

Herr Price får härmedelst den äran avertera respective Allmänheten, at han, ej allenast nu i dag och i morgon Söndag, utan alla öfriga dagar, ärnar wisa en myckenhet nya Konster, om wäderleken det medgifwer.

Til respective Åskådarnes beqwämlighet, skal byggnaden nästkommande wecka blifwa med wäf öfwerdragen, samt dessutom all flit hafwas ospard, för at winna Åskådarnes ynnest og wälbewågenhet.

Som meddelt i den første annonce havde Price til huse på Barnhus-Källaren ved Drottningegatan i Stockholms centrum. Her rejstes en cirkusbygning af brædder på en nærliggende grund. Med den daværende teknik var en sådan træbygning naturligvis meget utæt, og for at bøde på det, blev den til sidst helt overtrukket med sejldug som værn mod regn og kulde. De mange aflysninger i vinterens løb

fortæller dog, at bygningen trods bestræbelserne ikke kunne klare alle klimatiske forhold. Selskabet tog da også jævnlige forbehold i annoncerne over for vejrliget.

12. november 1787:

Herr Price får härmedst den äran avertera respective Allmänheten, det han i dag Måndag, den 12 Nov. wisar sine Exercitier, så framt wäderleken det tillåter, då hans byggnad är fullkomligen betäckt och illuminerad, ifrån hwilken dag han sedan beständigt fortsätter sine konster med dierse förändringar, undantagandes Tisdagar och Fredagar. Början sker kl. half 4.

13. november 1787:

I anseende til det starka regnwäder som nu infallit, hwilket gjort Ridbanan för Fru Price nästan obrukelig, så får hon til nästkommande Söndag med vidare ridning uppskjuta, til hwilken tid hon hoppas at kunna inrätta platsen så commod som möjeligit.

5. februar 1788:

Herr och Madam Price wisa utom de vanlige exercitier, flere förändringar i Ridkonsten; den förre wisar äfwen Herculis styrka, och Madam Price åtskillige balanceringer på ståltråd.

Herr James Price wisar åtskillige Equilibrier med den berömde Stegdansen, hwilken uti 10 år i London dageligen blifwit uppförd med mycket bifall.

För Spectateuremes mera beqwämlighet, blifwer Ridbanan eclairerad med ljus i stället för lampor.

Kopparstick öfwer deras exercitier uti Ridkonsten finnas til salu, så wäl å Engelska Källaren wid Riddarhustorget, som wid Ridbanan: Herr Prices koster 4 sk och Madam Prices 8 dito.

23. februar 1788:

Skara, den 6 Februarii. Enligt säker berättelse, som Resande medbragt, har en betydelig del af Ultricåhamns Stad blifwit den 9 lagd i aska, medelst en wädeld, som kl. 4 om morgonen yppades i et wid Torget belägit och en af Stadens Rådmän tillhörigt Hus. Tolf Hus och deribland Rådhuset, Posthuset och Apotheqvets skola hafwa afbrunnit och elden omsider, kl. 7 om aftonen blifwit dämpad, sedan Allmogen från närgränsande Socknar blifwit inkallad at härwid göra nödig handräckning, hwarförutan ej allenast Kyrkan utan ock större delen af Staden blifwit et rof för elden, hwaraf man, i anseende til den blida wäderleken, som då war, kan sluta, at Stadens Brandredskap dels warit oitlräkelige, dels ock förmodeligen oduglige.

Kobberstik forestillende »Den uforlignelige Md. Price født Masson« solgtes i Stockholm for en pris af 8 skilling. Det tilsvarende kobberstik for Herr Price kendes ikke. Billedfelt: 14,2 cm x 12,2 cm. Kungliga Biblioteket, Stockholm.

11. marts 1788:

Monsieur och Madam Price få äran härigenom gifwa den respective Allmänheten tilkänna, at de i morgon, som är Onsdag, kl. half til 4 eftermiddagen, til benefice för de af eldswåda olycklige Ulrichåhamns Inwånare, samt för deras räkning ärna wisa åtskillige exercitier i Ridkonsten, bestående däruti, at Madam Price wisar handgreppen med Musquet under ridandet, och åtskillige balanceringar på ståltråd, och i synnerhet af en Pyramid med ljus och glas, smickrande sig, at til samma goda ändamåls winnande, erhålla en talrik samling af åskådare. Priserne äro efter wanligheten.

15. marts 1788:

Til Herr och Madame Price.

*Allmänhetens ögon skåda
Eder glans på fältet spridd:
Oförlikneliga båda
I den wettenskapens widd.
Med förundran ögat följer
Eder flygt i eld och dam;
Sybariten törs ej fram,
Han i Rundeln sig fördöljer.*

*Men, bäst Folket Er uplyftar,
Under klappningar och klang;
Oförmärkt Er stolthet syftar
Til de fromma hjertans rang.
Handen wan at tygeln röra,
Syns i sina snabba wärf,
Lika färdig at sin skärf
Uti offerkistan föra.*

*Såleds til en billig heder,
Minnets bok gömt Edra namn;
Tacksamheten hälsar Eder
Från et brändt Ulricåhamn.
Njut Ert lof ur tusen munnar,
Af et Folk i nöd och brand,
Som wälsignande Er hand,
Edert ädelmod förkunnar.*

C. M. Bellman.

N:o 64.

Stockholms Posten.

Lördagen, den 15 Martii 1788.

Til Herr och Madame Price.

Allmänhetens ögon båda
Eder glans på fältet spridd:
Oftbrärliga båda
I den wettenskapens wiid.
Med förundran ögat följer
Eder flygt i eld och dam;
Sybariten törst ej fram,
Han i Kumbeln sig förbröljer.

Men, bäst Folket Er uplyftar,
Under klappningar och klang;
Ojdmärkt Er stolthet lyftar
Til de fromma hjertans rang.
Handen wan at tygeln röra,
Sons i sina snabba wärf,
Lila färdig at sin skärf
Uti offerkistan föra.

Såleds til en billig heder,
Minnets bok gömt Edra namn;
Lacksamheten hållar Eder
Från et brändt Utricåhamn.
Njut Er lof ur tusen munnar,
Af et Folk i nöd och brand,
Som wålsignande Er hand,
Edert ädelmod förlunnar.

C. M. Bellman

At litterært engagerede personer overhovedet beskæftigede sig seriøst med omrejsende cirkusfolk var dengang uhyre sjældent. Godt nok var Bellman en skjald, der som personlighed rakte højt over sin samtid, men alligevel var digtet langt ud over det almindelige. At det tilmed kom på avisens forside forekommer ufatteligt. CHS.

19. marts 1788:

Den respective Allmänheten averteras härmedelst, at Herr och Madam Price ärna i dag Onsdag klock. half til 4 eft. midd., om wäderleken det tillåter, utom flere förändringar i Ridkonsten, Equilibrier, Balanceringar samt Exercitier,

wisa en stor representation af de sju Egyptiske Pyramider, som öfweralt uti Europa wunnit allmänt bifall. Priserne äro efter wanligheten.

*Men pil'd on men, in active heaps arise,
And build the Breeding fabric to the skys,
A sprightly youth above the topmast Row,
Points to the Tall pyramid and Crowns the show.*

19. april 1788:

Monsieur och Madame Price få härmedelst äran avertera den respective Allmänheten, at som de inom en kort tid tänka resa härifrån, hafwa de beslutit, at til den wördade Allmänhetens tjenst, och i anseende til den faveur dem redan blifwit bewist, fyra dagar i hwarje wecka, nämligen Söndag, Måndag, Onsdag och Torsdag, klock. 4 eft. midd. hädanefter wisa, utom de flere wanliga förändringar i Ridkonsten, Equilibrier, Balanceringar och den store representation af de sju Egyptiske Pyramider, en ny representation af 7 andra nya Egyptiske Pyramider, som de hafwa representerat 24 gånger för Hans Kejsersl. Maj:t Joseph II i Wien, så wäl som för de fleste Monarker i Europa, med allas höga applaudissemment.

Monsieur och Madam Price, Monsieur Payasso, Mademoiselle Tod, Monsieur Salomon de Constantinople wisa äfwen flere tilförene ej sedde Tours d'adresse, Monsieur Price Herculis styrka, Monsieur James Price den berömda Stegdansen, och Madam Price åtskillige Equilibrier på ståltråd, samt til slut af dessa Exercicer wises le soi-disant Cavalier.

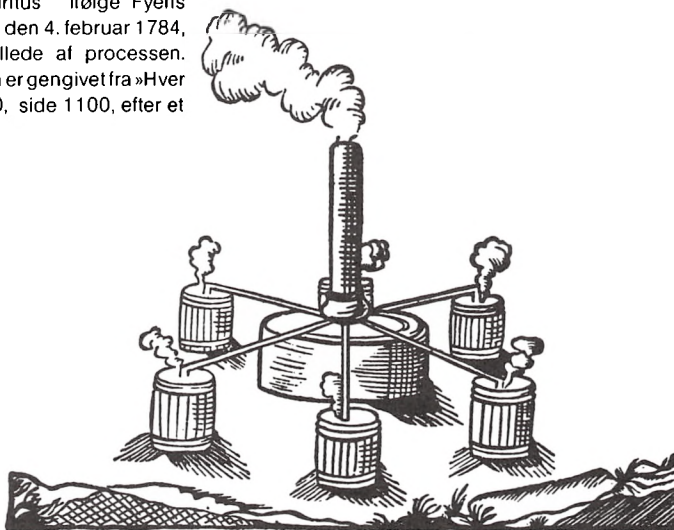
8. maj 1788:

Til salu finnes, wid Herr Prices Ridskola, följande Hästkreatur. En ganska wacker Fruntimmers Ridhäst, inriden af Herr Price, samt frisk och felfri. En i synnerhet wacker Hingst af Spanskt race. Et par bruna Ston, tjenliga så wäl til ridning som til wagn. Et stort brunt Stod. Dessa Hästkreatur äro alla friska samt felfria.

10. maj 1788:

I dag Lördag kommer de penningar, som insamlas wid Herr Prices ridning, at tilfalla Barnhuset, och nästa wecka tänker Herr och Fru Price wisa sine ridningar fyra dagar, nämligen Måndagen, Onsdagen, Torsdagen och Lördagen, efter hwilken tid de upsatta Ridbanan kommer at försäljas.

Prices ballon var fyldt med brandfarligt brint, fremstillet "af Vand og Jern-Fiilspaaner blandet med Vitriol-Spiritus" ifølge Fyens Stifts almindelige Aviser den 4. februar 1784, der også bragte et billede af processen. Ovenstående illustration er gengivet fra »Hver 8. Dag«, 7. august 1910, side 1100, efter et træsnit på DKB. CHS.

21. maj 1788:

Sedan Herr och Madame Price tilslagit Herr Bayasso inkomsten för Representationen på dess Ridbana, i dag Onsdag, den 21. Maji; så vågar han i ödmjukhet smickra sig med det glada hopp, at den respectieve Allmänheten behagade hedra honom med en talrik samling af Åskådare, om annars den lilla Bayasso kunde hafwa varit så lycklig at vinna den respectieve Allmänhetens gratieusa bifall. Han har äran försäkra, at använda all möjelig flit och möda at roa de respectieve Herrskaper, som behaga hedra honom med dess besök och åskådande.

26. maj 1788:

Monsieur och Madam Price hafwa äran at härmed aflägga deras tacksägelse hos det wördade Allmänna, för den ynnest de redan wunnit. Monsieur Price har nu för afsigt at med luft fylla en aerostatisk Ballon af 6 fots diameter, aldeles lik den, som upsteg i Wien på Parken år 1784, och war den största som i det Tyska Riket blifwit presenterad, hwarwid Monsieur Price hade den lyckan at vinna ej mindre Monarkens egen, än Publiques approbation.

En sådan blef ock wisad för det Almänna i Berlin wid Kongl. Stallet åtta dagar, och war med den noggranhet sammansatt, at den derwid icke förlorade mer än två fot luft.

Denne Ballon skall fyllas i den värde Allmänhetens närvaro; och exercicen til häst så wäl som de öfrige redan kände nöjen warde med åtskillige förändringar presenterade. Luft-Ballonen upstiger en qwart time före besagde exercicer.

Billetterne kosta efter wanligheten. Representationerne ske i dag Måndag, nästk. Onsdag, Torsdag och Lördag, samt Måndagen den 2 Junii, då de uphöra.

2. juni 1788:

Uppå hög befallning, kommer Fru Price i dag Måndag d. 2. Junii, på Mindre Kgl. Theatern at wisa sig. Billetter til samma Pris, som då Spectakel uppföres, finnas uti Contoret på samma Theater.

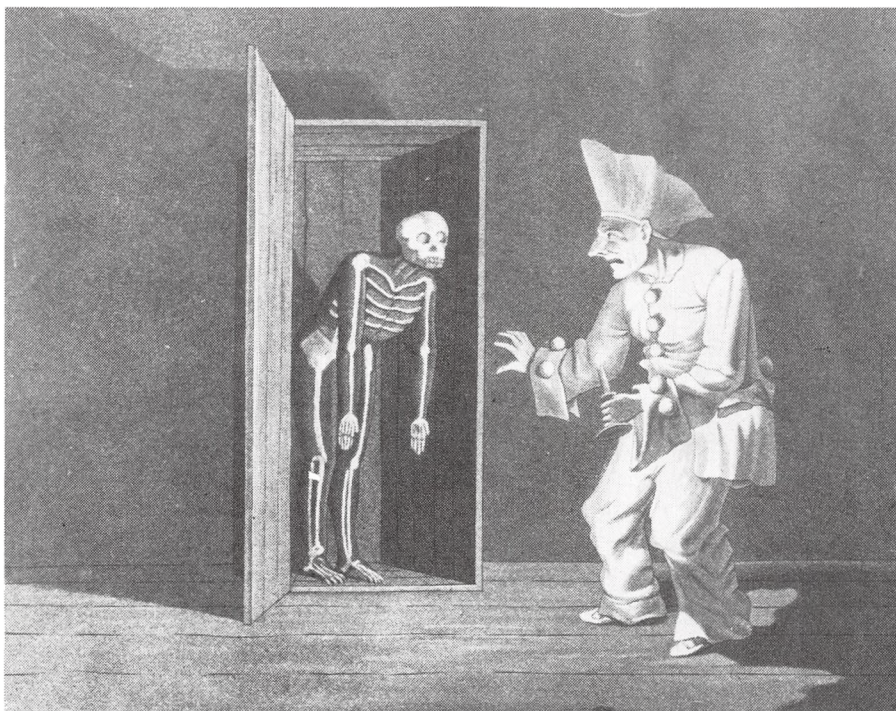
9. juni 1788:

Som den wåta wäderleken hindrade Herr och Fru Price förleden Måndag at wisa sina Exercicer; ty komma nämnde Herr och Fru Price at i dag Måndag, den 9 Junii för sista gången wisa alla sina Exercitier, då äfwen en aerostatisk Luftkula kommer at upsläppas. Början sker klockan precis 4 efter middagen.

Her må det være passende endnu engang at gøre status over familien Price. Den opmærksomme læser vil have bemærket, at vi hen ad vejen har fået rede på et par vigtige forhold: Annoncen den 19. april 1788 skelner tydeligt mellem den ældre bror, Monsieur Price, der var gift med Madame Price, og vores James Price, der var ekspert i stigedans. Her omtales også for første gang Mademoiselle Tod (1771-1826), der enten var forlovet eller gift med James. I hvert fald fik ægteparret Hanne og James Price i maj 1791 døbt deres to småpiger, Louise og Isabella Price, i Hamburg, hvor Hanne Tod var fra.⁷ Annoncen den 26. maj 1788 dokumenterer, at det var den samme gren af Pricefamilien, der i 1784 sendte et par balloner tilvejs i Wiener Prater.⁹

Pricerne forlod Stockholm omkring den 10. juni 1788. Et par uger senere averterede *Eng. Beridaren Herr Price & Compagnie* i Norrköping, hvor han viste ridekunster på Barnhusgården. Her var anlagt en ridebane. Efter to ugers forløb sluttede gæstespillet med lidt trylleri til hest:

I morgon d. 6 och Mandag d. 7 Julii, ärnar Herr Price & Comp. så framt wäderleken tillåter, förste åtskilliga wackra Representationer i Ridkonsten, ibland hwilka Herr Price gör på twänne Hästar lika exercitier som en Soldat til fots. Äfwen låter en af Sällskapet någon af Spectateurerne ur en Kortlek uttaga et Kort och sedan uti Leken inlägga och omblanda, hwilken derefter lägges på marken, då han ridande i fullt galopp, uttager samma Kort och för Åskådarne upwisar.

Fra sæsonen 1789 diverterede Pricefamilien også med pantomimen: Arlequin Benrangel, der vakte stor opsigt i Sverige. Den kom senere på familiens danske repertoire under navnet: Harlekin skeletet og er altså den ældste af vore pantomimer i ubrudt linie tilbage til den primitive begyndelse i Stockholm. Kobberstik 20,8 cm x 16,2 cm. Søren Henrik Petersen (1788-1860), Teaterhistorisk Museum, København, der desuden har J. Adolph Prices (1805-1890) håndskrevne hette med grundhandlingen i flere gamle pantomimer, her iblandt Harlekin skelet.

Tisdagen d. 8 Julii spelas sista gången, då inkomsten tilfaller Gustavianske Barnhuset. Skådeplatsen är på wanligt ställe. Början sker kl. 7. Priserne äro 16 sk. för första, 8 sk. för andra och 4 sk. för tredje Rummet, och säljas Billetter så wäl wid ingången som i Sällskapets Logie på Gästgifwaregården.¹⁵

Næste sommer kom Pricerne igen til Stockholm, og denne gang annoncerede de også flittigt i avisen. Fra den 4. juli til og med den 28. november 1789. I den periode averterede de 75 gange alene i Stockholms Posten. De følgende annoncer er udvalgt efter samme retningslinier som foregående år.¹⁴

4. juli 1789:

Den Respective allmänheten averteras härmedelst det, med Högwederbörligt tillstånd, ärner Herr och Fru Prices sällskap, i morgon Söndag, wisa åtskillige

Exercitier med flere förändringar i Ridkonsten på en, två och trenne Hästar. Äfwen wises et Mechaniskt Konststycke, som representerar en Morian af ungefär 4 Fots höjd, som sitter på en styf Replina, och uti åtskilliga ställningar swinger sig fram och tillbakars.

Ingången är wid Barnhus-Källareporten. Priserne äro för Premier Loge 16 sk. Second 8 sk. coh Troisième 4 sk. specie. Början sker kl. 6 om Aftonen.

24. august 1789:

Herr Price får härmed äran gifwa det Respective Publicum tilkänna, at han hädanefter, sålänge han wistas här i Staden, wisar åtskillige fine Exercitier 3:ne gånger i hwar Wecka, nemligen Söndag, Måndag och Tisdag, hwarwid han ock förenar et nytt Divertissement Comique i 3:ne Acter, kalladt Arlequin Ben-rangel; likaledes wisar Herr Price wid samma tilfälle det Engelska Trollbordet. Priserne äro de wanliga, och början sker kl. 6 eftermiddagen.

4. september 1789:

Herr Price får härmed äran gifwa det Respective Allmänna tilkänna, at han alla Söndagar wisar exercitierne til häst; Herculis styrka, och Steg-Dansen; Äfwen som Madame Price wisar equilibrien på ståltråd; men Måndagarne och Tisdagar wisas jämte förenämde exercitier en Pantomim Comique: Arlequin Squelette uti 3: Acter.

11. september 1789:

Madame har och äran at wisa en ny equilibre på 2ne Hästar i stort galopp, dermedelst at et glas Win sättes på centrum en Cirkel 2 fot i diameter hwarwid tillika Cirkelen gifwes et häftigt lopp i horisontel och perpendiculair direction, utan at en enda droppe win spilles utur Glaset. Denna Philosophiska equilibrien wisar gravitets och ponderations Lagarnes action.

24. oktober 1789:

Härom får man wördsamligen tilkännagifwa, det Monsieur och Madame Price, utom de wanlige exercitier och konster, komma, efter det ej blir många representationer, at wisa en Engelsk Solodans af Arlequin, kallad Horn-Pipe, då Columbine dansar tillika en Orientalisk dans.

31. oktober 1789:

Fru Price, at dansa Horn-Pipe, klädd som Engelsk Matros, äfwen som Columbine dansar en Orientalisk Dans.

For at give et billede af Horn-Pibedansen i Stockholm 1789, hvor Madame Price var udklædt som engelsk matros, vises en tegning, der forestiller fru Rosa Price, født 1810 i London, gift med James Price den yngre, født 1801 i København. Rosa Price dansede i 1840 en engelsk matrosdans for københavnere. Om de to danse – med et interval på 50 år – har været identiske, kan man naturligvis ikke vide, men navnet og danserindens kostumering tyder i hvert fald på fælles oprindelse. Gengivet efter Nyström I. Originaltegningens mål er ukendt.

14. november 1789:

....och det sistnämde dag den 17:de, til Benefice för den unga Payazo, som vågar smickra sig af den Respective Allmänhetens ynnest och gunstiga bewägenhet.

25. november 1789:

Herr Price får den äran avertera den respective Almännheten at nästa Söndag, den 29 hujus, klockan 5 eftermiddagen, blifwer Luft-Kulan eclairerad och de Egyptiska Pyramiderne föreställes kl. 6 uppå den Venetianska Bron Royal Alto; Representation sker efter de förra Annoncerne i Kongl. Humlegården och de återstående Billetterne säljes wid ingången.

28. november 1789:

Monsieur Price har härmed äran underrätta det respective Allmänna det han i morgon Söndag, d 29 hujus, så framt det icke blifwer rägnaktig wäderlek, presenterar den Aerostatiska Luftballon, med hwilken han och Madame Price äro tänkte at nästkommande Maji månad sjelfwa upgå.

Utan minsta tilskott af det respective Allmänna har Monsieur Price å egen kostnad förfärdigat denna til alla delar fullkomliga Luftkula, som är 60 alnar i circonférance, och innefatter mera än 30.000 cubik fot Luft; sammansatt af

Køerikabs-theatret paa Vesterbro.
 Mandagen den 16te Mai (anden Hinfekdag) 1842, Kl. 7, give Underseandede
En stor overordentlig Forestilling

i 5 Acter. 3 Mellemakterne vil
Madame J. Schenck,

Sopran-, Tenor- og Basssangerinde ved Theater an der Wien, have den Ære, for første Gang, at udføre:
Forskjellige Synge-Nummere.

Første Akt.

Gymnastisk Academic,

hvortil Hr. Dahl og hans lille Elev Gulerus Halvorsen vil udføre de særskilte Padouitte- og Saltomortale-Spring, hvori blandt saut perilleux double, Rondat, Flicflac forcé, som ender med en Saltomortale, ic. Ellige udfører Hr. Dahl forskjellige yderst vanskelige Saut's fra et Bord en sauteuil o. s. v. Disse Productioner have overalt vundet Hr. Dahl et almindeligt og udmerket Bifald.

Anden Akt.

Divertissement,

Solo, | Matrosbands, | National Kosakbands,
 bestaaende af:
 udfører af Amalia Price. udfører af Juliane Price. udfører af Julius og Sophie Price.

Tredie Akt.

La Voltige,

udføres af Hr. Dahl saavel med som uden Strøbræder og som ender med
tourbillon diabolique.

Fjerde og femte Akt.

Harlequin, Formand for Lærkerne,

bestyttet af den triumferende Amor,

(Harlequin, chef des bateurs en grange,
 protegee par l'amour triomphant)

hvor, somist Pantomime i 2 Acter af Calzanti.

PERSONERNE:

Gulander	3 Price.	Erst	Dr. Rubin.
Solumbine	Dr. Flora Price.	Dans	— Herosky.
Harlequin	Dr. J. V. Albi.	Anna	Dr. Detolotti.
Amor	3 Price.	Eile	— Gulstava.
Emma	Amalia Price.	Sønderløst af begge Køn.	
Deter	Dr. Hoff.		

Mad. Schenck vil udføre følgende Synge-Nummere:

1. Duet for Sopran og Bariton efter Romanen af Fra Diavolo.
2. Das Banderlied af Proch (Bod).
3. Somist Duet efter Strauss's Soffaldandite for Sopran og Tenor.
4. Det Mikrolag, for Potpourri, komponeret af Mad. J. Schenck.

Første Pladde a 5 Rtl. Anden Pladde a 3 Rtl. Første Plads a 3 Rtl. Anden Plads a 2 Rtl.
 Oven under 10 Rtl betales til første og anden Plads det Halve.

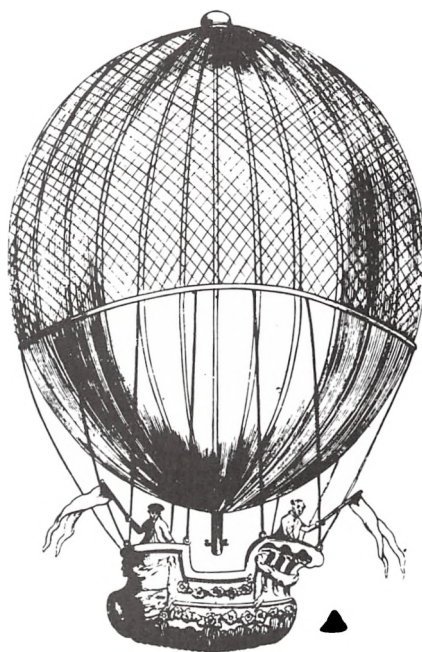
Billetter tages paa Forestillingsdagen i Høllers-Gaardet paa Pladsen, om Formiddagen fra Kl. 11 til 1, og fra Kl. 5 til Forestillingens Begyndelse, og gjælte kun for den Dag de ere tagte. — Prisen gjælte ogsaa tilføje. — Der tilføje ingen Adgang paa Theateret. — Al Publikums Begjærlighed kunne Billetter betømmes hos Dr. Gombelz Nr. Krueffen, (Aag Christoffer) Næst af Nilsstrædet og Nærbyerne, til Kl. 3 Eftermiddag.

Indgangen adnød Kl. 6. — Forbi omtrent Kl. 10.

Brodrene Price.

I den periode, Pricerne beskæftigede sig med akrobatik og andre cirkusnumre, var de forbavsende traditionsbundne. Dette program fra 1842 består principielt af de samme underholdningselementer, som dem familien opvartede med i Stockholm sidst i 1780'erne. Flere af numrene i de tre første acter er uden tvivl nøjagtig de samme. Plakat, 40 cm x 53 cm, Københavns Bymuseum.

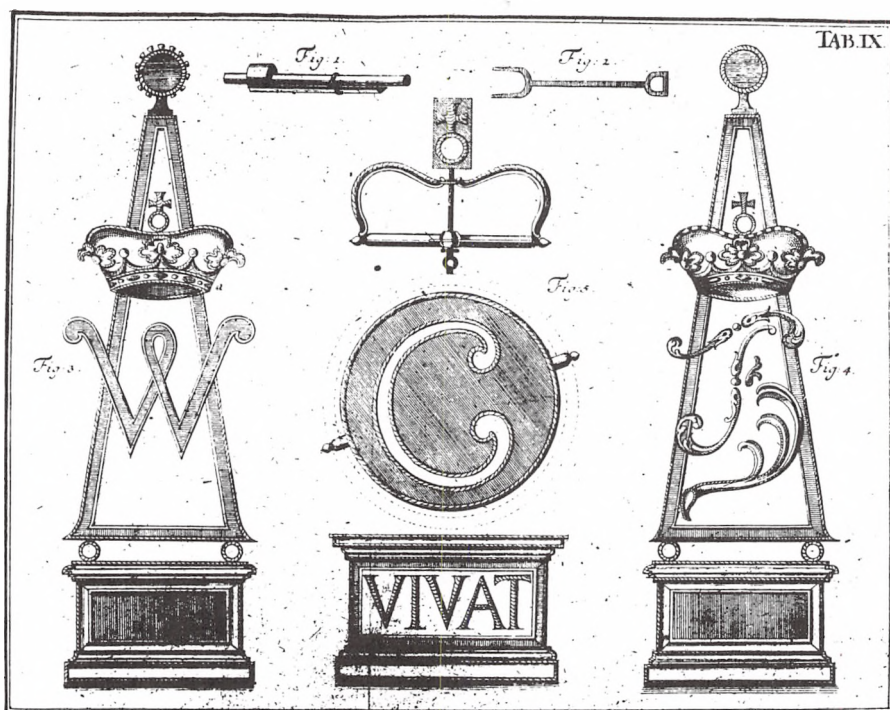
Den 28. november 1789 averterede Price i Stockholm med en luftballon, som han og Madame Price ville stige tilvejs med i maj 1790. Det blev der imidlertid ikke noget ud af. Men for at vise, hvordan en sådan ballon så ud i datidens streg, bringes her et billede, som redaktør Christian Iversen, Fyens Stifts almindelige Aviser, bragte den 31. december 1783. Dette tidlige avisbillede - et helsides kobberstik - forestiller et par modige pionerer, der en måned forinden steg tilvejs i Paris. Billedet, 11 cm x 17 cm, er stukket af guldsmed Thorn H. Schiellerup i Odense efter en i Paris forfærdiget tegning - som der står i avisen. CHS.

1500 alnar taft, som medelst couleurernes difference samt formens fullkomlighet gör densamma wärd kännares admiration. Den blifwer presenterad tillika med Charen wäl decorerad, aldeles sådan som den war färdig at stiga up; men icke mera än denna enda gången före upstigandet, på det den icke måtte skadas genom den illumination man måste anställa uti Ballonen för at göra densamma transparent.

För at gifwa det wördnadswärda allmänna et så mycket tilfredsställande nöje, har Monsieur Price engagerat Kongl. Fyrwerkaren Herr Högwall, at wid samma tilfälle gifwa et Fyrwerkeri af Sju åtskillige piecer, hwarwid Herr Högwall så mycket mera smickrar sig af at winna respective åskådares approbation, som denna konsteld är aldeles utöfwer de, som hittils blifwit härstädes sedde.

Af de trenne sista piecer representerar den första de Cometer, som warit synlige för wår hemisphere; den andra, en piece i form af Pyramid, som, prydligt illuminerad, wisar Konungens wapen; Och den tredie, den namnkunniga Bron i Venedig Rio Alto, som är i form af en båge 30 fot hög, öfwer alt garnerad med Romerska Eldar och prydd med Lanternor af åtskillige Couleurer. Uppå samme

Den 28. november 1789 annonserede Pricerne med et fyrværkeri af form som en pyramide, der prydeligt illumineret viste kongens våben. Ovenstående billede viser et par eksempler på datidens såkaldte obelisker, der er identisk med den i annoncen nævnte pyramide. De blev lavet af træ og monteret med hamp dyppet i forskellige svovlforbindelser. Hampen var derefter i stand til at glødebrænde en halv times tid med en såkaldt lunteild. *Kobberstik. I. C. Stövesandt: Deutliche Anweisung zur Feuerwerkerei, Leipzig 1757. Kunstfyrværker Lars Hoffmann Barfod, Tune.*

Hwalfbåge, och medan den brinnar, presenterar Monsieur Price och dess Sällskap wacker Illumination wid samma tilfälle.

Billetter för hela denna Representation, som sker i Kongl. Humlegården, säljas på Engelska Källaren, på Opera-Källaren, och Barnhus-Källaren, samt de som öfwerbliwa wid ingången a 16 sk. för premiere Place, hwarest är at sitta, och 8 sk. Seconde, början sker kl. 5.

Næste forår i april måned lagde Pricefamilien ud i Göteborg: *Gifwes Respective Allmänheten tilkänna, at Hr och Fru Price ämna nästa Torsdag, den 15 dennes kl. 5 e. m., wisa åtskilliga konstridningar uti den nya Ridbanan wid Masthamnen, som widare genom Afficher skola tilkännagifwas.*¹⁶

Det bemærkelsesværdige ved annoncen er, at vi her for første gang præsenteres for den senere hen så slidte kliche: Det videre skal tilkendegives ved plakater.

I de seks uger, selskabet lå i Göteborg, var der kun ganske få og ret beskedne annoncer i aviserne. Det står i en så skærende modsætning til den omfattende avertering i hovedstadspressen de to foregående år, at man må gå ud fra, selskabet har foretaget en økonomisk afvejning af, hvordan det bedst og billigst kunne sælge forestillingerne: Enten ved annoncer i aviserne, der garanteret ikke blev læst af ret mange, eller ved omdelte eller opklæbde plakater. Resultatet blev altså, at man valgte plakater i Göteborg.

Kan heraf slutes, at et provinsspublikum helst skulle takles personligt, f. eks. gennem ridende cirkusparader, der drog gennem gaderne med klingende musik, og plakater, der havde visuel virkning over en længere periode?

Mens Pricefamilien lå i Göteborg var den ikke stavnsbundet til ridebanen ved Masthamnen. Af og til gav den også forestillinger på teatret ved Sillgatan:

I morgon Söndag komma Hr Price och Comp. at på denna Theater wisa åtskillige Kropps-öfningar, så på golfwet som på ståltråd, hwarefter upføres en Pantomime Comiqve i 3 Acter, kallad Arleqvin Sqvelette, därefter dansas en Engelsk Hornpipe i en Båtsmans Character; början sker kl. 6.¹⁷

Fra netop den forestilling findes en førstehåndsberetning af direktøren for de kongelige scener i Sverige, professor A. N. Edelcrantz, der opholdt sig i byen i officielt ærinde. Han oplevede den alsidige familie Price på nært hold. I en indberetning til kong Gustav III skrev han:

Fru Prices optræden og især Harlekin Skelet trækker mange mennesker til huse. En dag havde nogle tilskuere fundet på at pifte ved dette nummer. Fru Price gik rasende ud på scenen med et sværd i den ene hånd og en pistol i den anden. Således udfordrede hun dem, der havde fornærmet hende og kaldte dem abekatte og kujoner, hvis de ikke følte, de havde mod til at give hende den undskyldning, hun krævede.

Denne uforskammede faldt i publikums smag, og i stedet for at episoden gav anledning til panik, blev der klappet meget.¹⁸

Truppen opvartede med de gammelkendte numre fra Stockholm. Den flyttede en overgang ridekunsterne til Artillerie-Gården, hvor den formentlig fik et militært publikum i tale. Midt i maj stod følgende annonce i avisen:

Herr Price och Comp., som på kallelse äro nödsakade at resa til Köpenhamn, aflägga hos resp. Allmänheten härstädes sin ödmjuka tacksägelse för bewisad gunstigt bifall, och tillika hafwa äran tilkänna gifwa, at nästkommande Söndag, d. 16 dennes, blifwer för sista gången på denna Stadens Theater upfördt: Equilibrier, en Pantomime, de Ægyptiska Pyramiderna samt åtskilliga andra konst-stycken; början sker kl. 6.¹⁶

Bag den helt neutralt affattede annonce aner man et familieopgør: Den ældre bror med kone og børn rejste kort efter sydpå med det øvrige selskab bestående af artister, heste og materiel. Dermed gled denne gren foreløbig ud af billedet. Men den yngre bror, James, og hans kone, Hanne, blev i Göteborg og fortsatte med det mindre ressourcekrævende fyrværkeri:

Med wederbörligt tilstånd gifwer Hr James Price den Resp. Allmänheten tilkänna, at han nästk. Måndag eller Annandag Pingest ernar, om wäderleken det tillåter, uti Vauxhallen wisa et brillant Fyrwerkeri, aldeles nytt i sit slag, bestående af en myckenhet differente saker, såsom den sist på himelen synliga stora Cometen, och en Bro kallad: D'rial tot i Venedig; äfwen presenteras Berget Vesuwius, uti dess förskräckeliga brinnande, då en ström eld af dess Lava nedflyter, m. m. början sker kl. 9 om afton; Åskådarne blifwa beqwämligt placerade, och betalas Premier med 16 sk, Second 8 sk.¹⁹

Dermed sluttede familien Prices gæstespil i Göteborg. Men inden vi fjerner os for langt fra den ældre bror, Monsieur Price, der rejste sydpå med sin kone, Madame Rosalia Price, født Masson, og deres tre børn: Theresia, Alexander og Gustav Price, skal vi se, hvordan det gik dem.

Efter alt at dømme døde Monsieur Price et par år senere. Midt i 1790'erne blev Rosalia Price gift med cirkusdirektør Christoph de Bach, der var født 1768 i Mitau i Kurland. Christoph de Bach havde gjort Wien til sit hovedkvarter, og her drev han i mange år egen cirkusbygning: Circus gymnasticus. Rosalia og Christoph de Bach fik i deres ægteskab to børn: Christoph, født ca. 1798, og Adelheid, født ca. 1801. Da Rosalia døde den 31. marts 1815 i Wien, var børnene Alexander og Gustav Price samt deres halvsøskende Christoph og Adelheid de Bach alle ansat som kunstryttere i Circus gymnasticus.²⁰

Skal man runde Pricefamilien helt af, var der formentlig også en tredje ukendt bror, der blev stamfar til endnu en artistfamilie. En senere efterkommer af slægten, Thomas Price, grundlagde cirkusbygningen i Madrid, der fra omkring 1870'erne, til den blev nedlagt i 1968, hed Circo Price.²¹

Nu tilbage til James og Hanne Price, der fortsatte sæsonen 1790 i Göteborg som kunstfyrværkere. Næste forår var de i Hamburg, hvor de som tidligere omtalt i maj måned fik døbt deres to døtre, den nyfødte Isabella og den ca. et år gamle Louise.⁷ Et par år senere agtede de sig til Stockholm, og på vej op gennem Sverige i efterårsmånederne 1793 besøgte den lille familie Norrköping²² i et par uger:

Med Kongl. Maj:ts Allernådigste tilstånd ärnar Hr Price ifrån London nästa Måndag d. 23 Sept. samt Onsdagen och Fredagen i samma wecka, här i Staden til Respective Åskådares nöje wisa många och wackra Konststycken, med flere Variationer, hwilka wunnit nådigt bifall wid många Europeiska Håf. I synnerhet wil Mademoiselle Price, på fjerde året gammal, hafwa den äran at

*wisa allfärdighet på styfTågline, hwilket af et Barn ännu aldrig blifwit sedt, och är otroligt utan at sjelf få åskåda. Skådeplatsen är uti Comoediehuset hos Gjordelmakaren Dahlberg.*²³

Bortset fra slagnummeret, det, der skulle sælge forestillingen, den treårige Louises dans på stram line, fortæller annoncen ikke noget om repertoire. Der er dog ingen tvivl om, at Hanne og James Price også har diverteret det respektive publikum med linedans og akrobatik. Og det under musikledsagelse. Den slags oplysninger stod normalt ikke i annoncerne. Da forestillingerne heller ikke blev anmeldt eller omtalt i de gamle aviser, ved vi ikke meget om formen for en sådan forestillings afvikling. Men at der var musikledsagelse, måske en enkelt musikant eller et lille orkester, fremgår inddirekte af det afsluttende avertissement:

I anseende til felande Musique warder det til i morgon kungjorde Spectacle inståldt; men i stället ärnar Hr Price nästa Måndag d. 7 Octob. för sidsta gången här i Staden, til Hög- och Respective Åskådares nöje, wisa en General-Exercice af alla dess wisade öfningar och Konststycken; och som denne Stadens Resp. Inwånare under förklarar nöje, behagat utmärkt hedra oss med sine besök, så lofwat at all möda skall blifwa osparad för at ytterligare wisa med hwad särdeles åtrå wi förbinda oss til upfyllandet af de skyldigheter, som et slikt bemötande af oss fordrar.

*Wid samma tilfälle låter Herr Price en Aerostatisk Luft-Kula af 6 fots diameter på Theatern til omswäfwande upstiga, men skulle några af Respective Åskådare åstunda se denne Luft-Kula i fria luften upstiga och förswinna, så låfwar Herr Price äfwen denne önskan uppfylla, om et sammanskott af 10 a 12 R:d. til detta särskilta behof kan insamlas. Skådeplatsen är på wanligt ställe. Början sker kl. half til 6.*²³

Jeg overlader til læseren at forestille sig, hvad der kunne være sket, hvis brintballonen eksploderede inde i den tætpakkede teatersal, hvor alt var af træ.

Stockholm var som sagt næste by på ruten. Her averterede selskabet den 24. oktober 1793:

*På Swenska Comiska Theatern, Lördagen d. 26, och Måndagen den 28 October, wisa M:r och Madame Price, med Allernådigste Tilstånd, Equilibrer och Dans på Lina, då et Barn på 4:de året kommer at dansa på styf Lina; Hwarom på Afficherne för dagen widare skal tillkännagifwas. Början sker kl. 7.*²⁴

I løbet af de næste par måneder averterede selskabet med en del lignende forestillinger, en enkelt med følgende tilføjelse:

*Til slut afbrännes et Fyrwerkeri en miniature. Början sker kl. precis 6 och slutas 8.*²⁴

På vejen sydover standsede selskabet sidst i november 1794 igen op i Norrköping en uges tid. Her afslører annoncen et fint lille menneskeligt træk hos forældrene samtidig med, at den stilfærdigt fortæller lidt om besværlighederne ved en omrejsende akrobatfamilies hverdag:

*Med Kongl. Maj:ts Allernådigste tilstånd ärnar Herr och Fru Price med deras 2:ne små Döttrar, den ena på 5:te och den andra på 3:dje året, i dag Onsdag d. 26 Novemb. kl 5 eftermiddagen, för Respective Allmänheten wisa sina öfningar uti åtskillige Variationer. Anhålles at Hög- och Respective Åskådare gunstigt behagade infinna sig kl. 5, i anseende dertil at de små Barnen efter den tiden ej äro så muntra at wisa sina skickeligheter. Til slut afbränner Hr. Price et litet Fyrwärkerie til Åskådares nöje.*²⁵

Første gang James Price med familie kom til at optræde i Danmark var i sommeren 1795 på Dyrehavsbakken. Det var på et tidspunkt, da der netop var ved at ske en nyordning med, hvem der fremover måtte optræde på Bakken, og der opstod en del misforståelser mellem ham og de lokale myndigheder. Men James Price var ikke tabt bag en vogn. Han klagede den 20. juni til kancelliet og skrev, at han allerede havde ladet bygge *en Baracke med store Bekostninger som jeg haver Betalt*. Han havde også allerede averteret i aviserne, da de lokale myndigheder forbød ham at optræde. Kancelliet akcepterede hans argumenter og svarede prispærdigt hurtigt, den 25. juni, at han godt kunne få *Tilladelse at wiise sine Kunster i Dyrehaugen udi Kilde Tiden, dog uden nogen Følge for Eftertiden*.²⁶

Den 10. august ansøgte han kongen om en ny begunstiggelse:

Ieg tør næsten smigre mig med, at de af min Kone, Døttre og mig i Jægersborg Dyrehaug foreviiste Konster ikke har været seete tilforn i Danmark, og derfor have fundet mange høje Herskabers tilligemed det ærede danske Publicii Bifald, men da der endnu findes mange som ikke have været i Dyrehaugen paa den Tid vore Konster bleve opførte og derfor gierne ønskede at see dem her i Staden, saa fordrister ieg mig allernaadigst at ansøge Deres Majestæt, at ieg maae erholde allernaadigst Tilladelse til at lade forbemeldte vore Konster, for en billig Betaling, see i en Tid af 4 Uger her i Byen, da ieg til Erkiendtlighed derfor, allernaadigst forpligter mig til efter Fordeelens Beskaffenhed at lade 1 a 2 Dages Indkomster tilflyde enten de fattige Brandlidte eller andre Trængende af Kiøbenhavns Indvaanere.

*Det lidet jeg fortiente ved vore Forestillinger i Dyrehaugen efter at ieg havde erlagt en betydelig Stadeleje til Gientofte Hospital og en Dags Indtægter til de Fattige, har ieg og min Familie næsten allerede fortæret, og ieg tør desto saameget meere haabe allernaadigst Bønhørelse, som den Indtægt ieg endnu kan vente, neppe vil blive meere end det ieg nødvendig behøver til min Reises Fortsættelse.*²⁷

Men her var Price ikke heldig. Kancelliets svar lød kort og godt: Kan ikke bevilges.²⁷

Selskabet fik i løbet af efteråret skibslejlighed til Nordjylland. Her fik Price, formentlig ved at fremvise de flotte dokumenter med diverse tilladelser fra den svenske konge og det danske kancellis tilladelse til at spille i Jægersborg Dyrehauge, også tilladelse til at give – strengt taget – ulovlige forestillinger i Ålborg. Han annoncerede den 16. november 1795 for første gang med et udførligt program over dets alsidige præstationer:

Med høie Øvrigheds Tilladelse, tager Hr. Price med sin Familie fra Stockholm, som Kongelig privilegeret, sig den Frihed at fremvise deres Kunststykker, som bestaaer i nedenstaaende Øvelser:

1) Viser Jomfrue Price en Færdighed i at gaae paa Linie, og paa samme at giøre endeel kunstige Spring og Ballanceringer, som meget er blevet beundret af et Barn paa 5 Aar, da ingen, uden mange Aars Øvelse og uden høiere Alder, har kunnet erhverve sig saadan Færdighed. Foruden mange andre Variationer imiterer hun paa Linien en Menuetto, og dandser paa samme indsluttet i en Sæk, samt med tilbundne Øine springer og gjør allehaande Trin, ligesom hun og sidder paa en Stool paa Linien og balancerer ganske allene.

Alle disse Øvelser har hun nyelig i Stockholm og sidst i Kiøbenhavn havt den Naade at vise for de Høikongelige Herskaber, og været saa lykkelig at blive beæret med deres allernaadigste Behag.

2) Viser Madame Price sin Færdighed paa en Staaltraad-Linie og iblandt andet den Preusiske Exercitie med tilhørende Haandgreb med samme Færdighed, som en veløvet Soldat.

3) Viser Hr. Price den berømte Stegdands.

4) Dandser Madame Price den engelske Pirowette eller den saa kaldte Kræseldands med Tallerkener, Kaarder og Flag.

5) Dandser Madame Price den spanske Ronda eller Solodansen imellem 12 Æg med tilbundne Øine, uden at beskadige nogen.

6) Viser Hr. Price Herkulis Styrke.

Det Bifald Hr. Price og Familie er bleven beæret med i alle Stæder, de forhen har freqventeret, giver dem Haab, ligeledes her at vinde det høistærede Publikums Yndest.

Forestillingen begynder om Eftermiddagen Kl. 4½ Slet. Skuepladsen er i den grundmurede Gaard imellem Apoteket og Klubben.²⁸

I Ålborg var den lokale cirkusanmelder på pletten, og i næste udgave af avisen skrev han begejstret:

Madame Prices Kræsedands, eller som hun senere kaldte den: Krands-Dansen, udførtes ved, at hun dansede i ring samtidig med, at hun snurrede rundt om sin egen akse. I lynhurtigt tempo. Ovenstående foto af en kvindelig artist fra 1930'erne, Karin Karinowa, »Der lebende Kreisel«, giver en fornemmelse af dansen. Ernst Sahlstrøms arkiv i CHS.

Her opholder sig for nærværende Tid en Æquilibrist-Familie, Hr. Price og Kone med to yndige Pigebørn, eet i fjerde og eet i siette Aar, som vise overordentlige skønne Konster tildeels paa slap Linie med ualmindelig Spring og Ballanceringer, tildeels paa en Staaltraads-Linie. Forældrene have en særdeles Legems Færdighed, og Børnene gjøre meget meer end deres Alder lader formode. Det behageligste er at see den Munterhed, hvormed disse Smaa gaae til deres farlige Øvelser, og den Æmhed, hvormed Forældrene ere rede for at afværge Faren, om den skulde møde. Disse Virtuoser er værd at see, da de kiendeligen hæve sig over Markskriger Klassen.²⁸

Selskabet holdt jul i Århus, og her gav det forestillinger de sidste fire dage i året. I forhold til Ålborg med et udvidet program:

Jomfrue Price viser hendes Færdighed paa slap Linie; med Variationer og mange svære Legems-Øvelser kulbbytter hun frem og tilbage i fuld Sving, og hænger paa et Been m.m. Hendes Søster paa 3 Aar præsenterer sig ligeledes.

Madame Price viser med et Halmstraae mange besynderlige comiske

Ballanceringer, hvilke i London og Paris saavel som Stockholm og Kiøbenhavn har vunden et udmærket Bifald, og endnu har intet Fruentimmer for hende viist deslige Balanceringer.

Forestillingen begynder om Eftermiddagen Klokken 5.

Prisen for første Plads er 2 Mk., anden Plads 16 sk.

Skuepladsen er paa Raadstuen.²⁹

1797 optrådte James Prices selskab igen i Jægersborg Dyrehauge, og straks efter *Kilde Tiden* drog det til Norge. I Kristiania gjorde Price ikke meget ud af annonceringen. En enkelt lille notits på et par linier i avisen den 20. september 1797 er det eneste vidnesbyrd om besøget. Vi må formode, han reklamerede byen op ved hjælp af plakater.³⁰

I foråret 1798 nåede selskabet til Trondheim. Af den skrivelse, James Price den 8. maj sendte til magistraten, fornemmer vi en smule af de genvordigheder, der var daglig kost for en omrejsende akrobattrup. Noget så banalt som et passende lokale at optræde i og øvelsesmuligheder for artisterne var problemer, der skulle løses. Og som blev løst:

Pro Memoria ! Da mig naadigst af Høy-Velbaaren Hr. Stiftbefalings-Mand Greve af Moltke, er forundt Tilladelse at foreviise mine Kunstner her udi Staden en kort Tiid, paa de Dage Højbemeldte behager at bestemme, og ieg ingen beqvem Lejlighed hertil kan forefinde, med at faa rumelig Værelse som til mine Kunster udfordres, Indføjer ieg i denne Andledning Ærbødigst med Begiering til den Høj-Respective Magistrat om Gundstig Tilladelse at maatte benytte, mig af Raadstue Sahlen, saavel udi den Tiid: den mig forundte Tilladelse maatte vedvare, som og 3de Dager i Forvejen, paa det min Kone og mine Børn imidlertid kunde øve sig udi Kunsten, Imod at ieg igeen vil Sahlen istandsætte alt det ieg og min Familie samesteds maatte Beskadige. Ærbødigst James Price, Linie Kunstner.³¹

Magistraten indvilgede i at stille Raadstue-Sahlen til rådighed for truppen. Dog undtaget

paa saadane Dage og Tider, som ere bestemte til Forretninger, ved Samen Komster og Rettergangs Holdelse, og at De for Resten selv bliver ansvarlig for hvad Skade Sahlen, mod Formodning, derved maatte blive tilføjet.³¹

Truppen spillede i Trondheim fra midt i maj til sidst i juni. I den periode averterede Price to gange i avisen med nogle små, usle annoncer. Her leverede han samtidig bevis for at reklamere for sine kunster ved hjælp af plakater, eller som han ordret skrev: *hvorover trykte Blanketter udkomme.³²*

Året 1799 var et vendepunkt for Pricefamiliens forhold til Danmark. Den 19. juli fik James Price kongelig bevilling til at ernære sig som lærer i ridekunst og

andre legemsøvelser i København. På den betingelse, at han tog borgerskab og samtidig blev skattepligtig i lighed med den bofaste befolkning. I kildetiden gav den lille akrobat- og dansetrup forestillinger i Jægersborg Dyrehauge. Her konkurrerede James Price med et regulært cirkusforetagende, der oven i købet havde noget så sjældent som en levende elefant.⁷

Direktøren hed Jean Lüstre. Han skrev sit navn i dansk cirkushistorie, idet han var leder af det første egentlige kunstberiderselskab, der optrådte her i landet i en cirkelrund manege med et alsidigt artistprogram. Han skal selv have lov at præsentere sig, ganske som han gjorde det i 1799:

*Med høie Øvrigheds Tilladelse har den hertil ankomne Kongelige preussiske privilligerede engelske Kunstberider, Lüster, som af Hs. Kejslerl. Kongel. Majestæt, Franz den Anden, er bleven skienket en guld Medaille, den Ære at lade sig see med sit Kunstberider-Selskab imorgen den 4de Maji i Ridehuset i Provstegaarden i Odense, om Eftermiddagen Kl. 4 og siden hver Dag i de faa Dage Selskabet opholder sig her paa sin forehavende Reise til Kiøbenhavn.*³³

En uges tid senere fik reklametrodden nok et slag:

*Det Bifald den høie Adel og det øvrige ærede Publicum af alle Stænder har værdiget mig og mit Selskab ved vort Ophold her i Odense, bliver mig uforglemmeligt, og forbinder mig til nok engang at bevidne Dem min underdanige og ærbødige Taknemmelighed, som jeg ikke paa bedre Maade veed at lægge for Dagen, end at offre en Kunstberider-Forestilling til bedste for de Fattige her i Byen, som gives Løverdagen den 11te Maji ved sædvanlig Tid Kl. 4 om Eftermiddagen i Ridehuset her i Provstegaarden, og da jeg med mit hele Selskab til denne Forestilling med Glæde vil anvende al vor Fliid, ved at frembringe Alt til Fuldkommenhed og meget som endnu ikke her er seet, saa bedes og haabes paa de Fattiges Vegne, at et talrigt Besøg maatte krone mine Ønsker, og den forhaabende Fordeel som derved tilflyder de Trængende, være mig et glædefuldt Beviis paa den Yndest og Naade der værdiges mig. Billetterne faaes i mit Logie til Viinforladerens og ved Indgangen. Lüster.*³³

Det militære ridehus i Odense var naturligvis ikke bygget med cirkusforestillinger for øje. Pladsforholdene var trange, når der var publikum til stede. Helt nøjagtigt var huset 60 alen langt (37,80 m), 25 alen bredt (15,75 m) og 7 alen højt (4,40 m). Med god vilje kunne der klemmes en manege ind i den ene ende af salen, og man må forestille sig, at publikum var placeret på løse bænke og ståpladser i den anden ende.³⁴ Normalt blev cirkusforestillinger afviklet i fri luft, men vejrforholdene var ikke altid lige gode. Det var også vanskeligt at afgrænse en udendørs plads så effektivt at gratister ikke kunne kigge ind. Der er derfor ingen tvivl om, at kunstberider Lüstre var lykkelig for at kunne byde publikum velkommen i byens

største og mest hensigtsmæssige lokale samtidig med, at der i dragonregimentets stalde var plads til cirkushestene.

Forholdene var ideelle, og det benyttede Lüstre sig naturligvis af i rigt mål. Midt i maj satte han endnu en annonce i avisen:

Da den levende Elephant, som med Kongelig Tilladelse nu bringes til Sielland, er ankommen her til Odense, saa bekendtgøres for de respective Udenbyes Herskaber, som maatte finde Behag i at see samme, at den, i de faa Dage den her udhviler sig, kan sees i Hr. Lars Theilgaards Gaard i Nedergade. Indgangspriserne ere ligesom ved Ridehuset. Lüstre.³⁵

På forsiden af samme avis stod landets første redaktionelle omtale af et cirkusbesøg. De få linier er lidt af en sensation, set i forhold til hvad der ellers stod i den lokale avis. Her får vi en lille fornemmelse af Selskabets størrelse og en forklaring på, hvordan Lüstre reklamerede byen op:

Lüstre og hans Følge afen Snees Mennesker og Heste, som i denne Tid moere os her i Odense ved deres overordentlige Færdighed i Ridekunst og Voltigering, har faaet Kongelig Tilladelse ogsaa i Jægersborg Dyrehauge i Teltetiden at vise samme, og tillige sin medførende levende Elephant.

Iblandt hans Selskab udmærker sig især, som en Sieldenhed i Ridekunsten, et ungt Fruentimmer, der ikke allene ogsaa viser en overordentlig Færdighed i Voltigering paa Hesten, men tillige interesserer ligesaa meget ved sin ypperlige skolerette Positur, naar hun rider en Parade ved deres daglige Optog, som ved sin skønne Legemsbygning.³⁵

I Lüstres først annonce skrev han som nævnt, at opholdet i Odense nok kun ville vare få dage. Men her undervurderede han publikum, for selskabet blev lige nøjagtig en måned i byen. Mellem den 2. og 4. juni passerede kunstberiderselskabet Storebælt med kurs direkte mod Jægersborg Dyrehauge nord for København.³⁶

Den første egentlige cirkusanmeldelse stod i Kiøbenhavnsbladet eller Borgeren og Politiet den 27. juni 1799:

Critik over Forestillingerne i Dyrehaugen.

Da der i Aar, frem for de andre Aaringer, opholder sig en stor Deel fremmede Trupper eller Selskaber i Dyrehaugen, som forevise snart et og snart andet; saa troer man, det ikke vilde være Publikum ukierkommen, nogenlunde i Forveien at vide, hvad det faaer at see for sin Skilling. I Korthed skal alt blive berørt.

Unægtelig er den engelske Kunstberider Hr. Lüstres og hans øvrige Selskabs-Riden det skønneste og smukkeste Anmælderer endnu har seet, og dette skal være det første han vil tilraade nogen at see. Den Færdighed, hvormed de fortsætter deres eqvilibriske Konster, paa galoperende Heste, overgaaer al

Forventning. Jomfrue Jeni rider fortræffeligt. Dog foretrækker Anmelderen Hr. Lüsters Riden for enhver andens af Selskabet. Den Færdighed han har bragt sin Voltigering til, kan ikke lade sig beskrive; kort, ingen kan forestille sig det uden at have seet det, og de som have seet det, vil troe det var en Drøm.

En Uorden, som ved denne Leilighed indtrafi Søndags Aftes imellem Kl. 7 og 8, kan man dog ei alleneste slet ikke bifalde; men meget mere ønske, at Hr. Lüster ingen Tid vilde give Anledning til.

Den bestod deri: da Træhegnet, hvori Ridekonsterne vises, var fuldproppet og ingen Billetter mere at bekomme, og heller ingen Forestilling mere at vente den Aften, klattrede endeel Mennesker op i de omkringstaaende Træer, for at see over Træhegnet ind paa Ridebanen.

En Husar, med dragen Sabel, kom og vilde agere Herkules her, og hvad der ei var Allarm, saa blev der, og man veeg naturligviis ikke førend Spectaklen var paa det høieste.

Hvorvidt Hr. Lüster har Ret til at forbyde Folk at krybe i Træerne, veed Anmelderen ei; han kan nægte Folk, at komme ind i sit Huus uden Betaling, og derfor har han Vagt til at beskytte sig, og holde Orden indvendig; men naar nogen skulde paatale hiint, var det nok Skovrider Münster og ikke Hr. Lüster, eller de af ham hyrede Husarer.

Ligeledes burde Hr. Lüster paasee, at Stilladset til Galleriet var bygget forsvarligt, at Tilskuerne ikke skulde falde igiennem, som i Søndags Aftes. Hvor let kunde ikke nogle ved denne Leilighed komme til Skade, og en brækket Arm eller Been, kunde Hr. Lüster sandelig ikke gotgiøre mig.

Elephanten, skuffer de fleeste i deres Forventning. Enhver, som har læst noget om denne uhyre Skabning, der ofte er 6 til 9 Alen høi, vil snart overbevise sig om, at han har tænkt sig den langt anderledes.

Dennes heele Størrelse er omtrent, som en god holsteensk Oxe, og dens Tænder ere lidt over halvandet Qvarteer lange.

Man seer ikke, at den er afrettet til nogen Konster, undtagen, at den bøier de forreste Been, og imedens hviler Forkroppen paa sine Tænder. Naar Hr. Darqve faaer en Mark af hver Person, for at forevise den, saa bør han slet ikke have mere.³⁷

Et par uger senere fik odenseanerne en situationsrapport fra Dyrehavsbakken, delvis baseret på Kiøbenhavnsladets videre skriverier. I Odense fik den reaktionære udgiver og redaktør, Søren Hempel, afløb for en masse opsamlede aggressioner mod selskabet, formentlig fremkommet ved, at Lüstre under sit ophold i byen overhovedet ikke annoncerede i Fyens Stiftstidende:

Konstberiderne vise i Dyrehaugen samme Uforskammethed med ved deres

Harleqvinader og væmmelige Pral at afnøde Publikum Penge, som Odense fik saa følelig at erfare ved deres Giennemreise, der kuns varede en Maanedstid ! Jomfrue Jeni gaaer ogsaa der omkring med et Tigger-Tallerken blandt Tilskuerne, som dog droit nok maa betale Fornøielsen.

Efter Forlydende have de mange fremmede Gøglere og Taskenspillere, som i Sommer hiemsøge Landet, ogsaa allerede vexlet flere tusinde Rigsdaler ind i hollandske Dukater, og Assistentshuset skal i denne Dyrehaugetid have udlaant 30.000 Rd. flere end de andre Aaringer. Saa dyrt betale vi Landstrygernes Haan og Latter !³⁷

Elefanten vakte berettiget opsigt på Dyrehavsbakken. Professor Knud Lyne Rahbek, der redigerede tidsskriftet: Den danske Tilskuer, brugte et helt nummer på at forklare læserne noget om elefanter i almindelighed. Det inspirerede straks redaktør Christian Iversen i Odense til at meddele sine erfaringer om specielt Lüstres elefant:

Den danske Tilskuer kyser de fleste Kbhvns Damer og Cavaillerer fra at see Elephanten i Dyrehaugen, ved at tillægge den næsten mere end menneskelig Forstand til at opdage og tilkiendegive Godtfolks Skrøbeligheder. Een af dens virkelige fornuftige Egenskaber, som man her i Odense opdagede, hvori den overgaaer saa mangt et Menneske, er denne: at saa gierne den drikker Viin, Rum, og alt hvad der har Spiritus, faaer dog ingen den til at drikke en Taar over Tørsten, og helder man den da mere Viin i Trynen end den skiøtter om, er Skiænkeren vis paa at faae hele Forraadet i Øinene.⁶

Professor Rahbek tog i et senere nummer det interessante tema op igen og sammenlignede da elefanten med

Fædrelandets unge Herrer, der ville faae Elephantens trende store Fuldkommenheder: at tage Tollen af en Flaske, at svælge stærk Drik med særdeles Velbehag, og at brøle liflig dertil.³⁹

Mens disse spirituelle bemærkninger blev udvekslet, behandlede redaktøren af et andet københavnsk tidsskrift, Politivennen, et spørgsmål af mere jordnær art: Hvad kostede det at se kreaturet ; Lüstre havde da averteret med, at *Seetaxten var 4 Mk., 2 Mk. og 1 Mk.*, og det mente redaktøren var alt for meget:

Muligt kan der og komme en Deel simple Tilskuere, som, sædvanligt skeer paa St. Hans og Frue Dag, hvis Nysgjerrighed overvinder deres Uformuenhed, og uden at bryde sig om Vagten, med Magt kunne tiltvinge sig at see den, og saaledes give Anledning til Uorden.⁴⁰

Lüstre var naturligvis den, der bedst kendte Elefanten og vidste, at den på det tidspunkt var en sensation af rang. Han fortalte lidt senere i en annonce:

Denne Elephant er saa vel afrettet, at et Barn uden mindste Fare kan foere den. En fuldvoxen Elephant æder daglig 150 Pund Høe og en Portion Riis. Den

Avertissements.

Fra Generalstafet Gælibilled et Par fornødne Dyd i Anledning af Betænkningen i den anden Brode No. 1 — 8, siges det for 4 h. hos Bogstoffer Bandst.

Den Kongl. Majest. allernaadigst Tillæbse, bliver det heroværende høfsterede Publikum herved bekendtgjort, at herud er ankommen Enkelstør Hæder som har bragt med sig en Elefant af afvundelig Størrelse, med Tænder, som er bleven fangen i de indste Skove. En Elefant er det brændingsværdigste Dyr i Verden, fordi den i Størrelse overgaaer alle andre Dyr. Dens Forhand kjaer næsten Drengekæts. Den ligner i Alid og Opfindelsekraft Hæveren, i Smilhed Iben, i Lydighed Hunden, og har endnu mange andre Fortæen; i Størrelse besidder den en uerdelig Styrke, og opnaar forvæntelig tilværende Aars Alder. Denne Elefant er saa vel afrettet, at et Barn ubea mindste Fare kan force den. En fuldvarm Elefant æder daglig 150 Pund Hø og en Portion Hiit. Den drikker Vand, Rom, Arrak, Viin og andre stærke Drikke. Den tager et Stykke Brød af sin Vogters Mund eller Taske og gjør med Bagknæene Complimenter for Tilskuerne. Hidindtil er dens Uge endnu ikke seet her i Norden. Alle de, som forhen ere seete, have været af Hunslægten uden Tænder; men denne er en Han med ubrøgne Tænder. Dette Dyr er at see den hele Dag hos Hr. Hans Weille paa Klubben i Baggaarden, fra Søndag den 18 August af, som er den første Gang. Enhver Person betaler for første Plads 3 Wt., for anden Plads 2 Wt., og for tredje Plads 1 Wt.

Uden overflødig krimskrams og godt skjult i annoncespalterne finder man i den ålborgensiske avis: Jydske Efterretninger, 12. august 1799, ovenstående meddelelse om Jean Lüstres elefant, der fra den 18. august mod passende entre kunne beses i Klubbens baggård. Foto: Aalborg historiske Museum. CHS.

drikker Vand, Rom, Arrak, Viin og andre stærke Drikke. Den tager et Stykke Brød af sin Vogters Mund eller Taske og gjør med Bagknæene Complimenter for Tilskuerne.

Hidindtil er dens Lige endnu ikke seet her i Norden. Alle de, som forhen ere seete, have været af Hunslægten uden Tænder; men denne er en Han med ubrøgne Tænder.⁴¹

Efter Lüstres annonce skulle man tro, at der tidligere havde været et rend af hunelefanter her i Norden. Det var nu ingenlunde tilfældet. En elefant var dengang en uhyre sjældenhed på vore breddegrader, og det kunne der siges meget om. Men det ligger fast, at København havde haft besøg af et sådant dyr i vinterhalvåret 1639-40, og da vakte det stor opsigt:

Den 30. decemb. var en elefant udj Kiøbenhafuen, som var afrettet at dandse, fegte, knelte og andet mere saadant.⁴²

En måneds tid senere skrev den københavnske professor Ole Worm til en ven i Nykøbing F. I brevet fortalte han mere udførligt om det mærkelige dyrs kunster: *om den Hunelefant, som en Købmand har bragt hertil, tror jeg, at du forlængst har hørt. Det er et Bæst af uhyre Størrelse og mere lærenemt, end man skulde kunne tro; med sin Snabel udfører den Ting, som intet Menneske kunde gøre bedre med Haanden; den hopper, opfører Kordanse, udfordrer sin Modstander med draget Sværd, bøjer Knæ, renser sig med en Kost, tørrer sig med et Haandklæde, tager en Hat paa Hovedet og tager den af igen, lader Folk sidde*

paa sig; idet hele taget, hvadsomhelst den faar Befaling til af sin Herre, udfører den straks.⁴³

Efter kildetiden drog Jean Lüstre på turné rundt i landet. Den første by, der fik besøg af hans selskab, var Helsingør:

I Dag, d. 30te Juli, Middag, reed det saakaldede engelske Konstberiderselskab i fuld Bram med tyrkisk Musik her igjennem Byen, hvorover endeel af Byens Indvaanere bleve satte i en ikke liden Forskrækkelse, da man troede, at Russerne havde gjort en Landgang, og saaledes kom med klingende Spil, for at tage Byen i Besiddelse, samt tillige at hilse lidt paa godt Folks Lommer. I Aften viser dette Selskab, for første Gang, sine Konster og Færdigheder i Kongl. Vognmester Sjøstedts Gaard paa Steengaden, som formodentlig fortsættes i nogle Dage efter hinanden.⁴⁴

Helsingørborgernes forskrækkelse over den formodede russiske landgang i byen vist sig at være stærkt overdrevet, selv om:

de blaae Monderinger og Bjørnehuer bidroge endeel til at een og anden drømte at see enheel Landgangs Armee i disse Cavallerister, hvis hele Bevæbning dog ikke bestod i andet end det de gjorde Musik med.⁴⁵

Bag meddelelsen skjulte sig en helt fredelig og rutinemæssig forretning, der i hvert fald også fyldte nogle af indbyggernes lommer:

Man venter her hvert Øjeblik 12 russiske Linieskibe fra Nordsøen. 12 Færgebaade skulle være tilsagte, at holde sig færdige, for at bringe færskt Kjød og Sligt ombord til dem. Dette vil da atter forhøje de uhørte Priser, som her, frem for andet Sted, ere paa alle Ting, og maaskee medføre den saa ofte ved slige Lejligheder stedsehavende Mangel af første Fornødenheder.⁴⁴

Helsingørbladets reportage om Lüstres cirkusparade fik omgående de københavnske kancelliembedsmænd til at stejle. For at komme eventuelle diplomatiske forviklinger i forkøbet, resolverede hans kongelige majestæt den 30. juli følgende:

Vi ville, at Vores danske Kancellie skulle lade tiltale Bogtrykker Michaelsen i Helsingør for indbemeldte Udladelse i No. 35 af den Avis, han udgiver, samt foranstalte, at det, indtil Sagens Uddrag, bliver ham forbudet at udgive denne Avis.

I Overensstemmelse hermed har Kancelliet under 7de September foranstaltet det fornødne.⁴⁶

Vi bevæger os nu på grænsen af det pressehistoriske område, men som kollega til cirkusskribenten C. Michaelsen mener jeg, at læseren bør orienteres om sagens videre forløb: at det kan rumme visse risikomomenter ikke blot at arbejde i et cirkus, men også skrive om det. Kancelliet besluttede at indklage Michaelsen for retten:

og Aktor stillede paa de krænkede Russeres Vegne Krav om, at Udgiveren skulde miste sin Ære og arbejde i Jern paa Københavns Fæstning sin Livstid. Saa slemt gik det ikke, men dog slemt nok. Ved Helsingørs Byting idømtes Michaelsen en Bøde paa 200 Rdl.; han var dermed ruineret og solgte sit Trykkeri.⁴⁷

Men den ballade kom jo ikke Jean Lüstre ved, og han passede da også sit. Efter forestillingerne i Helsingør hyrede han et skib, og med nogen forsinkelse, formentlig på grund af vejret, sejlede han til Nordjylland med kunstberiderselskabet og elefanten. Sidst i juli 1799 gjorde han sin entre i Ålborg:

Med høie Øvrigheds Tilladelse, gives det hoistærede Publikum tilkiende, at hertil Byen er ankommen det store engelske Konst-Berider Selskab, under Direction af Kongl Preussiske Hof-Berider Hr. Lüster, som tænker at have den Ære at presentere det respective Publicum sit og sit Selskabs Skikkelighed. Han havde den Ære at faae en Guld Medallie af Hans Kejslerlige Majestet, ligeledes af Kongen i Preussen, samt for den Kongl. Danske Familie i Jegersborg Dyrehave ved Kiøbenhavn.

1) Skal den unge Lüster presenterer sig at danse paa en Hest i fuld Galop, som meget merkværdig er at ansee af et Barn i 4de Aar.

2) Vil denne lille Wiener anvende ald sin Fliid til Tilskuernes Forundring. Derefter skal den store berømte Bayadzo med Navn Directeur Lüster have den Ære at presentere Dragonernes Maneure, staaende paa en Hest i fuld Galop, og forestiller han sig som en beruset Dragon.

Hvorefter man presenterer en stor vild holsteensk Hest, som springer over 2, 3 til 4 andre Heste uden at skade dem.

Til Slutning opføres en comik Sene, kaldet den nariske engelske Skrædermester med sin Hest.

Skuepladsen er paa Hr. Christian Thygesens Slagterhuusplads ved Toldboden. Indgangen er igiennem Porten lige for Slotsgravene.

Entre-Billetterne faaes i Directeurs Logie, som er hos Kiøbmand Hr. N. Trantum paa Hiørnet af All- og Vestergade No. 7, en Trappe op i Stuen No. 1. Prisen er for første Plads 2 Mk., anden Plads 2 Mk., tredie Plads 1 Mk.

Begyndelsen er Kl. 6 om Aftenen, og Søndag den 18. August den første Gang. N.B. Naar man ikke rider Parade, da bliver ikke ridet paa Ridebanen, ellers naar man rider bliver samme Dag paraderet. J. Lüster, Kongelig Hof-Berider.⁴⁸

Direktør Jean Lüstre følte sig ikke for fin til at agere klovn, eller bajads, som det hed dengang. Ordet bajads kommer sydfra og stammer oprindeligt fra det italienske: Pagliaccio, der i tidens løb blev forvansket af gøglere til: Baiazzo. Herfra er det på spansk blevet til Payaso. Jean Lüstres: Bayadzo er stavet, som

han lydæssigt har opfattet ordet i det internationale gøglersprog. Det engelske ord: clown, kom ind i dansk sprogbrug på et langt senere tidspunkt i betydningen cirkusklovn.

Forestillingerne i Ålborg blev afviklet helt rutinemæssigt. Der averteredes i den følgende tid med, at Hr. Directeur Lüster, Hr. Dinies og det øvrige selskab ville vise:

Et stort Fyrværk: Det Ildsprudende Bjerg Vesuv, til Taksigelse for den talrige Besøg han her har havt. Med et taknemmeligt Hierte erkiender han, at ham her den lydeligste Bifald i fuldeste Maal er bleven til Deel; men dobbelt haaber han i Dag, formedelst et her endnu ikke seet stort Konststykke, at høste den varmeste Bifald, saa meget mere: da det hele Selskab vil anstrenge alle sine Kræfter, for at fornøie den høie Adel og høistærede Publikum.

Til Slutning skal en Hest springe igiennem en stor Ild-Maschine; man har vel havt Exempler at Heste have sprunget over Borde og Stænger, men saadanne Spring afen Hest, som ellers har en besynderlig Afskye for dette Element er nok ikke seet før; og Hr. Lüster smigrer sig, at være den Eneste, som har bragt en Hest saa vidt at springe igiennem Ilden.

Og da vi nu agter os kun nogle faa Gange her at producere, saa smigrer vi os med desto talrigere Besøg, da hver Dag vises nye Konststykker.⁴⁹

Gennem annoncerne kan vi den næste uges tid supplere programmet, så vi nogenlunde får en fornemmelse af, hvad det første kunstberiderselskab her i landet havde at byde på:

- 1) Presenteres et Fyrværkerie paa en anden Maade end det som er foreviist.*
- 2) Repeterer man det samme Stk. som i Dag under Navn Caresel.*
- 3) Springer Hr. Lüster igiennem en stor Tønde.*
- 4) Bliver presenteret en stor Pyramide paa en Hæst i fuld Galop med 5 a 6 Personer og mere forestilles som er for vidtløftig her at anføre.*
- 5) Hr. Lüster foreviser sine Kunster paa Elephanten.⁴⁹*

Cirkusprinsessen Jenny vakte naturligvis også opsigt i Ålborg. Den lokale avis skrev en del om hendes ridekostume:

Mandsdragten kommer hendes proportionerede Taille ret godt; men hvor vilde det see ud, om Mandspersonerne engang fik det Indfald at prøve, om det vilde lade dem ligesaakiønt at klæde sig a la Sanseulotte og med franske Kapper !⁴⁹

Alt i alt kunne Jean Lüstre være tilfreds med det ålborgensiske publikum, og det med ham. Redaktøren af lokalavisen gjorde en del ud af gæstespillet og sluttede:

Aalborg, den 10 September. I Søndags viiste det her ankomne Kunstberiderselskab for sidste Gang sine Øvelser. Den talrige Mængde af Tilskuere, som

baade da og forhen vare tilstæde ved samme, beviser, at man ogsaa her ynder og beundrer det Skønne i de menneskelige Færdigheder, om de endog kun bestaae i blotte Legemsøvelser.

Mademoiselle Jennys Exempel har og tilfulde bestyrket den Sætning, at Naturen i ingen Henseende ødsler med sine Gaver til det ene Kiøn frem for til det andet. Kun Vane og Fordom var det, som hævdede den indbildte Forskiel.

Imidlertid vare Hr. Lüsters besynderlig lette og utvungne Bevægelser saaledes som de kunde ventes af Mesteren. At nogle blandt den lavere Klasse skal have betragtet disse Kunstøvelser som overnaturligt Gøglerie, var ikke at undre, siden Mirakler just ere Overtroens Næring, og her havdes de da paa en ganske synlig og overbevisende Maade.

Og, Elephanten – hvo vilde ikke besee denne sieldne Dannelse, der i Opposition med Miden forestiller Extremiteterne i Dyreriget, og med Ærefrygt beundre Alskaberen, hvis Storhed allerførst erkiendes i hans Skabningers Mangfoldighed, dvs. i Naturens Rige !

Rygtet siger ellers, at Directeuren for Selskabet skal, før han betraadte jydsk Bund, have deponeret 8 a 10.000 Rdlr. i en indenlandsk Bank. Hvis saa er, vil han tilsidst have gjort en ret god Finantsoperation her i Norden.

Igaar afreiste det hele Selskab, tilligemed Elephanten, herfra, efter Forlydende til Viborg.⁴⁹

Det var sidste bulletin om Lüstre og elefanten i denne omgang. Deres veje skiltes. Elefanten marcherede sydpå sammen med dens egentlige ejer og vogter, Hr. Darqve, der formentlig kort efter solgte kreaturet til en fransk menageriejer, Jean Baptiste Gautier.

Jean Lüstre tog direkte til København, hvor han ansøgte myndighederne om tilladelse til at anlægge en ridebane, dvs. en friluftsmånege med amfiteatraliske tilskuerpladser på arealet Nørrebroe No. 8 skraaes for Blaagaard. Han fik tilladelsen og brugte det meste af vinteren og foråret til arbejdet. Den 21. april 1800 åbnede han etablissementet for publikum og reklamerede med samme slags ridekunster, han havde opvartet med den foregående sommer i Dyrehaven. I kildetiden tog han igen ud på Bakken.⁵⁰ Lüstre ønskede nu at etablere et fastere forhold til landet med samme rettigheder og pligter som danskerne og skaffede sig borgerskab i København. Beslutningen blev kommenteret af redaktør Søren Hempel i Odense, der nærrede et ejendommeligt fremmedhad til gøglere og cirkusfolk i almindelighed og til Jean Lüstre i særdeleshed:

Efter Kiøbenhavnsladet rækker nu Konstberider Lüstre offentlig Tungen ud af det danske Folk, hvis Brød dog har smagt ham saa delikat, at han for des bedre at kunne fortære samme har taget dansk Borgerskab.⁵¹

Lüstre lod sig ikke provokere og fortsatte med at drive etablerementet på Nørrebro som fast cirkus med mange ridenumre og et varieret artistprogram. I sensommeren 1800 samarbejdede Lüstre om nogle forestillinger med en omrejssende italiensk familie, Casorti, der dannede grundstammen i en dygtig akrobat-, danse- og pantomimetrup. Hen på efteråret sluttede han på Nørrebro og tog over Sundet med hestene.⁷

Hans selskab gav de næste par år en række forestillinger af varieret længde i f. eks. Göteborg, Kristiania, Åbo og Stockholm, hvor han i efteråret 1802 gik konkurs.⁵² Han blev dog boende i Stockholm til et stykke hen på foråret 1803, hvor han blandt andet beskæftigede sig med at sende luftballoner tilvejs, men vendte så tilbage til København.⁵³ Det var med nød og næppe, han nåede at komme til at optræde på Dyrehavsbakken med selskabet, der endnu ikke *formedelst den lange Reise, som hans Heste have gjort* var kommet rigtig i form.

Efter kildetiden indrettede han en ridebane bag James Prices teater på *Vesterbroe No. 23*, og forestillingerne startede den 24. juli 1803. Men samarbejdet holdt ikke. Den 7. august begyndte Lüstre for sig selv lidt længere ude på Vesterbro i nr. 45, hvor han havde etableret sig med en *Ridebane og Skueplads*. Her viste han i løbet af de næste par måneder en række forestillinger af fremragende kvalitet med numre, der hos langt senere kunstberiderselskaber gik igen som klassikere i cirkuskunsten.⁵⁴

Som kunstberider var Jean Lüstre en mand af format, men som det tit går folk med kunstneriske anlæg, gik det også skævt for ham, hvad penge angår. Han blev igen erklæret konkurs. Ubarmhjertige kreditorer satte ham i gældsfængsel i Slutteriet, hvor han tilbragte næsten tre måneder.⁷

I april 1804 havde han lavet en manege i Sundby-Vester på Amager. Her strømmede publikum også til i stort tal for at se hans ridekunst og øvrige løjer.⁵⁵ I kildetiden var han som sædvanligt på Dyrehavsbakken, men kort efter pakkede han sine få ejendele og rejste. I september 1805 befandt den dynamiske berider sig i Hamburg:

Lüstre, som i Kjøbenhavn fortjente saa mange Penge ved sine Ridekonster, har nu paa Mangel af Heste givet sig til at være Fyrværker hos Reinville i Hamborg. Den 14. d. M. havde han et Beneficefyrværkerie i Reinvilles Hauge.⁵⁵

Men kunstberideren Jean Lüstre rejste sig igen. Et stykke hen på efteråret 1806 besøgte han Århus:

Med høie Øvrigheds Tilladelse giver Hr. Lüstre med Selskab, Forestillinger i Ridekunsten i Kiøbmand Hr. Mallings Gaard uden for Mindeporten, og Pantomimespil paa Raadstuen, Søndag, Mandag og Tirsdag Aftener, som bliver sidste Gang. Foruden mange andre Konster der her ere for vidtløftige at

Den vidt berømte engelske hesteberider Jacob Bates udfører på åben mark tre ridediscipliner for et udsøgt, fornemt publikum. Blandt andet ses det meget krævende jockeyridt yderst tv. Kobberstik 17,7 cm x 15,0 cm. Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg. CHS.

opregne, viser og en tam Hiort Konster som aldrig før ere seete. Overbeviist om, at ingen vil komme til at gaa misfornøiede bort fra hans Forestillinger, ønsker han en talrig Forsamling, forsikrende at hans Selskab af yderste Evne vil bestræbe sig for at udføre alt til almindelig Fornøielse.⁵⁶

Sommeren 1807 turnerede Lüstre atter i Jylland:

Berider Lystre og Selskab er ankommen til Randers, og har der den 3die Juli uden for Byens Østerport forevist deres Kunster paa aaben Plads. Et Voxkabinett er opkommen hertil, hvor forskjellige Standspersoner forevises.⁵⁶

Et par uger senere, den 22. juli 1807 kom kunstberider Lüstre til Fredericia, hvor han i nogle dage viste publikum sine færdigheder.⁵⁵ Derefter forsvandt han sydpå og gled definitivt ud af dansk cirkushistorie.

Inden vi vender tilbage til familien Price, bør også for fuldstændighedens skyld nævnes en kunstberider, der i 1769 satte København på den anden ende. Han var, naturligvis, englænder, hed Jacob Bates, og hans virksomhed som leder af et omrejsende kunstberiderselskab på det europæiske fastland må helt klart betegnes som en pionerindsats. Selskabet bestod tilsyneladende kun af ham selv og enkelte medhjælpere. Han var så tidligt på færde, at tanken om også at vise andre former for artistik end kunstridning slet ikke var født endnu. Han besøgte St. Petersburg i sommeren 1764,⁵⁷ fik 1766 trykt kobberstik i Nürnberg,⁵ og samme efterår vakte han opsigt i Nederlandene med et stort rideprogram. En begejstret tilskuer noterede den 12. november 1766 i sin dagbog:

I denne tid har der her i Amsterdam været en meget stor engelsk kunstberider ved navn Jacob Bates, som laver utrolige ting.

For det første kommer han frem med hesten; han går halvdelen af cirklen rundt sammen med den og springer så med et elegant hop op på den.

2) kommer en anden hest, som han i forbifarten tager i tømme. Så stiller han sig op på hver hests inderste stigbøjle, og således rider han i fuld galop.

3) springer han op på sadlerne og rider i fuld galop stående med et ben på hver hest.

4) kommer en tredje hest, som han også i forbifarten tager ved tømme, hopper op på hestene og sætter et ben på hver af de yderste heste og rider således i fuld galop med disse tre heste.

5) slipper han en af de tre heste og sætter sig i fuld galop på de to heste med et ben over hver hest.

6) kommer igen en tredje hest, som han griber i forbifarten og sætter sig på de tre på den måde, at han har et ben på hver af de yderste og rider således i fuld galop.

7) kommer en fjerde hest, som han også i forbifarten griber ved tømme. Står så på en hest, så på to heste, og så springer han fra en hest til en anden. Så sparker han den, der ikke går, som han vil, så det giver en lyd. Han holder nu de fire heste så tæt sammen, at han med hvert ben står på de to yderste og sætter sig oven i købet over alle fire. Alt dette i fuld galop. Derefter slipper han meget hurtigt tre af dem, giver dem hver et rap med piskan, hvorefter de springende og forbavset sparkende bagud af sig selv går hen til stalden.

8) bliver der lagt to ladte pistoler på jorden, hvorfra han siddende på hesten tager den første op i fuld galop.

9) laver han i fuld galop øvelser som en husar med pistolen, som om han blev forfulgt af fjenden og skyder tilsidst bagud.

10) griber han også den anden pistol, og efter igen at have lavet øvelser med denne, bøjer han sig meget lavt bag ved sin hest, der er i fuld galop, og affyrer pistolen under hestens bug hen mod fjenden.

11) står han på en hest og springer i fuld galop velsagtens en fod i højden og lander igen på hesten og rider videre.

12) står han på et ben i fuld galop på hesten.

13) står han med et ben i en stigbøjle og rider i fuld galop.

14) har han hesten ved tømme, lader den galoppere hurtigt og løber selv ved siden af og springer så i galop op på den, og ned igen på den anden side, og så op igen indtil flere gange.

15) løber han i galop ved siden af hesten og springer både fra højre og venstre side over hesten, og rører kun hesten med sine hænder.

16) Han har fat i hesten ved tømme. Han går ned i knæene ved siden af denne. Det samme gør hesten, og den lægger sig derefter om på siden med hovedet på jorden, som om den var død. Så rører han hesten med pisken, hvorefter den hurtigt rejser sig med ham i sadlen.

17) springer han stående på en hest over en bom, velsagtens tre fod over jorden

18) og som sidste nummer gør han det samme på to heste stående med et ben på hver hest. Alt dette i fuld galop og i en rund cirkel.

Skuepladsen har været på eksercerpladsen ved Oksemarkedet, hvor man havde markeret en stor cirkel, hvor der bagved var en træbænk, hvor man kunne sidde, og hver, der gik ind ved Oksemarkedet skulle betale en daler. Og ved Regelierskanalen var der endnu en indgang, dog de mennesker skulle stå op og betale 12 skilling.

Hr. Bates har opført denne forestilling 12 til 14 gange med tilladelse af den højædelige velbårne hr. borgmester af denne by og under en ubegribelig tilstrømning af alle slags mennesker, både mange herrer i regeringen med damer, samt for de højere borgere med deres damer og familie, ligeledes for tusindvis af andre respektable folk og for almindelige folk, både mænd og kvinder.⁵⁸

Klimaet må ret hurtigt have sat en stopper for den udendørs forestilling, der meget vel kan have varet en god times tid. Jacob Bates

gjorde sin entre i Paris 1767, hvor han i en lille rund bygning med amfiteatraliske siddepladser, som han kaldte for *Cirque equestre*, foreviste sine ridenumre.

Jacob Bates bar en pikørlignende kostume: rød énradet jaket med ombøjede krave og brede manchetter, snævre tætsluttende benklæder, der nåede til anklernerne, støvletter. På hovedet den sorte pikørhue og dertil en jagttrytterpisk.

Jacob Bates. Han ses også i 14 forskellige positioner under udførelse af et omfattende rideprogram. Opvisningen sker på en mark bag et solidt rækværk. Blandt det store publikum to fornemme vogne og en del ryttere. Kobberstik, 1766, 46,3 cm x 37,0 cm. Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg. CHS.

Hestene, indtil fire ved siden af hinanden, som Bates red stående og voltigerende, havde parforcejagtmæssig sadel og tømme.¹¹

To år senere, efteråret 1769, kom Bates til København med sit selskab:

Med Hans Kongel. Majestæts allernaadigste Tilladelse, agter den nyelig ankomne kunstige Engelske Berider, Jacob Bates, som har havt den Naade, for De allerfleste regierende Potentater i Europa at foreviise sine til største Fuldkommenhed bragte Kunster, i at beride og dressere Heste, ogsaa at lade sine Kunster see her i Staden, Første Gang Mandagen den 9 October førstkommende om Eftermiddagen Kl. 3½ slet præcise.

Ride-Pladsen til disse hans Øvelser, bliver paa den 3die af de nye Tømmer-Pladse, ved Rysensteens Bolværk. Billetterne kan afhentes hos ham selv paa Post-Gaarden, eller tages ved Indgangen til Pladsen. Han opholder sig kun her en kort Tid.⁵⁹

Bekjendtgørelse.

Med Hans Kongel. Majestæts allernaadigste Tilladelse, agter den nyelig ankomne kunstige Engelske Berider, Jacob Bates, som har havt den Raade, for De allerflestes regierende Potentater i Europa at foreviise sine til største Fuldkommenhed bragte Kunster, i at beride og dressere Heste, ogsaa at lade sine Kunster see her i Staden, Onsdagen den 25 October førstkommende om Eftermiddagen Kl. 3 $\frac{1}{2}$ slet præcise. Ride-Pladsen til disse hans Øvelser, ligger paa den 3die af de nye Sommer-Pladse, ved Nyensleens Holværk. Billetterne kan afhentes hos ham selv paa Post-Gaarden, eller tages ved Indgangen til Pladsen. (Han opholder sig kun her en kort Tid.

Den nyelig ankomne kunstige Engelske Berider Jacob Bates annonce i Adresseavisen den 24. oktober 1769. CHS.

I de følgende tre uger gav Jacob Bates syv forestillinger på den åbne ridebane lige uden for voldene ned mod Kalvebod Strand. Han var en alsidig og dygtig rytter, og:

Til alles Forundring og Fornøjelse haver han ladet see følgende Konster, nemlig:

1) *Staaer han paa een Hest i fuld Galop, og i Løbet løfter den eene Fod i Veyret, imedens den anden Fod staaer paa Sadelen.*

2) *Staaer han med een Fod i hver Stigbøyle imellem tvende galoperende Heste, og i fuld Løb springer med begge Fødderne paa begge Sadlerne.*

3) *Rider han paa tre galoperende Heste paa een gang, og kaster sig udi fuld Galop af een Hest og paa den anden.*

4) *Staaer han paa tvende galoperende Heste, og lader den tredie løbe ledig imellem sine Been; slipper endelig de to Heste løs og springer paa den mellemste, uden at standse Hestene i Løbet.*

5) *Rider han fire Heste paa een gang.*

6) *Staaer han paa tvende galoperende Heste, og lader dem i fuld Løb sætte over en Slagbom.*

7) *Ridende i Galop optager han tvende Pistoler paa Jorden, den ene efter den anden, og i fuld Galop skyder dem løs den ene efter den anden under Hestens Bug.*

8) *Rider han een Hest i fuld Galop, løfter sig ud af Sadelen, kaster sig baglænds need, rører ved Jorden med begge Hænder, og skyder tvende Pistoler løs.*

9) *Rider han paa een Hest, og i fuld Galop springer af og paa den, og tilsidst springer et par gange over Hesten.⁴⁴*

Da Jacob Bates omkring 1766 var i Nürnberg, havde han ladet fremstille en stak kobberstik, der i næsten skematisk form viste hans færdigheder i ridekunsten.

*Den engelske Berider Jacob Bates, agter Underhaanden at bortsælge sine Ride Heste, forinden hans Afreyse; Liebhaberne ville adressere sig til ham selv i Postgaarden.*⁶¹

Det var den sidste bulletin fra Jacob Bates i Danmark. Og så kan man ellers fundere over årsagen til det alvorlige skridt at sælge grundlaget for virksomheden: de veltrænede og tilredne rideheste. Muligt findes forklaringen i det forhold, at berider Bates i 1772 dukkede op i Nordamerika.⁶¹ Men den slags gættteri beskæftiger vi os ikke med her.

Nu tilbage til familien Price.

Den 5. august 1799 blev James Price borger i København, men det kneb med finanserne til at realisere planerne om en ridebane. De blev så lagt på hylden, og næste sommer, 1800, mødte han igen op på Dyrehavsbakken. Straks efter kildetidens ophør drog han på turne med familien.⁷ Først til Helsingør:

Med kongl. allernaadigst Privilegium, tager J. Price og hans Familie sig den Frihed, at indbyde det ærede Publicum at see hans Forestillinger, som holdes i Øresunds Klubs Værelser, og begynde om Eftermiddagen Kl. 5, Søndagen den 31te August. Forestillingerne bestaaer i: Liniedansen, Springen, Staaltraadsstige, Balletdansen, Hercules Kræfter, Ballancering, Voltigering paa slap Linie.

1) *Miss Price, kun 9 Aar gammel, danser på spendt Linie paa en forunderlig Maade.*

2) *Madam Price danser paa slap Staaltraad, ligesaa godt, om ikke bedre, end Nogen, gjør alle Haandgreb, lader og skyder som en Soldat til Fods, slager paa Trommen efter Musikens Takt, og svinger sig paa Staaltraaden uden Ballanseerstang.*

3) *Hr. Dupis, den berømte Springer fra Sadlers Wells, gjør det saa kaldede Dødspring paa den bedste Maade.*

4) *Mad. Price vil danse den engelske Pirouette eller Krands-Dandsen med Tallerkener, Kaarder og Flagge.*

5) *Den yngste Ms. Price, kun 7 Aar gammel, danser paa en forunderlig Maade, endog bedre end de, som har øvet sig derpaa i 20 Aar.*

6) *Begge Ms. Price danse et Pas de deux og en ungersk Nationaldans. Priserne for Biletterne ere: 1ste Plads 2 Mk., 2den Plads 1 Mk.*⁶²

Den sidste uge i Helsingør var James Price stråmand for et voxkabinet på den kongelige skydebane. Kabinettet havde formentlig også været på Dyrehavsbakken og var nu på vej mod Sverige. Ved den lejlighed underskrev han annoncen med J. Price & Comp.⁶²

I ugen fra den 7. til 14. september 1800 passerede *Kunstberider J. Price med Kone, 3 Børn, Pige og Tiener* Storebælt i retning mod Fyn.

Fra den 19. september gav selskabet forestilling på Odense Theater med sædvanligt program, der *erfares nærmere af de til samme Dage udgivende Placater*. På grund af den tilstundende teatersæson måtte selskabet lidt ind i oktober fortrække til *det Odenseer Ridehus* i Provstegården⁶³

Det blev sidste forestilling, James Price med familie gav som omrejsende akrobater. Fremover slog de sig ned som standfugle i København.

Familien Price kom til at bo centralt. I begyndelsen af 1801 flyttede den ind i en lejlighed i Stormgade ved Frederiksholms Kanal. Her gik det akrobatfamilien på nøjagtig samme måde som andre rejsende familier, der pludselig flytter i lejlighed. Det evindelige spørgsmål meldte sig: Hvad skal vi dog med al den plads? Den smarte Hr. Price udnyttede dog straks situationen og satte en annonce i avisen:

Undertegnede tager sig herved ærbødigt den Frihed med kongl. allernaadigst Tilladelse, at tilkiendegive det ærede Publicum, at han i sin Boepæl i Stormgaden No. 289 & 90 i Stueetagen har opsat følgende Kunstsager, som han smigrer sig med, at det ærede Publicum vil tage i behagelig Öiesyn og skiænke sit gunstige Bifald.

1) *En Figur, som i naturlig Störrelse forestiller den uhyre store Slange af 25 Alens Længde, som den berömte Capitain Cook paa sin Reise omkring Jorden fandt i Patagonien.*

2) *En Figur, som forestiller Oberea, Dronningen af Öen Otaheite i hendes Lands Klædedragt, saaledes som hun modtog Capitain Cook og hans Medreisende, der alle var eenige om, at denne Öes Fruentimmere langt overgik de europæiske Fruentimmere i Skiönhed.*

3) *En Automat eller Fruentimmer-Büste, som hænger frit i Luften ved Metal Traader, saaledes at den ikke staaer i nogen Forbindelse med noget i Stuen værende Meubel eller Machine, og dog alligevel ved sin besynderlige mechaniske Indretning svarer Enhver som taler eller hvisper til den, paa de Spørgsmaal man behager at giöre den.*

4) *Et udstoppet Exemplar af den i Naturhistorien saa mærkværdige electricke Fisk fra Sydsöen, som har fire Rader Skiæl paa Ryggen og Siderne, og i sit levende Live besidder en overmaade stor Grad af Electricitet og endnu saaledes, som den her forefindes, i tört Veirligt giver svage Stöd.*

Ovenmeldte Kunstsager er fra Dato indtil videre, dagligen at see i Stormgaden No. 289 & 90, det förste Huus paa venstre Haand fra Stormbroen i Stueetagen fra Kl. 10 til 1 om Formiddag og fra Kl. 4 til 8 om Eftermiddagen.

Standspersoner betale efter Behag; for andre Personer er Prisen derimod 2 Mk. dansk og for Børn 1 Mk. Kiöbenhavn den 16. Martii 1801. J. Price.⁶⁴

Folk har til alle tider elsket loppemarkeder og besynderlige sammenstillinger, så raritetskabinetet blev et tilløbsstykke. En skønne dag havde alle interesserede dog set sig mætte, men da var Price allerede igang med et nyt projekt: Hof-Theatret, hvor han ville vise akrobatik, dans og pantomime. Efter en del genvordigheder lykkedes det ham at sætte projektet på skinner med første forestilling den 25. april 1801:

Med kongelig allernaadigst Tilladelse bliver paa det kongelige Hoftheater förstkommende Löverdag og Söndag Aften den 25de og 26de April opført en stor Deel gymnastiske Övelser, hvoriblandt Hoved Entreerne og Pas de deux bliver exequeret af de 2 smaa Jomfrue Pricer. Derefter bliver opført en meget smuk comisk Pantomime, kaldet Harleqvin Scelet eller Beenrad, hvilken i Europas meest berönte Hovedstæder har fundet udmærket Bifald. Charactererne i samme bestaae af:

- 1) *Pantalon, en gammel, riig og gierrig Mand.*
- 2) *Columbine, hans Datter.*
- 3) *En Troldmand med hans Troldkunster.*
- 4) *Harleqvin, en Avanturier og Troldmandens Tiener.*
- 5) *Pierrot, Pantalons Tiener.*
- 6) *En Barbeer og Friseur.*
- 7) *En Doctor eller Chirurgus, som gjør Harleqvin til en Beenrad, og*
- 8) *Tvende Dievle.*⁶⁵

I løbet af april og maj måned afvikledes 9 forestillinger skåret over samme læst med som nævnt pantomimen Harlekin Skelet og siden Harlekin Troldmand som hovednummer; garneret med akrobatik samt dans på gulv og line.⁶⁶

Paa Vesterbro lige over for Skydebanen laa Gaarden Den hvide Svane, hvortil der hørte en stor Have. Price traf en Ordning med Ejeren, lod fire Tømrrersvende under hans egen Vejledning slaa en Brædehytte sammen på en Snes Alen i Kvadrat, og hans Teater var færdigt til at modtage Publikum.

Det var i Juni 1801. Price var en Mand, der ikke gjorde mange Formaliteter, hvad der dog i dette Tilfælde var mindre heldigt, thi naar man den Gang vilde bygge Hus, skulde man ligesom nu spørge Autoriteterne om Forlov, og da han glemte at tage dette Hensyn, fik han Stadsbygmesteren paa Halsen; han maatte møde i Politiretten og give Forklaring. Imidlertid havde han æsket Kancelliets Mening om Sagen, og Afgørelsen, der senere kom til at foreligge, var gunstig for Price, som fik Lov til vedblivende at benytte Bygningen, der laa frit i Haven og efter datidige Begreber ikke rummede nogen synderlig Fare for Offentligheden.

Denne allerførste Begyndelse til det senere saa velkendte Morskabsteater har sikkert været saare primitiv. Mulivis har en Del af Forestillingen været henlagt

Beslægtet med teater og cirkus findes artistiske overgangsformer som ballet og traditionel mimekunst. Artistik, ballet og mimekunsten bygger i høj grad på visuel tradition og betjener sig af et gestikulerende, plastisk og artistisk kropssprog. De er stadig så nært beslægtede, at de taler umiddelbart til enhver. Pantomimerne har rod i den ældgamle Commedia dell' arte tradition og spilles hver sommer i Københavns Tivoli. I de klassiske pantomimer ejer Danmark en virkelig attraktion. Som et yderligere kuriosum kan det nævnes, at Pjerrot i ubrudt linie tilbage til akrobatselskaberne i slutningen af 1700'årene – som eneste sted i verden – har overlevet i Tivoli og på Dyrehavsbakken. 26 cm x 32 cm. CHS.

til Haven; i hvert Fald i Efteraarstiden aflystes Forestillingerne i Tilfælde af Regnvejr.

I April 1802 lagde Price atter ud, og i Mellemtiden var Teatret undergaaet store Forandringer. Stadsbygmesteren havde vedblivende været utilfreds med Brædehytten, og skønt Price havde anstrengt sig for at befæste dens Soliditet, var Enden bleven den, at der, helt eller delvis rejstes et nyt Teater.⁷

Den 21. april 1802 lod boesat Borger her i Staden James Price bekendtgøre i Adresseavisen:

Med Kongl. allernaadigst Privilegium har undertegnede James Price ladet paa Vesterbroe under No. 23 opbygge et rummeligt og med indvendige Decorationer forsynet Comoediehuus, kaldet: Det danske Nationale Sommer Theater, hvori han i tilstundende Sommer agter at fremvise alle muelige mechaniske og optiske Konster, Legems Øvelser og underholdende Divertissements, for derved at foranledige enhver af Hovedstadens ærede Publicum, som vil begunstige ham med deres Nærværelse, nogle Timers behagelig og uskyldig morende Tidsfordriv.

Med den Erfaring, som Undertegnede, ved nu i en Række af Aar at have havt den Lykke at leve hos den ædelmodige danske Nation, og i Særdeleshed imellem denne Hovedstads Publicum, har samlet sig om sammes Smag, har han hverken sparet Bekostning eller Møie for at rette sig efter samme, og til den Ende indrettet sit Theater saa moorende, behageligt og beqvemt, som hans Evne og øvrige Omstændigheder have tilladt ham.

Det aabnes for første Gang i Aar paa Søndag Eftermiddag den 25 April, og bestaaer af 4 Pladser til følgende Priser, nemlig: 1ste Plads 24 sk., 2den Plads 16 sk., 3die dito 12 sk., Galleriet 8 sk., og for Børn betaales overalt kun det halve.

For saa meget mueligt at forebygge Trængsel saavel ved Billetternes Ud-deeling, som ved Ind- og Udgang til og fra Theatret, er bygt 2de Contoirer, hvorfra Billetter til forestaaende Pladser blive udsolgte, og ved forskellige Sider af Theatret anbragt 3 Døre, hvortil de hosstaaende Betiente henvise enhver efter den af ham ihænde havende Billet; ligesom der og er sørget for, at enhver, som ønsker sig et Glas Lemonade eller anden Refrichements; kan dermed efter Forlangende blive opvartet.⁶⁷

Den københavnske bladudgiver, bogtrykker Claus Henrik Seidelin (1761-1811), der havde opkastet sig som moralens vogter og nøje holdt opsigt med, hvad der skete af pseudobegivenheder i hovedstaden, skrev kort efter i sit periodiske skrift Politivennen:

Der er neppe noget Land, som er saa velsignet med Fremmede, som Danmark. Fra alle Verdens Kanter, men især fra det store Tydskland, strømme Brødsøgere

herind i Mængde. Men neppe er der ogsaa Exempel paa, at den Fremmede nogensteds saaledes udleer, haaner, beklikker det godtroende Folk der modtog ham. Først nyelig har Folkets opvaagnende Aand nødt den Ankommende at lære sproget, da nu kun Tosser tvivle om det danske Sprog er noget andet.

Af alle giver dog Price Nationen den sletteste Kompliment, ved at kalde sin Fællebod, der i Ildebrandstilfælde kan blive en Ulykke for Vesterbro, et Dansk Sommernationaltheater, og ved at fortælle os i Aviserne, at han med sine Gøglerier har truffet Nazionens Smag. Dog kunne vi selv vrage vort Sprog, naar vi ville sætte en offentlig Indskrivt, hvad ville vi da forlange af Fremmede ?⁶⁸

Om Price overhovedet har forsøgt at få optaget et indlæg i Politivennen, kan man naturligvis ikke vide. Faktum er, at han sendte det til redaktør Christian Iversen i Odense, der straks trykte det i sit blad. Indlægget var dateret i København den 27. maj 1802:

Efter at have i 7 Aar levet fredelig i det lykkelige Danmark, og nu paa 4de Aar været boesat Borger her i Staden, seer jeg mig ganske uventet angrebet af Hr. Bogtrykker og Skrivtøber Seidelin i hans Politieven No. 213; Det er i Overensstemmelse med en Kongelig allernaadigst Bevilling, at jeg med Familie har nedsat mig her, og paa Vesterbro opbygget mit Commoediehuus. Jeg kom ikke tomhændet ind i Landet, og jeg har ikke fortrængt nogen anden Medborger i sin Næringsvei. Mit Commoediehuus staaer paa en grøn Plads aldeles adskildt fra andre Bygninger, og indeholder ikke saa farlige Materialer, som andre Brædehuse paa Vesterbro.

At jeg har givet det Navn af dansk national Sommer-Theater, er:

- 1) fordi det er bygget og blevet til i en dansk Stad og for et danskt Publicum.
- 2) fordi jeg nu er dansk Borger og med min Kone og Børn udgiøre Hovedpersonerne i mit Spil.
- 3) fordi det gives i Landets eget Sprog; og
- 4) fordi der paa dette Theater ikke, som Hr. Seidelin let indseer, kan spilles om Vinteren.

Disse Grunde troede jeg, tilsammentagne, gave mig Adgang til et saadant Navn paa mit Comoediehuus, og skjønt Ordsproget siger, at Navnet gjør intet til Sagen, har jeg dog af ærbødig Agtelse for den Deel af det ærede Publicum som værdiger denne Sag Opmærksomhed, nedskrevet disse Linier, og forbeholder mig i øvrigt min Lovlige Ret; thi det synes dog billigt, at en Mand, som med den muligste Velvillighed opfylder sine undersaatlige og borgerlige Pligter, og hverken i Ord eller Gierninger fornærmer sine Medborgere, ogsaa bør leve uden Forfølgelse og tillades i Fred at arbeide i sit Fag til sin Families Underhold og Opdragelse.⁶⁹

Vel havde James Price sans for reklame, og vel betjente han sig af et blomstrende sprog, men den slags hørte nu engang med til faget som leder af et akrobatselskab, der godt nok nu var blevet bosiddende. At påstå, som Seidelin, at Price gav den danske nation den sletteste kompliment af alle fremmede, var et uværdigt angreb fra en mand, der sad på et massemedie og dermed var i stand til at påvirke datidens meningsdannelse. Seidelins afsluttende svar i Politivennen siger en del om hans menneskelige egenskaber og fremmedhad:

Efter at jeg endog i No. 215 har til Ære for Hr. Price underrettet Publikum om at han nu ikke mere kaldte sit Huus paa Vesterbro nazionalt, som en af de Ting, jeg ved hans Avertissement havde paaanket, støder jeg af en Hændelse paa ovenstaaende latterlige Bekjendtgjørelse i en Krog af en udenbyes Avis.

Endskjøndt Hr. Price virkelig har angrebet mig ved at sige at jeg forfølger min Medborger, saa vil jeg dog kjerligen tjene ham med nogle Underretninger som han i høj Grad synes at behøve.

1) Det er een af Aarsagerne til Danmarks Lykke, at det er ikke allene tilladt, men endog af Regjeringen velanseet, at sige sin Mening frit om hvad man anseer for urigtigt.

2) At sige en Medborger en Fejl eller Mangel, som han kan ændre, er ikke at forfølge ham, men at bevise ham en Tjeneste.

3) En Fjælebod bliver ikke et nazionalt dansk Theater ved at staae i en dansk Stad, og fordi der spilles for Danske; paa den Maade kunde Luften over Kjøbenhavn og Maanen der beskinner den være nationaldanske.

4) Duelige og fortjente her adopterte Fremmede stødes aldrig over at den Danske i Almindelighed taler med Harme om Fremmedes Væsen i Danmark, thi de veed vel at denne Harme har sin gode Grund;

5) Price vil aldrig kunne træffe den danske Smag med det han foreviser. Den Danske kan vel engang see sligt, men hans Smag bliver det aldrig.

Man vil neppe imellem hele Europas Gøglere, Markskrigere, Taskenspillere, Liniedansere, Murmeldyrsmænd og Bjørnetrækkere finde en eneste indfødt Dansk.

Dette Svar haaber jeg at enhver Redaktør, der har indrykket Prices Sniksnak, ogsaa er saa billig at forunde en Plads.⁶⁸

Efter sæsonen på Dansk Sommertheater, som James Price nu kaldte sit etablissement på Vesterbro, engagerede han hen på efteråret en akrobat og mimiker ved navn Giuseppe Casorti og et par andre akrobater. Disse tre plus Pricefamiliens egne medlemmer afviklede i vintersæsonen fra midt i november 1802 til omkring 1. april 1803 en række velbesøgte pantomimiske forestillinger på Hoftheatret.⁷

De Forestillinger som Price og hans Selskab give hver Søndag paa Hof-theatret i Hovedstaden, besøges idelig af Stadens Indbyggere; et tydeligt Beviis paa det Bifald som de vinde, er at adskillige enkelte Pladser og Loger ere abonnerede for den hele Vinter.⁷⁰

Et særkende hos James Price var, at han altid havde flere jern i ilden. Fra hans tid som omrejsende gøgler og akrobat ved vi, at han også kendte til den ædle kunst at omgåes fyrværkeri. I oktober 1802 skaffede han sig tilladelse hos Kancelliet til at afbrænde den slags i København:

Endnu før Teatrets Lukning samme efterår havde han lovet at berede Publikum denne Nydelse i en nær Fremtid, men det trak ud med Løftets Opfyldelse, og for at man ikke skulde tabe Taalmodigheden, lod han stadig tilflyde Offentligheden smaa Meddelelser om, at nu kom det snart.

Endelig i December Maaned fik han Fyrværkeriet i Stand, og det var meget effektivt; blandt andet saa man Vesuv i Udbrud med sydende Lava, der flød ud og tændte Omgivelserne i Brand.⁷

I den følgende tid udnyttede James Price tilladelsen til at afbrænde flere kunstfyrværkerier på sine enemærker bag teatret, der lå omtrent over for den kongelige skydebane på Vesterbro. Det betalende publikum, der naturligvis kom til at stå i første parket under afbrændingen, blev omhyggeligt lukket ind på Prices grundstykke. Men han havde ikke forudset, hvad der kunne ske, hvis der kom skred i en folkemængde, der også ville have del i oplevelsen:

Ved Hr. Prices Fyrværkeri afvigte 11te August 1803 forefaldt Sener af Uforskammethed og Voldsomhed, som fortiene offentlig at paaankes, paa det, som jeg haaber, de herefter maae med Eftertryk forekommes; hver Borger i Staten venter med Rette Øvrighedens kraftige Beskyttelse mod Overfald som ødelægger hans Eiendom, ja endog truer hans Liv.

Imod at Fyrværkeriet skulde begynde, nedbrød Pøbelen, de første var Slagterkarle, Bogbinder Klausens Plankeværk. Hans Kone tiltalte dem i Førstningen, men blev snart med Skiildsord, Trudsler, ja endog Steenkast dreven tilbage. Nu stormede alle tusindviis ind, nedtraadte og sønderbrød alting i Haven, og var end og saa ublue, at nedbryde Tagstenene af Mandens Vaaningshuus, for at krybe op ad Lægterne. Nu maatte Manden med Kone og Børn skiule sig, og overlade Huus og Eiendom til en kaad og selvraadig Mængdes Godtbefindende.

Paa Plankeværket paa Hjørnet, tæt ved Broen, forefaldt lignende Sener af ubluhed med Opklyven og Nedbryden, skjøndt af mindre Betydenhed: men det enkeligste var det bestandige Skrig af Fruentimmer og Børn, som alle Øieblik stod i Fare at nedstyrtes ved Trængselen i det dybe Hul under Broen.

1805 Lørdag 26. Febr.	Er indkommet den 26. Februar d. 1805 af J. Matong's Brev, Indsendt af Kjøbmands Selskab, og Selskabets Nr. 68.
Lørdag 26. Febr.	Begraavet Almindelig Mand Nielsen fuld Ane af Frederiksberg.
Lørdag 26. Martz	Begraavet en Kampspiller Janusboi Price fra Vesterbroe d. 2den Martz.

Sognepræsten ved Frederiksberg kirke havde ikke store tanker om James Price og hans bedrifter, da han 1805 skrev følgende i kirkebogen: "Lørdag 2den Martz. Begravet Taskenspiller Janusboi Price fra Vesterbroe d. 2den Martz." LA-Sjælland, Fr.berg kirkebog.

Nogle Politiebetiente var tilstæde, og gjorde hvad de kunde, men kunde naturligviis intet vove eller udrette imod saa overlægen en Magt. Skal flere Fyrværkerier tilstedes Hr. Price, og jeg under ham det gjerne, naar det er uden hans Naboers Skade, thi de ere skjønne at see, saa maae, om Udsvævelser skal forebygges, en tilstrækkelig Militærvagt posteres paa gamle Kongevei, som forbyder al Opklyven paa omliggende Plankeværk og Hegn. Lad de ubetalende nøies med at blive paa Jorden, og see hvad der gaaer op i Luften! ⁷¹

De skadelidte klagede til Magistraten, og resultatet blev, at kunstfyrværkerierne bag sommerteatret blev forbudt. Fyrværkeripladsen lå nu øde hen et stykke tid, men så fandt den energiske Price på at placere en 12 personers karrusel på arealet for at trække publikum til, inden forestillingerne begyndte.

Price havde erhvervet sig et godt Navn i Byen ved Familiens uplettede borgerlige Levevis og ved den hensynsfulde Maade, han forstod at behandle sit Publikum paa.

Forestillingerne havde i 1804 vundet saa stærk Tilslutning hos Publikum, at Price kunde fortsætte Vinteren igennem ind i det nye Aar. Der spilledes paa Teatret om Søndagen baade i December, Januar og Februar, hvis Vejret da ikke faldt altfor strengt ind, og Kongens Fødselsdag gav Anledning til særlige Glansforestillinger, hvor det kgl. Navnetræk vistes i Brillantild under Fyrværkerier; i Stedet for Pantomimer havde Price en Luftballon af seks Fods Diameter, der gik til Vejrs i selve Teatret. ⁷

Med Kongelig allernaadigst Tilladelse
Søndagen d. 19 Juli 1807, bliver paa Sommertheatret paa Vesterbroe givet 2de Forestillinger; den 1ste Kl. 4; og den 2den Kl. 6; Indgangen aabnes Kl. 3.

De Forestillinger, som i Onsdags formiddag det sidste Theatret ikke blev opførte, gives i Dag

Mandagen d. 20 Juli Kl. 6 gives ligeledes een Forestilling. Indgangen aabnes Kl. 5.

Undertegnede vil have den Ære at forevise:

Gymnastiske og Equilibristiske Kunstner.

Hr. Paron vil paa en udmærket Maade danse den saa yndede Engliske Dands.

Mad. Paron vil have den Ære at vise sig paa sin Æmme til det ærede Publicums Fornøielse.

Den lille Mameit, et Barn paa 4re Aar, vil vise sin Færdighed paa sin Æmme.

Et Sluttung vil Hr. Paron fra Traimboulin springe over et Høvelæs i Karaden.

Ingen Fuld og Umage skal blive sparet i at gjøre ethvert endog det mindste Stykke komisk, morsomt og interessant, saa man tør love sig de ærede Tilskuers sunde og fornøielse.

Priserne ere: 1ste Plads 2 Rk. 2den Plads 24 Sk. 3die Plads 1 Rk. 4de Plads 8 Sk.
For smaa Børn betales det halve, unbragen paa Galleriet.
Billetter faaes ved Billet-Kontoret.

0 0

S. Price & Comp.

0 0

Trykt hos J. Arnes.

Efter James Prices død i 1805, allierede hans enke, Hanne Price, sig med andre artister og drev i en periode Sommertheatret på Vesterbro i København som - hvad vi med et moderne udtryk ville kalde varieté. Plakaten er dateret 19. juli 1807. Gengivet efter Nystrøm I. Originalplakatens mål ukendt.

James Price havde også averteret en forestilling til fastelavns mandag den 25. februar 1805. Om forestillingen blev afviklet efter programmet er nok tvivlsomt:

*Directuren for det saakaldte Sommertheater paa Kiøbenhavns Vesterbroe, Hr. Price, ere i disse Dage omkommen paa en sørgelig Maade. Ved at spise en Frikassee paa et offentlig Sted var han saa uheldig at nedsluge et Been i Vrangstruben, som tilsidst qualte ham efter at man havde gjort adskillige forgieves Forsøg paa at faae det op.*⁷²

Med beretningen om den dramatiske afslutning på kunstberider James Prices liv vil jeg benytte Lejligheden til samtidig at slutte historien om cirkusfamilien Prices forhold til vort hjørne af Europa. Det er for så vidt en skam, men pladshensyn kræver, at der sættes punktum her.

Hanne Price og børnene fortsatte som pantomimikere, dansere og akrobater. Deres senere virke blev i høj grad præget af de enkeltartister og familier inden for

branchen, de ret hurtigt kom i forbindelse med. I 1810 blev Hanne Price gift med kunstberider Frantz Kuhn. Den ældste datter, Louise, blev gift med akrobaten Jacques Paran, og det gav straks en ny berøringsflade til det omgivende samfund. For ikke at tale om Casortifamiliens indflydelse med hensyn til pantomimetraditionen.

Men det er en helt anden historie, der er så glimrende beskrevet af Eiler Nystrøm, som jeg gang på gang har støttet mig til. Og siden 1910, da Nystrøm skrev sin første bog om offentlige forlystelser, har andre nordiske forskere inden for teater- og cirkushistorie gravet nyt materiale frem om Pricefamiliens senere tilværelse.⁷³

Knuth.

Baron Wilhelm Emil Gustav Knuth, tilhørende den friherrelige linie af den adelige slægt Knuth-Conradsborg, blev født den 5. april 1851 på proprietærgården Kroghslyst i Glostrup sogn og døbt Kristihimmelfartsdag den 28. maj samme år i Glostrup kirke. Hans lykkelige forældre var baron Carl Wilhelm Emil Knuth og hustru Maria Gustava, født Schultz, af Kroghslyst.¹

Hvilken pompøs indledning til et kapitel i dansk cirkushistorie !

Wilhelm voksede til og fik to store interesser: heste og musik, og det passede fint ind i den adelige karriere, som forældrene allerede havde afstukket for drengen.² Da han skulle have sin studentereksamen, måtte han i et par år opholde sig i Roskilde, hvor han en periode boede privat hos cirkusforfatteren Carl Muusmanns forældre.

I Roskilde boede den Gang flere unge Adelige, der ikke frekventerede Skolen, men læste privat med Lærerne, for senere at indstille sig til Artium. De var ikke underkastet nogen Disciplin, og de holdt egen Hest.³

Mens den unge baron Wilhelm boede hos Muusmanns, kom familien Houcke til byen med et cirkus. De rejste telt i naboens baggård.³ Bekendtskabet med de franske cirkusryttere gjorde et umådeligt indtryk på den hestegale baron, og der er nok ingen tvivl om, at han ved den lejlighed fik grundlagt et uudslukkeligt kærlighedsforhold til cirkus.

Han har selv engang fortalt os, hvorledes han som ganske ung færdedes paa Christiansborg Slots Ridebane, drevet derhen af sin Interesse for Heste. Han blev senere sendt til Wien, hvor han kom paa den kejserlige Rideskole, og da han kom hjem igen, søgte han Stilling som Ridejunker. Da der ikke var nogen saadan

Stilling ledig for ham, prøvede han paa at blive Berider ved Staldetaten. Der blev indvendt, at en saadan Plads kunde en Adelsmand ikke indtage, men Baron Knuth gav Pokker i Adelskab og tilbød at give Afskald herpaa, hvilket han dog ikke kunde faa Lov til.⁴

Da tiden kom, hvor den unge baron skulle have foden under eget bord, fik han af sin adelige familie valget mellem tre store gårde på Sjælland. For god ordens skyld havde Wilhelm naturligvis landbrugskyndige fagfolk med på råd. De anbefalede varmt to af gårdene, men advarede mod at købe den tredje: den aflædte og dårligt drevne Højagergård ved Slingerup. Besynderligt nok valgte baronen netop den.

Baron Wilhelm Knuth som godt 30-årig proprietær på Højagergaard i Slangerup iført russiskpræget beriderkostume. *NM*.

Det første han gjorde, da han i 1875 fik skøde på proprietærgården, var at rive nogle udhuse ned og indrette gården til hestestutteri. Der blev indrettet en hippodrom i en af længerne, og her gik han så igang med at dressere heste.²

En nabo fortæller:

Baronen var jo Hestemand og havde indkøbt mange Heste og drev Hesteavl. Og Hestene fra Højagergaard var efterspurgt selv meget lang Tid efter at Baronen havde afstaaet Gaarden. Jeg kan nævne en Gaardmand, der havde købt et Par Plage og beholdt dem til de var fem seks Aar og solgte dem til Københavns Brandvæsen og fik en svimlende Sum Penge for dem. Det viste jo, at det var Heste af meget høj Kvalitet.

Som ganske ung talte jeg med en Mand, som havde tjent paa Højagergaard i Firserne hos Baron Knuth. Og han fortalte, at Baronen meget ofte kaldte de unge

Karle sammen paa den dejlige store Gaardsplads. Og saa maatte de op paa hver sin Hest og ride rundt paa Gaardspladsen. Og Baronen stod i Midten med sin lange Pisk og dirigerede. Det skete jo, han ramte Rytteren i stedet for Hesten, men det maatte de tage med. Og det er min Mening, at denne Gaardsplads var Rammen om det Cirkus, som Baronen byggede med Manege og Telt og hvad der hørte til, mens han endnu levede paa Gaarden.⁵

En anden nabo til Højagergaard kunne også fortælle om, at der var Stutteri, og at mange Heste blev træned i og ved Gaarden. Paa den Tid blev der paa Gaardene, især de større, dyrket store Arealer med Hør. Saadan ogsaa der. I Forbindelse med Hørrens Tilberedelse holdtes Gilde. Disse Gilder var altid om Sommeren og holdtes ude paa Marken med Dans til Harmonikamusik. Baronen var altid med og dansede med alle, og hans gode Humør og Lune var højt værdsat af alle i det jævne Lag.⁶

Den 18. oktober 1877 blev den da 26-årige Wilhelm Knuth gift med baronesse Betzy Bille-Brahe, datter af Erik Carl Baron af Bille Brahe til Bjørnemose. Der kom to sønner i ægteskabet: Axel, født 1878, og Wilhelm, født 1883, begge i Slangerup.

Vurderingen af baron Knuths menneskelige egenskaber er uden tvivl korrekt. Han gav som sagt pokker i adelsskab og fine manerer og blandede sig med ganske almindelig levende mennesker. Her fortæller han selv en historie fra 1879:

Vi var nogle unge, som havde dannet en Dilettantklub og spillede Komædie i Hillerød. Saa var det en Dag, at Prøverne var trukket vældig længe ud, og i Stedet for at køre hjem til min Gaard, foretrak jeg at blive paa Hotel Leidersdorff om Natten.

Nu var Hillerød i de Dage besøgt af et lille Circus, Bøgler hed Manden, der ejede det. Han havde kun en 4 - 5 Heste og saa et lille Menageri med nogle Løver og Ulve. Burene, som Bestierne opholdt sig i, var imidlertid saa dårlige, at Bøgler ligefrem var forbudt at komme til flere Provinsbyer, fordi man var bange for, at Dyrene skulde bryde ud.

Bedst som jeg nu var ved at klæde mig af for at gaa i Seng, hører jeg nogle forfærdelige Brøl efterfulgt af en Skrigen og en Raaben, som i alt Fald paa det Tidspunkt var ualmindelig i Hillerød, og jeg faar i en Fart Tøjet paa og kommer ned paa Gaden.

Her var alt en frygtelig Forvirring. Ophidsede Mennesker løb frem og tilbage, og fra Husene, hvor Lysene efterhaanden tændtes, blev Vinduerne lukkede op, og man hørte angstfulde Stemmer, der spurgte ned, hvad der vel kunde være paa færde, og snart her og lidt efter der, hørte man et frygteligt Dyr brøle.

Det var den store Hanløve fra Circus Bøgler, der havde sprængt sit skrøbelige Bur og nu var i Frihed. Forvirringen og Angsten var forsaavidt meget forstaaelig.

Ann uogle Forestillinger.

Franst

Cirkus Bøgler.

3 Dag Fredag og følgende Dage
store Gallaforestillinger

i den højere Ridekunst, Heste-Dressur, Gymnastik, Pantomime og Ballet.

Forestillingen begynder Kl. 8 Aften.
Pris: 1ste Plads 1 Kr., 2den Plads 75 Øre, 3dje Plads 50 Øre.

Med Højagtelse
Bøgler.

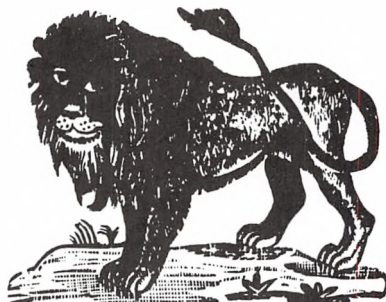
Majlandst Menageri

forevises i Dag Fredag og følgende Dage
paa Torvet fra Morgen Kl. 10 til Aften Kl. 10.

Kl 7 Aften stor Fodring af alle Dyr.
Entré 35 Øre.

Med Højagtelse
Bøgler.

Majlandst Menageri.

I Dag Fredag og følgende Dage forevises
Menageriet paa Torvet i Hillerød
fra Kl. 10 Formiddag til 10 Aften. Kl. 7
fodres alle Dyrene. Entré 35 Øre.
Med Højagtelse
Bøgler.

Ann enkelte Forestillinger.

I Dag Fredag og følgende Dage
stor Gallaforestilling

paa

Torvet i Hillerød

i den højere Ridekunst, Heste-dressur, Gymnastik og Pantomime.

Begynder Aften Kl. 8.
1ste Plads 1 Kr., 2den Plads 75 Øre,
Børn det Halve. Med Højagtelse
Bøgler.

Løvejagten i Hillerød illustreres allerbedst med Cirkus Bøgleres egne annoncer den 5. september 1879 i Frederiksborg Amts Avis og Frederiksborg Amts-Tidende. Den spændende nat blev mærkelig nok slet ikke omtalt i de lokale aviser. Mikrofilm i CHS.

Den Gang havde Hillerød en gammel Vægter, jeg kan ikke huske, hvad han hed, men han var noget forfalden. Han besørgede sin Tjeneste paa den Maade, at han altid laa omme i en Port i Helsingørsgade og sov. Hvis Folk havde glemt deres Gadedørsnøgler og af den Grund ønskede at tale med ham, vidste de altid, hvor han var at finde. Saaledes var det ogsaa den Aften, da Løven brød ud.

Vægteren laa i Porten i Helsingørsgade, da pludselig noget slikker ham i Ansigtet. Han ragede søvndrukken en Haand ud for at jage den uforskammede

Kat eller Hund væk, som vovede at forstyrre en kongelig Politimand i hans Søvn, men da den forstyrrende Slikken ikke vil holde op, vaagnede Vægteren endelig til Bevidsthed, og med et var han omtrent ædru, saa forførdelig var det Syn, der mødte ham.

Det var den udbrudte Løve, som stod og slikkede ham. Men Løven har aabenbart fundet, at Vægteren lugtede for meget af Spiritus, for pludselig holdt den op med at kærtegne ham og forsvandt ud af Porten for derpaa at vække det slumrende Hillerød med sine dumpe Ørkenbrøl.

Og medens Vægteren som følge af den frygtelige Sindsbevægelse ikke formaaede at røre et Lem, vaagnede det ganske Hillerød. Man samlede sig og begyndte at diskutere Slagplanen, men inden man var naaet til Ende med Drøftelsen, sprang Løven ind i Slotshaven og var foreløbig forsvunden.

Nu kom Løvens Ejer, Circusdirektør Bøgler og Dressøren til Stede, og sammen med nogle enkelte dristige, hvoriblandt mig selv, vovede vi os hen paa Morgenstunden ind i Slotshaven for at fange det farlige Dyr. Det lykkedes virkelig ogsaa. Jeg husker ikke rigtig, hvorledes det gik til, men bunden den fik vi, og i Triumf gik det af Sted til Circus.

Men den næste Dag blev Bøgler kaldt op til Politimesteren og blev højtidelig udvist af Byen samtidig med, at han fik Tilhold om for Fremtiden at holde sig langt fra Hillerød.⁷

Nu kunne man jo tro, at Løven i Bøglers menageri var et gammelt tandløst eksemplar af racen, men det var skam ikke tilfældet. Som en ekstra krølle på løvejagten i Hillerød skal vi høre, hvad en skribent i Holbæk Amts historiske Årbog 1936, Jens Jacob Sørensen (1864-1939) kan fortælle om Cirkus Bøglers besøg i Holbæk 1879:

Jeg erindrer det tydeligt, da jeg selv saa og hørte det hele. En Aften midt under Forestillingen, da en større Forsamling af Mennesker som sædvanlig opholdt sig uden for Cirkusteltet for gratis at høre paa Støjen og Musikken, lød Raabet: Løven kommer !

Nede i Menageri-Teltet, som laa i nogen Afstand fra Cirkus, kom Folk styrrende med den tyske Billetkassersker i Spidsen, og Panikken greb i et Nu hele den øvrige Mængde. Der opstod en vild Flugt. Mænd krøb op i Træerne. Kvinderne skjulte sig i Græfterne, Børn, der kom bort fra Forældrene, hylede og skreg, og ned gennem Markedsgade løb en Sværm af Mennesker, indtil de kunde slippe ind i nogle Gadedøre og skjule sig.

Da der var gaaet nogle Minutter, og Løven ikke havde vist sig, begyndte man nysgerrigt at nærme sig Markedspladsen igen. Saa kom Opklaringen.

I Menageriet havde en Dyrepasser, der forøvrigt var blevet afskediget samme

Dag, i beruset Tilstand stukket sin Arm ind i Løveburet for at klappe Løven og vise sin Dristighed. Men Løven, der ikke var oplagt til Spøg, var faret til og havde omtrent bidt Armen over.

Da Folk kom tilbage til Markedspladsen, saa man den frygtelig tilredte Dyrepasser sidde i en af de grønne Cirkusvogne med et forfærdelig Saar i Underarmen.

Den tyske Cirkusdirektør skældte og rasede og gav den stakkels Mand en Spand koldt Vand over Hovedet, men saa kom Politiet og tog Affære, og den tilskadekomne blev bragt til Sygehuset.

Noget taler for, at baron Wilhelm skulle have rettet sig lidt mere efter sine rådgivere, da han købte Højagergård. I hvert fald er det et faktum, at hans far, baron Carl Knuth, i 1886 måtte overtage gården. Det fremgår af skødet, at Wilhelm samtidig fik udbetalt en kontant sum på 80.000 kroner.¹ Da handelen næppe kunne kaste så mange penge af sig i udbetaling, må man gå ud fra, at beløbet blev ydet i anden anledning. Der taltes da også ganske åbent om, at pengene udelukkende var faldet, for at han i fremtiden skulle holde en passende distance til sin fornemme familie.

For en del af de rare penge etablerede Wilhelm Knuth sammen med sin ven, dyrlæge og friherre Oluf C. T. von Eggers, en rideskole i København, nærmere betegnet på Vodroffsvej 22, der dengang lå mellem Norsvej og Danasvej på den side, der ligger ud til Svineryggen.⁸

Ægteskabet med baronesse Betzy led også skibbrud. Ikke på grund af økonomiske problemer, for den side af sagen kunne let være ordnet ved en passende apanage fra familien. Nej, den egentlige årsag var, at ægtefællerne var så forskellige som mennesker næsten kan være. Wilhelm interesserede sig levende for heste og musik, og af og til fabulerede han også om cirkus. Det interesserede overhovedet ikke baronesse Betzy. Tvært imod var der efter hendes mening noget suspækt over cirkus. Det var i hvert fald noget, som medlemmer af den danske adel ikke kunne beskæftige sig med.

Resultatet måtte blive, at de gik hver til sit. De blev separeret i sommeren 1889, men aldrig skilt, da det ville krænke familiens ære. Betsy fik de to drenge, Axel og Wilhelm, og dermed gled de tre desværre ud af dansk cirkushistorie.²

Det var i sidste øjeblik, for et par måneder før separationspapirerne blev underskrevet, havde baronen allerede afviklet sin første cirkusforestilling. Det skete den 14. april 1889. Godt nok var forestillingen en slags amatør-cirkus, men alligevel !

Vodroffs Rideskole, der bestyres af Baron Vilh. Knuth, havde iforgaars Aftes indbudt til Rideforestilling, hvoraf Indtægten tilfaldt Frederiksbergs Fattige.

De, der kun havde mødt af Pligtfølelse for det veldædige Øjemeds Skyld og ellers havde ventet sig en af de sædvanlige skoleagtige og kedelige Præsentationer, blev behageligt skuffede.

Det var en hel lille virkelig Cirkusforestilling, man havde arrangeret, med en Mængde fortrinlige og smukke Heste, og pirrende Smaanumre behændigt stukket ind mellem de mere skolemæssige Præstationer. Der var baade Orkester og Flagdekorationer, Tjenere i straalende Liberier, Lugt af Høvlspaan, alt til et rigtigt Cirkus henhørende. Om det saa var Kapt. Weiss, savnedes han ikke i Manegeindgangen.

Det fortrinlige Skoleridt, der blev opvist, og som vidnede om solid Undervisning og om Ledernes fine Arrangementsblik, blev modtaget med stormende Applaus af det udsolgte Hus. Mest Lykke gjorde Baron Knuth selv med et forbavsende elegant Ridt paa en svensk Hoppe, Kullen, der var dresseret paa nogle faa Dage.

En morsom Jeu de cocarde blev redet behændigt af en ganske ung Herre og to af Frederiksbergs smukkeste Damer. En arabisk Hoppe blev fremført i Frihed af Baronen og gav ikke Renz's verdensberømte Arabere noget efter i Henseende til Lydighed og Elegance.

Derefter optraadte en muskelstærk Yngling i blaat Trikot og med yndefulde Manerer paa en nervepirrende Ballance Trapez.

Saa skulde der have været ti Minutters Pavse, hvad man heldigvis blev skaanet for.

Slutningsnumrene gaves af professionelle Kunstnere, hvis Assistance man havde sikret sig. Et Pas de deux gracieux paa to Heste, udført af Mll. Nora og Mr. Steckel fra Cirkus Bergman & Steckel, vakte meget Bifald. Det saa ogsaa ret vanskeligt ud. Med en Fod paa hver Hest bar Mr. Steckel den sylfideklædte Mll. Nora i yndefulde svævende Stillinger, der selv satte den fra Hotel Tivoli kendte Fantasma Neptunas i Skygge.

Tilslidst forbavsede to danske Athleter, Brødrene Appel, Publikum med deres kødfulde Lemmer og de Hundreder af Pund, de var istand til at hæve uden tilsyneladende Anstrængelse.

Under et af Løbene, Fremføringen af en Springhest, indløb et Uheld, idet Hesten blev sky og styrtede med Rytteren, et ganske ungt Menneske, der imidlertid behændigt undgik at komme til Skade. Da han rejste sig op, havde han endnu Tøjlen i Haanden.

Baron Knuth har med denne Rideforestilling vist den Vej, man herhjemme bør gaa, naar Amatører som i Paris hos Cirque Molier, vil fremstille sig offentligt for Publikum. Det kan ikke nytte kun at møde med det evindelige Kunstridt, som Folk i Længden bliver ulidelig ked af. Vi har nu engang en fordærvet Smag

herhjemme i Staden Kjøbenhavn, og vi elsker at se saadanne Smaating, som smager lidt af Gøgl. Dette har Baronen klogelig indset, og derfor fik han ogsaa mange Penge i Kassen til Frederiksbergs Fattige.⁸

Arrangementet, helt ned til detaljer som musikken og de liberiklædte tjenere, tyder på, at baronen holdt en slags generalprøve på sine evner som cirkusdirektør. Da han følte, at eksperimentet var lykkedes, lagde han det følgende år ud med et lille 1-mastet telt. Han var da ikke helt ung og fyldte i løbet af sæsonen 39 år. Urpremieren fandt sted meget tidligt på foråret 1890:

Cirkus Guillaume som er første Gang paa Rejse, indtræffer om nogle Dage til Horsens og giver med sit nyt stiftede og elegante Kunstberider-Selskab, bestaaende af udmærkede Artister, Herrer og Damer og fortrinlig dresserede Heste, i Ridehuset, Lørdag den 1ste Marts, Aften Kl. 8, præcis: Sin første store Forestilling.

Nærmere af Plakat.

Billetter: Stolerække 1 Kr. 25 Øre, 1. Plads 1 Kr., 2. Plads 75 Øre, 3. Plads 50 Øre. Børn 1. Plads 75 Øre, 2. Plads 50 Øre, 3. Plads 35 Øre.⁹

En urpremiere er som regel altid en begivenhed lidt ud over det sædvanlige, og den lokale avis levede i rigt mål op til forventningen:

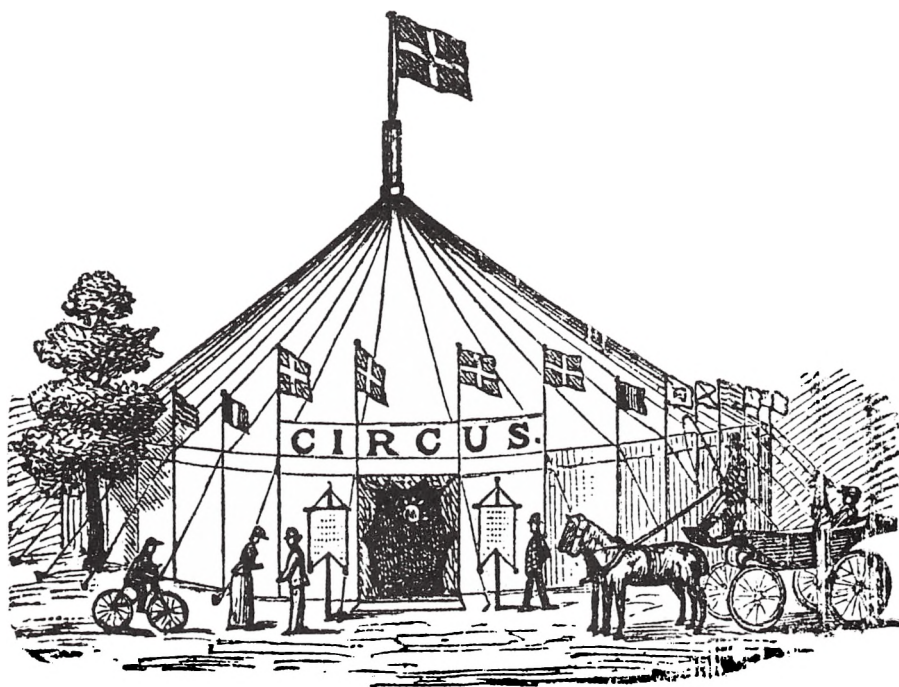
Horsens har altid været en god Cirkusby. Naar der blot er bleven præsenteret noget nogenlunde ordentligt, har Publikum været med og har ofret Penge og sit Bifald, til sine Tider i Mængde. Det vil heller ikke fejle, at den lille Cirkus, der pludselig lige som falden ned fra Skyerne og under selve Baron Knuths Ledelse begyndte sin Triumfbane her i Byen i Lørdags, vil gjøre Lykke, naar den først er kommen i Orden og Medlemmer, Heste og Musik har arbejdet sig sammen.

Hestene er gode, uden egentlig at være Luxusheste, et Par Skimler er særdeles smukke. Artisterne er for nogles Vedkommende 1. Klasses, Dragterne, Seletøjet og Hestebesætninger nye og elegante og Cirkus velindrettet.

At det er blevet saa koldt i disse Dage har ingen kunnet forudse. Men der vil i Dag blive anbragt et Par store Varmere.

Baronen fremfører selv sine Heste i Frihed; hans Entre er noget mere ceremoniel, end man plejer at se, men ellers Han rider Skoleridt, og det skal siges, at han er en elegant Rytter. Men den Hest, han rider, tager sig ikke ud under hans svære Skikkelse; den er for lille og spinkel, og saa var der heller ikke i Lørdags den fornødne Overensstemmelse mellem Rytter, Hest og Musik; det gik imidlertid bedre i Gaar.

Hr. Smädicke er en gammel Bekjendt; han arbejder sammen med sin Kone i graciøse Stillinger til Hest samt som Clown og gymnastisk Kraftkunstner; han kan sine Ting.

Tegningen af det lille 1-mastede telt illustrerede gennem nogle år annoncerne for Jean Overgaards internationale Cirkus Varieté, der startede samtidigt med Cirkus Guillaume. Direktøren hed Johannes Overgaard (1841-94), og da han døde, drev sønnerne: Albert (1866-1914), Henry (1876-1919) og Louis (1877-1942) forretningen videre. En fjerde søn: Johannes, udvandrede som ung til USA. Cirkus Overgaard sluttede 1912. 6,2 cm x 4,6 cm. CHS.

Forestillingen i Lørdags sluttede med et Cæsarridt paa 6 usadlede Heste, udført af den alsidige Jokayrytter, Hr. M. Dassie. Vi mindes ikke tidligere at have set dette Ridt her i Byen.

*Vi anbefaler Musikken at holde Prøver, mange Prøver!*⁹

Midt i juni kom selskabet til Odense. Her fik det sæsonens syrligste anmeldelse. Af hensyn til byens fornemme etatsråder og det store antal baroner ude omkring på fynske godser, valgte Stiftstidende helt at overse cirkusdirektørens navn og adelige titel:

Cirkus Guillaume giver i denne Tid en kort Række Forestillinger i en Cirkus i Ny Vestergade. Den første Forestilling i Lørdags Aftes blev efterhaanden ganske godt besøgt.

Der er noget Primitivt, Begynderagtigt udbredt over det lille Kunstbe-

riderselskab, men man skal jo krybe, før man kan gå, og Cirkus Guillaume maa bedømmes herefter.

*En Fordel har den bl.a., den holder god Musik, den herværende Dragonmusik. Manegen var ikke god den første Aften, men det Hele var jo ogsaa opført i en Fart, og Direktøren vil nok søge at raade Bod herpaa.*¹⁰

Anmeldelsen, hvis man kan kaldet det sådan, måtte opfattes som et velrettet spark ud af byen.

*Det vakte megen Opsigt, at en Adelsmand vilde drage Landet rundt med en Teltcirkus og selv lade sig applavdere af Bønder og Købstadsfolk, men Knuth fandt en personlig Tilfredsstillelse i denne Tilværelse. Personlig var Knuth yderst elskværdig. Gentleman til Fingerspidserne, chevaleresk overfor Damer, meget afholdt af sine Undergivne.*¹¹

Efter en tur ned over sydhavsøerne og derefter nordpå gennem Sjælland, gjorde Cirkus Guillaume sidst i september sin Entré paa kjøbenhavnsk Territorium.

Thi man tør vel regne Amagers Thingvej for en, om end ikke integrerende, Del af Hovedstaden.

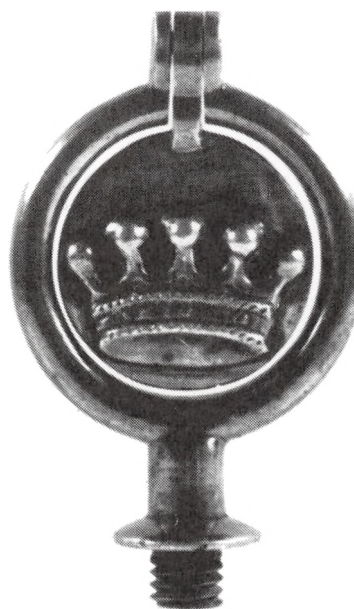
Baron Knuth er en ekscentrisk Mand, der for sin Fornøjelses Skyld agerer Cirkusdirektør. Den med forholdsvis betydelig Spænding mødesete Premiere fandt Sted iaftes; den overværedes af et temmelig udsøgt Publikum og forløb som en virkelig net Sukces.

Selskabets ømme Punkt er Damerne. Spindesiden er kun repræsenteret af Fru Schmädicke, Miss Eleonora og Mrs. Footit, og de to første ligner endda hinanden saa meget, at ildesindede Tilskuere erklærede dem for identiske. Selvfølgelig anser vi dette for latterligt Vis-Vas.

Fru Schmädicke er en jødisk udseende Skønhed, der rider Skoleridt med munter Elegance; Miss Eleonora, hvem vi tidligere har haft Fornøjelsen af at beundre som Duedronning, men hvis blomstrende Fylde siden da er bleven afløst af en smuk asketisk Magerhed, laa atter iaftes paa Ryggen og lod sig kildre i Haarrødderne af sine bevingede Undersaatter, og Mrs. Footit, hvem Guderne har forlenet med en fager og afrundet Skabning, viste denne frem øverst paa en Stige, hvormed hendes Gemal uegennyttig balancerede.

Af Herrerne tog Direktøren den meste Applavs for sin fortræffelige Dressur; de flinke Dyr, hvis Topper og Blinker diskret holdt Tilskuerne Direktørens adelige Byrd for Øje, lystrede villigt baade Chambriere og Pisk, og da to Tjenere overrakte Baronen tvende Buketter og en båndomvunden Lavrbærkrans, kunde man nogenledes let vugge sig i den Illusion, at man befandt sig hos selve Altmeister'en.

Blinker til at skrue på det øverste af hestens hovedtøj. I Danmark findes tre rangkroner: Grevekronen med 9 takker, friherrekronen med 7 og den almindelige adelskrone med 5. Baron Wilhelm Knuth var af den friherrelige linie og derfor berettiget til at føre blinker med 7-takket krone. Den her viste adelskrone med 5 takker stammer fra Cirkus von Barner, der rejste 1909 under direktion af Dauckefamilien. Cirkus var opkaldt efter Inger Helene von Barner (1873-1937), gift Altenburg, gift Daucke. 4,5 cm x 7,5 cm. Gave fra Irma Altenburg. CHS.

Iøvrigt assisterede et Orkester paa ikke mindre end syv Mand; de blæste allesammen med imponerende Udholdenhed og ikke videre falsk.

Huset var fuldkommen overfyldt.¹²

Den opmærksomme læser har utvivlsomt fæstnet sig ved hestenes *Topper og Blinker*. I ældre tid, det vil sige før motoriseringens tidsalder, havde nogle privilligerede eneret på at sætte en *blinkende hovedprydelse på heste for fornemme køretøjer*.¹³ Det fortolkedes i praksis til kun at være kongehus og adel, der havde lov til den udskejelse. Blinkeren, eller toppen som den også kaldtes, havde den virkning, at alle andre vogne hurtigt skulle vige ind til siden og holde stille for at give fri bane til det fornemme køretøj. Gaaende på gade og vej standsede op, stillede sig ærbødigt med front mod køretøjet og bukkede dybt, når det kørte forbi.

Turneen gav baronen lyst til at fortsætte under det franske navn: Cirkus Guillaume, der oversat til dansk betyder Cirkus Wilhelm. Man kan undre sig over, hvorfor han valgte at kalde forretningen sådan, da *ingen djævel ville kunne udtale det rigtigt. I reglen blev det til Gilavme*.¹⁴

Efter hvad gamle artister har fortalt mig, fik den uberegnelige Wilhelm Knuth hvert år udbetalt en rund sum af sin fornemme familie, en slags apanage, for at holde, hvad man i vor tid ville kalde: en lav profil. Der var knyttet skrappe betingelser til pengene.

Han måtte f. eks. ikke kalde sin forretning Cirkus Knuth eller noget i den retning, da slægtens medlemmer ikke ønskede at se deres navn på en primitiv cirkusfacade. Det blev også sagt, at familien ikke havde den største tillid til baron Wilhelms administrative evner. Derfor var en anden betingelse for apanagens udbetaling, at han skulle underkaste sig en slags frivillig administration af økonomien af en vis frøken Larsen. Hun blev lønnet af familien og var altid med på turné og fungerede som en slags forretningsfører og regnskabschef. Hun havde desuden en medhjælper, frøken Pedersen, der udfyldte en mere underordnet rolle. Mens vi er igang med cirkussladderer, blev det også fortalt, at begge damer lagde an på baronen. Da han som tidligere nævnt var absolut ridderlig over for netop damer, gav det anledning til en ikke ringe grad af jalousi mellem dem.

Baronens anmeldelser i provinsens aviser er som regel trist læsning. Ikke fordi man sabler forestillingen ned. Tværtimod får den al den ros, den med rimelighed kan tilkomme. Men alt for mange anmeldelser præges af, at det var yngste journalistelev, der blev sat på den for ham meget alvorlige opgave. Resultatet måtte blive stereotyp.

De københavnske anmeldere skrev derimod med let hånd. Måske for let, for overbærende. Nedladende, om man vil. Men det var inspirerende skrevet og godt læsestof. Og det allervigtigste: reklameværdien var ubetalelig. Eksemplet er fra april 1893:

Baron W. Knuth har benyttet en Pause mellem en vel tilbagelagt Sæson i Jylland og et forestaaende Ophold i Helsingør til med sin velrenommerede Cirkus at give nogle faa Forestillinger i Amagers Tivoli.

Den første fandt Sted iaftes.

Ved Ottetiden saas en forholdsvis talrig Skare forventningsfulde Kjøbenhavnere samlede om et mørkt og skummelt Telt. En ældre Kone skændtes med en lille Pige, der morede sig med at gale som en Hane.

Bedste Frue, sagde vi til den ældre Dame, tror De, der bliver nogen Forestilling i Aften ?

Damen saa lidt op og ned ad os. Vi kan saamænd begynde, naar det skal være. Men Gud ved, hvordan vi skal faa Lamperne tændt i den Blæst !

Et Kvarter senere sad vi paa første Række i Parkettet og betragtede Lamperne.

De var fastgjort til en firkantet Træramme, der hang midt i Loftet. Hver Gang et Vindstød rystede Teltet, svajede og svinglede de og sendte lange Tunger af Os tilvejs, medens Savmuldet fra Manegen fløj de Tilstedeværende om Ørene og Telttaget knagende og bragende bølgede op og ned.

I disse uhyggelige Omgivelser fremfører Direktøren en ungarsk Tigerhoppe, der modtages med trykket Tavshed, da Tilskuerne hvert Øjeblik kan vente at se Teltet styrte ned.

Wilhelm Knuth foran en halvkonstruktion, som Cirkus Bergman havde ladet bygge i begyndelsen af 1890'erne. Apportérhesten, der står med et tørklæde i munden, var dresseret til - af valgmuligheden hvid-rød, at tage det røde. Bemærk tovværket på portstolperne, der holder det udspændte oversejl på plads oven på bygningen. I baggrunden tv. i cirkustjenerjakke: Johannes Marius Dines Petersen, der senere blev kendt som Professor Labri. Foto: R. Hoffmann, Slotsgaarden, Randers. 22,2 cm x 17,7 cm. Egon Christy, Dronningmølle.

Paa dette Tidspunkt er afsyvt Lamper de fem gaaet ud, og Baronen giver derfor Ordre til at hejse dem alle ned. I samme Nu slynger et kraftigt Pust fra Kalleboderne Lamperne imod den Mast, der holder Teltet oprejst. Glasskaarene falder klirrende ned paa Jorden, og Trærammen slaar den ene af Tjenerne en vældig Bule i Nakken.

Samtidig sætter Orkestret, der hidtil har været optaget af at varme Fingrene over seks Tællelys, i med en Sørgemarche.

Der indtræder nu en fem Minuters Pavse, under hvilken vi sammen med Størsteparten af Publikum hengiver os til Nydelsen af meget stærk Toddy i Restavrationen. Da vi vender tilbage, ser vi til vor Beroligelse, at Lamperne har faaet nye Glas og nu er forsvarlig fastgjorte ved Hjælp af stærke Reb.¹⁵

Totredjedele af den flotte anmeldelse handler om de forbandede petroleums-lamper. Men det betød ikke spor, for publikum strømmede til alene for at se de primitive udenværker, det 200 mands store telt, inventaret og baronen in natura.

Han havde samtidig en Træningssal paa Vodroffsvej, hvor ledige Artister kunde holde sig i Form formedelst 2 Kr. om Maaneden, og havde Baronen Indtryk af, at det kneb med Finanserne, fik de det gratis !

Men Utak er Verdens Løn. Naar han i sit stille Sind havde gaaet og frydet sig over et Par rigtig fine Artister, der bragte sig i Topform paa Vodroffsvej, og Udsigten til at faa dette Nummer med, naar han startede sin næste Tournee, endte det næsten altid med, at de gik til federe Græsgange. For noget større Honorar kunde han ikke med sin bedste Vilje præstere.¹⁶

Engang imellem måtte han dog tænke på at investere på længere sigt. Det skete f. eks. i det tidlige forår 1895, da Cirkus Kolzer gik fallit i Norge og hvor *Baron Knuth* og *Beketow* købte *Hestene* og *Cirkusmateriellet*.¹⁷

Der er noget næsten euforisk over signaturen Moustache's cirkusanmeldelser i halvfemsernes Politiken. Samlet illustrerer de på en udmærket måde, at det ikke så meget var gedigen cirkuskunst, det københavnske publikum kom for at se, som at opleve en oprindelig og gøgleragtig cirkusatmosfære, der ellers ikke kunne købes for penge i hovedstaden. Alt skulle være så korrekt og fornemt:

Baron Knuth, der hvert Forår giver Kjøbenhavnerne en Forsmag paa Cirkussæsonens Glæder, har fra i Gaar opslaaet sit Telt, eller, om man vil, sit Baroni, i Amagers Tivoli.

Den omrejsende Direktørbaron er et Fænomen, der i hvert Fald ikke har Nyhedens Interesse. Alligevel var Tilstømningen til Førsteforestillingen i Aftes overordentlig, og blandt Tilskuerne i det til Trængsel fyldte Cirkustelt synes Majoriteten at være saadanne Kjøbenhavnere, som tilbringer Hverdagen paa en Kontorstol og Søndagen paa en Variete og som højst umager sig over Knippelsbro en Gang om Aaret.

Hr. Knuth raader for Øjeblikket over et Selskab, der i Følge Plakaternes Opgivende tæller toogtyve Personer, mellem hvilke Skandinaviens bedste Klown, og seksten Heste, der – noblesse oblige – alle bærer Blinker.

Dette med Skandinaviens bedste Klown er vistnok en Smule overdrevent. Under alle Omstændigheder synes Mr. Robinson, man vil undres over det ulogiske i, at den saakaldte Førstemand i den skandinaviske Klownverden simulerer at være Englænder, ikke en Smule morsommere end Mr. Bobby, og heller ikke dennes Komik er af den Art, at den slaar nogen Mand ihjel ved sin Uimodstaaelighed.

Og sluttelig selve Baronen, der er en fortræffelig Dressør og vilde gøre et ublandet tilfredsstillende Indtryk, hvis man ikke hele Tiden sad i en ængstelig Spænding for, at han skal træde i sine lange Bukser.¹⁸

Noget taler for, at baronen midt i halvfemserne opgav den københavnske rideskole og flyttede til Roskilde. Fra 1895 lagde han hvert år i det tidlige forår ud med sit telt i Roskilde. Først på Hestetorvet og siden på Fog & Larsens Plads.

Nu gør vi plads for en af Wilhelm Knuths historier fra netop den periode. Den fortæller lidt om forretningsførerens ansvarsfulde hverv:

Jeg laa nede i Storehedinge med mit Circus. Jeg havde en pokkers god Forretningsfører den Gang. Han hed Toperto, og jeg tror, han var Italiener af Fødsel.

Men vi gjorde da saa gode Forretninger, at jeg blev der noget længere, end Bestemmelsen oprindelig var. Det var ellers min Mening, at vi skulde til Køge, men Pengene strømmede ind til os i Storehedinge, saa Afrejsen blev udskudt.

Jeg sender imidlertid Toperto til Køge, for at ordne vor Ankomst, og den første han møder paa Banegaarden, da han kommer dertil, er Forretningsføreren for Circus Bergman, Schøsler-Schmidt.

De to Kolleger hilser selvfølgelig venskabelig paa hinanden, og de gaar over paa Calunda, den Gang hed det ikke Jernbanehotellet som nu, og faar der en Genstand.

Her betror Schøsler-Schmidt min Forretningsfører, at Circus Bergman, som var i Ringsted, skulde til Køge derfra, og at han i den Anledning var kommen til Køge for at ordne det videre fornødne.

Well, siger Toperto, vi skal nu til Fakse, men vil Du ikke drikke et Glas Portvin ?

Jo Tak, siger Schøsler-Schmidt, og de faar en Flaske Portvin paa Bordet. Da den er drukket, siger Toperto, at han maa ud i Byen for at besørge nogle Forretninger.

Det passer fortræffelig, svarer Schøsler-Schmidt, saa kan jeg faa en Bid Frokost. Og ud stejler Toperto, medens Schøsler-Schmidt gaar i Gang med en kæmpestor Frokostbøf.

Toperto farer lige op til Politimesteren og faar Tilladelse til at spille den næste Dag. Han besøger samtidig Bladene, og efter veludført Arbejde vender han tilbage til Calunda, hvor han finder Schøsler-Schmidt i Færd med at sluge de sidste Rester af Bøffen.

Ja, nu maa jeg ud og se at faa ordnet Byen, siger Schøsler-Schmidt, da han ser Toperto.

Ja, gør du det. Nu vil jeg ha' mig lidt Frokost, svarer Toperto og bestiller sig en Frokostbøf, idet han tilføjer: Farvel, og god Lykke !

Tak skal du ha', og Schøsler-Schmidt forsvinder, medens Toperto med Sindsro gør Indhug paa den dejlige Bøf.

En Time efter vender Schøsler-Schmidt tilbage. Han er ganske lang i Ansigtet og ser slet ikke ud, som han umiddelbart i Forvejen havde sat en Kæmpebøf til Livs.

Pladsen var optaget, kommer det spagt fra ham. Hvem tror du, det kan være? De vilde ikke sige noget paa Byfogedkontoret.

Tja, een kan aldrig vide det, men Circus Guillaume skal ellers give Forestilling her i Morgen.

Saa skulde da ogsaa, du forbandede, og saa fulgte en Hoben Ukvemsord. Men forligte blev de dog. Toperto maatte jo gi' en Flaske Portvin til, men jeg spillede i Køge den næste Aften.¹⁹

Cirkus Guillaume hører til den slags forretninger, der er lidt vanskelig at håndtere for en cirkushistoriker. Baronen selv var af den regulære type mennesker, der aldrig slog en virkelig skæver og kom i avisen for det. Og selv om hans forretning var lille og primitiv, så kunne der heller ikke sættes en finger på det punkt, for kvaliteten af de viste numre var så rigelig billetprisen værd. Bevares, der kunne da ske et lille uheld undervejs, som f. eks. i Horsens sommeren 1896:

Den stærke Storm i Gaar gjorde et brat Afbræk i Baron Knuths Forestillinger. Teltet blæste fuldstændig om, og det viste sig aldeles umuligt at faa det rejst igen. Der blev desaaarsag ingen Forestilling hverken om Eftermiddagen eller om Aftenen. Hvilket vil sige det samme som et Tab for Baronen paa mange Hundrede Kroner.

Da Blæsten ogsaa i Dag varede ved, har Direktøren besluttet sig til at flytte ned i Ridehuset.

Her begyndes Forestillingerne i Aften. Dette er uden Tvivl et heldigt Arrangement, da Vejen ud til Markedspladsen har faldet Beboerne af Søndergade og omliggende Gader vel lang. Da Cirkus kun bliver her i faa Dage, bør Publikum benytte Tiden.²⁰

Da sæsonpremieren som sagt nu skete i Roskilde, kom Cirkus Guillaume i modsætning til foregående år først til København i oktober. Vi befinder os i 1896:

Baron Knuth er atter paa Amager. Den stadigt omflakkende Direktør, i hvis stærkt borgerlige Korpus der synes at rinde i alt Fald nogle Draaber Zigøjnerblod, har slaaet sit Telt op paa Amagers Tivoli og er bleven budt velkommen af sine Trofaste, hvoriblandt selvfølgelig Dyrlæge Eggers, der har mere end blot Barontitlen tilfælles med sin Ven.

For Sundbyernes Beboere er det utvivlsomt lige saa meget Adelsmanden som Beriderdirektøren, der giver disse Forestillinger Værdi. For Kjøbenhavnerne,

som med Sporvognen drister sig den lange Vej derud, beror Forestillingernes Charme væsentlig paa deres primitive Ramme.

Naar man en hel Sommer har kedet sig i Cirkus Schumanns peluche-klædte Loger, føler man det næsten som en Nydelse at sidde paa en haard Træstol og gennem den tynde Teltvæg høre det stedlige Politi slaas med en uvorn Ungdom, der ikke respekterer Skranker.

Og er til en Forandring en Lysekroner, sammensat af et Dusin osende Petroleumslamper, ikke lige saa morsom som en halv Snes elektriske Buelamper ?

Deler man ikke denne Anskuelse, bør man undgaa Ulejligheden med at aflægge Cirkus Guillaume en Visit og hellere blive hjemme. Thi det Personale, som præsenteres under Cirkusteltets uhyre Sejldugsparaply, tæller næppe nogen evropæisk Berømthed, som man skylder sig selv at se, eller noget nervepirrende Nummer, der kan hjælpe paa Middagsfordøjelsen. Der er paa Programmet ingen Stjerner, hvis Lys tager Glansen fra Petroleumslamperne, men der er en frejdig Ungdom, som kan blive til, hvad det skal være.

I Spidsen for Tropperne rider Direktøren, hvis uhyre og jævnt tiltagende Vægt kræver solide Heste. Det er da ogsaa mest Soliditeten, man beundrer i Hr. Knuths Stald. Der er maaske nok Raceheste, men man ser det ikke straks paa dem. Ganske ligesom med Baronens selv, i hvem der ogsaa er Race, uden at man derfor øjeblikkelig faar Kig paa den.

Baron Knuth havde i sin Tid nogle altfor lange Benklæder, der ofte paa en pinlig Maade har afledt vor Opmærksomhed fra det væsentligste af, hvad der foregik i Manegen, fordi vi hvert Øjeblik ventede at se ham træde i dem og snuble. Nu har Baronens imidlertid enten faaet nye Benklæder eller de gamle bedre hejst op, hvad der i ikke ringe Grad forhøjer Nydelsen af hans Dressur.²¹

Baronen må vel have ment, at der efterhånden var skrevet nok om de osende petroleumslamper, for da han lagde ud midt i marts 1897 på Fog & Larsens Plads i Roskilde, reklamerede han:

Selskabet bestaar af 30 Personer og 18 Heste. Eget Musikkapel og Corps de Ballet (10 Damer). Eget elektrisk Lys.²²

Selskabet blev vel modtaget af pressen:

Cirkus Guillaume begyndte i Aftes sin Sæson her i Byen med en særdeles vellykket Forestilling og udmærket godt Besøg. Siden vi sidst havde Fornøjelsen at se Baron Knuths Cirkus, er denne undergaaet adskillige Forandringer til det Bedre.

Teltet er saaledes godt opvarmet og Belysningen betydelig bedre end sidste Aar. Siddepladserne ere alle nye og meget bekvemt indrettede. Paa Jorden er

Baronen omkring århundredskiftet som ca. 50-årig cirkusdirektør. NM.

anbragt fastliggende Brædder for at værne mod den stærke Fodkulde, der er alle Cirkusgæsters Skræk.²²

1898 havde baronen også sæsonpremiere i Roskilde:

Cirkus Guillaume aabnede i Aftes sine Forestillinger heri Byen under stort Bifald. Det kan maaske siges, at Aarstiden endnu er for kold til at tilbringe nogle Timer i den luftige Cirkushal, men den kunstige Varme bøder en Del og Opholdet er derfor taaleligt.

Direktøren selv exellerer som bekjendt i Kunstridt og fremfører nogle ganske fortrinlige og kostbare Heste, der lystrer hans mindste Vink, og alt gaar saa let, fixt og saa afrundet, at Cirkus Guillaume sikkert vil høste baade Guld og Ære paa sin Tourne Landet rundt.

*Slutningsnummeret, Spiritisme, formode vi foreløbig kun er taget med indtil større Effectnumre ere blevne indstuderede og arrangerede, thi det hører ikke hjemme i en flyvende Cirkus, hvor interessante Experimenterne ellers kunde være under andre Forhold.*²³

I begyndelsen af maj 1898 kom baronen til Odense med bl. a. jockeyrytterne Brdr. Reinsch og lagde sig på den stedlige markedsplads ude på Heden:

Iaftes, kort efterat Cirkus Guillaumes Forestilling var endt, saae en ildesindet Person sit Snit til at overskjære flere af Cirkusstaldens Tagsnore, hvorved en af de Stolper, der bærer Taget, styrtede om og beskadigede dette.

*Den lumpne Handling, der var saa meget mere ondskabsfuld og farlig, som der i Stalden, hvor baade befandt sig Mennesker og Dyr, brændte flere Lygter, opdagedes heldigvis itide. Saafremt Vedkommende havde faaet Lejlighed til at fortsætte sit Værk, vilde det have havt Staldens delvise Omstyrning, og dermed utvivlsomt en Ulykke, til Følge.*²⁴

Baron Knuth lagde som sagt fra midt i halvfemserne hvert forår ud i Roskilde. Fra 1902 skete premieren nogle år i byens ny ridehus, der lå i det daværende Poulsens Vænge. Her havde baronen også sine heste opstaldet om vinteren. For at tjene til de firbenede artisters foder, underviste han byens spidser i ridekunstens finesser:

Vi skal nu først præsentere Hestene for Læseren.

Pasha, en stor rød hannoveransk Hest, havde været gamle Direktør Schumanns Skolehest. Den var meget fint tilredet, men man skulde være lidt behændig, naar man skulde op paa den, da den ikke var bange for at sende et Bagben fremefter mod Manden, som skulde bestige den.

Troubadour, en smuk rød Hingst, var Baronens Skolehest, som ingen af Eleverne fik Lov at ride paa.

Gentlemann var en af Frihedshestene. Et af dens Bravournumre var at gaa rundt paa Barrieren omkring Manegen og gøre omkring deroppe; det var en smuk ædel Hest, godt tilredet, men der var, som Baronen udtrykte sig, lidt Musik i den. Den var Lungepiber og hvæsedes slemt, hvis den skulde gaa ret længe i Galop.

Dens Partner i Manegen, Diana, var en lille, sort Hoppe, den var behagelig at ride paa, sprang udmærket og var meget adræt. Men Rytteren skulde ogsaa være adræt, naar han skulde op paa den, da den ikke holdt af at staa stille saalænge; ofte maatte der lægges en Sæk eller en Trøje over Hovedet paa den, for at faa den til at staa stille, medens Rytteren kom op.

Bravo havde som Glansnummer i Manegen at kunne gaa paa Knæene. Under Rytter glimrede den ved at løbe baglæns, hvad der jo ikke altid morede Rytteren.

Baron Knuth som ridelærer ca. 1902 med sine elever opmarcheret foran Roskilde ridehus på Dronning Margrethesvej 22. Rytternes navne er nævnt i »Jul i Roskildex«, 1929. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Frits, Gastronom og Apportérhest, optraadte i Manegen med Kunststykket at finde et gemt Lommetørklæde og at sidde tilbords, ringe paa en Klokke og spise Brød af en Tallerken. Det var en kraftig, rød Frederiksborghest, som havde ført en noget omflakkende Tilværelse, bl. a. havde den, som Baronnen udtrykte sig, en Tid tjent sin Føde paa hæderlig Maade som Brødvognshest i Hvalsø. Den travede godt, men mindede noget om et Lokomotiv, naar den kom stormende; den havde den ubehagelige Vane at sætte Hovedet ned imellem Forbenene og slaa Bagparten i Vejret, naar den havde sat over en Forhindring. Det førte til, at adskillige Ryttere kom til at undersøge, hvor blød Bunden i Ridehuset var.

Jack var en gammel, hvid Hest, der i sine yngre Dage havde optraadt som Frihedshest sammen med en Kammerat, som lignede den. Naar man spurgte Baronnen, hvad der var blevet af Jacks Kammerat, svarede han: Bøhmerne aad den ! Den havde en Dag under Forestillingen brækket et Ben, maatte slaas ned, og Bøhmerne, dvs. det bøhmiske Musikkorps, som udførte Musikken i Circus, havde faaet Lov til at spise det af den, som de kunde overkomme. De svælgede i mange Dage i Hestekød, og spillede i den Tid paa Grund af Forædthed endnu mere falsk end sædvanligt.

Frida, en lille, brun Fuldblodshoppe, var i sin Tid indkøbt af Remontekommissionen og tildelt 1. Artilleriregiment. Her fik den Tilnavnet Luftens Dronning, thi den havde en Evne til at sende sin Rytter højt op i Luften, og det var sjældent, at han landede der, hvor han begyndte sin Flyvetur. Den blev saa sendt til Ride- og Beslagskolen, blev fint tilredet og gik i mange Aar som en af Rideskolens bedste Skoleheste. Da den blev for gammel og stiv, solgtes den ved Auktion og købtes af en Smørhandler. At gaa for Smørvogn vilde Luftens Dronning ikke nedværdige sig til. Den smadrede Vognen. Smørhandleren maatte sælge den, og Frida kom til Circus Guillaume, hvor Staldmesteren red

Roskilde ridehus på Dronning Margrethesvej 22, som det så ud i 1969. Her havde baronen rideskole en del år. Ridehuset blev bygget 1901 og revet ned 1970. Foto: Flemming Steensbech, Roskilde.

Skoleridt paa den. Det var en meget eftertragtet Hest ved Rideundervisningen. Den var saa fint tilredet, at kun faa kunde ride den rigtigt, den reagerede undertiden ret kraftigt for hver Fejl, som Rytteren begik.

Tiger, en gammel Knabstrupper, oprindeligt fra Circus Busch, var mere sagtmodig og derfor mere eftertragtet af ikke særlig øvede Ryttere; desværre havde den til Baronens store Sorg den Fejl, at den var blind paa det ene Øje, og denne Fejl forværredes noget ved, at den ikke kunne se med det andet.

Med denne interessante, men ikke ganske almindelige Hestebesætning gav Baron Knuth saa Rideundervisning her i Byen, og Eleverne havde mange lærerige og fornøjelige Timer i Ridehuset. Baron Knuth havde i sine unge Dage gennemgaaet den berømte kejserlige Rideskole i Wien og kunde give de Elever, som havde Lyst, Energi og Anlæg, mange gode Raad og Anvisninger, og han var morsom, naar han med forbausning Mine spurgte en Rytter, som var faldet af: Hvorfor stod De af ?

Hvis en Rytter eller særlig en Rytterske viste lidt Ængstelse overfor Heste, sagde Baron altid: Heste behøver De ikke at være bange for, men Cykler og lignende Mordredskaber skal De omgaaes med Forsigtighed.

Fastelavns Søndag var der gerne større Forestilling med Stikken til Ring, Biden til Bollen osv., og hvert Aar sluttede Ridningen med en Opvisning med Kvadrille, Tandemridt, Jeu de cocarde, Skoleridt og andet til Faget henhørende.

*Overskudet fra disse Opvisninger ca. 100 Kr. aarlig, skænkedes til velgørende Foreninger i Roskilde.*²⁵

Fra 1902 til 1906 havde baronen hvert forår sæsonpremiere i Roskilde ridehus. Det første år gjorde avisen da lidt ud af begivenheden, men de følgende år blev det næsten ikke omtalt. Citatet er fra 1902:

*Det var et ualmindeligt talrigt Publikum, der i Aftes havde givet Møde ved Premiereren i Ridehuset. I Modsætning til de sædvanlige store Cirkustelte mødte man her Hygge i det lune Lokale, der var særdeles smukt dekoreret og udmærket oplyst. Servering mangler heller ikke.*²⁶

På rejsen var vilkårene mere primitive. Et lille øjebliksbillede registrerer et eksempel fra århundredskiftet. Sommeren 1946 rejste en af artistbladet ECHO's redaktører omkring i landet og besøgte de forskellige cirkus. På banegården i Struer blev han hentet af cirkusdirektør Robert Daniels. Da de kom til den plads, hvor teltet var stillet op, sagde Robert Daniels:

*Her er det altsaa. Det er morsomt at tænke sig, at for ca. 50 Aar siden optraadte jeg ogsaa paa denne Plads. Det var i Cirkus Guillaume. Teltet var kun en lille 1 Master, der oplystes af nogle spruttende og hvæsende Lamper. Men det morsomste var sgu Billetkontoret. Det var en gammel Retirade, der stod her paa Pladsen, og i den sad Frk. Larsen og solgte Billetter.*²⁷

Baron Knuth var tolerant ud over alle grænser over for både mennesker og dyr. Som så mange cirkusdirektører sluttede han gennem flere år det trykte program med et par standardiserede bemærkninger: *I Sygdomstilfælde forbeholder Direktøren sig Ret til at forandre i Programmet.* Men hvor andre direktører udtrykkeligt forbød folk at slæbe hunde med i cirkus, var baronen glad, hvis de blot var i snor. Hans påbud lød derfor: *Løse Hunde maa ikke medtages.*²⁸

Påbudet om de løse hunde har altså været en nøje vurdering af risiko for utidig hundeglam under forestillingen eller et regulært hundeslagsmål mellem publikums medbragte husdyr vejret op mod, at hundeejere måske ellers holdt sig borte fra hans cirkus. Risiko for større ulykker var der faktisk ikke. Det siges, at baronen var så stor dyreven, at han af firbenede artister kun havde heste på programmet.

Cirkus Guillaume rejste også en kort periode omkring århundredskiftet i Sverige. Her forbød han, uvist af hvilken grund, publikum at have hunde med i cirkus.¹⁴

Den 9. april 1906 lagde Wilhelm Knuth som sædvanlig ud med en række forestillinger i Roskilde ridehus. En cirkusanmelder ved Roskilde Tidende, der kaldte sig Pen, skrev i den anledning en halv spalte om begivenheden. Her er et lille uddrag:

Brevkort forestillende baron Wilhelm Knuth. Det er udsendt 1907 af prospektkortgrosserer N. Lorentzen, Nordisk Kunstanstalt, Vesterbrogade 67, 4. sal, København. CHS.

Baronen hører til Foraarets Bebudere. Han er lige saa obligatorisk som Lærken, Storken og de blaa Anemoner.

Naar man nu sidder stille og taler med den grytende Baron, saa mærker man, at han er bleven en gammel Mand, som tager drabeligt for sig af Mindernes overdaadige Grødfad.

Husker du, Pen, da jeg slog dobbelte Saltomortaler og red Parforceridt paa den violette Hertuginde, husker du ? og hans Øjne svømmer ud i Rummet, hænger sig fast i Jongløsen paa den rullende Globe i det stramme Trikot og med Faklerne og alt det andet, som jeg husker saa godt fra Barndommen.

Det er saa nederdrægtig vanskeligt at faa noget nyt, som Folk gider se paa, grynter han sørgmodig hen for sig. Jeg havde tænkt paa at engagere nogle lokale Kræfter herud i Ridehuset. F. Eks. hvis man kunde faa Record-Jensen til at lave lidt Looping the Loop eller Emil Matthissen til at ride Skoleridt paa Margot. Men Menneskene bliver mere og mere overkultiveret, de gi'r sig ikke hen i noget.²⁹

Ved midsommertid 1906 kom Cirkus Guillaume til Horsens. Det inspirerede cirkusanmelderen fra Horsens Folkeblad til bl. a. følgende linier:

Naar Sommeren kommer, kommer ogsaa Baron Knuth; det plejer at være en fast Regel. Og i Aftes red Baronen Sommer i By i bogstavelig Forstand, idet han paa god gammel Vis lod sin Trup drage i Optog gennem Gaderne før Forestillingen.

Baron Knuth er jo gennem Aarene bleven en kær gammel Bekendt, og Duften fra den rigtige gamle ambulante Teltcirkus er over hans Forestillinger. Man respekterer uvilkaarlig det, at denne Mands Kærlighed til sine Dyr og til det frie Cirkusliv er saa stor, at han ikke vil bryde overtvært og søge de andre Veje, der dog nok maatte ligge en Adelsmand som ham aabne.

Nej, her, hvor han kan følge sine blanke Hestes Fart over Manegens Sand og Savsmuld, se paa sin lille Artisttrups Badutspring og tillade sig en Skæmt med sin Dumpepeter, her er hans lille Kongerige, dette er bleven hans Liv.

Er Baronens Cirkus end ikke særlig stor eller moderne, saa har den den rigtige Cirkusduft over sig, og det er dog Hovedsagen.³⁰

En kvindelig artist, parforceryttersken Irma Schmidt (1894-1974), skrev som godt 70-årig et manuskript, hvori hun fortalte sine erindringer. Hun var hos Cirkus Guillaume i et par sæsoner. Den første må have været omkring 1906-07 efter hendes alder at dømme, og den anden var i 1911. Muligvis kan hun have blandet episoder fra de to sæsoner sammen, men helhedsbilledet om baronen som menneske og arbejdsgiver tegner sig ret skarpt:

Da jeg var en 12-13 år var vi med Cirkus Guillaume. Det var en dejlig sommer og en rar og god direktør. En aften skete der noget, jeg ikke glemmer. Aftensolen skinnede gennem en snøring i teltet, og der viste sig en solstribе lige over manegen. Jeg skulle ind og ride parforce. Hesten kom ind. Jeg kom op på hesten og også op at stå på den. Pludselig sprang hesten over solstriben. Den troede vel, at det var en barriere. Og da det var et uventet spring, faldt jeg selvfølgelig ned på pisten og slog mig. Men jeg kom hurtigt op igen, ømmede mig lidt, prøvede om alt var i orden. Jeg havde ikke brækket noget, hurtigt op på hesten igen og jeg red videre.

Men siden den aften stod baron Knuth hver eneste forestilling ved det sted, hvor jeg var styrtet ned, for at gribe mig, hvis jeg en anden gang skulle være uheldig at falde af hesten. Men gudskelov kom der ikke flere styrt den sæson.

— — —

Trykt program fra århundredets begyndelse. Den komiske klovn-entre, nr. 2, udførtes af brødrene Robert og Karl Nielsen fra Ålborg, født hhv. 1882 og 1885. Senere blev de kendt som cirkusdirektør Robert Daniels og forretningsfører Carlo Nielsen fra Cirkus Dannebrog. 14,4 cm x 28,9 cm. CHS.

Cirkus Guillaume.

Koncert af eget Orkester
under Anførsel af Kapelmester **Weinfurter**.

PROGRAM:

1. **Babyon**, Dalmatinerhingst, fremføres af Direktøren.
2. **Komisk Entré** af Clown Carlo og den franske Dummpeter Mr. Robert.
3. Parforøe, rides af Mll. Anna. (Clownerne: Carlo og Robert).
4. **Brødrene Wulff**, komiske Akrobater.

5. **Boncheur**, hannoveransk Hoppe,
rides i den højere Skole af Direktøren.

6. Nationaldanske, danses af Miss Louy.

PAUSE

7. **Mazaniello**, arabisk Hingst, fremføres af Direktøren.
8. **The 2 Weinling**, Præstationer paa den 30 Fod høje Mast.
9. **Ulla**, svensk Hoppe, fremføres af Direktøren.
10. **Komisk Entré** af Clown Carlo og Pepino.

11. **Den danske Jockey**, Hr. Ertmann,
Clown Carlo og Pepino.

12. **The 2 Barlays**, amerikanske Exentrikere.

13. **Jockeyparodi**, rides af Mr. Robert.
14. „**Knold**“ og „**Tot**“, fremføres i Frihed af Direktøren.

I Sygdomstilfælde forbeholder Direktøren sig Ret til at
forandre i Programmet.

Ærbodigst
W. Knuth,
Direktor.

Løse Hunde man ikke medtages.

En aften skulle der rives ned, pakkes og læsses, og vi skulle køre lige efter forestillingen. Mama og jeg boede privat ude i byen på et værelse, og da vi mente, der var tid nok, havde vi ikke taget vort sengetøj med til cirkus, da vi mødte til forestillingen. Sengetøjet skulle imidlertid med på læsset, og så sendte mama en af de unge mennesker fra cirkus hen efter det på cykel. Men undervejs gik bylten helt fra hinanden og man kunne tydeligt se, det var sengetøj, da han kom tilbage med det. Den unge mand havde sin uniform på. Jeg stod ved indgangen sammen med frøken Larsen og baronen, og da den unge mand ville skrå over manegen med sengetøjet, forbød jeg ham det, da der var mange mennesker i teltet og næste nummer skulle ind. Men baronen sagde, at han bare skulle skynde sig. Og så løb manden ind over manegen, lige imod hestene, der var ved at komme ind til næste nummer. Pludselig lå manden og alt sengetøjet spredt midt i manegen. Folk hylede og klappede. Godt at sengetøjet var rent og pænt. Mama og jeg var flove, men baronen var da ligeglad.

- - -

En aften lå vi en by, og det var det skønneste vejr. Der var ikke kommet et menneske bortset fra to herrer, bekendte til baronen. De tre sad på en bænk og sludrede, og vi artister, ja hele personalet, løb ude på marken og legede. Nogle spillede bold, andre legede To mand frem for en enke osv.

Lige med et lødfløjten. Vi så på hinanden. Skulle vi spille? Vi kiggede gennem portieren. Der var ikke noget publikum. Kun de to herrer, baronen, hans privatsekretær frøken Larsen og kasserersken frøken Pedersen og en masse glade børn, der var kommet gratis ind.

Forestillingen kom igang, og det gik slag i slag. Men der var meget med leg mellem numrene. Forestillingen gik hurtigt, og da den var forbi, kom baronen hen til artisterne og spurgte, hvorfor det ikke kunne gå så godt hver aften?

Artisterne måtte så fortælle baronen, at de jo legede mere, end de arbejdede. Men det syntes baronen var fint, og sådan skulle de lave det hver aften.

Det blev bare ikke holdt. Der måtte jo arbejdes ordentlig, når der var publikum til stede, og særligt når der var fuldt hus. Og dem havde baronen mange af.

- - -

En aften skulle mama og jeg ind og vise en ungarsk dans. Musikerne var bøhmere, og de drak tæt. Og den aften havde de fået lidt rigeligt at drikke. De var blevet så fulde, at de var faldet omkuld. Nogle af dem lå på jorden bag orkestertribunen. Den var anbragt på nogle lave bukke på højde med ølkasser.

Nå, vi skulle som sagt ind og danse, men der var altså ingen musik. Baronen var der med det samme og sagde: Gå I bare ind og dans. Jeg skal nok synge.

Mama og jeg kiggede på hinanden og så på baronen. Så fik vi et lille puf i

ryggen, og vi var inde i manegen. Baronen stillede sig ved barrieren med hænderne på ryggen og begyndte at synge en touche: da – da – da – da – da – da – da !

Og da baronen ikke kunne synge vores melodi, begyndte han at synge en, som han vidste passede til vores dans. Og sangen lyder sådan:

Melodi: Dernede i dalen en lille hytte lå.

*Alberti, Alberti, han gik fra dør til dør
og solgte tre bananer for femogtyve ør,
han tabte en på gaden
han tog den op igen
og gav den til sin bedste ven
hr. I. C. Christensen.*

Og det blev baronen ved med at synge, til vi var færdige med dansen. Men czardas'en måtte vi udelade !³¹

Cirkus Guillaume var mellem de fire første forretninger, der sommeren 1913 fik tildelt en skattebegünstiget cirkusbevilling. Dens fulde tekst lyder:

Undertegnede Justitsminister for Kongeriget Danmark Gjør vitterligt: At jeg efter derom gjort Ansøgning herved bevilger, at Baron Wilhelm Knuth, Cirkus Guillaume, maa i Tiden fra D.D. til den 31/5 1914 saavel i Købstæderne udenfor København som paa Landet opføre Kunstberiderforestillinger imod, at han af Indtægten erlægger den i Lov Nr. 112 af 13. Maj 1911 foreskrevne Afgift samt holder sig de Regler efterrettelig, som Politiet, hvem denne Bevilling, forinden den afbenyttes bliver at forevise, til Ordens Overholdelse i Henseende til Valg af Plads til Anbringelse af hans Circus eller i andre Maader maatte foreskrive, ligesom han særlig skal være undergivet Politiets Skøn om, hvorvidt de af ham eventuelt benyttede Lokaler af Hensyn til Brandsikkerhed er forsvarlige. Saa skal og Politimesteren i vedkommende Jurisdiktion være bemyndiget til efter Omstændighederne at forbyde bemeldte Baron Wilhelm Knuth at give Forestillinger paa Steder, hvor der allerede gives saadanne Forestillinger af et andet Selskab. Derhos skal Bevillingen, der alene gælder for bemeldte Baron Wilhelm Knuth personlig, foruden i det i fornævnte Lov af 13de Maj 1911 § 7 omhandlede Tilfælde, være forbudt, saafremt den udlejes, eller udlaanes til Andre eller benyttes gennem Andre, eller der ved dens Benyttelse maatte finde Misbrug eller Uordener Sted. Med Hensyn til Bevillingens Fortolkning i det Hele, skal han være Justitsministeriets Kendelse undergivet. Endelig skal det til fornøden Kontrol paaligge ham af Politimesteren paa ethvert

Cirkus Guillaume

(Direktør: Baron W. Knuth)

ankommer til Saxkøbing

og giver sin første

store **Galla-Forestilling**
Lørdag den 23. April Kl. 8¹/₂ Aften.

Søndag 2 Forestillinger Kl. 4¹/₂ og Kl. 8¹/₂.

Mandag næste Forestilling, Tirsdag sidste.

At det rigtige Program bestemmes:

Den engelske Jockey Mr. Steckel
med tre Sprng paa den galopperende Hest.

Miss Martha
med sine skønne Heste (se paa side 1)

Greti and Barnay,
Lørdag og Søndag Kl. 8¹/₂

3 Kels, First Class Potpourri.

The Ronnies,
Jongler- og Equilibristant.

Volllige
Mr. Steckel and Little Jean.

Mr. Ronnies
Dødningspringet.

Engelsk Sang og Dans
Miss Kay

Hingsten „Masaniello“
frøstændt Dressur, Røntners al Drottman

Den høje Skole rides af Direktøren paa Fuldblødhingsten „Boncoeur“.

Kvartigmaler Ke. Rajado.

Cindrens Ke. Axel.

Klovnene Roberty og den italienske Klown Moretti
samt det øvrige udmærkede Artistpersonale.

Første Klasses Artister
og udmærkede Raceheste.

Hver Aften Kl. 8: Stor Forestilling.
Søn- og Helligdage 2 Forestillinger.

Billetspriserne: Voksen: Stolerække 1 Kr. 50 Ø.,
1ste Plads 125 Øre, 2den Plads 1 Kr., Staa-plads 50 Øre,
Børn: 1. Plads 75 Øre, 2. Plads 50, Staa-plads 35 Øre.

Løse Hunde man ikke medtages.

Med Høflighed:

W. Knuth,
Direktør.

CIRKUS v. Barner.

15 veldresserede Heste.
Personale 25 Personer,
absolut 1. Rangs Artister.

Ankommer her til Byen og giver Forestilling i det store
vandtætte Cirkustelt.

At det rigtige Program fremhæves:

Little Kätchen. 3 Fag Trapez.
Spigevæge. Al Skolekl. 1. Barner.
Frk. Emilien. Max, svensk Valtak.
Balans-Akt. Dresseret og fremført af Miss Helene v. Barner.

Brødrene Udall.
Eksentrisk Jongler-Akrobat-Akt.
Den korsikanske Hoppe Frova. **Mr. Martinus Simson.**
Dresseret i Frihed og fremført af Mr. Daucke. Gule Brok og Lænderne; Høje 500 Kg. i Lænder.

Bill and Brown,
Amerikanske Knoek-about. Meget komisk.

Skoleryttersken **The 2 Georges. Baandakrabaler.**
Frk. Emilie paa Hesten Orvald.

Mr. Martinus. Høflighed. **Hr. Amandus.** Volllige i de
Rikardi.

Mr. Daucke. Nutidens mest komisk-
musikalsk Klown,
spilende paa alle mulige og mange Instrumenter.

Familien Daucke. Krafteledetorer i **Jakob La Pontor.**
høvede Lyser. Abe som Jockey-Rytter.
Lille Dora paa stram **Hr. M. Ambrosius.**
Trædline. Barnerartister.

Den indiske Slette-Hingst Skjold. Dresseret i Frihed og fremført af
Fru Helene Daucke.

Til Slut
mange kække Pariteter og Skolere. Personer udført af
Klovnene Alfred, Paul, Germain og Dresseret Georges,
Seltan og Melly.

Eget Orkester, 8 Mand, under Anførsel af Korretsky.

Obs! Kun faa Dage.

Billetspriserne ere: 1. Plads: Voksen 1 Krone, Børn 50 Øre.
2. Plads: Voksen 75 Øre, Børn 35 Øre. Staa-plads: Voksen 50 Øre,
Børn 25 Øre.

Obs! Hver Aften Forestilling Kl. 8¹/₂.

Til talrigt Besøg indbyder

A. H. Daucke,
Direktør.

De forenede Bogtrykkerier, Aarhus.

3/20-1918

Sted, hvor denne Bevilling benyttes, at lade samme forsyne med Paategning om der har været noget paa ham eller hans Selskabs Forhold at udsætte.

Justitsministeriet, den 28. Maj 1913.

Under min Haand og Ministeriets Segl.

Fritz Bülow.³²

Bevillingen fik ikke den store betydning for baronen. Hans helbred var ikke, hvad det havde været, og det indvirkede naturligvis på forretningens drift. For at sige det rent ud, gik det ret stærkt ned ad bakke for Cirkus Guillaume. Den sidste bulletin, jeg er i besiddelse af, er en annonce fra den 1. juli 1913, hvor baronen samme dag meldte sin ankomst til Odense.³³

Derefter er de sædvanlige kilder tavse, men kirkebogen antyder, at Wilhelm Knuth led af en alvorlig sygdom. Han døde den 10. maj 1916 i København i en alder af 65 år.

Disse håndklædeplakater - navnet på grund af plakaternes aflange form - er fra de to eneste cirkus, hvor indehaveren var af fornem byrd. Inger Helene von Barner, født 2. august 1873 i Korsør, var gift med cirkusdirektør Hans Adolph Henrik Daucke (1871-1924). De kaldte i 1909 deres forretning for Cirkus von Barner. Hun var datter af kunstberider Jensenius Cathinus Emil von Barner og hustru Karen, født Petersen. 1: 33,5 cm x 95,3 cm. Tryk: Mohn's Bogtrykkeri, St. Kongensgade 31, København. 2: 34,3 cm x 100,5 cm. Tryk: De forenede Bogtrykkerier, Aarhus. CHS.

Abe-Schmidt.

Forsommeren 1886 ankom et lille tysk cirkus her til landet. Det skulle den næste snes år være med til at sætte kolorit på vores travle hverdag. I begyndelsen af juli besøgte det Odense, og direktøren præsenterede forretningen:

Cirkus Variete paa Markedspladsen (for første Gang her i Byen). Jeg tillader mig herved at meddele det højtærede Publikum i Byen og Omegnen, at det her tilstedeværende Hunde- og Abetheater, bestaaende af 42 godt dresserede Dyr, Heste, Hunde, Aber, en amerikansk Ged og en udmærket dresseret Gemsbuk, skal have Æren at give Forestillinger paa Gjennemrejse. Markedsdagen gives flere Forestillinger foruden 3 Hovedforestillinger, henholdsvis Kl. 4, 6 og 8 Eftm.

Billetspriserne: 1ste Plads 1 Kr., 2den Plads 75 Øre, 3die Plads 50 Øre, Børn under 10 Aar betale det Halve. Pauserne udfyldes med Musik af det udmærkede bøhmiske Musikkapel, bestaaende af 7 Mand.

Ærbødigst Louis Schmidt, Direktør.¹

Den lokale avis gav sig normalt ikke af med at referere fra markedets forlystelsesfront, men et lille stemningsbillede blev der trods alt plads til:

St. Knuds Marked afholdes idag og imorgen. Markedet er begunstiget af smukt Vejr, og Besøget af Landboere er meget stort. Paa Markedspladsen paa Heden findes sædvanligt Markedsgøgl i rigeligt Maal, og de forskjellige Telte kunne glæde sig ved godt Besøg.²

Hvem var den nyankomne Louis Schmidt? Hans far var arbejdsmand fra byen Gotha i Thüringen. Han døde, da sønnen Louis var 10 år gammel. Familietraditionen fortæller, at Louis nogle få år efter kom med nogle omrejsende artister, der gav forestilling i fri luft i en såkaldt arena, og 1871 deltog han i den fransk-tyske krig.³

Papirerne siger, at Louis Schmidt sidst i 1860'erne var medlem af et *Seiltänzergesellschaft* dvs. et linedanserselskab tilhørende *Equelibristen und Artisten Ernst Schrumph aus Oberdorla*. Her blev han 1872 gift med datteren

Den italienske cirkusdirektør Zaneboni rejste i 1855 her i landet med dette foretagende, der havde mange af de klassiske abe- og hundekunster på plakaten. Tryk: J. D. Qvist & Comp. 56 cm x 82 cm. Københavns Bymuseum.

Franziska (1849-80). På det tidspunkt havde de en lille pige, Pauline (1869-1950). Da hun blev 11 år, døde moderen.

Men sammenholdet i omrejsende tyske artistfamilier var legendarisk. Familien Schrumph bad straks den yngste datter, den 18-årige Auguste (1861-1936) om at træde i moders sted for pigen Pauline, og trekvart år senere blev Louis Schmidt gift med Auguste.

Familien rejste derefter nogle år i store dele af Tyskland, fra Bayern til Braunschweig, og 1886 besluttede Auguste og Louis Schmidt at emigrere til Danmark. I mellemtiden havde de selv fået to børn: Amanda (1881-1942) og Robert (1883-ca.1958). Det vil altså sige, at den nyankomne cirkusfamilie i 1886 bestod af de to forældre og tre børn, hvoraf den ældste datter Pauline var 17 år.⁴

Anmelderen af St. Knuds marked havde den frimodighed at tale om det sædvanlige markedsgøgl, da han beskrev løjerne ude på pladsen. Han måtte dog indrømme, at der var trængsel i teltene.

Og hvad fik publikum så at se hos Louis Schmidt? Ja, det melder historien af gode grunde ikke noget om. Men ved at skæve til, hvad andre har oplevet på omtrent samme tidspunkt i lignende templer, mener jeg, at vi i nogen grad godt kan fornemme lidt af stemningen i hans hunde- og abeteater:

*Det glimrende Middagsselskab oppe paa Scenen blev betjent af skrammerede Lakajer og pyntede Jomfruer, som alle, med sky Sideblikke ind i Kulisserne, huggede af de Fade de frembare, saa de næsten var tomme inden de naaede Gjæsterne, der med de mest forventningsfulde Miner og stor Uro vendte og drejede sig paa Stolene, til hvilke de vare fastbundne, med Misundelse præget i deres udtryksfulde Ansigter - Misundelse over at de kun vare Gjæster og ikke Tjenere. Sikken en Mimik!*⁵

Aberne vække megen Munterhed ved deres højst pudsige Gebærder. Navnlig er den Maade, hvorpaa Naturen undertiden gaaer over Optugtelsen, uimodstaaelig komisk.

*Der var saaledes en Abe, der optraadte som Skolerytterske med sort Fløjels Ridekjole og høj Hat med Slør. Den var aabenbart ikke i godt Humør, thi lige med Eet reev den sin høje Hat af Hovedet og knaldede den i Gulvet med den meest arrige Mine, man kan tænke sig. En anden Fiirhændet optraadte som Dommer og skulde slaae op i Loven. Dette gjorde han med en ufattelig Iver, indtil det opdagedes, at der mellem Lovens Blade var hentlagt noget Spiseligt. Deraf kom den ivrige Bladen i Bogen, som saa yderst komisk ud.*⁶

De første par år her i landet var meget vanskelige og direkte tabsgivende for familien Schmidt. En hel del aber døde af kulde om vinteren, selv om der var monteret et centralvarmeanlæg i den vogn, hvor burene var anbragt.³

Optrin fra omreisende hunde- og abecirkus. Gengivet fra en farvetrykt børnebog: »I Abetheatret«, fra sidst i 1800-årene. 17,9 cm x 14,5 cm. Niels Jørgen Tønning, Århus.

Lidt efter lidt lagde Louis Schmidt derfor sit hunde- og abeteater om, så forretningen i løbet af de næste 4 – 5 år fik mere og mere karakter af et rigtigt cirkus med heste og artister.

De tog mest rundt til småbyer og til de faste markeder, hvor de efterhånden lærte de danske rejsende familier at kende. Her reddede Louis Schmidt sig det øgenavn, der fulgte ham resten af livet. De rejsende kaldte ham for Abe-Schmidt. Man sagde, at flere af hans fingre var skamferet af abebid, og føjede til: Han har selvfølgelig ikke givet dem nok at æde !

Sommeren 1888 rejste Louis Schmidt på Lolland og Falster, og i Nykøbing reklamerede han:

Cirkus Varieté, Hunde- og Abeteater. Der fremføres flere dresserede Hunde, Aber og Heste. Gymnastik og Linedans. Ved hver Forestillings Slutning en stor komisk Ridescene. Billetpris: Siddeplads 75 Øre, Staa-plads 50 Øre. Børn under 10 Aar betaler for hver Plads det halve. Nærmere af Plakater.⁷

En måneds tid senere var han i Saxkøbing og Errindlev, og der kaldte han forretningen for Cirkus Faredø. I Errindlev gav han forestillinger *paa Gaardejer Rasmus Larsens Mark, hvortil Omegnens Beboere indbydes*. Tre uger senere skiftede forretningen igen navn og kom til at hedde: Cirkus Paride.⁸

Efter den periode kaldte Louis Schmidt ret konstant sin forretning Cirkus Excentrique. Fremmedordbogen oplyser, at det nærmest beslægtede navneord er excentricitet, der står for særhed, usædvanlig opførsel. Tillægsordet excentrisk: udenfor det sædvanlige, ejendommeligt, aparte, original. Om Louis Schmidt havde tænkt sig, at hans forretning skulle leve op til de egenskaber, da han malede facaden, kan vi naturligvis ikke vide. Et er i hvert fald sikkert: Det vanskelige navn blev i tidens løb udsat for så mange stavemåder af diverse typografer og cirkusanmeldere, at enhver anden cirkusdirektør end netop Louis Schmidt øjeblikkeligt ville have fundet på et andet navn til sin forretning.

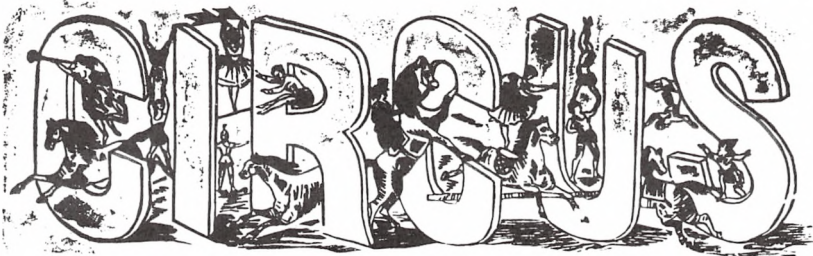
Men den slags var imod direktør Schmidts prøjsernatur. Han havde været tysk soldat, og han var en hård negl. Havde han sagt, at noget skulle være sådan eller sådan, så blev det sådan. Så vidt det stod i hans magt. Og så havde alt og alle ellers bare at makke ret, hvad enten det gjalt dyr eller mennesker. Han sparede heller ikke sin nærmeste familie.

Derfor blev der også vældig ballade, da det gik op for Louis Schmidt, at den ældste datter, Pauline på 19, havde forelsket sig i Herman Bruun, som hun havde lært at kende på rejsen. Han var ud af en familie, der lige netop kunne tjene til føden ved at optræde som artister og cirkusfolk. Men han stammede i lige linie fra de omrejsende kedelflikkere og skærslibere i Slesvig-Holsten. Pauline giftede sig nu alligevel med Herman Bruun og sagde dermed halvt om halvt farvel til sin egen familie. Dette sigøjnerbryllup var sandelig ikke Louis Schmidts livret. I det hele taget holdt hverken han eller andre i familien af at blive nævnt i forbindelse med Bruun'erne.³

I løbet af nogle sæsoner blev Cirkus Excentrique stabiliseret, og omkring 1890 havde Louis Schmidt fået anskaffet 10 heste. Han holdt sig i den periode mest til større landsbyer og til mindre stationsbyer og vovede sig i almindelighed ikke til købstæder.⁹

Det kunne dog ske, at han også luskede derind, men det var som regel i forbindelse med de faste markeder som f. eks. i 1893, da han gav *Beriderforestillinger paa Hestetorvet i Roskilde* og 1894, da han besøgte St. Knuds marked i Odense.¹⁰

Der findes kun få gamle cirkusplakater i offentlige danske arkiver. Her er en af de bevarede: Cirkus Exentrique. Plakatens tekst er citeret i bogen. 43 cm x 60 cm. Lokalthistorisk Arkiv, Vendsyssel historiske Museum, Hjørring.

EXENTRIQUE,

Direktør Louis Schmidt, 10 Heste,

ed sin berømte og
lenne Branche fuld-
tændig enestaaende
essur af Heste, Hunde,
debukke og 1ste Kl.
kunstner-Personale,

giver en Række Fore-
stillinger i
Cirkusteltet
hver Aften Kl. 8,
Søndag
2 Forestillinger, Kl. 4
og Kl. 8 Aften.

Stor Kunstberider-Forestilling

Non plus ultra

Nyt! Nyt!

For første Gang i Danmark!

Optræden af den verdensberømte Athlet

Hr. Villiam Irrgang fra Dresden,

red sine uanædelige Kræfter og Kraftproduktioner har forbaudet alle Verdenshovedstædernes Publikum (Hr. Villiam Irrgang vil præstere noget, der er fantastisk, f. Ex. løfte en Hest med Rytter. Tilføj vil han løfte 2000 Pund.)

Nyt! Han udlover en Præmie af 50 Kroner, naar en Hestsejer eller Vognmand med 4 Heste kan trække ham fra Pladsen. **Nyt!**

Mellempauserne udfyldes af Klownerne Douche, Robert, Amanda, Hulda og Leontius.

Heste, Hunde og Gedebukke ere dresserede og fremføres af Direktøren.

Ved hver Forestillings Slutning gives en stor, komisk Fantomime.

Forestillingen begynder hver Aften Kl. 8.

Dressuren af Heste, Hunde og Gedebukke er fuldstændig og uden Konkurrence.

Indgangen aabnes en halv Time før en Forestillings Begyndelse.

Ketpriserne ere: 1ste Plads 1 Kr., 2den Plads 75 Ore, 3die Plads 50 Ore. Børn under 10 Aar betalte paa alle Pladser.

Da i alle Byer, hvor jeg med mit Selskab har optraadt, er bleven mig den største Anerkjendelse til Del, haaber jeg, at det kunstelskende Publikum i Byen og Omegnen vil bære mig med deres Besøg.

Decent Optræden, elegante Kostumer og en god og sikker Udførelse af alle Præstationer.

Musikken udføres af et godt renommeret Musikkapel.

Højagtelsefuldt

Direktionen

Der er bevaret en plakat fra denne periode. Øjet fanges straks af et træsnit, hvor motivet er to stejle heste og en herre med to piske.¹¹ Alle kan på afstand se, at det er en cirkusplakat. Teksten fortjener at blive gengivet i sin helhed, da den siger en del om Louis Schmidt som reklamemand:

Circus Exentrique, Direktør Louis Schmidt, 10 Heste, med sin berømte og i denne Branche fuldstændig enestaaende Dressur af Heste, Hunde, Gedebukke og 1ste Klasses Kunstner-Personale, giver en Række Forestillinger i Cirkusteltet hver Aften Kl. 8, Søndag 2 Forestillinger, Kl. 4 og Kl. 8 Aften.

Stor Kunstberider-Forestilling. Non plus ultra. Nyt ! Nyt ! For første Gang i Danmark !

Optræden af den verdensberømte Athlet Hr. Villiam Irrgang fra Dresden, som ved sine umaadelige Kræfter og Kraftproduktioner har forbauset alle Verdenshovedstædernes Publikum. Hr. Villiam Irrgang vil præstere noget, der er enestaaende, f. Ex. løfte en Hest med Rytter. Tillige vil han løfte 2000 - 2500 Pund. Nyt ! Han udlover en Præmie af 50 Kroner, naar en Hesteejer eller Vognmand med 2 Heste kan trække ham fra Pladsen.

Mellempauserne udfyldes af Klownerne Douche, Robert, Amanda, Hulda og Leontius.

Heste, Hunde og Gedebukke ere dresserede og fremføres af Direktøren. Ved hver Forestillings Slutning gives en stor, komisk Pantomime. Dressuren af Heste, Hunde og Gedebukke er fuldstændig og uden Konkurrence. Indgangen aabnes en halv Time før en Forestillings Begyndelse.

Billetpriserne ere: 1ste Plads 1 Kr., 2den Plads 75 Øre, 3die Plads 50 Øre. Børn under 10 Aar det halve paa alle Pladser.

Da i alle Byer, hvor jeg med mit Selskab har optraadt er bleven mig den største Anerkjendelse til Del, haaber jeg, at det kunstelskende Publikum her fra Byen og Omegnen vil bæere mig med deres Besøg.

Decent Optræden, elegante Kostumer og en god og sikker Udførelse af alle Præstationer. Musikken udføres af et godt renommeret Musikkapel.

Højagtelsesfuldt Direktionen.

Louis Schmidt satte åbenbart pris på mærkværdige navne til sit cirkus, for da han 1896 kom til markedspladsen ved Nørrebro i Horsens, kaldte han det for Cirkus Olla Potrida:

Der var ikke mødt ret mange skuelystne, og vi vil heller ikke paastaa, at det just er en Cirkus for Horsens. Naar vi anfører, at et Par smaa Heste er ganske veldresserede, at en ung Dame rider ret pænt staaende Ridt med forskellige Spring, og at en stærk Mand, Westfalens Eg, gør Forsøg paa at lade sig slide i 2

Stykker af 2 Heste, der trækker til hver sin Side under temmelig uhyggelige Piskeslag, saa har vi sagt det meste af det, der med Billighed kan siges om Olla Portrida. Jo, det er sandt, endnu skal bemærkes, at Klarinetten i Orkestret er vel hvas.

Ved Slutningen af Forestillingen holdt Direktøren en lille uforstaaelig Tale til Publikum; man gættede paa, at den skulde betyde som saa: Tak for i Aften, i Morgen Aften næste store Forestilling med nyt Program.¹²

I samme udgave af avisen blev bragt et indlæg af en anonym læserbrevskribent under mærket H:

Hr. Redaktør ! Det er irriterende at se, hvorledes bladene Dag efter Dag averterer, at Cirkus Olla portrida giver Forestilling paa Markedspladsen; thi det hedder nemlig ikke portrida, men potrida. Olla potrida er spansk og betyder simpelt hen Ruskomsnusk.

Dette til behagelig Underretning for d'Hrr. Redaktører og Cirkusejeren, der for øvrigt paa sine Plakater har den rigtige Skrivemaade.¹²

Og det er faktisk rigtigt. Den spanske ordbog oplyser, at Olla betyder gryde og at Olla potrida er en sammenkogt ret !

Det sære navn overlevede nu ikke ret længe, for da Louis Schmidt 1897 kom til markedspladsen i Odense med sit *store, vandtætte, brillante og smukt dekorerede Cirkus, 66 Fod i Gjennemsnit*, ca. 21 meter, kaldte han det for Cirkus Schmidt. Ifølge annoncerne havde han da 14 heste.¹³ 1898 hed det Cirkus Louis Schmidt. Da lå det på Fog og Larsens Plads i Roskilde. Forestillingerne afvikledes hovedsageligt ved hjælp af børnene: Frk. Amanda som red parforce, og *de ikariske Spil udføres af 5 usadlede Heste ved Mr. Robert og lille Hulda.*¹⁴

Langt hen på efteråret 1901, fra slutningen af oktober til en uge ind i november, var Louis Schmidt på Ærø med sit telt. På det tidspunkt kaldte han det for Cirkus Franz Alouis, en sammenskrivning af tre af hans fire fornavne: Carl August Louis Franz. Det lå først i Marstal. Siden rykkede det nordpå, og den 11. november blev den 20-årige Amanda gift i Ærøskøbing med cirkusdirektør Rudolf Belli. Det unge par rejste ifølge avisen til Hamburg straks efter brylluppet.¹⁵ Dermed var familiens cirkus igen blevet tappet for en værdifuld arbejdskraft, som det ikke var økonomisk muligt at få erstattet med fremmede artister.

Året efter kom det unge par da også tilbage til Cirkus Frantz Alouis:

De forskellige Numre, af hvilke fortjener at fremhæves de to Søskende Schmidt og Frk. Amanda i deres Præstationer paa Hesteryggen samt Hr. Bellis Skoleridt, modtoges med Bifald.¹⁶

Teltet oplyses ved Acetyléngas og et 6-Mands uniformeret Orkester besørger med Udholdenhed den instrumentale Del af Programmet. Medens Gautier og

Cirkusdirektør Karl August Louis Franz Schmidt (1844-1919) - blandt de rejsende kaldtes han for Abe-Schmidt. *NM*.

*Beketow som Specialitet fremviser dresserede Elefanter, fremfører Alouis en dresseret Ko, der taalmodig lader sit Legeme vride i alle mulige Stillinger.*¹⁷

Jeg vil ikke hefte mig ved anmelderens lidt spydige bemærkning om den dresserede ko. Nummeret har såmænd været udmærket alene som trækplaster i de småbyer, hvor Cirkus Franz Alouis slog teltet op. Jeg vil hellere notere, at der var et 6-mands uniformeret cirkusorkester.

Læseren har uden tvivl bemærket, at Louis Schmidt allerede i den første annonce fra 1886 averterede med *det udmærkede bøhmiske Musikkapel, bestaaende af 7 Mand*. Dermed blev Louis Schmidt en af de cirkusdirektører, der indførte de bøhmiske musikere og teltarbejdere til Danmark. Han kom som bekendt direkte fra Tyskland, hvor der på det tidspunkt var forholdsvis langt flere teltcircus, og derfra var han kendt med de fremmede musikere.¹⁸

Cowboyrytteren Charlie Andrew (1877-1948), der i begyndelsen af århundredet var vendt hjem til Danmark efter en længere turné i USA, hvor han havde

lært lidt om cirkuslivets barske realiteter, fik ret hurtigt engagement hos Cirkus Franz Alouis. Til at begynde med, gik det meget godt, men ...

Direktøren var ikke af de gode, han hundsede både med mennesker og dyr og var ikke bange for at bruge både næverne og pisken, men mod mig havde han hidtil været flink, vel af den gode grund at han ikke turde andet. Cirkus rejste, tog byerne som de kom men søgte dog såvidt muligt at komme til de byer hvor der var marked og her gav vi flere forestillinger om dagen. Jeg fik ekstra betaling for hver forestilling ud over to, det gik godt til vi kom til Hobro. Til første forestilling stod jeg i manegen og holdt en barriere som hestene skulle springe over, direktøren fremførte hestene, på en gang fik jeg en ned over benet af pisken, jeg sagde ikke noget men straks efter fik jeg en til som ramte omtrent samme sted som den første, så pisken kunne han bruge. Da nummeret var færdigt og vi kom ud spurgte jeg om hvad han mente med at slå med pisken. Det skete af vanvare sagde han, jeg så godt at han blinkede til nogle af artisterne som stod der og som vel også glædede sig over at det nu var min tur. Jeg sagde, at det måtte ikke gentage sig for gjorde han det igen måtte han selv tage følgerne, men næste forestilling gentog det samme sig, første gang han traf mig sagde jeg ikke noget, men da jeg straks efter fik det andet slag blev jeg rasende tog barrieren, en rund stang, knækkede den tog den ene halvdel, nu skal du få hvad du længe har fortjent din frække sjover og gik så ind på livet af ham, men jeg fik ikke fat på ham, han for ud af manegen og jeg efter ud igennem kasseteltet ud over markedspladsen, nu lå der ved markedspladsen i Hobro dengang 5-6 restauranter ved siden af hinanden, og der løb direktøren ind i den ene, jeg efter, han ud og sådan gik det til den sidste der fik jeg fat i kraven på ham og nu var det min mening at han skulle have sig en omgang, men nu begyndte han at bede om godt vejr, det var kuns gjort i sjov osv. Nå enden blev at min vrede gik over og jeg kom til at se sagen fra den humoristiske side, jeg kom til at tænke på publikum som sad i cirkus og som havde set det hele, vi fik os en cognac og fulgtes så til cirkus. Jeg kom lige tidligt nok til at kunne arbejde med mit nummer og da jeg kom i manegen blev jeg modtaget af publikum med bravoråb og større succes tror jeg aldrig jeg havde haft. Efter forestillingen gik jeg til direktøren og forlangte mine penge mente at det var bedst at jeg rejste, men det ville han ikke høre tale om. Jeg skulle blive, holde min kontrakt, men jeg sagde at hvis jeg ikke fik mine penge så gik jeg til politiet, det hjalp og jeg fik mine penge, fik mine sager ud af cirkus og vi skiltes tilsyneladende som gode venner.¹⁹

Cirkusdirektør Louis Schmidt lagde op i efteråret 1905. Derefter flyttede ægteparret ud af vognene og ind i en lejlighed i Frederiksværk. Her søgte han 1917 dansk indfødsret, som blev bevilget, og året efter døde han.²⁰

Schmidtfamiliens yngste datter, kunstryttersken Hulda, giftede sig 1906 som syttenårig med en schweitzisk artist, Johan Frederik Zollinger (1881-1930).

Cirkus Frantz Alouis til dyrskue i Ålborg ca. 1900 på Den store Eksercerplads, der lå midt i byen på et areal, omkranset af Fynsgade-Sjællandsgade-Sønderbro. Messingsuppen fra den højt opbyggede parade foran det 1-mastede telt leveredes uden tvivl af et bøhmisk hornorkester. Svend B. Olsen, Ålborg.

Hans artistnavn var Carré, men han var ikke i slægt med den ældre hollandske cirkusfamilie af samme navn. Året efter lagde ægteparret Zollinger ud med Cirkus d’Carré i Sydsjælland:

Selskabet hører endnu ikke til de meget store Beriderselskaber, men det vil maaske komme til at gøre det. Cirkus Fr. d’Carré tæller nemlig kun unge, kønne og dygtige Kræfter, Mænd og Kvinder, der nok skal vinde Publikums Yndest. Selskabet har en sikker og flot Jockeyrytter, en yndefuld og dristig Kunst-rytterske og to morsomme, opfindsomme Klowner. Der fremvises adskillige vanskelige, sikkert udførte Akrobatkunststykker m.m. Hestebestanden er ikke stor, men Hestene er vel holdte og godt afrettede.²¹

Da selskabet sluttede i Næstved den 1. maj 1907, rejste det til Århus med ekstratog, som der stod i annoncerne, og der blev direktionen straks udvidet med en finsk cirkusmand, John Ducander. Formentlig havde Ducander allerede været med i ledelsen bag kulisserne i Næstved, men det melder historien intet om.

I den lille månedstid selskabet lå i Århus nåede det at skifte navn flere gange. I begyndelsen kaldte det sig Cirkus d’Carre (Ducander), nogle dage senere hed det Cirkus Carré, og til sidst annoncerede det under navnet Cirkus d’Carré – Ducander.²²

Hvem var John Ducander ?

Ja, som så ofte i cirkusverdenen må vi også her konstatere, at John Ducander var et kunstnernavn. Hans døbenavn var Johannes Nilsson, og han blev født den

17. august 1860 som søn af landbruger Nils Jönsson og hustru Sigrid Olsdotter i Duckarp, Åsphult ved Kristianstad i Sverige. Han havde et par brødre, hvoraf den ene var født den 22. april 1858 og hed Carl Nilsson. Da de i ca. 20 års alderen flyttede hjemmefra, havde de antaget navnet Ducander. Carl rejste til Stockholm og kom ind i hæren, hvorfra han blev dimitteret som sergent.

Omkring 1890 dukkede brødrene op i den finske by Åbo, hvor Johannes blev ansat ved sporvejselskabet. Carl blev lærer ved byens rideinstitut. De blev begge tituleret staldmester. Efter få års forløb fulgte de ad til Helsingfors, og her fik de ansættelse ved en stor rideskole. Virksomheden gik imidlertid ikke videre godt, så for at yde et tilskud til den betrængte økonomi, indøvede skolens elever i 1895 et omfattende rideprogram, der blev præsenteret for offentligheden. Det blev vist som et amatør-cirkus ganske som baron Wilhelm Knuth havde gjort i København i 1889, hvor han året efter grundlagde Cirkus Guillaume. Resultatet af brødrene Ducanders amatør-cirkus i Helsingfors blev, at de også fik blod på tanden, og i 1896 startede de Finlands første omrejsende teltcirkus med ikke mindre end 48 heste.²³

Her i landet kender vi John Ducander fra Lockout-året 1899, da han gav forestillinger med sit Cirkus Ducander i Lørups ridehus i København. Urpremieren fandt sted den 18. maj, og skønt programmet var godt, svigtede publikum totalt. Formentlig havde det pragtfulde sommervejr og den store arbejdskamp, der blev afviklet i løbet af sæsonen, indflydelse på besøget.²⁴ Og hermed giver jeg ordet til den københavnske bogtrykker Numa Frænkel:

Da Direktør Ducander i sin Tid havde afsluttet Lejemaal med Ejerne af Lørups Rideetablissement for indeværende Sommer, henvendte han sig til mig og forespurgte, om mit Firma maatte være villig til mod en kontant Afgift til Cirkus at overtage Programsalget i Entreprise og levere de til Cirkusdriften nødvendige Tryksager mod en bestemt fastsat Pris. Mit Firma gik ind paa den foreslaaede Ordning, i hvilken bl. a. var den Bestemmelse, at Afgiften til Cirkus skulde betales forud kontant, medens det ved lignende Arrangementer ellers er Kutume, at Afgiften afdrages ved Levering af Tryksager; til Gengæld skulde de til Sæsonens Begyndelse leverede Trykarbejder betales kontant straks efter Forestillingernes Begyndelse og de til hver Spilledag leverede Tryksager betales daglig.

Endnu før Cirkusforestillingerne var begyndte, henvendte Direktør Ducander sig paany til mig, der efter den afsluttede Overenskomst og, efter at Afgiften var betalt, var interesseret i, at Foretagendet kom i Gang, og meddelte mig, at det uden pekuniær Støtte vilde være ham umuligt at starte Cirkus, samt anmodede mig om at yde ham denne.

Da han intet af Betydning ejede, kunde han ingen Sikkerhed byde mig, men paa Forslag af hans Sagfører, gav han mig Haandpant i Billeterne til de første Forestillinger.

Det viste sig desværre alt for hurtigt, at der paa Grund af den for et Cirkusforetagende ugunstige Sommer ikke kunde være Tale om at tilbagebetale mig nogen Del af mit Tilgodehavende; men at det tværtimod, hvis Foretagendet skulde fortsættes, vilde være nødvendigt at indskyde endnu flere Penge for at afvente bedre Tider.

Paa Direktør Ducanders Ønske overtog jeg da en Kassedirektørs Virksomhed, som i det foreliggende Tilfælde bl. a. kom til at bestaa i at holde Kassen forsynet med de Penge, der i det daglige Salg manglede til at betale de løbende Udgifter og paa Gage- og andre Udbetalingsdage skaffe de nødvendige ret store Beløb til Veje.

Jeg havde den Gang allerede meddelt Direktør Ducander Højden af det Beløb, hvortil jeg vilde strække mig, men overskred dog denne Sum betydeligt paa hans gentagne Anmodninger.²⁵ Osv. osv.

Bogtrykkerens redegørelse fylder et par avisspalter, men det vil føre for vidt at citere hele svadaen, der var dateret den 5. august 1899. Redegørelsen slutter med følgende efterskrift:

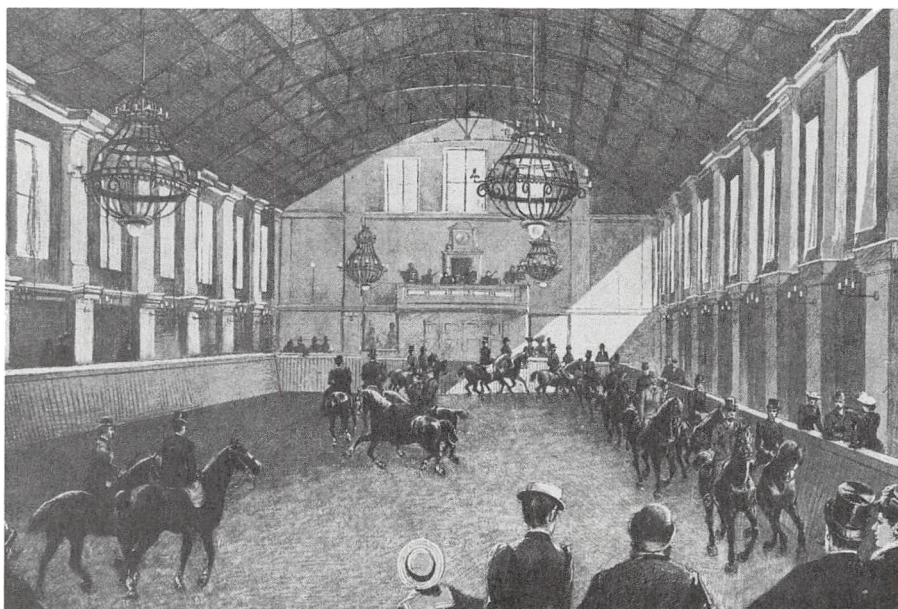
Ofvanskrifna uttalelser af Herr Numa Frænkel äro af mig gennömlästa och äro i enlighet med rätta förhållandet, hvilket härmed med nöje bekräftas. Ärbödigt John Ducander.²⁵

Resultatet blev naturligvis, at foretagendet gik fallit, og Cirkus Ducanders sidste forestilling blev givet den 4. august. Derefter lånte artisterne ridehuset af ejeren, og den 6. august afvikledes en velbesøgt forestilling på delingsbasis, så de kom nogenlunde helskindet fra København.²⁴ Direktør John Ducander rejste til Lund.²⁶ Gæt, hvem der betalte billetten for ham og hestene.²⁵

Lørups ridehus lå Upsalagade 1, på hjørnet af Stockholmsgade skrås over for det ny kunstmuseum ved Østre anlæg i København. Det blev bygget 1891 af fhv. kongelig overberider August Lørup (1835-95) og brugt til privat rideundervisning:

Hovedrummet, den store Ridesal, er 70 Alen langt og 35 alen bredt, ikke saa langt som Kristiansborg Slots Ridehus, men betydelig bredere. Men i øvrigt kan det siges, at alt, hvad der savnes i Kristiansborg-Ridehuset, haves i Hr. Lørups.

Man finder her en udmærket Belysning, dels naturlig gennem de store, heldig siddende Vinduer og dels kunstig fra talrige smukke Gaslysekroner. Hertil kommer en fortrinlig Ventilation, der staar i Forbindelse med Varmeapparater af nyeste Konstruktion. Lokalets Udstyrelse svarer mere til en Salon end til et Ridehus efter de her hjemme hidtil kjendte Begreber.

Det indre af Lørupsgades ridehus i København fra begyndelsen af 1890'erne. Dengang kunne borger-skabets kvindelige ryttere anstændigvis ikke tillade sig at sidde overskrævs på en hest, men måtte tækkeligt ride i damesadel. Det var kun i cirkus, at kvinder kunne benytte herresadel. Paradoksalt nok skal man i vor tid i cirkus for at opleve kvindelige ryttere i damesadel: Katja Schumann og Susanne Berdino. Gengivet fra *Illustreret Tidende*, 1891-92, nr. 1. 31,0 cm x 20,5 cm. Tegnet af Knud Fr. Gamborg, 1828-1900).

Paa Siderne er der store Spejle, hvori de ridende kan iagttage baade deres eget og andres Ridt. Langs med Salens Sider gaar der ophøjede Gange med Siddepladser for Tilskuere, og ved Enderne findes der store Tribuner baade til Tilskuere og Musik, som agtes benyttet ved Kvadrilleridt og Præsentationer.

Alle Indgange og Passager er flotte og brede, saa at der kan staas af og paa Hestene, inden disse føres ind i Ridehuset. Blandt dettes Udstyr bør maaske endnu nævnes et stort Ur, der slaar, ikke hvert Kvarter, men hvert 10'de Minut, for at angive Volternes Skiften.

Rundt om Ridehuset ligger Staldene, i hvilke der er Plads til 80 Heste, dels i Spiltov, dels i Boxe. Til det store Komplex, der breder sig over 10.000 Kvadratalens Grund, slutter sig en i en selvstændig Bygning indrettet Manege, hvor den første Vejledning i Ridekunsten foregaar, og hvor der indøves Kvadriller og forskelligt andet, som senere tænkes præsenteret i det store Ridehus.²⁷

Men det rideinteresserede publikum svigtede. 1899 indrettedes ridehuset, der da ejedes af sønnen, berider Albert Lørup, til cirkus ved anlæg af en manege i ridesalen. Der blev bygget amfiteatraliske forhøjninger med ca. 1100 siddepladser.²⁸ 1903 overgik Lørups ridehus til A/S Københavns Tattersall:

Etablisementet ejer 15 Rideheste, som det udlejer, og Virksomheden omfatter tillige Opstaldning og Pasning af private Ejeres Heste samt udlejning af Vognporte. Derimod giver Københavns Tattersall sig ikke af med Hestehandel som lignende Etablisementer i Udlandet, idet denne er overladt til Selskabet Engelsk Stald, der har lejet en særskilt Del af Etablisementets Stalde.

Selv den, der tror at kende sin By, forbavses, naar han en Formiddagstime kigger indenfor her og ser denne Forsamling af Ryttere, mandlige og kvindelige, civile og militære, der øver deres Kunst, medens Tonerne fra Militørkorkestret fra Balkonen smeldes ud i den prægtige Hal. Det er Københavns Kommandant, Oberst Severin, der elskværdigt stiller Musikken til Raadighed nogle Gange om Ugen.²⁹

Ridehuset blev revet ned 1931.²⁹

Efter det gevaldige sidespring vender vi tilbage til Århus 1907, hvor John Ducander helt overtog direktørværdigheden for Cirkus d’Carré-Ducander. Her allierede han sig også med en velbeslået bogtrykker, Harald Mammen, der fungerede som uofficiel lokal forlystelsesråd:

Hvis Bogtrykker Mammen en Gang ved Skæbnens Ugunst skulde komme bort fra sit Fædrene nedarvede Fag, behøver han ikke af den Grund at blive brødløs. Han vil altid paa en hæderlig Maade kunne tjene til Livets Ophold ved at være Forretningsfører for en Cirkus - i saa Henseende har han store og hidtil altfor lidt udnyttede Evner.

Det er Bogtrykker Mammen, der har skaffet os Cirkus Carré til Byen, og tjener Direktøren ikke det Par Skæpper Penge, som han haaber paa, er det i hvert Fald ikke Hr. Mammens Skyld. Han har gjort sin Pligt.³⁰

John Ducander udgav en foldet reklametryksag på fire sider, der hed: *Cirkus-Avisen (Ducander), Bispetofte, Aarhus*. Avisen var naturligvis trykt på Mammens bogtrykkeri og blev på hans regning delt ud til samtlige husstande i byen. Der var naturligvis også et fotografi af direktør John Ducander i avisen. Han var udrustet med det største og flotteste cykelstyroverskæg, jeg mindes at have set.³¹

I begyndelsen af juni lokkede cirkus i bedste Dyrehavsbakkestil med *Stor Damebrydekamp*. Avisen skrev:

I Aftes optraadte for første Gang de otte kvindelige Brydersker. Vi tør ikke paastaa, at de er absolutte Skønheder, heller ikke, at kvindelig Brydning i og for

*sig er nogen særlig tiltalende Sport, men at den har sit publikum, fik vi Bevis for i Aftes. Der var Jubel og Bravoraab og Klapsalver i Kaskader, medens de fede Damer trillede rundt i Manegen efter græsk-romerske Regler. Kampene var, saa vidt vi forstod i Aftes kun indledende. De fortsættes de følgende Aftener.*³²

Men Ducander havde forsømt at sætte sig ind i byens uskrevne love, der absolut ikke tillod den slags udskjelser. Et par dage efter meddelte han nødtvungent i annoncerne:

*Obs. Da det har vist sig, at Publikum i Aarhus ikke interesserer sig for Damebrydekampen, udgaar dette Nummer af Programmet.*³³

Selskabet tog nu en pause og rejste til Ålborg et par uger. I begyndelsen af juli kom det tilbage til Århus under navnet: Cirkus John Ducander og Cirkus Ducander.³⁴

Mammens rolle som forlystelsesråd og bekendtskabet med John Ducander var naturligvis ikke gratis. Men at han ligefrem skulle malkes for en mindre formue, havde han nu ikke forestillet sig. Han havde heldigvis humør og penge nok til, at han kunne tillade sig at more sig over historien.³¹

Cirkus d’Carré (Ducander) gav forestillinger i *den store nyopbyggede Cirkusbygning paa Bispetofte* i Aarhus. De færreste århusianere i dag ved, hvor lokaliteten Bispetofte var. Skal man plotte stedet ind, lå cirkusbygningen nøjagtigt der, hvor Århus Kunstbygning ligger, I. M. Mørksgade 13, på skrænten ned mod åen.

Cirkusbygningen var opført af tømrermester Johannes Hans Bjerregaard-Jensen (1860-1955) i foråret 1907 og blev indviet af Cirkus d’Carré midt i maj. Det store cirkelrunde hus var bygges af planker med en ca. 3 meter høj ydervæg og med et tag, der af hensyn til afstivningen kun gik halvt ind mod manegen. Det vil sige, at der var et stort rundt hul i taget midt i bygningen. Når der kom cirkus til byen, blev der rejst et galgetelt uden rundsejl over manegen, så oversejlet gik godt ud over bræddetaget. I fagsproget kaldes en sådan bygning for en halvkonstruktion. Typen var også kendt i Sverige og meget brugt omkring århundredskiftet.

Bygningen fungerede i to sæsoner, 1907 og 1908, og Cirkus Miehe lå her begge år. Kort før landsudstillingen i Århus skulle løbe af stabelen midt i maj 1909 skrev en forarget læser i en lokal avis:

*Det er flere Gange blevet forskret, at Cirkusbygningen paa Bispetofte nok skal komme bort inden Udstillingen. Men det lader til, at man har glemt disse Løfter. Vi har nu kun godt 3 Uger til Udstillingen og endnu er der ingen Tegn til at det grimme Skur paa Bispetofte skal fjernes. Vi maa da vel ikke risikere at skulle have Cirkusbygningen blandt de Seværdigheder, vi skal vise de Fremmede ?*³⁵

Brødrene Carl Ducander (f. 1858) tv. og John Ducander (f. 1860) th. fotograferet 1890 i Åbo, Finland i flot beriderkostume, inden de blev aktive inden for cirkus. Foto: Ole Jonsen Aune, Fotografi Atelier, Åbo. Åbo Akademis billedsamling, formidlet af Sven Hirn, Helsingfors.

Og dermed var bygningens skæbne beseglet.

Midt i august 1907 lå Cirkus John Ducander i Horsens, og i løbet af eftersommeren trak det til Sjælland og forlod Danmark via Helsingør.³⁶ Fra november 1907 til februar 1908 installerede Ducander sit selskab i en midlertidig cirkusbygning af træ han havde fået tilladelse til at bygge i Malmö.³⁷ Som et kuriosum skal det lige noteres, at han også i Malmö udgav en firesidet cirkusavis.³⁸ Man tør næsten ikke tænke på, hvad spøgen har kostet den stakkels bogtrykker.

For fuldstændighedens skyld bør det lige noteres, at Danmark også havde besøg af Cirkus Ducander i 1910. Endda med to direktører: John Ducander blev denne gang bistået af den svenske cirkusmand Josef Møller.³⁹

Belli.

Forbavsende mange omrejsende kunstberiderselskaber og gøglere, hvoraf de fleste var til fods, havde i ældre tid, og det vil i denne forbindelse sige slutningen af 1700-årene og begyndelsen af 1800-årene, en bestemt rute rundt om Østersøen, hvor de ret systematisk besøgte visse byer og forlystede publikum med deres kunster.

Turen kunne f. eks. gå fra Hamburg eller Kiel mod nord gennem hertugdømmernes østlige kystbyer til et overfartssted ved Lillebælt mod Fyn. Her var Odense en af de sikre byer på ruten. Den næste store by var København. Herfra kunne der vælges to ruter. Den ene mod nord til Helsingør – Hålsingborg og videre over land til Norrköping og Stockholm. Den anden var den direkte sejlroute fra København til Stockholm. Den var meget brugt, da vejene i Sverige var ret ufremkommelige store dele af året, og de tilmed gik gennem mægtige skovstrækninger. Fra Stockholm videre med skib til Åbo i Finland. Herfra gennem Helsingfors og Viborg til St. Petersburg i Rusland, der var en central by for i hvert fald beriderselskaberne.

Fra St. Petersburg gik ruten mod sydvest ned over de baltiske lande, Polen og Tyskland, hvor Europa igen lå åbent for videre færd sydpå. Hvis ikke de besluttede at tage endnu en runde, måske i modsat retning.

Den vidt forgrenede Belli-familie, der i tidernes morgen uden tvivl er kommet fra Italien, var i ældre tid velkendt på disse breddegrader. Det vil føre for vidt at gå i detaljer om hvert enkelt besøg. På den anden side er det nyttigt at vide lidt om den miljømæssige baggrund for det langt senere danske Cirkus Belli, som vi hovedsagelig skal beskæftige os med.

Som eksempel kan nævnes, at menageriejer Antonio Belli i efteråret 1783 ankom til St. Petersburg med en dromedar, som han averterede til salg i den tysksprogede avis. Tre år efter, 1786, medbragte han i sit menageri en stor leopard, nogle aber og fugle samt en udstoppet løve, der altsammen stod til salg. 1787 var han igen i byen i samme ærinde, og den 19. januar 1789 averterede han med den døde leopards hoved og en udstoppet løve. Det har sikkert været vanskeligt for ham at holde liv i de sarte dyr i den strenge kulde. Endelig træffes han om foråret 1791 i St. Petersburg med ikke mindre end tre lirekasser.¹

1787 ansøgte Johan Belli et Comp. det danske kancelli i København om at maatte opvarte Publikums Nysgerrighed med afrettede hunde, men han fik afslag.² Sytten år senere i 1804 var han mere heldig:

*Den komiske Konstner Johanni Belli, hvis Hunde- og Abekattedivertissement har fundet saa megen Bifald i de fleste af Europas store Stæder, vedbliver nu at more Publikum med sine Skuespil paa Vesterbro. Skulde nogen, siger han i sit Avertissement, have smukke Abekatter uden Hale, og vil sælge dem, saa køber han dem. Der maa altsaa en Alcibiades til for at skaffe Belli Abekatter. Thi hvo vilde vel ellers hugge halen af en stakkels Abekat.*³

Redaktøren af en fynsk avis var mere prosaisk. Han meddelte kort og godt:

*Ligeledes er det tilladt Johannes Belli at vise københavnerne nogle afrettede Hunde og en afrikansk Abe i 4 Uger.*⁴

Formentlig var det den samme Jean Belli, der i august 1802 i Stockholm og i december 1803 i Kristiania optrådte med dresserede hunde.⁵ I samme periode besøgte en omrejsende gøgler Giovanni Belli Trondheim med et hundeteater.⁶

1813 – 14 opholdt Giovanni (Johan) Belli fra Italien sig halvandet år i den finske by Åbo, hvor han på et forlystelsessted Kuppis uden for byen afholdt regelmæssige fyrværkeriforestillinger. Da han samtidig solgte fyrværkerigenstande må man gå ud fra, at han også kendte kunsten at fremstille de farlige ting. Han opsendte også en ballon, der formentlig var ubemandet.⁷

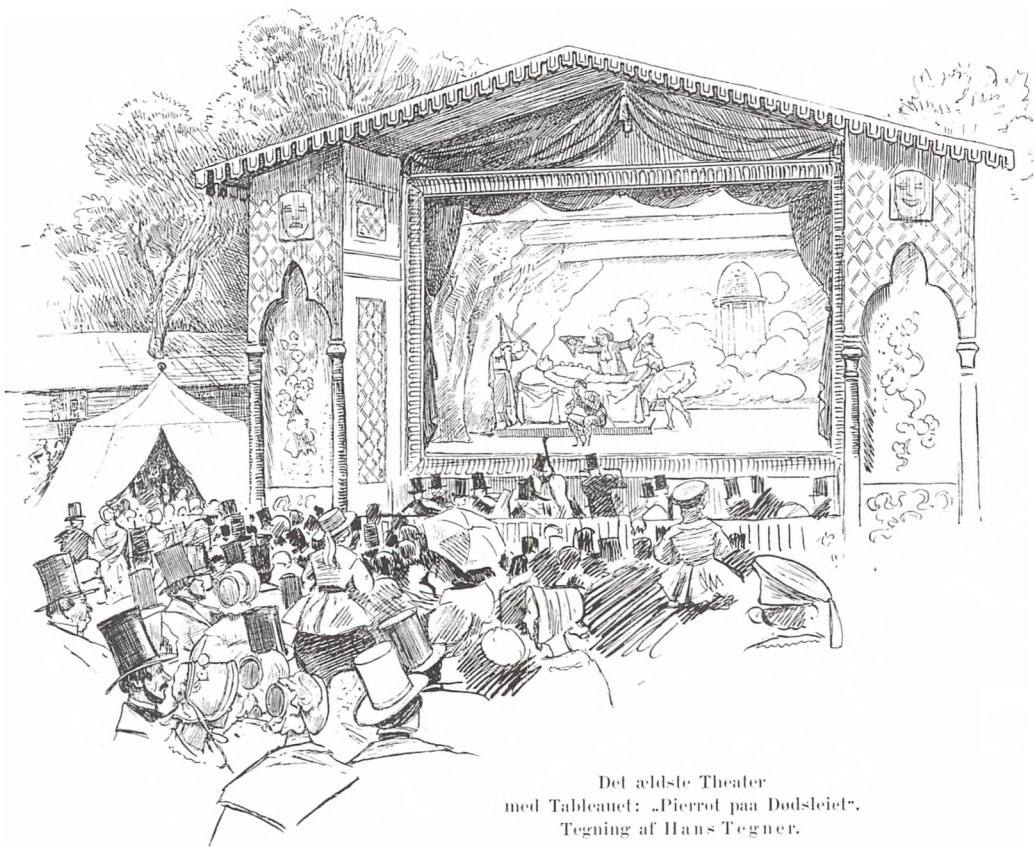
Januar 1835 gav et italiensk Kunstberider- og Liniedandser-Selskab forestilling i ridehuset i Århus:

*Italieneren Hr. Belli's Jongleurkunster ere især saa overordentlige, og hans Kones Spaadomsgave saa ubegribelig, at de almindeligt beundres.*⁸

Sommeren 1839 gav Gymnastikeren Louis Belli forestilling på Dyrehavsbakken⁹, og den 23. maj 1843 fik formentlig samme artist, Louis Belli, kongelig bevilling til i et tidsrum af 3 måneder at forevise en *Minerva eller græsk Konstdame* for københavnerne.¹⁰ Inden udløbet af de 3 måneder optrådte han på teatret i Københavns Tivoli på selve åbningsdagen den 15. august 1843 sammen med andre artister, accompagneret af et orkester på 8 musici.¹¹ I den samtidige Tivolivise lød et par strofer: *Paa Theatret seer De Hr. Belli / han fører saa smuk en Person*. Man ser ham i ånden valse omkring på scenen med den skønne Minerva.¹²

Midt på sommeren 1852 drog en italiener fra Parma, Guiseppe Belli, gennem Fredericia med kurs mod Ebeltoft. Han ernærede sig som *Fremviser af 1 Kameel*.¹³

I 1855 fik Philip Belli af Trondheim for en periode af to gange 6 måneder bevilling til i de danske købstæder at forevise en ham tilhørende *Samling af Aber*.¹⁴ Og i

Det ældste Theater
med Tableauet: „Pierrot paa Dødsleiet“.
Tegning af Hans Tegner.

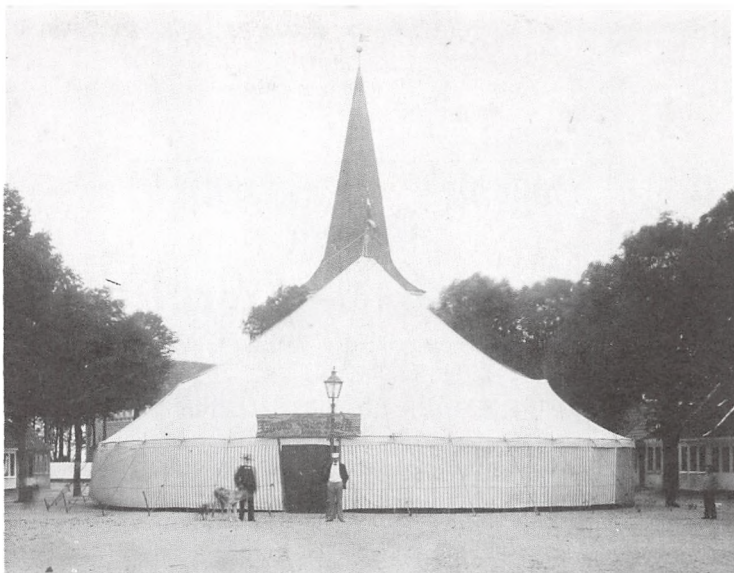
Det ældste teater i Københavns Tivoli, som akrobaten Louis Belli var med til at indvie på åbningsdagen den 15. august 1843. Der spilles her en pantomime: Pjerrot på dødslejet. Tegning af Hans Tegner. Her gengivet fra *Tivoli Festalbum 1843-93*. CHS.

årene fra 1858 til 1864 rejste 2 brødre, Philipp og Marco Belli fra Parma, frem og tilbage mellem Stockholm og St. Petersburg og foreviste undervejs i de finske byer deres dyremanageri, et hunde- og abeteater samt et panorama. Den 3 marts 1864 gled de ind i Rusland og forsvandt dermed fra vort synsfelt.¹⁵

Sommeren 1861 optrådte Hr. A. Belli i Københavns Tivoli med *Jongleur Productioner og Spil med Jernkugler*.¹⁶ Denne form for idræt inspirerede allerede i 1849 en forfatter til at benytte en Belli som motiv i en af sine viser: *Jeg af Belli fik en Kugle / som De kjender nok herfra / Notabene af de hule / ha ha ha!*¹⁷

Juli 1872 gav J. Belli gæsteforestilling i Karolinelund ved Horsens, og meddelte det ærede publikum:

Det 1-mastede tyske Cirkus Belli, der ejedes af brødrerne Rudolf (1870-1930) og Viktor (1878-1952), gav forestilling på torvet i Bogense fra 6. til 10. august 1904. Det er Viktor Belli, der står tv. for indgangen med en stor hund, og Rudolf Belli med hvid kasket, der står ved lygtepælen foran indgangen. Foto: Peter Sjelborg, Forstaden, Bogense. 13,7 cm x 9,5 cm. Niels Bang Nikolaisens samling i CHS.

*Med høje Øvrigheds Tilladelse giver det hertil ankomne Akrobat- og Linedanser-Selskab hver Aften Kl. 8 en stor, brilliant Forestilling. Entre til siddende Plads 1 Mk., udenfor Barrieren efter Behag.*¹⁸

Sommeren 1888 ankom det tyske Cirkus Belli til markedspladsen i Varde, og i den dertil byggede store, elegante, mod ethvert Uvejr beskyttede og bekvemmest indrettede Sommer-Cirkus vistes udmærkede præstationer. De afsluttedes med *Pjerrot og Abekatten, højst komisk Pantomime, der udføres af hele Selskabet.*¹⁸

I årene fra 1894 til 1899 havde vi hver sommer besøg af det tyske Carl Bellis Tivoli på markedspladserne. Skal man i dag bedømme forretningen efter annonceteksten, kunne det se ud som om den mere havde karakter af en cirkus-variété end just en tivoli-forretning. Der kendes desværre ingen omtale af de formentligt ret beskedne forestillinger, der f. eks. 1896 bestod af *Parterre- og Luftgymnastik, Linedans, komisk Entre og italiensk Pantomime.*¹⁹

Som nævnt i foregående kapitel rejste direktør Abe-Schmidt her i landet med sin lille forretning, Cirkus Franz Alouis. En af døtrene Amanda (1881-1942), optrådte som parforcerytterske, og i sommeren 1898 lærte hun hos den tyske: Bellis Arena Variété, der var på besøg heroppe, en af sønnerne, Rudolf Belli (1870-1930), at kende, og de blev forlovet.²⁰ Rudolf Belli blev engageret hos svigerfaderen, der efterhånden nærmede sig de tres. Mens Cirkus Franz Alouis i efteråret 1901 befandt sig på Ærø, blev det unge par gift i Ærøskøbing kirke. Straks efter brylluppet tog de til Hamburg. Her sluttede de sig til Cirkus Brdr. Belli, der havde Slesvig-Holsten som rejseområde. Det smuttede også jævnligt til Danmark.²¹ I sommeren 1904 gav det bl. a. forestilling i Horsens:

Cirkus Belli, der paa Skiltet ogsaa kalder sig Cirkus Frans Alouis, begge gammelkendte Navne fra de mindre Provinser, havde i Gaar blandet sig i alt det

Bogense! Bogense! Italienst Grand Cirkus Belli

er ankommen og giver i Aften, **Lørdag**
den **6te August**, Kl. 8^{1/4}

første store Gallo-Abningsforestilling.

Søndag den 7de August to store
Forestillinger: Eftermiddag Kl. 4^{1/2} Familie-
og Børneforestilling; Aften Kl. 8^{1/4} stor
Hovedforestilling.

Til hver Forestilling findes nyt Program.

13 udmærkede dresserede
Heste samt

en storartet dresseret Ko.

Stort nyt Telt, vandtæt, rummer 1100

Personer.

Med særdeles Højagtelse

Brødr. **Belli.**

NB Damer og Herrer kan faa Under-
visning i Ridning. Heste tilrides og dres-
seres.

Annonce fra Bogense Avis, lørdag, den
6. august 1904.

øvrige Markedshalløj nede ved Havnen og gav flere Forestillinger i Eftermid-
dagens og Aftenens Løb under ikke altfor overvældende Tilstømning. Der var
flere ganske pæne Heste og som Specialitet det dresserede Jerseykvæg, der
virkelig kan gøre ikke uefne Kunster. Af Artisterne kan nævnes en ung Jokey, der
arbejder flinkt, dog uden at vove Springet fra Jorden op paa den usadlede Hest,
et Slangemenneske, der ligefrem slaar Knuder paa sig selv, et Par ridende
Damer og en Skolerytter. Adskillige af Præstationerne var ikke ilde; det er rigtig
en Trup af Landevejens farende, solbrunede Folk.²²

Da de kom til Nimtofte på Djursland, lejede de krosalen, og her fik Klude
Jensens 16-årige datter, Meta fra Grenå, tilfældigt set forestillingen. Hun blev
varm på den ene af Bellibrødrene, og resultatet blev, at hun stak afhjemme fra
rejste med cirkus. Tre uger senere debuterede Meta Jensen med en træskodans i
hollandsk nationaldragt. Og så var hun leveret. Hun blev siden gift med en af
Bellibrødrene, men det var nu ikke med ham, hun først blev varm på.²³

Meta Jensen stammede som sagt fra Grenå. Hun var datter af en omvandrende
handelsmand. Efter konfirmationen fik hun arbejde i sætteriet på Grenaa Avis.²⁴
Da Meta i forvejen kendte lidt til Amanda Belli, blev hun lærepige hos hende:

Cirkus Belli fotograferet torsdag middag den 11. august 1904 på vej ud af Bogense. Bag beboelsesvognen ses en tilkøbt bagagevogn med store bytter, formodentlig teltduk. Viktor Belli står ved hestene. Rudolf Belli med den flotte hvide kasket var svoger til cirkusdirektør Herman Bruun, idet han også var gift med en datter af Abe-Schmidt, Amanda (1881-1942). Billedet er taget fra den ejendom i Forstaden, nu Adelgade, i Bogense, hvor fotograf Peter Sjelborg boede. NM.

Det var ikke nok at kunne een Ting, man skulde med i det hele, i Manøvrer og Pantomimer og alt, hver Aften Programmet igennem, og om Dagen træne og hjælpe baade i Manegen og Staldene og Køkkenet. Jeg begyndte med Dans og Voltige og et Balancenummer.²⁵

Hun blev forlovet med en af brødrene: Giovanni Belli (1874-1929), der arbejdede som rytter og klovn, og i 1908 blev de gift i Nordborg på Als. De fortsatte som medejere af det fælles familiecirкус, hvor forestillingerne blev afviklet efter helt traditionelle mønstre:

Man kunne ikke forestille sig cirкус uden en pantomime. Det kunne enten være en handlingspantomime eller en smuk vandpantomime. Det var altid slutningsnummeret og virkede vældigt pompøst.

Der var flere slags handlingspantomimer, og det var ganske almindeligt, at man simpelthen brugte de klassiske skuespil med Harlekin, Kolumbine, mølleren og skorstensfejeren, og hvad de nu hedder allesammen, som grundlag.

Dette udaterede postkort, stemplet i Kirchsteinbek i Holsten, sendte den unge fru Meta Belli til sine forældre under adressen: Fru Dorte Jensen, Lillegade 60, Grenaa, Danmark. Meta skrev: Her sender jeg vores nye Vogn hvad synes i om den mange Hilsen fra os begge skriv til..... Her sluttede Meta uden at skrive noget bynavn, da hverken hun eller andre af selskabet formentlig vidste, hvordan ruten ville komme til at ligge. 13,5 cm x 8,7 cm. CHS.

Men der kunne også laves store sigøjnerpantomimer, hvor man så en sigøjnervogn rulle ind i manegen fyldt med en talrig familie, alle klædt ud og sværtet i ansigtet som sigøjnere. Det lavede man med fedt, som blev gnedet ind i huden, og så fik man et pust kakao, så skulle man nok blive brun.

Sigøjnerne tændte bål og begyndte at rigge til til madlavning, men pludselig blev der en råben og skrigen, og nogle ridende politimænd kom farende ind i manegen, skydende til højre og venstre med pistoler. Og man så, hvordan sigøjnerne pakkede sammen og hvordan de kom op i vognen, som så blev jaget afsted af det ridende politi. Sådan et nummer høstede altid vældigt bifald hos publikum, og kan vel siges at være forløber for nutidens wild-westfilm.

Og en anden form for pantomime, der løb over i et rent klovnummer. Man så en mand stå med en hest inde i manegen. Så kommer der en hestehandler, en vældig tyk én med stor overfrakke, hat, stok, og hvad der ellers hører med i billedet. Han vil købe hesten. De forhandler frem og tilbage om prisen, og enden på historien bliver, at hestehandleren vil prøve en tur på krikken, før han slår til.

Ægteparret Meta og Giovanni Belli. Foto: L. Mertens, Am Gymnasium, Rendsburg, ca. 1910. NM.

Hesten får en stor panneau-sadel på, og hestehandleren kommer med stort besvær op på sadlen. Hesten sætter i galop, og mens den farer rundt i manegen, smider hestehandleren sin store overfrakke. Så står han med et skødeskind på, og hvad der ellers hører med til en skomagere påklædning, og minsandten om ikke han giver sig til at forsåle et par gamle sko. Lidt efter smider han dette kluns og står nu i hvidt tøj med kokkehue på hovedet. Han haler en gryde, poser og grydeskeer frem fra sine gemmer og begynder at lave mad. Lidt efter smider han denne udklædning, og tilsidst står han i sin fine tricot og foretager seriøs ridning rundt i manegen – altså virkelig parforceridning.

Disse pantomimer, der som nævnt opførtes i Cirkus Brødrene Belli, blev umoderne allerede under første verdenskrig, og Cirkus Giovanni Belli fik aldrig de flotte numre med her til Danmark.²⁶

Da første verdenskrig brød ud i 1914 gav det et alvorligt afbræk i ledelsen af Cirkus Brødrene Belli. Flere af brødrene blev straks indkaldt til den tyske hær. Cirkus måtte gå i hi. Men sommeren 1915 var det atter på farten, omend med begrænset mandskab:

Cirkus Belli gav som meddelt i Aftes sin første Forestilling i Cirkusteltet paa Ringriderpladsen i Sønderborg. Brødrene Belli har altid været bekendt for deres

Postkort stemplet i Sonderburg den 13. juni 1915 og sendt som Feldpost til: Pionier Belli, Ersatz Pionier Batta. 23 in Grandenz, dvs. Alfonso Belli, gift med fru Irma Belli. Kortet slutter: Viele Grüsse von deiner Frau und Kinder. 13,6 cm x 8,7 cm. CHS.

gode Præstationer i Ridekunsten, og de viste da ogsaa i Gaar, at de formaaede at hævde deres Ry, selv efter at de har maattet ligge stille i mange Maaneder i Rødding. Hestene er veldresserede, og mange af Ydelserne vækker Forbavselse. Baade Hr. og Fru Direktør Belli gav Prøver paa deres Hestedressur, og Hr. Direktør Belli's Skoleridt paa en veldresseret sort Skolehest fortjener at fremhæves ligesom ogsaa den unge Belli's Ungarske Post var en brilliant Ydelse. Publikums Yndlinge var imidlertid de smaa kvikke Frøkener Belli, 10 og 8 Aar gamle Smaa piger, der var lige dygtige baade paa Hesteryggen og i Legemsøvelser. Cirkus Belli er nok et Besøg værd.²⁷

Cirkus Brødrene Belli klarede sig trods store vanskeligheder og slap uskadt gennem krigen. I den følgende avisnotits fra næstsidste krigsår, sommeren 1917, kan man mellem linierne ligefrem mærke forundring over, at den komplicerede og i krigsmæssigt henseende inderligt overflødige forretning, som et omrejsende cirkus jo vitterligt er, trods alt kunne sno sig uden om krig og ødelæggelse og overleve:

Cirkus Belli, der i en Aarrække har givet Forestillinger i vor Landsdel, i den senere Tid i Byer sydpaa, ankom til Haderslev i Gaar Eftermiddags ved Halvfjretiden med Chausseen sydfra i en Række Vogne. Indtoget vakte en Del Opmærksomhed, Folk ilede til Vinduer og Døre, og Spadserende stod stille paa Gaden for at mønstre det farende Folk. Hestene saa ud til, at de maa lide under den knappe Havreration, der maa gives disse vore firbenede Medskabninger. Cirkus Belli har opslaaet sine Telte paa Kvægtorvet ved Gravene, hvor Selskabet i Aften Kl. 8 giver sin første Forestilling.²⁸

Sommeren 1918 besøgte Cirkus Brødrene Belli Åbenrå og Haderslev med i alt tre telte og 24 heste:

Det store Telt var fuldt af Tilskuere, og disse sparede ikke paa Bifald, men Præstationerne er ogsaa gode. Særlig skal fremhæves Skolehesten, den 1,84 Meter store Oldenborger Hingst, der rides af Direktør Belli, endvidere de fire Sjællændere, fremført i fri Dressur af Hr. Arthur Belli.

Cirkus Belli er ogsaa haardt ramt af Krigen, idet flere af dets dygtige Kræfter er indkaldt, deriblandt to af Brødrene Belli og hele det velskolede Orkester. I Cirkus musicerer derfor for Tiden et Militærorkester.²⁹

1919 besluttede brødreflokken at dele sig i to hold med hvert sit cirkus. Nogle af brødrene rejste sydpå. Alfonso og hans familie samt Giovanni, gift med uldhandlerdatteren Meta fra Grenå, gik i kompagni om Cirkus Giovanni Belli og satsede på Danmark som fremtidigt rejseområde.³⁰

På det tidspunkt var der tale om, at en del af hertugdømmet Slesvig måske kunne blive dansk ved en senere folkeafstemning blandt de hjemmehørende i landsdelen. Brødrene Alfonso og Giovanni Belli regnede Tønder for deres hjemby, men det kendte de lokale myndigheder nu ikke noget til, for familierne rejste jo omkring i hele Sønderjylland i vognene. De blev i hvert fald ikke registreret i Tønder. Som tiden nærmede sig folkeafstemningen, fik de to familier imidlertid nys om, at det ingenlunde var sikkert, at Tønder ville stemme sig til Danmark. For at helgardere sig besluttede de derfor at tage til en mere sikker by. De valgte Haderslev, hvortil Giovanni Belli ankom med familie den 18. maj 1920. Broderen Alfonso med familie kom lidt senere. Som bekendt stemte både Tønder og Haderslev sig til Danmark, og de to familier Belli blev ved folkeafstemningen den 15. juni 1920 danske statsborgere. De boede naturligvis hele tiden i deres beboelsesvogne, der blev parkeret på Naffet i Haderslev i den kritiske periode, mens de formelt tilmeldte sig hos karruselejer Anton Bøgh, der boede Vestergade 70 i Haderslev.³¹

Lidt sent på cirkussæsonen, men som gode danske borgere, rykkede brødrene Belli over den gamle grænse. Den 30. juni 1920 slog *den store internationale Wanderschau-Cirkus Giovanni Belli* teltplokkene i jorden på pladsen i Gothersgade i Fredericia. Det blev den første danske by, som bød det ny cirkus velkommen.³² Midt i juli kom Wander Schau til Århus. I september kom det til Odense, men her havde direktionen meget fornuftigt strøget den pompøse tyske indledning i annonceteksten. Navnet blev fremover Cirkus Giovanni Belli.

Annoncerne lokkede med:

Nyt sensationelt Attraktions-Program. Gæstespil af den fænomenale og verdensberømte Kuglekonge, Indianeren Chester Dieck. Dødsridtet fra Cirkuskuplen, hvorved Indianeren slaar Saltomortale med sin Cykle over en Droske, hvori der sidder 4 Personer. Chester Dieck havde den Ære paa sit 10 Dages Gæstespil i Aarhus at optræde to Gange for H.M. Kong Christian og hele Hoffet.³³

Circus G. Belli personale foran indgangen til kasseteltet ca. 1923. Den fyldige fru Meta Belli sidder i forreste række som nr. 6 fra venstre. Tv. for grænsmasten sidder Alfonso Belli med hænderne overkors. Som nr. 2 th. for masten sidder Giovanni Belli med en liggende hund foran sig. Orkestret yderst th. består af 7 tjekkiske musikere. Foto: J. P. Christiansen, Grenå, NM.

1921 fandt Cirkus Giovanni Belli et par åbne pladser på Amager og Nørrebro i København, hvor det lagde sig med

*et Telt, som har femten Hundrede Siddepladser. Den raader over et Personale paa femogfyrretyve Mennesker, og har tyve Heste. Den har ogsaa sine egne Pakvogne, som kan kobles ind i Jernbanetogene, saa Rejsen foregaar let og bekvemt.*³⁴

I 1923 fik Cirkus Giovanni Belli en justitsministeriel cirkusbevilling med indbygget skattebegunstigelse, hvorved fortjenesten blev væsentligt forbedret.³⁵ Men det kunne ikke ses på materiellet: Vognene manglede konstant maling og alt var snavset. Cirkus bar som helhed præg af at være en lidt snusket forretning.³⁶

Et par konkurrerende forretninger fra begyndelsen af 1920'erne. Giovanni Belli havde iflg. plakaten fra 1921 vinterkvarter i Vestergade 71, Haderslev. 31,8 cm x 95,3 cm. Tryk: Waldemar Schütze, Haderslev. CHS. Wilhelmine Miehes menageri lå på Sortebrødretorv i Odense fra 23. februar til 19. marts 1923, så sætningen om Nytårsdag må være en reminiscens fra den foregående plakat i en anden by. 31,5 x 94,0 cm, ukendt trykkested, Odense. CHS.

Vilde Dyr

Nytaarsdag bestemt sidsteDag.

Publikum anmodes om at tage denne brillante Rovdyrsamling i Øjesyn. Lærere og Lærerinder bedes lade Børnene faa Lejlighed til at se denne lærerige Rovdyrsamling.

Lærerlig for Voksne og Børn.
Den eneste Rovdyrsamling i Skandinaviens!

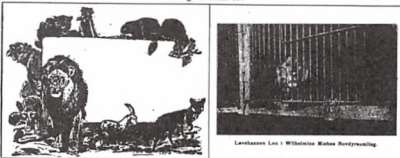
Rovdyrsamlingen er installeret i det store Zelt paa

Sortebrødretorv

Hverdag fra Kl. 11 Form. til 10 Efterm. - Søn- og Helligdage fra Kl. 2 Efterm.

Dyrene forevises i rummelige og stærke Bure!

Særligt fremhæves:

Afrikansk Løve. Nubiske Løver.

Ulve, afrikanske Pindsvin, Kænguruer, Shakaler, sibiriske og svenske Ulve.

En stor Samling af Aber m. m.

Violinvirtuosen Isabella Micho.

Entre 1 Kr. 50 Øre for Voksne, 75 Øre for Børn under 14 Aar.
Rovdyrene udfodres Kl. 8 Aften.

Videnskabeligt Fænomen
(en levende Ko med 8 Ben og 2 Brystkasser og en Hest med 5 Ben).

Desuden Optræden af

Slangetæmmersken

Miss Micho med sine dresserede Kampeslanger (hvortilstand: Box Constrictor).

Med Højtepåse
Withelmino Micho.

Hver Aften
Kl. 8
Søn- og Helligdage
2 Forestillinger
Kl. 4 og 8

CIRKUS Giovanni Belli

Hver Aften
Kl. 8
Søn- og Helligdage
2 Forestillinger
Kl. 4 og 8

Maribo den 21 til 23 Junj

NYT FOR DANMARK
2 BORCHARDTS 2
Kombinations-Akt — Enestaaende Dobb.-Reck

Gamle Jas og Mester Graa **TEE-SEE**
Den oprindelige Kinesertræp
Kines. Universalskilt
Nyt og enestaaende — Alting her set i nogen Cirkus
1. Gang i Danmark

Herr og Fru Direktør Belli med deres verdensberømte
FRIHEDSDRESSUR af en stor Hestebestand

2 O'NELLS Jongler-Akt
Latter uden Lige | Den højespanske Skole
Hødes paa Pædagogkongen CASAR af EMILIO DE CASTELLO

KUGLE-Akt
THE ROGGES
Enestaaende Løb paa en Kugle fra Manegen og op under Cirkus-Kuplen

Little Viola **Attraktion** | Miss Irma Lineakt
Fænomen, Kædetuchakt
— Publikum Votering | elegant og
erholdende

4 Søskende Belli | **CORPS DE BALLET**
Akademisk Voltigerid | udføres af 10 Damer

Kr. 10. Thomashuk- og Fækkøstning m. m. m. | De verdensberømte Kamler
med en verdens store Kølleg-
4 Hawkins 4 Nelle LilleFrits
— En Mandag Eftermiddag i Cowboystylen | Nyt! — DET GLADE KOMPAGNI | Nyt!

Den berømte Kosakrytter **3 Emarelli** | Verdens mindste Komiker
Harry Faulhaber | Kombinations-Stige-Akt | **FEDDORA** med sit eneste
Måldyr

Alt ialt 16 1. Kl. Cirkusnumre.

NB. Det er henrettet Jule Program til Gensidensindvielse, alle Jule og Quæst mødder til ønske Publikum, at vil Program tilhøvet alle Cirkusnumrene. Cirkus Belli er ikke nogen Reklamecirkus, her bruger ikke Reklamer i sin. Cirkus Belli er i sa. vil der altid være Tælle Principer Europa igennem. Cirkus Belli bringer saakke i Aar et i Rang Kampeslanger, her skal vi se i Aal!

Billetter er sælgt i Cirkuskontoret hver Dag fra 10-1 og fra Kl. 3.
Hver Dag Prøver i Cirkus fra Kl. 10-1, hvortil Publikum her Alders.

Ærebedraget
GIOVANNI BELLI
Cirkusdirektør.
HADERLEV, Vestergade 71.

Circus G. Belli under opbygning ca. 1925. De amfiteatraliske bænkerækker er monteret, kort efter bliver rundsejlet hængt op, og alt er parat til aftenens forestilling. Postkort. 13,8 cm x 8,8 cm. CHS.

Direktør Giovanni Belli havde desuden et utroligt hidsigt temperament, der gang på gang var årsag til, at aviserne skrev negativt om forretningen:

Det skete en dag i Kjellerup. Belli havde slaaet sin Cirkus op. Et eller andet var gaaet ham imod, og der skulde ikke meget til at faa Bægeret til at flyde over. Giovanni kom ud i Cirkus. Da ser han, at en Dreng udenfor har skaaret en Revne i Sejlet og kigger ind i Cirkus. Han lister sig hen til Stedet, men da er Drengen væk. Han bliver staaende nogle Minutter, saa ser han en, der trykker Næsen mod Revnen, og nu langer Giovanni en højre lige ud i Synet paa Drengen med en Kraft, som var den ført af en Sværvægtsbokser, og Drengen hylede og en Del Mennesker stimler sammen om Drengen. Politiet tager Affære. Giovanni Belli maa udrede Erstatning til Drengen og blev nægtet Tilladelse til oftere at komme og give Forestilling i Byen. Politiet vilde have Giovanni Belli tiltalt for Vold mod sagesløs Person. Det var nemlig ikke den Dreng, der havde skaaret Revnen i Teltdugen.³⁷

Sidst i juli 1923 blev cirkusdirektør Giovanni Belli anholdt i København og fremstillet i byretten i et forundersøgelserforhør til opklaring af omstændighederne ved det såkaldte Hårbyslag. En voldsepisode, der blev meget omtalt i aviserne landet over. Det drejede sig i korthed om, at en del af en arabertrup, Riff-Kabylerne, i maj måned var stukket af fra Cirkus Mundeling i Randers. De var rejst til Fyn til Cirkus Giovanni Belli, der lå på Assensskanten. Den oprindelige leder af truppen fandt frem til cirkus, der lå i Hårby, og her forsøgte han at overtale truppen til at tage tilbage til Cirkus Mundeling. Men Giovanni Belli blev rasende, trak en gummiknippel og slog araberens hoved i hovedet, så han ikke kunne optræde i længere tid. Resultatet af forhøret blev, at Belli måtte betale en erstatning på 500 kr. til araberens.³⁸

Brødrene Belli havde i et par år haft deres papirer stående i Haderslev, men den 15. november 1923 flyttede hele familien til Villa Vang på Amtmandsvang 44 i Hillerød, hvor den havde vinterkvarter.³⁹

Circus G. Belli ca. 1925 med direktør Giovanni Belli stående foran indgangen til kasseteltet. I dette tillæde blev der nu solgt billetter fra kassevognen, nærmere betegnet fra lugen over de to løse trin på jorden. Læg her mærke til de to magasinkasser, en i hver side, under vognen. De brugtes til at stuve forskelligt grej i under kørslen fra by til by. Bemærk endvidere de fire tagvinduer i oversejlet til ventilation på varme dage. Postkort 13,5 cm x 8,5 cm. CHS.

Hvad årsagen end kan være, skiftede forretningen helt bogstaveligt navn fra den ene dag til den anden. Det skete i Odense. Den 14. juni 1924 stod der Cirkus Giovanni Belli i annoncen. I næste avertissement havde man strøget det efterhånden belastede fornavn, og forretningen hed fremover kun Cirkus Belli.⁴⁰

En af forestillingens mest omtalte trækplastre i 1924 var en fakir af særlig format:

Aftenens Sensation var Manden med Jernmusklerne, Hr. Salvarus. Ja, Betegnelsen Jernmusklerne er nu i og for sig ikke træffende, for da denne Kraftkarl stillede sig op under Projektøren og lod sine vældige Muskelbunder spille, da var de saa sandt mere bevægelige end Jern sædvanligvis har for Skik. Men bagefter kom der Prøver på Musklernes Familieskab med Jernet. Hr. Salvarus lagde sin nøgne Arm paa et Brædt, der var helt tæt besat med væmmelige spidse, rustne 4 Tommer Søm. To Mand stod op paa Armen. Det anfægtede ikke Kæmpen. Hans Hud tog ingen Skade. Heller ikke, da han lagde sig paa Ryggen paa samme Pigbrædt og fik en Ambolt eller to Granitblokke saa store som Kilometerstenene ved Landevejen lagt oven paa sig, generede det ham. Og da han saa endelig lod sig køre over af en Fordvogn med fem voksne Mænd i, ja, da var man overbevist om, at den Mands Muskler var i Orden til at tage mod det værste.⁴¹

Cirkus Belli gled fra midten af tyverne hurtigt ind i en nedgangsperiode, hvor forretningen blev mere og mere laset og snusket. Cirkus Belli sneg sig i den periode helt uden om de større provinsbyer. Jeg har det stærkt mistænkt for, at det næppe var på farten i årene 1927, 1928 og 1929. Sidst i 1920'erne flyttede hele familien fra Hillerød til København. Alfonso og hans familie flyttede til en beboelsesvogn, der holdt på Ørnevej 63, mens Meta og Giovanni Belli flyttede til en lille lejlighed i Stefansgade 41, 2. sal, hvor Giovanni døde af tuberkulose i marts 1929.³⁹ På det tidspunkt var forretningen på falittens rand. Hovedsagelig på grund af Giovannis manglende lederegenskaber og kroniske sygdom.

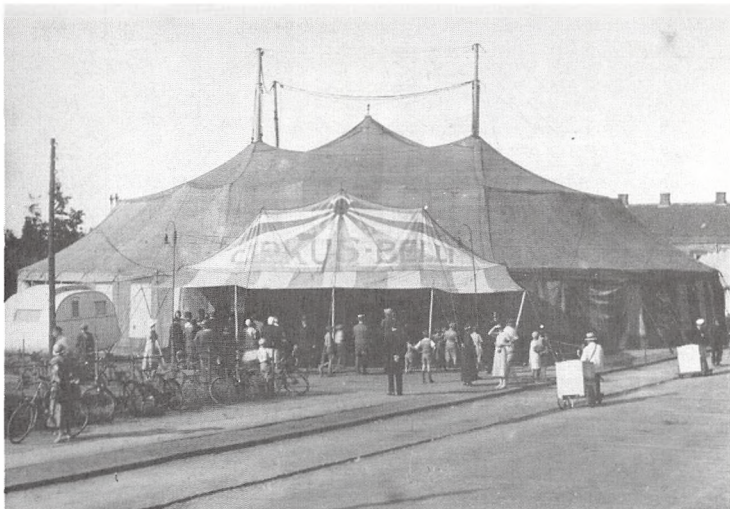
Men efter Giovanni Bellis død skete der noget. Meta Belli købte svogeren Alfonso Belli ud af forretningen og gik i kompagni med en ældre tysk artist, rekkunstneren Willy Borchardt. Han havde tegnebogen i orden. De anskaffede i 1930 det største cirkustelt, der endnu var syet i Danmark. Diameteren var 31 meter. Det var samtidig det første 4-mastede telt i landet, og det hentede forretningen megen god reklame hjem på. H. B. Hansens Teltfabrik i Århus var mester for vidunderet. Willy Borchardt blev i programmet for 1930 præsenteret som artistisk direktør.³⁷ Der blev reklameret med 18 numre, hvoraf de fire første dog var musikstykker af det 15-mand store stryge- og jazzorkester. Alt i alt ret ordinært.⁴²

1931 fik forretningen endnu en ansigtsløftning og skiftede navn til Cirkus Variete-Revue Belli-Borchardt. Der blev reklameret som aldrig før. Blandt andet med en ottesidet illustreret cirkusavis af størrelse som et moderne formiddagsblad. Redigeret af den senere cirkuskribent Henry Slyngbom:

*Herr Willy Borchardt blev hurtig klar over, at det var nødvendigt at føre deres Cirkus ind i et helt nyt Spor. De gamle traadte Stier kunde ikke længere staa Maal med Publikums Fordringer. Man vil ikke mere finde sig i de evindelige Pauser, medens Rekvisterne bliver bragt ind og ud af Manegen. Det hele skal gaa Slag i Slag, saa Publikum daarlig har aandet op af Beundringen for den ene Attraktion, før den næste er i fuld Gang. Belli-Borchardt har løst Opgaven ved at kombinere en storslaaet Cirkus-Variete med een Manege, een Tribune, hvor der optrædes skiftevis, saa der til Stadighed er et Hold Artister i Aktivitet. De kedelige Pauser med den mere eller mindre abnorme Dummeperter undgaas.*⁴³

Hvis ingen vidste bedre, kunne Slyngboms redegørelse i cirkusavisen let give fornemmelsen af, at Willy Borchardt her barslede med en virkelig genial ide. Kendsgerningen er, at han blot havde studeret et lignende eksperiment året før hos Cirkus Miehe Glauert. Men hvor det der blot var en døgnflue, blev det hos Meta Belli til noget mere permanent. Her havde man manege og scene fra 1931 til og med 1937, i alt syv sæsoner.⁴⁴

Det 4-mastede Cirkus Belli på Kræmmermarken i Odense på hjørnet af Østergade og Enggade over for Rytterkasernen engang i 1930'erne. I denne periode var Cirkus Belli landets største. De to entreprenante herrer ved fortovs-kanten sælger is til publikum. Foto: Edvard Bierring, Odense. CHS.

1932 hed forretningen Cirkus Variete-Revue Belli Borchardt. Programmet var elendigt og Meta Belli blev træt af kompagniskabet med Willy Borchardt, der var utrolig påholdende. Han blev købt ud, og fru Meta startede alene foråret 1933 under det gamle navn Cirkus Belli.

Sæsonen 1934 kom Fredy Wachmann (1896-1948) til Cirkus Belli, hvor han først blev forretningsfører og siden direktør.³⁷ Han blev regnet som Meta Bellis ægtefælle, men der var ikke papirer på forholdet.

*Fredy Wachmann var den fødte Cirkusmand. Han var den sidste paa Pladsen, naar man brød Cirkus ned om Natten, og den første paa Pletten i den nye By. Samtidig passede han hele den reklamemæssige Side af Sagen for den store Cirkus og tog Del i det administrative, ligesom han om Vinteren rejste Europa rundt for at engagere nye Numre. Og det skyldes ikke mindst hans eminent Dygtighed, at Foretagendet i Dag staar som Danmarks største Teltcirkus.*⁴⁵

Det er de utroligste problemer et omrejsende cirkus kan blive stillet over for. Den følgende episode fra Korsør sommeren 1937 hører vist til de mere særprægede:

Der var sort med Mennesker ved Halskovbroen i Eftermiddags, og det var ikke underligt. Man var nemlig gratis Tilskuer til en ligesaa ejendommelig som usædvanlig Cirkus-Forestilling, der oven i Købet indeholdt ikke saa faa dramatiske Momenter.

Cirkus Belli's 3 store Elefanter, der i Aften er et af de store Numre ved Aabningsforestillingen, var ankommet pr. Jernbanevogn og velbeholdent lodset ned ad Rampen. De skulde derefter føres til Cirkuspladsen ved Teilmans Alle, og alt gik tilsyneladende saare godt, indtil man naaede ind paa Halskovbroen. Saa stod den kæmpestore Fører-Elefant bomstille. Den vilde ikke et Hanefjed

længere, og de to andre Elefanter lystrede straks. Heller ikke de lod sig drive længere frem.

Og saa udspillede i den følgende 1½ Time en enestaaende Forestilling. Med alle Puds og Kneb, med venlige og indsmigrende Ord, med List og Lempe forsøgte Cirkuspersonalet at faa de store Dyr til at spadsere over Broen. Men der var intet at gøre. De vilde ikke. Et af Personalets Forsøg gik ud paa at binde Fører-Elefanten bag i et Lastautomobil og lade det køre ind paa Broen, men den gamle Fyr opdagede Listen og returnerede ! Elefanterne stejlede og snurrede rundt, ligesom de i et enkelt Tilfælde tog et lille Trav hen mod Politistationen, der dog undgik at blive væltet.

Til Slut indsaa man det haabløse i at lokke Elefanterne, og de blev atter anbragt i Jernbanevognene, med hvilke de derefter transporteres over Broen. De vil saa blive aflæsset ved Glasværket eller D. S. B.'s transportable Rampe.

Om Aarsagen til Elefanternes Vægren ved at passere Broen erklæres, at de sandsynligvis har frygtet, at Broen ikke skulde kunne bære !⁴⁶

Historien blev fortalt landet over i en mængde aviser, og Cirkus Belli fik dermed for mange tusind kroner gratis tekstreklame. Dermed skulle man tro, at direktør Fredy Wachmann var tilfreds. Men en måneds tid senere, mens Cirkus Belli lå på Borups Plads i København, ville han lave ekstra reklame:

Cirkus havde dette Aar nogle Bjørne med, og Wachmann aabnede et Bur med een Bjørn i og gemte denne i en Pakvogn. Han lod det se ud, som om Bjørnen var brudt ud, og som saadan anmeldte han dette. Der blev stort Postyr. Redningskorpserne kom i Sving med Eftersøgning, og Mødrene holdt Børnene hjemme af Angst for Bjørnen. Hen paa Eftermiddagen gik Wachmann til Bekendelse overfor Politiet, og det resulterede i en alvorlig Næse og et daarligt Besøg i Cirkus de følgende Dage.³⁷

Med Fredy Wachmann gik forretningen som sagt ind til en række gode sæsoner, der placerede Cirkus Belli som landets største. Men der blev heller ikke sparet på numrenes kvalitet. 1938, 1940 og 1941 engageredes Ernst, Albert og Max Schumann fra det fornemme cirkusdynasti. Sæsonen 1939 skrev fru Meta Belli dansk cirkushistorie ved flot at byde den verdensberømte filmshelt, cowboy'en Tom Mix (1880-1940) velkommen i manegen med den ligeså berømte filmshest Tony. Publikum stormede billetlugen for at sikre sig plads.

De sidste byer på ruten måtte desværre undvære oplevelsen af Tom Mix. En skønne morgen omkring udbruddet af anden verdenskrig den 1. september 1939, da Cirkus Belli befandt sig i Sydsjælland, var Tom Mix og hans hest forduftet. De var over hals og hoved rejst hjem til USA, hvor han kort efter omkom ved en bilulykke.⁴⁷

Kongehuset besøgte ofte Cirkus Belli i 1930'erne. Silkeprogrammet - trykt på silke, heraf navnet - er trykt i anledning af et kongebesøg den 5. juli 1939, hvor Hr. Alfonse Cosmy viser skoleridning og film-helten Tom Mix i egen person lader sig se. 18 cm x 40 cm. Niels Bang Nikolaisens samling i CHS.

PROGRAM
 I ANLEDNING AF
HANS MAJESTÆT KONGEN
MED FØLGES'S
 NÆRVÆRELSE I
CIRKUS BELLI
 I AARHUS DEN 5. JULI 1939 KL. 8⁰⁰

1. Menuk under Ledelse af Hr. Kapelmester
 2. Prants Mærk.
3. 2 Bractuchin de dristige Kosakryttere.
4. Mr. Lee. Balance og Jongler paa frittsæende Stige.
5. Lafal. Den faldende Klovn.
6. J. og F. Volkanee, original roterende Parth Balance.
7. Skoteridt, Hr. Alfonse Cosmy, med Skolehesten „Zampa“. Bæste Hest i Verden, der galoperer paa Stedet og baglæns.
8. 7 Varadya. Ultramoderne Akrobatik og Spring Act.
9. 2 Thures. International Musical Comedians.
 10 Minutters Pause.
11. Tre Velsøns. De flyvende Mennesker.
12. Vittorio Ferrocini, egte Cirkuskunst, Jongler til Hest.
13. Gølden Star Trio. Komisk Akrobatisk Danseparodi a la 1880.
14. Charlotte Riekkert og Marthe. Verdens stærkeste Pige, yngste og stærkeste Universal Kraft og Sportugeni.
15. Den verdensberømte Filmskønlige
Tom Mix
 i egen Person med sin berømte Films-Hest „Tony“ og de to Cowboys Jack Knapp og Joe Bowers.
16. 3 Melomediass. Originale indianske Sportspræsentation med Knivkast efter levende roterende Skive.
17. Støtmarch.

Ret til Forandringer i Programmet forbeholdes.

Cirkus Belli havde som nævnt i tre sæsoner engageret dynastiet Schumann. I september 1940 afsluttede man det 3-dages besøg i Nakskov:

Brødrene Albert og Max Schumann har i alt et halvt Hundrede fine Heste med. Disse var alle før Midnat anbragt i Jernbanevogne paa Nakskov Banegaard, hvorfra de i Morges skulde transporteres til Maribo. I den sidste Vogn af Togstammen var anbragt ni smaa Shetlands-Ponyer. Ved 1-Tiden i Nat opstod der Ild i Vognen, og inden Staldfolkene fra Cirkus eller det tilkaldte Brandmandskab kunde foretage sig noget, stod hele Vognen i lys Lue. Kun to af Hestene kom ud, men den ene døde straks, og den anden maatte man skyde. De syv andre brændte sammen med Vognen. Vognene med de øvrige Heste var det lykkedes at koble fra, saa Ilden ikke forplantede sig til disse. Der hersker Tvivl om Brandaarsagen.⁴⁸

Efter at den almindelige cirkussæson var slut i 1942 stillede Cirkus Belli sin bevilling til rådighed for et hollandsk cirkus. Da der naturligvis var entreret om et betydeligt beløb under bordet, var der i realiteten tale om en grov overtrædelse af bevillingsvilkårene. Men arrangementet blev tolereret af justitsministeriet og de lokale politimyndigheder:

Sommeren igennem har Cirkus Mikkenie-Strassburger spillet i Cirkus-bygningen i København, hvor der har været Rekordsæson med næsten lutter udsolgte Huse. Om smaa 14 Dage slutter Sæsonen paa Sjælland, og derefter bliver der arrangeret Gæstespil i Aarhus og Odense. Det er Cirkus Belli, som har engageret hele Mikkenie-Strassburgers Program. Den kommer til Odense den 16. Oktober og vil et Par Uger give Forestillinger i Fyns Forum.⁴⁹

Søndag den 22. april 1945 havde Cirkus Belli for engangs skyld landspremiere i København. I ruinerne af det bombesprængte Forum i Rosenørns allé.

Som den første danske Cirkus havde Cirkus Belli i Gaar Premiere med to stuvende fulde Huse i den store Teltcirkus, der for Tiden er rejst i Forum, og selv om det nok er et Telt med Plads til mange Mennesker, saa synede det alligevel bittelille under Kæmpehallens vældige Jern-Konstruktioner. Der kunde maaske ligge fem af Cirkus Bellis Art i Forum, saa stor er denne Hal altsaa alligevel.⁵⁰

Normalt holdt Cirkus Belli ellers landspremiere i Horsens. Den 14. april 1952 fejrede Meta Belli oven i købet sin 25. landspremiere med en festlig jubilæumsforestilling i byen med deltagelse af flere prominente gæster i logen, bl. a. forpagter Niels Bang Nikolaisen, Frijsendal, med frue. Forpagterens store hobby er cirkushistorie, hed det i anmeldelsen dagen efter.⁵¹

Cirkus Belli afsluttede også sæsonen på værdig måde ved den 19. september 1952 at åbne kunstnerplænen i Tivoli som cirkusplads efter at den egentlige sæson i provinsen var slut og efter Tivoli's ordinære lukning.⁵²

En af de tegninger, der i mange år ledsagede cirkusanmeldelserne i det århusianske dagblad Demokraten. Originaltegningen er dediceret med en venlig hilsen til tante Meta, men blev – formentlig på grund af hendes sygdom – ikke afleveret. Og det følgende år var det for sent. 43 cm x 28 cm. Tegning dateret 1952 af Tinus, dvs. Martinus Hougaard, Århus. CHS.

Meta Belli døde sidst i juli 1953 i cirkusvognen på Havnepladsen i Århus inden for stakittet.⁵³ Forretningen kørte rutinemæssigt videre på ruten og sluttede sæsonen sidst i september 1953 på Kunstnerplænen i Tivoli.⁵⁴

Dermed sluttede også det gamle familieforetagende: Cirkus Belli.

Mens Cirkus Belli endnu lå i Tivoli, blev det averteret til salg snarest hos boets eksekutor:

Af Materiellet fremhæves:

1 Cirkustelt, 33 m Diameter, med komplet Tilbehør, derunder 4 Staalmaster, Oversejl, Sidesejl, Stænger, Tovværk, Kassetelt og Rekvisittelt, Gradin og ca. 180 Stole m. Behængstøj, Musiktribune og Pist.

1 Staldtelt, 1 Elefanttelt.

6 Motorkøretøjer, nemlig 3 Lastbiler, 1 Traktor, 1 Varevogn og 1 Personbil.

16 Beboelses- og Pakvogne, derunder 1 Salonvogn m. 2 Vær. og mont. Bad, 1 Kontorvogn m. 2 Vær., 1 Dame- og 1 Herregarderobe, 6 Campingvogne i forsk. Størr. og Udstyr, 1 Beboelsesvogn m. 8 Køjer, 1 Beboelsesvogn m. 3 Vær., 1 Butiksvogn, 1 Elektrikervogn og 1 Toiletvogn.

7 Paahængs- og Landbrugsvogne.

Stakit, Projektører, Buelamper og Højttaleranlæg.⁵⁵

Meta Bellis bror, Ejnar Jensen, der efter direktør Fredy Wachmanns død i 1948, var kommet til Cirkus Belli som teknisk leder, gav for lavt et bud. Derfor blev det i oktober 1953 solgt til:

*et Konsortium, bestaaende af Brødrene Volmer og Carl Bo Lind, Tivoli i Aalborg, Indehaveren af Tivoli i Helsingfors, Direktør Svend Jarlström og Direktør Ernst Sahlström, der er kunstnerisk Leder af Plæneforestillingerne i Tivoli og i National-Scala.*⁵⁶

Direktør Ernst Sahlström (1895-1981) blev daglig leder, og forretningen beholdt med Bellifamiliens tilladelse navnet: Cirkus Belli. Materiellet blev fragtet til den gamle Koopmanns Svineslagteri i Ålborg, der i et års tid fik sin renaissance som cirkusgård.⁵⁶

Det gamle familieføretagende Cirkus Belli delte sig nu i to selvstændige og skarpt konkurrerende forretninger: A/S Cirkus Belli med Ernst Sahlström som direktør, og en helt ny forretning: Cirkus Meta med direktør Ejnar Jensen som leder.

Cirkus Meta havde urpremiere anden påskedag den 19. april 1954 i Horsens, hvor det fik en værdig stabelafløbning med godt materiel og et udmærket program.⁵⁷

I samme periode verserede en civilretslig sag ved Østre Landsret om Belli-navnet. Sagen blev afgjort den 4. juni 1954 som ventet: A/S Cirkus Belli fik eneret på at bruge det gamle familienavn. Meta Bellis bror, Ejnar Jensen, måtte betale sagens omkostninger og finde et andet navn til sit cirkus, hvilket altså blev til Cirkus Meta.⁵⁸

Dette cirkus besøgte en halv snes jyske byer og kom i juni til Ålborg. Direktionen og de ansatte måtte erkende, at Cirkus Meta ikke var nogen god forretning. I den misstemning blev hele Cirkus Meta engageret i ti uger af en engelsk forlystelsesdirektør F. Horthy til at give forestillinger på den engelske ø Man. Det store cirkus med ca. 100 ansatte, telt med tilbehør, rekvisitter, blev udskibet til Newcastle med Parkeston fra Esbjerg.⁵⁹

Cirkus Meta ankom til Man og gav her en række forestillinger fra den 26. juni til den 21. august under navnet: Royal Danish Circus Meta. Men af en eller anden grund gik det heller ikke så godt. Resultatet blev, at forretningen krakkede. Alle ansatte blev sendt til Esbjerg på den engelske entreprenørs regning.⁶⁰ Hele materiellet blev på Man, og der blev det senere solgt ved offentlig auktion. Der var en del forviklinger af juridisk art ved afslutningen af fallitboet, men lidt efter lidt faldt også det i hak.⁶¹ Ejnar Jensen endte sine dage midt i 1960'erne som restauratør i København.

A/S Cirkus Belli havde urpremiere i Haderslev samme dag, som Cirkus Meta i Horsens, og som sædvanligt sluttede sæsonen på Kunstnerplænen i Tivoli.⁶² Det

havde imidlertid været en temmelig sløj tid for A/S Cirkus Belli. I januar 1955 indledte ejerne forhandlinger med Irene og Eli Benneweis om aktiemajoriteten. Handelen gik i orden i marts 1955, og Ernst Sahlstrøm fulgte med i købet som daglig leder i en enkelt sæson.⁶³

Hermed blev A/S Cirkus Belli indlemmet i Benneweis-imperiet, hvor dets historie for 1955 og de følgende år registreres.

Som kuriosum kan til slut nævnes, at Giovanni Bellis bror, Alfonso, som fru Meta ved sin mands død i 1929 købte ud af forretningen, gik i kompagni med FredyWachmann og startede Cirkus Globus. Dette cirkus kørte så vidt vides kun i sæsonen 1931. Måske var det her hos det konkurrerende familieforetagende, at fru Meta fik øje på sin senere mand og meddirektør Fredy Wachmann !⁶⁴

Bruun.

Cirkusfamilien Bruun hører til samme gruppe rejsende som familierne Benneweis, Enoch, Miehe, Mundeling og Schulz. Deres forfædre kom fra de gamle danske hertugdømmer Slesvig og Holsten, hvor de i generationer vandrede omkring uden fast bopæl som skærslibere, handelsfolk eller musikanter.

Bruun'erne var skærslibere. Familien kan føres tilbage til midt i 1700-årene, hvor stamfaderen var Musquetier i et dansk hvervet kompagni. Siden blev efterkommerne skærslibere.

I 1835 fulgtes hans sønnesøn, Johan Martin Christian Bruun i hertugdømmet Slesvig med en kollega, skærsliberen Johannes Mundeling, og senere rejste de sammen her i landet.¹ Johannes Mundeling, der blev stamfader til den danske cirkusfamilie Mundeling, tog fast ophold i Nibe, men Johan Martin Christian Bruun (f. 1809) vendte tilbage til hertugdømmerne, hvor hans søn, Kampmann Bruun, blev født 1837. Han blev naturligvis også skærsliber.

Vi træffer ham første gang her i landet i 1860, da han som 23-årig kom til Ålborg sammen med sin kone, Adelheid, født Kuntz (1841-1915).² De næste 20 år vandrede familien i Jylland.³ Men så døde Kampmann Bruun, og i 1882 købte Adelheid et hus med lidt have til i landsbyen Usserød i Nordsjælland. Det kostede 500 kroner med 24 kroner i udbetaling og resten i panteobligationer.⁴

På det tidspunkt havde Adelheid syv hjemmeboende børn at holde styr på. De var i alderen fra 7 – 20 år. Familien var ved at lægge deres livsstil om fra skærslibertilværelsen. Med huset i Usserød som fast station drog hele familien på togt i Nordsjælland. De sang og spillede som gademusikanter rundt om i byerne. For en sikkerheds skyld havde de også handelskurven med hjemmetrukne børster, ståltrådsvare og kunstige blomster med på armen.

En af sønnerne, Herman Bruun (1865-1944), blev som 12-årig ramt af en febersygdom. Den ødelagde begge hans trommehinder, så han blev døv, og hans tale blev temmelig uarticuleret. Det var naturligvis et stort handicap for ham. Trods den manglende hørelse lærte han sig at spille på harmonika til husbehov. Rundt omkring på markedspladserne havde han set, hvordan artister bar sig ad, når de øvede sig på deres numre, og når de optrådte. Efterhånden lærte han selv at lave nogle småkunster, blandt andet at arbejde i trapez og lave en ret vanskelig stolepyramide. Derefter gav han sig til at undervise sine søskende i andre kunster,

Skærsliberenken Adelheid Bruun (f. 1841) med to af sine sønner: Ditlev (f. 1873) tv., der blev tivoliejer i Jylland, og Herman (f. 1865) th., der blev cirkusdirektør på Sjælland. Fotografiet, der er mørnet og delvis ødelagt af fugt i vognene, må være fra begyndelsen af 1890'erne. 20 cm x 29 cm. CHS.

og efterhånden fik han lavet en hel lille akrobattrup, der godt kunne tåle at blive vist frem. Det begyndte meget primitivt med, at familien gav forestillinger i bøndernes storstuer og ude på logulvet, og da de blev mere rutinerede, også i offentlige krosale og i rejselader i forbindelse med kroerne.⁵

I familiens eje findes to såkaldte spillebøger eller tilladelsesbøger, hvor man fra den første spæde start den 25. januar 1883 næsten dag for dag kan følge akrobattruppens udvikling til den bliver et rigtigt cirkus. Politiets påtegninger starter med almindelige tilladelser til sang og musik:

*Forevist. Må spille i Nysted Birks Jurisdiktion i 4 Dage mod at forevise denne Tilladelse for Sognefogden og betale 15 Øre til de Fattiges Kasse i de Sogne hvori der spilles. Nysted Birkekantor 30. Juni 1883.*⁶

Et halvt år senere viser en påtegning, at Hermans bestræbelser havde båret frugt:

*Maa musicere og give Forestillinger her i Birket den 15. 16. 17. og 18. Januar. Hørsholm Birk 14. Januar 1884.*⁶

Så gik det stærkt. Den ene forestilling afløste den anden. Den 27. oktober 1884 var lidt af en mærkedag, for da skrev en sognefoged for første gang det magiske ord *Selskabet* i spillebogen.

Rejseruten gik over Fyn til Jylland og retur til Usserød om vinteren. Sådan gik der et par år. Omkring 1886 giftede Hermans søster, Marie (1864-1935), sig med en omrejsende musikanter, Gottfried Benneweiss (1865-1933), og så tog hun naturligvis med ham. Men Marie var så stærkt knyttet til sin mor, Adelheid, at hun også tog hende med, og dermed måtte to svage søskende, den døvstumme Josefine og den stillestående Alexander, også med over til Benneweiss.

Nu var der kun Herman og hans to brødre, Ditlev (1873-1932) og Ferdinand, tilbage som repræsentanter for den selvstændige Bruunfamilie. 1889 giftede Herman sig med Pauline Schmidt (1869-1950). Hun var datter af den tidligere omtalte Abe-Schmidt. Pauline blev til uvurderlig hjælp for brødrene Bruun, da hun var den eneste i hele familien, der kunne læse og skrive. Selv om det var på gebrokkent tysk, gik det alligevel:

*Når cirkus kom til en by, gik hun hen til købmanden og fik et par stykker pænt hvidt papir. Herpå skrev hun cirkusprogrammet, hvornår og hvor forestillingerne skulle være, og så løb et par drenge fra byen rundt fra det ene hus til det andet og lod folk læse programmet. En beskeden, men virkningsfuld reklame.*⁵

Ved de to søskendes giftermål var storfamilien Bruun gået helt i opløsning. Derfor solgte Adelheid i 1890 huset i Usserød for 720 kroner med 550 kroner i kontant udbetaling.⁷ Det var mange penge at stå med i hånden, men de er sikkert blevet brugt som investering i de to små familiecirkus: Bruun og Benneweiss.

Det var meget beskedent alt sammen. Sommetider har man indtrykket af, at selskabet kun bestod af to personer:

*Det tillades herved Akrobat Herman Brun og Hustru at give 6 Forestillinger i 14 Dage her i Jurisdiktionen mod Erlæggelse af 35 Øre for hver Forestilling til vedkommende Kommunes Kasse. Denne Tilladelse bliver at forevise Sognefogden. Antvorskov Birk, den 27. Februar 1893.*⁶

Hermans yngre bror, Ditlev, var efterhånden blevet voksen, og i foråret 1894 blev han gift med en pige fra Fåborgegnen. Ditlev *udfyldte en stor del af programmet, red voltige, lavede paterrearbejde, optrådte i romerske ringe med en søster og bror og var musikalsk klovn.*⁸

Senere på året kom selskabet til Sydsjælland. Her får vi for første gang noget konkret at vide om forretningens størrelse.

Cirkus Bruun ankommer til Præstø og vil give nogle faa Forestillinger Markedsdagen i Dalen ved Frederiksminde. Efter nærmere Bekjendtgjørelse gives tillige nogle faa Forestillinger efter Markedet. Selskabet bestaar af 10 Heste og 15 Personer og har under stort Bifald givet Forestillinger i Tappernøje. D. Bruun, Forretningsfører.⁹

I februar 1896 kom selskabet til Odense. Præstationerne havde efterhånden fået karakter af en rigtig cirkusforestilling:

Cirkus Arena giver paa Gjennemrejse Søndagen den 2den Februar, Kl. 8, en stor Forestilling i Forsamlingsbygningen i Kongensgade med flere forskellige amerikanske Numre, Pantomime samt Fremvisning af Smaaheste, Aber, Gedebukke og Hunde. Forestillingen slutter med Brydekamp. Selskabet bestaar af 12 Personer og 14 Heste. Direktør Bruun.¹⁰

I begyndelsen af juni samme år besøgte Herman Bruun Grenå, og da lå han ude på dyrskuepladsen. Her kaldte han forretningen for Cirkus Variete.¹⁰

Fra midt i 1890'erne findes en lille trykt reportage, der snupede Herman Bruun lige på kornet. Fortælleren boede som dreng på Amager, og her oplevede han den særprægede forretning:

Den kom til Taarnby for at give Forestilling paa en Græsmark i Udkanten af Byen. Telt havde de ikke med. Med Reb blev en Plads indhegnet, og dette var Manegen, eller som det hedder i Cirkussproget: Arena.

Cirkusdirektør Bruun fik hurtig Øje paa den lille Fyr, der trods sin Alder og Størrelse var en kvik Gut.

Hvor bor du, min Dreng ?

Over i denne Gaard !

Det er godt, saa følger du med min Karl og Vognen over til din Far og siger, at vi mangler Hø til Hestene ! Har I Høns ? Udmærket, saa spørg din Mor, om hun har en Snes Æg og kan undvære, vi har en syg Dreng, og Doktoren siger, at han skal have Æg, mange Æg !

Jeg traskede af med Karlen, og vi kom tilbage med en god Portion Hø og Gud véd hvor mange Æg, fortæller Poul Neve, og fortsætter:

Blandt al den Ragelse, Cirkus førte med sig, var der en lille underlig Kasse med et Haandsving paa den ene Ende. Denne Kasse vakte min særlige Interesse, og da jeg havde betragtet den lidt, listede jeg mig nærmere, tog forsigtig fat i Haandsvinget og drejede rundt, men jeg slap straks, jeg blev saa forskrækket over, at Kassen spillede, og jeg troede, jeg havde lavet noget galt. Men Bruun

Akrobatfamilien Bruun med de to ældste af børnene. Fra venstre ses: Viktoria, Franziska, fru Pauline (f. 1869), der var datter af cirkusdirektør Abe-Schmidt, og Herman Bruun. Foto ca. 1898. 16,5 cm x 22,8 cm. Niels Bang Nikolaisens samling i CHS.

kom hen til mig og sagde: Du er en flink Dreng, jeg kan høre, du har Gehør for Musik. Vi skal snart til at begynde, saa maa du gerne dreje Kassen.¹¹

Den ene af Herman Bruuns spillebøger blev brugt til at føre polititilladelser i. Den anden fungerede som en slags scrapbog halvt fyldt med udklip af en masse små avisnotitser om selskabet, mest anmeldelser. Men vender man bogen og blader fra den anden ende, findes der i snesevis af påtegninger fra sognefogder, restauratører, hotelejere, lærere, gårdejere. De går i hovedtrækkene på samme melodi:

Paa Opfordring fra Hr Cirkus Direktør H. Brun skal jeg herved Atestere at han tiligemed Personale have vist dem som meget Hæderlige og respektable Folk, baade med Hensyn til Betaling, og i hele deres optræden, og deres Præstationer ere ogsaa over Forventningen gode og skal jeg herved med glæde anbefale Selskabet, til hvilken som helst Plads de maatte optræde. Løkken den 17. Marts 1896. Nikolai Jensen, Afholdsvært.

En anden typisk påtegning lyder:

Hr. Direktør Bruun med Familie har ved tidligere Markeder og senere, opholdt sig hos mig med hans Heste og Selskab, og da han nu ønsker at jeg skal skrive i hans Anbefalingsbog, da kan jeg ikke andet end give Hr Bruun ald mulig Ros for hans og Families Elskværdig og Nobelhed, hvorfor jeg med god Samvittighed vil ønske ham god Lykke og Modtagelse paa hans Rejser Landet over. Tørring St. d. 3die Sept. 1898. A Hjorth.

Herman Bruuns hensigt med anbefalingsbogen, som han kaldte den, er tydelig. Han var interesseret i at have bevis for, at han var god nok. At han var en ærlig mand. Så han uden alt for meget vrøvl med myndighederne kunne få de eftertragtede politistempler i Tilladelsesbogen. Og at han derefter kunne få lov til at låne eller leje en stump græsmark, hvor han kunne placere sit cirkus, mens han spillede byen af.

Man kan godt undre sig over, at det skulle være nødvendigt at rejse omkring med den slags bevismateriale. Men skruer man tiden tilbage, kan man godt forstå det. Det store optog af dyr og cirkusvogne har set meget fremmedartet og mærkeligt ud. De mange sorthårede og mørke folk, der pludselig kom myldrende og slog sig ned i nabolaget, har ikke umiddelbart gjort et tillidsvækkende indtryk på den fastboende befolkning, der af dyrekøbt erfaring også kendte de rigtige sigøjneres påtrængenhed. Og dem var der mange af midt i 1890'erne. Det gjalt altså for Herman Bruun om at overbevise de mennesker, han kom i kontakt med, og som han havde brug for, at han var en ærlig mand, og at hans cirkus var en respektabel forretning. Andet og mere skulle han ikke bruge anbefalingsbogen til.

Det danske, velbekendte Selskab Cirkus Majeddo

ankommer til og giver Forestilling i et stort lukket
Cirkustelt, som rummer 500 Personer.

dagen den Kl.

Selskabet bestaar af et stort Antal Personer, 12 smaa Heste, dresserede Æsler, Hunde, Gedebukke m. m.

Af det righoldige Program fremhæves særlig:

1. Svævende Balance-Trapez, udføres af Hr. Bruun.
2. Den lille Hingst „Brønshøj“ i Frihed; har vundet Anerkendelse overalt.
3. Musikalsk Klown, optræder med flere Instrumenter.
4. Den lille Hoppe „Viborg“ fremføres i Frihed efter en ny Metode.
5. Smaa Krafringe, udføres af Hr. Dillev sammen med Dumme-Peter.
6. Dresseret Hund „Freja“, Højde- og Længdespring samt Ildhund.
7. Nutidens bedste Voltige-Rytter, Hr. Henrik, paa Hingsten „Faxe“. Har optraadt i større Cirkus'er for stort Bifald af det kunstelskende Publikum.
8. Klownen Piff med sin dansende Dukke, sammensat af et Lømmetørklæde.
9. Den veldresserede Gedebuk „Hansø“ paa Flaaskepyramide, fremført af Klownen Paff.
10. Hanoveransk Racehingst „Faxe“, sidste Nyhed paa Dressurens Omraade.
11. Højest komisk Ridescene af Dumme-Peter paa det lille Æsel „Adam“.
12. Hr. og Fru Fix' Parisserøje.

Slutning af Forestillingen: Edisons nyeste Kineematograf.

Store, levende Billeder.

Lige interessant for Voksne som for Børn. — Af det righoldige Program forbeholdes der Ret til mulige Forandringer.

Entree til Forestillingen er for Voksne: Øre; for Børn: Dre.

Da vi overalt, hvor vi har optraadt med vort Selskab, har givet Forestilling for fuldt Hus til Publikums Tilfredshed, saa haaber vi, at De ogsaa her i Byen vil bære os med Deres Besøg.

Erbødigst

Brødrene Bruun.

Plakat for Cirkus Majeddo, ca. 1902. Det righoldige program afsluttedes med en film. Tryk: Ringsted Bogtrykkeri, Ludvig V. Hansen. 31,3 cm x 43,0 cm. CHS.

Men vi kan bruge bogen til at registrere hans færden rundt om i landet eller notere os, hvornår han fik sit først telt:

Fra 22. April til 25. April har Cirkus Brun haft opslaaet sit store Telt paa min Mark og givet 2 Forestillinger som vandt alles Bifald og rejste her fra Byen som et retskaffent og hæderligt Selskab. Kr. Saaby den 25. April 1898. Kristian Ludvig Pedersen. Gmd.

1899 kaldte Herman Martinius Bruun ifølge anbefalingsbogen sin forretning for Cirkus Martinus. Om sommeren gik han i kompagni med en af brødrene Belli fra Tyskland, så forretningen en kort overgang kom til at hedde Cirkus Martinus & Belli. Men man synes næsten, han strammede opfindsomheden lidt vel rigelig, da han i november 1901 kaldte selskabet for Cirkus Martinus & Bruun. Det kan måske have haft en årsag. For bagved det besynderlige navn aner man et spirende oprør hos broderen Ditlev.

Han var en dynamisk personlighed, der ikke i længden kunne finde sig i altid kun at skulle spille andenviolin. Blot fordi han var den yngste af brødrene. På den næste plakat var direktionen anført som Brødrene Bruun, og selskabets navn var helt neutralt: Cirkus Majeddo.

Men kort tid efter, det må have været omkring 1902-03, forlod Ditlev og hans familie selskabet og rejste til Jylland. Der startede de deres egen virksomhed. Det fortæller hans kone, Rasmine Bruun, om:

I mange år var vi ved cirkus, men så skete der det, at min mand så et lysbilledapparat, en Laterna Magica, og sådan en ville han absolut have. Vi rejste til Valdemar Petersen i København, der solgte den slags, og apparatet kostede 47 kroner.

Så drog vi ud for os selv og viste lysbilleder. Jeg skrev i hundredvis af sedler, som vi stak i mælkespandene ved gårdene og bekendtgjorde på den måde, hvor og hvornår der vistes lysbilleder, i skoler eller hvor der var et passende lokale at få.

Så så min mand et filmsapparat. Han var vildt begejstret, og sådan et apparat ville han have. Det kostede 1000 kroner, men vi fik det på månedlig afbetaling. Senere fik vi et meget fint fransk apparat. Det var i 1907. Der var ingen faste biografer dengang, og det var noget nyt at komme rundt i landet med levende billeder. Det gav penge, og vi kunne passe på dem.

Senere kom det med faste biografer og skat. Børnene voksede til, og min mand ville have, at de skulle blive hos os. Derfor begyndte vi i 1919 med en ambulante tivoli, mest småforretninger, for det er dem, der giver penge.⁸

Tilbage til Herman Bruun. Fra foråret 1904 døbte han sin forretning med det iørefaldende navn Cirkus Alaska. Dette navn beholdt han i årene fremover.

Biograf-og tivolidirektør Ditlev Bruun med sønnen Herman (f. 1899) højt placeret på skindpude. Bemærk de sirligt bundne halsklude og urkæden med sølvbeslået ornetand som vedhæng. Foto ca. 1903; P. H. Christensen, Raadhusstræde, Randers. 10 cm x 14 cm. CHS.

Flere danske cirkus rejste før den første verdenskrig en del i Sverige, og Cirkus Alaska var også over Sundet et par gange. Med den vidunderlige anbefalingsbog som kilde kan man se, at Cirkus Alaska gav fire forestillinger i Höganäs i Skåne midt i oktober 1904. Avisens forhåndsomtale var en fin appetitvækker:

I går afton anlände hit cirkus Alaska och tog strax itu med uppförandet af sitt tält å planen midt för Höganäs Öfre järnvägsstation. Sällskapet hade färdats åt landsväg från Hälsingborg och utgjorde ett långt tåg af hästar, hundar, folk och vagnar. Vi togo vid framkomsten hästarna i besiktning en smula och dessa sågo välvårdade ut, ja några voro till och med riktigt fina djur. Vi räknade ej mindre än tolf stycken, som kunna vara representabla för manegen. Direktör Brun gifver sin premier härstädes i afton och vi förmoda, att publiken skall nu som vanligt visa sitt intresse för cirkusroligheterna.

Cirkus i Lyngby.

Cirkus „Alaska“ giver paa Gennemrejse
kun 2 store Beriderforestillinger i Hotel Rustenborgs store Sal

Lørdag den 14. og Søndag den 15. ds., Kl. 8 Aften.

Selskabet bestaar af første Klasses Artister, i2 veldresserede Raceheste samt dres-
serede Hunde og Aber.

Med Højagtelse
Direktionen.

Annonce i Nordre Birks Tidende den 11. januar 1905.

Selskabet sluttede i Sjöbo kort før jul. Derfra tog det direkte til Lyngby nord for København.

Vintermånederne var i ældre tid meget ubehagelige at komme igennem for de mindre, omrejsende cirkus. De direktører, der havde en ejendom, valgte som regel at ligge helt stille og give materiellet en tiltrængt overhaling. Den luksus kunne Herman Bruun ikke tillade sig, da han i hele vinterperioden skulle betale for staldplads til heste og andre dyr uden at have nogen indkomst. Derfor gav han i stor udstrækning indendørs cirkusforestillinger i større sale, som han lejede til formålet.

Anbefalingsbogen myldrer med hotelværterens beretninger om den slags forestillinger, hvor de forsikrer, at andre værter trygt kan tage godt imod Herman Bruun og hans heste. Forpagteren af Hotel Rustenborg i Lyngby bekræftede også i en påtegning den 19. januar 1905, at den af Selskabet anlagte Manege ikke forårsagede Gulvet eller Lokalet den mindste Skade. Bag i scrapbogen findes en avis anmeldelse om forestillingen på Hotel Rustenborg. Den går mere i dybden - eller vel rettere sagt i højden:

Det ejendommelige Syn af en Cirkusforestilling i en Balsal paa første Etage har Lyngbyerne nu to Aftener i Træk kunnet forlyste sig ved, og vi konstaterer, at Salens store Gaslysekrone, som indtager den mest udsatte Post i denne Cirkus, er kommen uskadt gennem baade Vild-Vest-Livet i Sydamerika og Frk. Schmidts storartede Produktioner til Hest og Spring gennem Tøndeband.

Navnlig Produktionerne til Hest fik os til at skælv for Gaskuplernes Liv: men naar vi siger, at Kuplerne holdt Balancen, er det mere for at sige Frk. Schmidt end Kuplerne en Kompliment, og vi siger gerne baade Frk. Schmidt og Frk. Hulda Komplimenter. Derimod finder vi mindre Anledning til at komplimentere en Tjener i rødt Liberi, som gjorde det overmaade vanskeligt for den jourhaven-

de Dummepeter at faa noget ud af den Komik-Scene, hvormed de to skulde udfylde en Pavse i Forestillingen.

Cirkus Alaska gør sig iøvrigt hæderlige Anstrengelser for at præstere komiske Scener, og flere af dem er da ogsaa særdeles vellykkede. Navnlig gør en lille Hund, der optræder som Kelner, stormende Lykke.¹²

Cirkus Alaska hørte til de mindre selskaber, der var en del af i Begyndelsen af 1900-årene. Der er ingen tvivl om, at de omreisende cirkus alene ved deres tilstedeværelse irriterede mange politimestre, der pr. definition repræsenterede det bofaste samfund. Mange dokumenterede træk viser, at politiet gjorde, hvad det kunne for at chikanere cirkus i provinsen. Herman Bruuns søn, Joseph, fortæller:

Min far var for resten den første i Danmark, der fik kongelig bevilling. Det gik til paa den maade, at vi en vinter laa i salen paa Gl. Bellevue nord for København. Dengang rejste vi nemlig ogsaa om vinteren. Men selvfølgelig ikke med telt. Saa gik det den vinter saadan, at politimesteren nægtede tilladelse til forestillingerne.

Men ligge stille, det gik aldrig an. Altsaa gik min far til kongen, og da han ikke hørte ret godt og heller ikke kendte meget til tonen i de højeste kredse, tog han min mor med. Far naaede vist ikke andet end trykke kongen i haanden, men mor ordnede, hvad de var kommet for, og da de tog fra Amalienborg, havde far den kongelige bevilling i lommen.¹³

Det er nu ikke helt korrekt, men de afleverede en ansøgning til Frederik den ottende. Kongen, der var en meget venlig mand over for omreisende folk, har sikkert lovet at gøre, hvad han kunne, for at Cirkus Alaska kunne få en bevilling. Herman Bruuns ansøgning til kongen så sådan ud:

Cirkusdirektør H. M. Brun tillader sig herved at skrive et par Ord til Hns. Majst. Kongen. Min Hensigt med dette er at bede om en Tilladelse til at give Cirkusforestillinger her i Landet. Jeg kommer lige fra Sverrige, hvor jeg har prøvet det i fem Maaneder, men jeg maatte rejse derfra fordi at mit Telt er sneet inde og er gaaet fuldstændig i Stykker. Nu vilde jeg spille i Lokaler hvor jeg har været før, og jeg kom saa til Klampenborg med hele min Forretning. Lokale havde jeg faaet, men nu negtes Tilladelsen mig, for 2 Aar siden har jeg haft Tilladelse her i Nordre Birk men nu kan jeg ikke faa. Nu sidder jeg fast her i Klampenborg og kan ingen Steder komme, da alle Lokalerne for Tiden er optagne i flere Mils Afstand, jeg har telefoneret alle Vegne hen men ingen Lokaler er at opdrive. Jeg vedlægger her et Bevis fra en Restauratør som jeg har telefoneret hos. Jeg er en dansk Mand og har Hustru og 7 smaa Børn at forsørge,

Fra midt i november 1905 gav Cirkus Alaska en række forestillinger på Havnepladsen i Nakskov. Plakat, 32,0 cm x 47,8 cm. Tryk: Vestlollands Avis's Bogtrykkeri. CHS.

og har desuden 12 Heste. Jeg vil nu bede Hns. Maj. Kongen om at give mig en Tilladelse saa jeg kan rejse her i Landet. Jeg kan jo ikke godt sælge nogle af Hestene fordi at de skal hjælpe mig at tjene mit Brød og det er meget ofte at Birkedommere og Politimestere negter mig Tilladelse og jeg har mine Papirer og de bedste Anbefalinger i Orden. Jeg har faaet en lignende Tilladelse for cirka 8 Aar siden, som jeg her har vedlagt. Hermed sender jeg Papirerne og Anbefalinger. Jeg er her selv og indlevere det og beder om Svar tilbage.¹⁴

Ansøgningen blev via justitsministeriet sendt til udtalelse hos politimesteren i Københavns Amts nordre Birk. Han skrev blandt andet:

Andragerens Cirkus hører til de tarvelige, der bør være henvist til de mindre Købstæder og til det egentlige Land og ikke til Kjøbenhavns nærmeste Omegn, hvor der er tilstrækkelig Adgang til gode Forlystelser. Naar jeg alligevel saavel nu som tidligere har givet Andrageren Tilladelse til at optræde i Birket, skyldes det væsentligst Hensynet til, at Andrageren, som de fleste af den Slags Folk, sidder i smaa Kaar, men jeg mener, at der ikke er Anledning til at give yderligere Tilladelse, og at Andrageren med sit Cirkus kan rejse til en anden Jurisdiktion, hvor Trangen til den Slags Forestillinger matte være større end her i Birket.¹⁴

Men resultatet blev alligevel, at Herman Bruun i februar 1907 blev kaldt op på politikontoret i nordre birk, hvor spillebogen fik følgende påtegning:

I Henhold til Justitsministeriets Skrivelse af 18. d. M. meddeles herved Circus H. M. Bruun Tilladelse til at afholde Circusforestillinger i Birket i 1 Aar fra fornævnte Datum at regne paa Betingelse af, at han i det nævnte Tidsrum til Stadighed holder Politiet underrettet om, hvor og naar i Birket han agter at give Forestillinger, samt at hans Forhold ikke giver Anledning til Klage. For Polititilsyn betaales for hver Forestilling et saadant Beløb, som nærmere bestemmes. (2 Kr. for hver Forestilling.)¹⁵

Hen på sommeren ansøgte Herman Bruun justitsministeriet om at få udvidet tilladelsen, og enden blev, at han i september 1907 fik en justitsministeriel bevilling gældende for et år. Den gav ham ret til at opføre kunstberiderforestillinger i købstæderne uden for København og på landet på nærmere fastsatte betingelser.¹⁶

Hen på efteråret stak Herman Bruun som sædvanligt over Sundet, og her traf han Brazil Jack, der lå med Cirkus London på markedspladsen i Halmstad.

Cirkus Alaska sluttede i Nakskov med ikke mindre end to afskedsforestillinger den 18. og 19. november 1905. De lokale meddelelser foroven på plakaten om Kongorensridning er trykt med Cirkus Alaskas egne gummistempler i en blåilla farve. Plakat, lyserødt papir, 31 cm x 42 cm. Tryk: Joh. N. Hansens Bogtrykkeri, Vesterbrogade 29, København B, 1905. CHS.

Lørdag Kængørenseridning

Circus Alaska

giver i

Nakskov

Lørdag Søndag d. 18. & d 19 Ds.

stor

Afskedsforestilling

med nyt og righoldigt Program.

Søndag. Væddemaal

Søndag Aften

Nyt!

Stort Væddemaal

mellem Cirkus-Direktør Bruun og Hr, Klitgaard her i Byen

er indgaaet. Væddemalet gælder 25 Kroner. Hr. Direktør Bruun skal dressere ovennævnte Hest i Løbet af 2 Timer og fremføre samme i Alten i Circus.

Publikum har Lov at dømme de væddende Parier.

Desuden Optræden af hele Personalet i deres bedste Glansnumre samt Fremføring af samtlige Skole- Spring- og Frihedsheste.

Til Slut paa Forestillingen stor komisk Pantomime

Paa Grund af det store og righoldige Program begynder

Forestillingen Kl. 8 1/2 pr.

Billetpriserne ere:

Voxno 1ste Plads 1,00 2den Plads 0,75 Staa-plads 0,50 det halve for Børn.

Højagtelsestaldt

Direktionen.

JOH. N. HANSENS BOGTRYKKERI
VESTERBROGADE 29 KØBENHAVN B
1905.

Navnet Brazil Jack siger ikke os danskere noget som helst, skønt manden egentlig var dansk af fødsel. Svenskere derimod bliver straks bløde i knæene ved mindet om den festligste cirkusdirektør, Sverige overhovedet har haft.

Brazil Jack lå som sagt med sit telt i Halmstad. Her fortæller han, hvad der ellers skete:

När öppningsdagen kom och marknaden började, stod tio österrikiska musiker på ena brygga, jag red uppför den andra bryggan i galopp och stannade med hästen på plattformen ovanför ingången, och sedan grupperade sig hela artistpersonalen på den brygga jag ridit upp för. Musiken spelade klämmigt, med revolvern sköt jag lösa skott i takt med musiken, och flygbladen kastades ut i hundratal över mängdens huvuden av personal och stallbetjäning. Det yrde och virvlade i luften av de brokiga lapparna. Nedanför på planen gick stallkuskarna med hästarna i sina vackra blänkande seltyg med stora plymer på huvudena. Hästarna fördes i en rundel på volten framför ingången till cirkus, så att den tusenhövdade publiken, som samlats utanför, skulle få tillfälle att beundra de vackra djuren.

Därpå åskade jag tystnad, tog till orda och höll ett kort, men kraftigt tal till publiken. Jag hittade på några kärnfulla vändningar, som tydligen livligt senterades, ty på mitt anförande följde applåder. Vi sålde biljetter i två biljettkontor, och där rådde trängsel framför båda. Mina konkurrenter till höger och vänster var inte kapabla att följa med på galoppen, och den som gjorde marknaden i Halmstad den gången – det var allt Cirkus London, det !

Dagen efter marknadens stängning kom Bruun, direktören för Cirkus Alaska, och frågade mig, om jag inte kunde låne honom litet pengar. Han hade inte något hö åt sina hästar och inga pengar att köpa för. Man hade nätt och jämnt fått ihop till de allra viktigaste utgifterna – Cirkus London hade ju sugit till sig hela den cirkusintresserade publiken. Han sade detta utan bitterhet, endast som ett enkelt konstaterande av ett faktum. Men nu var det förfärligt synd om hästarna, som i själva verket var hans egna.

Han fick naturligtvis vad han begärde, och sedan frågade jag honom, vart han nu skulle ta vägen.

Bruun ruskade missmodigt på huvudet. Det vet jag sannerligen inte, svarade han. Hösten står ju för dörren, och något engagemang har jag inte. Jag reser väl ned till Danmark och övervintrar där.

Engagemang, sade jag, fast jag aldrig tidigare haft en tanke ditåt, engagemang kan ni få hos mig. Jag engagerar er och era tio hästar för uppträdande inomhus.

Bruun gapade. Har Brazil Jack egen, fast cirkusbyggnad ?

Kanske det. Sök upp mig i morgon, herr Olsen, så ska ni få närmare besked.

Jag tog ett telefonsamtal till min gamla vän Lindqvist, ägaren av ridhuset i Lund, och kastade fram min plan: jag ville ha Bruuns hästar parkerade i ridhusets stall och disponera ridhusmanegen om kvällarna för föreställningar. Jag erbjöd Lindqvist femtio procent på nettot, och han slog genast till. Jag hade tänkt mig en sejour på några veckor, men det kom så mycket folk varenda kväll, att vi kunde hålla på där nere fram till jul.

Det var just i den vevan den danske kungen Christian IX hade dött. Nu är det ju så vid de flesta hov, att vid ett dödsfall inom kungahuset den nye kungen för sin personliga betjäning låter sy nya uniformer efter nya modeller, och det föll mig då in, att man kanske skulle kunna komma över en del granna saker ur den avlidne Christian IX's domestikers garderober.

Jag reste över till Köpenhamn, satte mig i förbindelse med en av hovfunktionärerna, och på det viset lyckades jag köpa icke mindre än tolv stycken hypereleganta danska uniformer, som kung Christians tjänstefolk hade begagnat. Det var granna, röda rockar med guld litet här och var, blå knäbyxor av tjock plysch samt flotta hattar med svajande plymer. Dessutom lyckades jag komma över en mycket elegant, stor kappa, som använts av vakten utanför kungens våning. Den var mycket lång, räckte ända ned till anklarna, var översållad med guld och hade blanka knappar med kungens vapen.

Alla de här fina sakerna väckte tillbörligt uppseende i Lund. Alla människor måste titta på danska kungens uniformer, vi hade smockfullt en lång rad kvällar. Vännen Lindqvist kunde inte hämta sig från sin förvåning, att våra föreställningar kunde dra så mycket folk. Ett faktum var, att sejouren i Lund blev helt enkelt lysande. Vi slutade efter nyårshelgen, och då reste jag över till Helsingör med rekvisitan och hästarna. Jag hade tagit till vana att övervintra där hos en förträfflig restauratör vid namn Andersen.¹⁷

Mon ikke en del læsere vil reagere på samme måde, som jeg gjorde, da jeg læste Brazil Jacks beretning, ved at sige: Nej, nu strammer han den en tak for meget, den gode Brazil Jack. Mon ikke fantasien har spillet ham et puds. ?

Men det er faktisk ikke tilfældet. Brazil Jack var som sagt en festlig fyr, som man kunne tiltro alt, og i bogen serverer han den ene gode historie efter den anden. Men det sjove er, at hvor usandsynlige de end kan lyde, skal der efter sigende være en sandhedskerne i dem alle. Det er der også i historien om Herman Bruun og de kongelige uniformer i Lunds ridehus. Jeg har kontrolleret ham fra to fronter:

Det trykte program for Cirkus London dokumenterer, at det var familien Bruun, der leverede de fleste artister. Forestillingen indledtes med *Kosack-Voltige af verdens minste Voltigeryttare Mr. Josef*. Derefter var *Dubbel trapetz af Systrarne Wiktorja*, og lidt senere *Fil de Fer af Miss Fransinetta*, hvad så siden

det dækkede over, og endelig miniaturepantomimen *Blomsterflicka till häst af La bella Brunetto*.

Af andre kendte navne kan nævnes *Saltomortallytteren Mr. Dubsky og Mr. Dubsky, fram och baksaltomortaler å stram kabellina*. Brazil Jack leverede et *musikalisk föredrag* og Herr Alberto d'Vre red *dubbel Engelsk Derbyjokeij* sammen med Fröken Louise Werner. Jockeyrytterne var ægteparret Albert Altenburg (1884-1960), der var født i Horsens, og Louise Werner (1877-1960). De grundlagde senere det store svenske Cirkus Altenburg med hjemsted i Landskrona.¹⁸

Alt i alt et afvekslende program, der alene ved sin kvalitet og det ekstraordinære tidspunkt skulle kunne trække folk.

Aviserne dokumenterer også, at Brazil Jacks beretning om uniformerne er korrekt. Annoncen sidst i januar 1908 var forsynet med ikke mindre end elleve stykker Obs ! – og følgende tekst:

Cirkus London. I afton Hedersafton för lundapubliken. En så elegant och praktfull cirkusföreställning som den, hvilken i afton kommer att gifvas, har ännu aldrig presterats af någon cirkus i Lund. Hele personalen i kungl. praktuniformer, inköpta af Brazil Jack från kungl. hofvet i Köpenhamn. Endast den uniform, som bäres af dörrvakten utanför Cirkus i afton, representerar en summa af 600 kr.

Första stora debut af Balettkåren, 6 unga, vackra Damer, som utför den eleganta Stessbaletten. Dräkterna till Stessbaletten äro af Brazil Jack inköpta från Cirkus Schumann i Berlin och öfvergår allt i prakt och kostbar utstyrsel.

*I afton udgöres det största program som någon gång visats, 30 nummer. Cirkus London kommer med denna föreställning att visa, att den med rätta kan kalla sig Nordeuropas elegantaste Cirkus. Till talrik besök vid denna extra eleganta föreställning inbjuder Vördsamt Brazil Jack.*¹⁹

Herman Bruuns tilladelsesbog fortæller, at han også var i Sverige fra oktober 1908, og at han den 4. november betalte 10,50 kr. i *Bevillningsafgift för 7 föreställningar under tiden från 29. okt. till 3. nov.* til Kronolänsmannen i Klippan.

Her i Danmark gik det sådan set meget godt for Herman Bruun med hensyn til spilletilladelser, for ved ihærdigt de følgende år at henvise til de engang erhvervede rettigheder, lykkedes det ham at få den eftertragtede ministerielle bevilling som eneste cirkusdirektør i Danmark. Bevillingen betød i praksis – bortset fra skattefordelen efter 1911, at han ikke skulle ansøge den lokale politimyndighed om tilladelse til at give forestilling. Med bevillingen i hånden var han kun forpligtet til at underrette politiet om, at han agtede at give forestilling der eller der. Politiet

rasede. Der kom flere harmdirrende breve til justitsministeriet fra politimestre rundt om i landet, der ikke kunne forstå, at de nu ikke længere kunne herse med Herman Bruun som med de andre cirkusdirektører.²⁰

I indledningskapitlet findes en detaljeret beskrivelse af, hvad der skete bag kulisserne i justitsministeriet, da Herman Bruun fik en varig cirkusbevilling i 1913, men af pladshensyn udelod jeg Bruuns ansøgning, som han den 7. februar 1913 havde sendt fra Skanderborg. Den bringes her i sin fulde ordlyd:

Deres Majestæt Kongen !

Jeg tillader mig Allerunderdanigst at skrive et Par Ord til Deres Majestæt Kongen, for jeg er nød til at bede om Deres Majestæts Bistand. Mit Navn er Cirkusdirektør H. M. Bruun, Cirkus Alaska. Deres Majestæt har set vor Forestilling første Gang i Fredensborg, og siden i Kongens Lyngby, og nu vil jeg gerne bede Deres Majestæt om at faa min Bevilling fornyet, for nu er der ikke andre, jeg kan bede derom. Deres Majestæts Hr. Bedstefader har skaffet mig Bevillingen til at give Forestillinger i Købstæderne som paa Landet i Danmark i to Aar, og Deres Majestæts Hr. Fader har skaffet mig Bevilling i 3 Aar, og derfor beder jeg om Deres Majestæts Bistand om at faa min Bevilling fornyet. For det er tidt at Politimestrene og Herredsfogder nægter mig Tilladelse til at give Forestilling, naar jeg ikke har nogen Bevilling, og der er jo dog mange Theater Selskaber, som har Bevillinger saa der kan dog heller ikke være noget i Vejen for at jeg kan faa min Bevilling fornyet. Jeg er jo nød til at blive ved med Cirkus, da jeg ikke har lært noget andet, og jeg har 8 Børn hjemme, og 12 Heste, og derfor maa jeg blive ved med Cirkus saalænge jeg kan holde det ud for at fortjene til Ophold til mig og min Familie, og jeg tjener ikke mere end jeg kan leve af over Vinteren. Hermed Meddeler jeg i hvilke Byer jeg har opholdt mig i det sidste Aar. Mariager, Terndrup, Hobro, Viborg, Kjellerup, Silkeborg, Skanderborg, Aarhus, Hammel, Horsens, Bjerreherred, Bræstrup, Odder, Ebeltoft, Grenaa, Randers og Hornslet, og jeg har Allevegne opført mig saa godt jeg kan, og der er ingen som kan klage over mig nogen Steder. Hermed sender jeg nogle Anbefalinger fra forskellige Steder her i Landet, saa Deres Majestæt kan se hvorledes min Forretning er, og nu vil jeg gerne bede Deres Majestæt om at faa min Bevilling fornyet, og jeg beder om at faa den saa snart som mulig fornyet, fordi den gamle Bevilling jo snart er udløben og hermed indsender jeg samtidig min gamle Bevilling. Den fornyede Bevilling bedes sendt Post-restante til Skanderborg.

Højagtelsesfuld H. M. Bruun, Cirkusdirektør.²⁰

Set over en årrække har hvert cirkus som regel sit karakteristiske og typiske særpræg. Nogle cirkusfolk har fra gammel tid, måske gennem flere generationer,

Cirkusfamilien Bruun fik ti børn, der alle blev oplært som artister, Jacobi, f. 1895, tv. i ridekostume, og Louissette, f. 1897, th. som danserinde. Postkort ca. 1917. Nordische Kunstanstalt, Ernst Schmidt & Co., Lübeck. 9,0 cm x 13,8 cm. CHS.

været eksperter på heste, og det præger derfor helt naturligt deres forestillinger. Andre har været vant til en blandet landhandel baseret på engagerede artister. Og det kører man så videre på.

Cirkus Bruun startede som et rent akrobatselskab, der fik en tiltrængt saltvandsindsprøjtning, da Herman blev gift med Abe-Smidts datter, Pauline. Hun var hjemmefra vant til at arbejde med dyr: Heste, geder, hunde og aber. Som tiden gik, satte hun sit specielle præg på Bruun'ernes cirkus, og de anskaffede sig foruden de traditionelle heste også geder, hunde og aber.

Helt tilbage fra århundredskiftet og frem til 1972 var det karakteristiske ved Cirkus Alaska og dets aflæggere, den wildwest-stemning, der slog en i møde, når man trådte indenfor. Alle var klædt som cowboys og indianere. Der blev i mørke aftener kastet med skarpe økser og brændende knive mod en stakkels indianerpige, der var spændt fast på en roterende skydeskive. Nummeret blev afløst af hidsig cowboyridt med svingende lassoer og knaldende revolvere. Indianerne kom helt ned med nakken.

Da den spanske syge – en alvorlig influenzaepidemi – lige efter afslutningen af første verdenskrig i 1919 hærgede Europa, blev det i en periode forbudt at give indendørs forestillinger. Direktørparret for Cirkus Alaska, Pauline og Herman Bruun, overlevede som gademusikanter. NM.

Men der var også trapeznumre og yndig linedans af familiens yngste datter. Og en gedebuk, der ifølge dens arveanlæg og natur slet ikke kunne lade være med at balancere på en smal bjælke nede fra en omvendt balje op til linedanserpodiet.

Første verdenskrig var en lang og sejt tid for Cirkus Alaska, og det kneb for familien at skaffe udkommet og foder til alle hestene. Gøgleren Bernardi fortæller her koldt og nøgternt om Herman Bruun i den periode:

Om Vinteren rejste han rundt med en Harmonika, sin Datter, en Abe og en Hest. Hans Musik var der ikke meget Afveksling i, hvad der formodentlig kun var godt, da Manden var døv.²¹

Forfatteren Jens Kruuse mødte som dreng nøjagtig samme optog i Kerteminde. Han oplevede det unægtelig på en lidt anden måde:

En dag så jeg en mørk mand med store ringe i ørene trække to æsler og tre geder gennem Langegade. Det ene æsel havde en purpurskaberak og en abe på ryggen.

I begyndelsen af 1920'erne havde Herman Bruun købt et lille omreisende tivoli. Her er familien på Limfjordsøen Fur. I baggrunden skimtes halvøen Salling. NM.

Ud ad en butiksdør kom en dunkel kvinde i vilde sjaler, hun var som en flamme. Hun rakte en hånd frem mod mig, og det ringlede, og hun lo lidt knurrende. Hun så på mig med helt sorte øjne. Jeg løb.

Men næste dag gik jeg hen og rørte ved gadedøren. Jeg cyklede fra Hersnap til Kerteminde for at røre ved gadedøren. Og den var varm endnu.²²

Herman Bruun havde på rejsen rundt om i landet øjnene med sig, og navnlig lagde han mærke til, hvordan hans bror Ditlev tjente godt på at vise film. Han havde også fulgt, hvordan en anden rejsende, Ernst Winter, ham de kaldte for Den rige Winter, ligefrem var blevet en holden mand af disse nymodens biografteatre.

Lige efter krigen snakkede Herman Bruun med nogle fremsynede borgere i Hansted, det nuværende Hanstholm, om at bygge et biografteater i byen. Selv om det godt nok var en meget indremissionsk egn, mente han, at det kunne svare sig. Men der var nogen, der havde en anden mening om tingene. De sendte i juni 1919 følgende skrivelse til justitsministeriet:

Da hr. cirkusdirektør H. Bruun, p.t. Hansted, har ladet en liste cirkulere her i Rær-Hansted-Vigsø kommune og fået en hel del til at skrive under på, at man ikke havde noget imod at få et biografteater med tilhørende afholdsrestauration i Hansted by, tillader undertegnede beboere i Rær-Hansted-Vigsø kommune at

gøre opmærksom på, at vi absolut ikke ønsker nogen af delene her i kommunen, da vi er overbevist om, at det ikke vil tjene til gavn for kommunens beboere, især ikke for ungdommen, ligesom den økonomiske belastning vil blive uforsvarlig stor i forhold til kommunens indbyggertal, som kun er ca. 1350.

Skrivelsen, der var udfærdiget af læreren i Rær, havde 258 underskrifter, som klart viste modstandens bredde og dybde. Den fandtes hos gårdejere, fiskere, håndværkere, købmænd, landpostbude og pensionister, hos bager, smed og sognepræst, hos enker, husmødre, syersker og tjenestepiger og hos jordemoderen. Og så havde listen, for at spare tid, endda ikke været til cirkulation i Vigsø. Men ministeren fik slet ingen anledning til at foretage sig noget som helst. Sognerådet havde allerede nægtet at anbefale sagen, og herredsfogden havde som følge deraf afslået at give bevillingen. Sagen kunne altså betragtes som bortfaldet.²³

I begyndelsen af 1920'erne forsøgte Herman Bruun sig et par år i tivolibranchen. Det gik også udmærket, men i længden var det nu ikke noget for familien.²⁴ De var og blev cirkusfolk. Cirkus Alaska blev halet op af mølposen, og næste sommer kørte det videre, som det plejede.

For at tjene en ekstraskilling var det i ældre tid ret almindeligt at cirkusfamiliernes yngre medlemmer og engagerede artister benyttede pausen til at sælge postkort af deres numre til minde om forestillingen. Der fortælles et lille træk, som siger en del om cirkusmiljøet og forholdet mellem de rejsende indbyrdes i begyndelsen af tyverne:

Engang Cirkus Alaska lå på en markedsplads sammen med en del andre cirkus, fik den yngste af Bruunpigerne, stukket en stak postkort ud med besked på at sælge dem til publikum. En halv times tid senere havde hun udsolgt og kom tilbage til fru Bruun for at afregne. Moderen blev meget forbavset over, at ungen allerede var færdig og sagde: Jamen, kære barn, så mange har vi da ikke haft inde. Hvordan har du dog båret dig ad? Jo, mama, sagde den lille, jeg var også lige en smut inde hos Brødrene Schmidt!²⁵

De følgende år var der ret stille om Herman Bruun og hans cirkus, og det betyder som regel, at alt går, som det skal. Børnene, ti i alt, var efterhånden vokset til. Så der var ingen problemer med at skaffe artister selv om nogle af døtrene havde giftet sig og var flyttet hjemmefra. Cirkus Alaska satsede mest på stationsbyer og mindre provinsbyer. Det kom f. eks. aldrig til Odense. Derimod kunne Herman Bruun finde på at slå teltet op på en af de mange ubenyttede tomter, der dengang fandtes inde i selve København som f. eks., da han i 1926 lagde sig en halv snes dage på Østerbrogade 91.²⁶

Et par år senere underrettede en stor del af den danske presse sine læsere om en episode ved Cirkus Alaska, der startede som en ganske banal affære, og som burde have været ordnet i en håndvending, men som desværre afsluttedes på en lidet værdig måde. Den negative omtale af Cirkus Alaska over det ganske land kostede uden tvivl Herman Bruun flere tusind gange det latterligt lave beløb, der var tale om, i mistet entreindtægt. Men sådan kunne Herman Bruun altså også være, når det stak ham:

En Schäferhund, tilhørende Cirkus Alaska, som for Tiden gæster Hedehusene slap forleden løs og bed en lille Pige i Benet, saa hun maatte under Lægebehandling. Cirkusdirektøren vilde ikke betale Lægeregningen, hvorfor Sagen blev overgivet til Politiet, der nu skal indkassere Pengene. Følgen af denne Episode var, at Cirkus maatte lukke Lørdag og Søndag, da der intet Publikum kom.²⁷

Cirkus Alaska lagde op efter sæsonen 1935.

Men da havde et par sønner allerede haft selvstændig forretning nogle år. Joseph (1899 – 1981) og Frantz (f. 1905) Bruun startede fælles cirkus i 1929, som de kaldte Cirkus Frantz Josef. Samarbejdet holdt kun den ene sæson.

1930 lagde de ud hver for sig. Frantz Bruun fortsatte med navnet Cirkus Frantz Josef. Joseph Bruun kaldte sin forretning Cirkus Josef. De startede begge sæsonen i Nordsjælland, men da de to brødre dengang lignede hinanden som to dråber vand og programmet i de to cirkus tydelig bar præg af, at direktørerne havde haft samme læremester, besluttede Joseph at skifte rejserute hurtigst muligt. Samtidig med at han døbte sin forretning om til at hedde Cirkus Royal.

Om vinteren 1930-31 blev faderen, Herman Bruun, syg. Joseph flyttede derefter hjem til Cirkus Alaska, som han drev i sin fars sted til og med sæsonen 1934.

1935 lagde Joseph selv ud med Cirkus Royal i et helt nyt 2-mastet telt, der på grund af krigen først blev skiftet ud 1947. Det holdt altså i 12 sæsoner; det var de sidste år godt lappet, men velholdt. Det ny telt blev skiftet ud allerede i 1949, da dugen var af meget dårlig kvalitet på grund af forsyningssituationen. I 1955 købte Joseph Bruun et 4-mastet telt med en diameter på 28 meter og plads til 1500 tilskuere. Først dermed kom Cirkus Royal ind i den normale rytme for udskiftning af teltet.⁵

Vi springer tilbage til 1938 og noterer, at Cirkus Royal da fik en justitsministeriel bevilling til at give kunstberiderforestillinger i Danmark uden for København på visse nærmere fastsatte betingelser.

Til og med afslutningen af 2. verdenskrig 1945 rejste det imidlertid kun på Sjælland og sydhavsøerne, men fra 1946 tog det også Jylland og Fyn med i turnéplanen.

Sommeren 1951 rejste Cirkus Royal i Jylland. Det følgende citat er uddrag af en typisk anmeldelse fra disse år:

Cirkus Royal, Direktør Bruun, havde stuvende fuldt Hus til Premieren i Aftes i Grenaa. Hver Tomme Plads i Teltet var besat. Og Publikum blev ikke skuffet.

Cirkus har veldresserede Heste, der fremføres af Hr. A. Belli, en Broder til Cirkusdirektør Giovanni Belli, Fru Meta Bellis afdøde Mand. A. Belli er kendt som en fremragende Hestedressør og stod i sin Tid for Dressuren i den gamle Cirkus Belli. Men ogsaa Direktør Bruun har Forstand paa Heste og fremfører smukke Dyr i moderne Frihedsdressur.

Udover Heste og dresserede Hunde er der en lang Række Artistnumre. Rita og Pus, et Par søde unge Piger, var mere end dygtige i en Trapezakt. Saa var der en Cowboy, som viste halsbrækkende Ridt. Der sluttes med en Konkurrence-ridning, som i høj Grad er i Stand til at sætte Lattermusklerne i Bevægelse.²⁸

Vinteren 1951-52 tog Joseph Bruun og de tre børn, Rita, Isabella og Bent, engagement hos Cirkus Ziratron i Israel med ridenummeret Trio Royal, hvor de unge red og Pater Joseph gik med chambrieren og dirigerede.

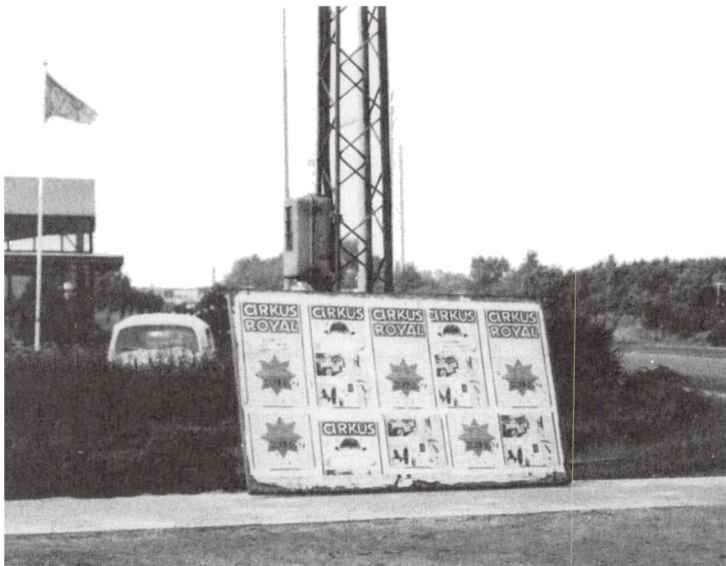
I april 1952 lå Cirkus Royal på Holbækegnen. Under transport af teltgrej mistede Joseph Bruun sin fremragende hestedressør:

En tidligere Artist, Alfonso Belli, der nu er Cirkusmedhjælper i Cirkus Royal, blev i Gaar alvorligt kvæstet, da han paa den stejle Avnsbjerg Bakke ved Undløse væltede med en Cirkusvogn, fordi Hesten løb løbsk. Den gamle Mand fik Brud paa begge Overarme og brækkede desuden det ene Ben.²⁸

Alfonso Belli, der på det tidspunkt var 72 år gammel, kunne ikke klare det alvorlige uheld og døde den 14. juni 1952.

I begyndelsen af 1960'erne var Cirkus Royal ikke på landevejen i et par sæsoner: 1961 var Frantz Bruun i Norge hos Cirkus Arnardo med nogle af Cirkus Royals heste, men Joseph Bruun var alligevel ude med teltet en del af sæsonen. 1962 havde han taget engagement med sine heste hos Cirkus Binger, og 1963 var han hos Cirkus Vivi. 1964 var Pater Joseph igen ude med teltet. Kurt Møller Madsen anmeldte forestillingen:

Pa sin vis er Cirkus Royal Danmarks mest interessante cirkus. Det er visselig ikke det største og heller ikke det bedste, men vil man vide noget om den gamle og helt igennem danske cirkustradition, saa er det her, det foregaar. Den nu 65-årige dir. Joseph Bruun er den sidste aktive af den gamle beriderslægt, hvis stamfader fik sin første spilletilladelse i begyndelsen af firserne. De Bruun'er har altid været konservative, og den forestilling, som Cirkus Royal viser i 1964, ville næppe forbavse en cirkusgænger anno 1900 synderlig meget.

Plakattavle fra Munkebo på Fyn. Af stempler i de firkantede felter fremgår, at Cirkus Royal havde givet forestillinger i Klitmøller den 26. juli og Sdr. Felding den 8. august. Der var ingen henvisning til Munkebo, men den slags småting tog Joseph Bruun ikke højtideligt. Han har også præsteret at sælge forrige års trykte programmer ved kassevognen. Forinden havde han dog gjort sig ulejlighed at strege årstallet ud! Foto 1967, A. E.

Fem hestenumre er maaske i underkant af, hvad man dengang fandt rimeligt, men til gengæld et par numre eller tre mere, end en moderne cirkusdirektør ville driste sig til at byde publikum. Ved alle fem numre er det dir. Joseph selv, der fremfører, og selv om han kun viser en hest ad gangen, bærer hans dressur præg af, at det haandværksmæssige i er i orden. Han er en gammel rotte i faget, han har gaaet i den gamle skole og kan noget.

Foruden frihedsdressuren viser han et ganske pænt hundenummer, og minsandten om han ikke ogsaa dukker op som cowboy og svinger lasso og kaster med knive, oven i købet med dateren Rita som levende maal. Han optraadte sidst med et knivkastningsnummer i 1942, og ingen, der kender Joseph, vil holde en daler paa, at han i mellemtiden har trænet sammenlagt to timer.

Det kosteligste indslag i programmet er dog en rigtig god, gammeldags cirkuspantomime, tydeligvis en Bruun-produktion fra omkring aarhundredskiftet. Dette enfoldige skuespil er en western. En ung, fager rytterske, alene i et øde landskab, gaar til ro for natten, efter at hun har spejdet til alle sider for at forvise sig om, at der hverken er indianere eller banditter i nærheden. Medens hun sover, stjæler en væmmelig karl hendes hest. Men som i virkeligheden – dvs. som paa film – er hjælpen nær. Sherif Joseph træder ind i billedet, fanger hestetyven med sin lasso og river ham brutalt af hesten. Skurken falder paa knæ og beder for sit liv, men der gives ingen pardon. Retfærdigheden maa ske fyldest, lassoens anden ende surres til sadelknappen, og den formastelige bliver slæbt til døde gennem det stenede landskab, hvorefter han elegant tager kompliment sammen med sheriffen og Texas-rosen.

Jeg gad vide, hvor man skal hen i verden for at opleve noget lignende i dag.

Cirkus Royal i Munkebo på Fyn. Foto 1967, A. E.

Det er for Josephs skyld. De skal gaa i Cirkus Royal. Lad Blasertheden blive hjemme ved fjernsynet og nyd denne gamle cirkusmands landligt uhøjtidelige facon i hvert andet nummer. Han skal ikke nyde noget af at gå ind og skave sig. Det er maaske for meget sagt, at han er en sensation i den betydning, ordet har i cirkussproget, men et særsyn er han i hvert fald.²⁹

Sidst i 1960'erne sagde Joseph Bruun, at det snart var på tide at lægge op. For at understrege truslerne averterede han om vinteren 1967-68 sit 4-mastede telt til salg i Paraden.³⁰ Heldigvis blev der ikke handlet, og sæsonen 1968 blev Joseph Bruuns sidste som direktør.

1969 lagde Cirkus Royal ud med ny direktion: svigersønnerne Jacob Kagan og Poul Hansen, gift med henholdsvis Isabella og Rita Bruun. Joseph Bruun var med, som han plejede.

Forretningen var for lille til at kunne skaffe udkommet til tre familier, og fra 1970 til og med 1972 var Poul Hansen enedirektør med Joseph Bruun som hestedressør. 1972 blev Cirkus Royals sidste sæson.

Joseph Bruun havde ikke skilt sig af med alle hestene, og i 1973 og 1975 var han engageret hos Cirkus Arli som hestedressør og knivkaster.

1976, 1977 og 1978 rejste Joseph med et ambulans tivoli, hvor han havde en hippodrom, dvs. ridebane for børn med fire ponyer. Han var da 79 år gammel. Efter sæsonen faldt han og brækkede et ben, og dermed var der sat punktum for den gamle artist.³¹

Da Cirkus Alaska lagde op i jubilæumsåret 1935 med 50 år på landevejen, havde tre af sønnerne startet egne forretninger. Vi har fulgt Joseph Bruun gennem

årene med Cirkus Royal. Og vi fik også startet Cirkus Frantz Josef med Frantz Bruun som direktør i 1930. Det har ikke været muligt at følge ham systematisk gennem årene, da han ikke var særlig flittig til at producere trykte programmer og avertere i avisen. Han klarede sig med at klaske nogle håndklædeplakater på telefonstolperne, hvor han kom frem, og ellers forlade sig på, hvad den lokale avis kunne finde på at skrive om forretningen. Engang imellem tog han fast engagement med frihedshestene som f. eks. i 1938, da han var med Cirkus Geovanni Otto & Willy. Her traf han den rideinteresserede Ingeborg Bruhn-Berthelsen, der i programmet stod omtalt som *den charmerende Skuespillerinde som Skolerytterske*. Forretningen kørte kun få uger. Hen på sommeren lagde Frantz Bruun ud med sit eget telt:

I Ordrup er der paa Ejendommen Ordruphøjvej Nr. 7 i Gaar (14/9) sket et ejendommeligt Uheld. Et ca. 10 Meter højt gammelt Træ er under den kraftige Blæst styrtet sammen og faldet ned over Cirkus Frantz Josefs store Telt. Teltet fik saa mange store Flænger, at det vil tage Tid at faa det repareret. Heldigvis stod de Beboelsesvogne, hvormed Cirkus rejser rundt, i saa stor Afstand, at de ikke ramtes af Træet.³²

Uheldet satte naturligt punktum for sæsonen 1938, og samtidig blev det hans sidste sæson under navnet Cirkus Frantz Josef.

1939 gik Frantz Bruun i kompagni med Ingeborg Bruhn-Berthelsen og startede Cirkus Bruun & Bruhn.

Ingeborg Bruhn-Berthelsen var som sagt skuespillerinde. Hun var københavner og debuterede som ganske ung i Esbjerg hos et omrejsende teaterselskab i Jeppe Aakjærs: Når bønder elsker. 1916-17 var hun ved Odense Teater. Så tog hun til København og via Thalia Teater med visen: To små sorte sko, kom hun til Tivoli Sommerteater, hvor hun 1920-21 lancerede flere viser. De blev landeplager som f. eks. Dukke Lise og Lille sommerfugl. Derfra kom hun til Scala som operette-primadonna. Her var hun i flere år, til hun kom til Casino. Efter disse templers nedlæggelse var hun på Det ny Teater og Nørrebros Teater, men så var hendes glansperiode også slut. Hun tog siden engagement hos omrejsende operetteselskaber i provinsen og som solist på restauranter.³³ *Så prøvede jeg at blive cirkusdirektør. Jeg ville skabe en ny form for cirkus med varieté og teater imellem. Den historie satte krigen en stopper for, endnu inden vi rigtigt var kommet i gang, og det kostede mange penge. Jeg drog så ud på teaterturneer og på kabarettturneer, og hele krigen rejste jeg på den måde.³⁴*

Cirkus Bruun & Bruhn gav sidste forestilling den 1. september 1939 på Dalgas Boulevard i København.³⁵

Cirkus Bruun på Bogø 1944. Bag facademalingen skimtes teltets tidligere navn: Cirkus Klampenborg. De to herrer under facaden er cirkusmusiker Carl Altenburg med hat i hånden og en teltknyst kaldet Sømanden. Foto: Martin Larsen, Allersø.

Bruno Bruun f. 1909 startede meget beskedent som selvstændig i 1934. De første år vil det være umuligt at følge ham gennem aviserne, da han kun sjældent havde råd til at annoncere. Det var også meget småt med tryksager som programmer og plakater.³⁶

1937 besøgte Bruno Bruun og broderen Harry et lille samfund mellem Assens og Fåborg, der hedder Strandby. Hele vognparken bestod af to beboelsesvogne, en til hver af brødrene. På Harrys vogn stod malet: Bruuns Tivoli. De havde et 2-mastet telt, 8 m x 12 m, hvor der på facaden stod: Amerikansk Hippodrom. Der var også et lille firkantet staldtelt. Besætningen var på 6 heste og en stor hund.

Publikum med billet til 1. plads fik anvist siddeplads på to rækker bænke i venstre side af teltet. Bagved bænkene og i hele højre side af teltet var der ståpladser. Forestillingen blev afviklet af de to brødre plus en staldkarl. Han agerede klovn. Der var kun de tre mandfolk at se på, og de lavede forestillingen i det tøj, de gik og stod i. De var ikke sminket, og selv klovnen havde sit dagligtøj på. Det var altsammen meget primitivt, men publikum morede sig, for numrene var gode.³⁷

1942 kom Cirkus Bruun til Flemløse på Fyn med et næsten nyt 2-mastet telt på 18 meter i diameter. Hvis man så godt efter, kunne man se, at der under facademalingen tidligere havde stået Cirkus Klampenborg. Bruno Bruun havde købt teltet som brugt af Bakkekongen Frode Jensen, der havde fået nykker og ville være rigtig cirkusdirektør. 1939 hed det Cirkus Klampenborg, og han reklamerede med, at det var *Dyrehavsbakkens eneste Hestecirkus. Cirkus Klampenborg bliver Danmarks billigste Cirkus. Et stort, elegant Program med over en hel Times Forestilling for kun det halve af Biograf-Billetspriser.* 1940 hed det Cirkus Novus. Teltet stod fast på Dyrehavsbakken.³⁸

Det 4-mastede Cirkus Bruun under nedrivning i sidste sæson på den sidste teltplads i Nordby på Samsø, den 18. september 1954. Foto: Martin Larsen, Allesø.

1945 var Bruno Bruun i Fredericia:

Cirkus Bruun har som Aarets første Cirkus slaaet sine Teltpæle op paa det gamle Banegaardsterræn, og der var stopfuldt Hus ved Premieren i Aftes. Cirkus Bruun hører ikke til de største Cirkus, og der var altfor mange Mennesker, der gerne vilde ind, saa Resultatet blev, at Publikum var pakket som Sild i en Tønde og flere utilfredse, der havde betalt for Siddepladser, men kun fik Staaplads, maatte have deres Billet refunderet.³⁹

1946 rejste Bruno Bruun til Norge med hele forretningen, og her solgte han teltet til Cirkus Ikello, Midnatsolens Sønner. Derefter tog han og hestene engagement hos Cirkus Berny sæsonen ud. 1947 var han hos Cirkus Rabello, der rejste her i landet. 1948 lagde han igen selv ud med Cirkus Bruun og fortsatte – bortset fra 1952, hvor han var i Sverige hos Cirkus Rolando – til og med sæsonen 1954, hvor fakirnummeret med Eva og Martin Waldini var et af trækplastrene.⁴⁰

Efter at have sluttet som cirkusdirektør fortsatte Bruno Bruun sin ambulerende livsform med at forevise en lille samling dyr i et par lukkede vogne. Sommeren 1961 rejste han som sædvanligt i Jylland, hvor han annoncerede med *Skandinaviens største ambulante Dyremenageri. Dyr fra 5 Verdensdele, ca. 100 Dyr.* Det lokale Folkeblad fortsatte:

I Bruuns menageri, der for tiden er placeret paa cirkuspladsen i Horsens, gaar man i disse dage rundt og venter en glædelig begivenhed. En af de store, farvestraalende brasilianske araer ligger paa to æg, og direktør Bruun haaber, at der kommer fuldbaarne unger ud af det. I Københavns Zoo er det endnu aldrig

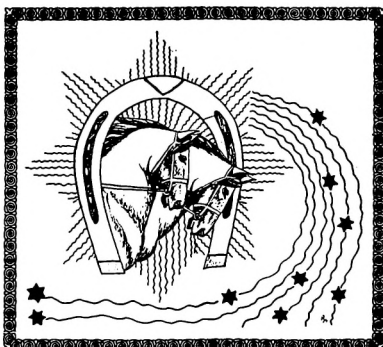
Chr. Miehes personlige engagement i Cirkus Chr. Miehe 1942 indskrænkede sig til som stråmand at lægge navn til plakaten og teltfacaden og – uden kvittering – at hæve halvdelen af den sparede forlystelsesskat ved kassevognen. Tryk: Faxø-Bugtens Bogtrykkeri, Faxø. 61,0 cm x 86,5 cm. CHS.

Cirkus Chr. MIEHE

Galla-Premiere:

HØRSBOLM
FREDAG 1 MAJ
LØRDAG 2 MAJ

	3 Wencent Akrobat-Akt
Lonas dresserede Duer	
	Dadito og Splint Skandinavien morsomste Klovner

	Kunst- og Hurtig- Maler
Lafay den faldende Mand	

FRIHEDSDRESSUREN FREMFØRES AF Mr. WEITH

John Marlinton's originale Wild West-Show	TO OLYMPIA Luftsensation
Miss Zitta - Linedanserinde Elegante Danse-Kombinationer	Harmonika-Virtuos Mr. H. Bilde Den lille Tarzan .. Lyn-Voltige
<small>Mr. Johnson og Partnerinde</small>	

Dansk Orkester under Ledelse af Kapelmester Elith Quist

BILLETPRISER: Galleri 1,25, 2den Plads 2,00, 1ste Plads 2,50, Stole 3,00 (Skat iberegnet) - Børn: Galleri 0,75, 2den Plads 1,00, 1ste Plads 1,25, Stole 2,00

Ærbødigt Chr. Miehé.

CIRKUS CHR. MIEHE

Brevhoved fra 1942. CHS.

perm. Adresse:

J. Hansen

AHORNSGADE 21, KØBENHAVN N.

TELF. NORA 6397

Justitsministeriel Bevilling

lykkedes at faa araen til at nedkomme i fangenskab, men direktør Bruun haaber, at det bliver tilfældet i hans menageri.

Han har flere gange oplevet glædelige begivenheder i de dyrefamilier, han rejser rundt med. Et abepar har saaledes et herligt lille væsen paa kun tre uger, og parret passer paa ungen som en smed. Hvis et menneske nærmer sig buret og vil pille ved ungen, farer fatter og mutter til for at jage den formastelige væk.

Direktør Bruun og hans familie rejste gennem mange aar rundt med egen cirkus, men nu er den bortforpagtet og berejser i øjeblikket Norge. Men dyrene, dem tog jeg med mig, for jeg kan ikke undvære dem, fortæller direktør Bruun. Helt tilbage til min tipoldefar har familien Bruun haft med dyr og cirkus at gøre, og man kan simpelthen ikke undgaa at komme til at holde af dem.

Vi kan lide at rejse rundt med dyrene, og det glæder os ikke mindst at se den interesse, børnene nærer for dem. Og så, slutter direktør Bruun, er vi altsaa spændte paa, om araen faar udruget de to æg.⁴¹

Det skete i hvert fald ikke i Horsens, og dermed forlader vi den veltalende Bruno Bruun.

I kapitlet om cirkusfamilien Miehe fortælles, hvordan Chr. Miehe kom til at spille en rolle for økonomien i en forretning, der 1942 blev startet af Isabella Bruun (f. 1893), gift med Frede Hansen.⁴²

For at bringe den blodige forlystelsesskat på 40 % af bruttoindtægten ned på det mere antagelige 20%, havde Isabella allieret sig med Chr. Miehe, der lagde navn og en ledig cirkusbevilling til, så Isabellas Cirkus Chr. Miehe slap med den billige takst. Gevinsten delte de i porten.

1943 og 1944 rejste fru Isabella på Sjælland og omliggende øer med samme forretning, blot havde hun skiftet facadeskiltet ud, så der stod Cirkus Bella. Men da hun altså ingen bevilling havde, måtte hun slippe de 40 % til staten. Programmet var i følge anmeldelserne udmærket og bestod af en passende blanding af akrobatik, et jonglørnummer og klovnens Larno. Fru Isabella tog sig selv af den smukke Hestedressur.⁴³

Benneweis.

Sidst på året 1858 henvendte den tyske musikerlærling August Wilhelm Binneweiss sig til politikontoret i Assens for at få påtegnet sit 1½ år gamle rejsepas. Det fremgik af passet, at han var 19 år gammel og født i Salzgitter. Han oplyste til politiet, at han kom fra Nakskov, og at han nu skulle hjem til Braunschweig.¹ I Assens traf han nogle andre musikanter fra sin hjemegn, musikdirektør Henrik Meyer med selskab, der kom fra Thisted. Meyer havde fået sit pas udstedt i Liebenburg den 26. februar 1857, og dette musikerselskab var nu også på vej hjem til Salzgitter.²

Hvor kom de tyske spillemænd fra, som vi møder her, og som danske børn i mere end 100 år har sunget viser om?³ Det giver de gamle pasprotokoller svar på: De omvandrende musikanter kom fortrinsvis fra egnen omkring Salzgitter. Protokollerne fortæller samtidig, at fænomenet startede i begyndelsen af 1840'erne, og at antallet kulminerede i de følgende ca. 30 år, hvorefter tallet dalede brat for helt at forsvinde i løbet af 1880'erne.

Enkelte af musikanterne blev i lighed med mange omvandrende udenlandske håndværkssvende hængende her i landet og stiftede familie. August Wilhelm Binneweiss er ét eksempel herpå. Stamfaderen til en anden dansk cirkusfamilie, Heinrich Miehe, er et andet eksempel. Fælles for dem er, at de som følge af deres omvandrende levevis, giftede sig med piger fra de rejsende familier.

Årsagen til den lokale tyske folkevandring var, at engelske spindemaskiner efterhånden var blevet så udbredt i den tyske tekstilindustri, at tusindvis af småårfsfolk, der hidtil havde siddet rundt om i hjemmene og spundet garn som husflid, næsten med et slag blev arbejdsløse. De kunne slet ikke konkurrere med den begyndende industrialisering, hverken på pris eller kvalitet. Der var egne i Tyskland, hvor hovedparten af befolkningen stort set havde ernæret sig som hjemmespindere og vævere, og egnen omkring Salzgitter var et sådant område. Befolkningen vidste af erfaring fra andre egne, hvad der ventede dem af arbejdsløshed og fattigdom. Men den lokale købmand Sievers, der hidtil havde tilrettelagt hjemmeindustrien og aftaget produktionen til videresalg, stillede nu hele sit organisationsapparat til rådighed for egnens ny erhverv: De omvandrende musikanter. Sievers sørgede for indkøb af musikinstrumenter, finansierede rejser og lagde ud for de tilbageblevne familiemedlemmers underhold, til forsørgerne kom hjem med penge på lommen. Der fandtes mange slags orkestre: Blandede

Spillemænd.

De primitive boder i baggrunden kunne tyde på, at den tyske kvintet er tegnet på et marked. Billedet er gengivet fra Chr. Richard og Gotfred Rode: Fortællinger og Vers for Børn, u. å. Det oplyses i bogen, at tegningen oprindelig stammer fra Deutschen Jugend-Kalender. Læg mærke til hvordan fløjtenisten i forgrunden holder et nodeblad frem mod tilhørerne. Det er til at lægge penge på, da det var forbudt at gå rundt med hatten.

mands- og kvindeorkestre, orkestre for blæseinstrumenter, fløjter og sang. Der var også harpeorkestre, hvor kvinder og børn spillede og sang, og de havde en lille hestevogn med til at køre de tunge instrumenter. Men ellers var reglen, at musikanterne for at spare så mange penge som muligt gik hele vejen til fods. Orkestrene spillede som regel på gader og stræder og ved udendørs arrangementer, men naturligvis også på kroer og beværtninger, hvor ejeren gav tilladelse. Indsamling af penge foregik på den måde, at et medlem af orkestret holdt et nodeblad frem, så publikum kunne lægge en skilling her og betale efter behag. På den måde omgik musikanterne en gammel uskreven politibestemmelse, der sagde,

at man ikke måtte holde sin hat eller hule hånd frem mod publikum. Det blev betragtet som betleri. Musikanterne kom fra ca. 80 landsbysamfund på egnen omkring Braunschweig, og til tider var 600 mænd, kvinder og børn på farten. De kom vidt omkring og erobrede ved deres sang og musik hele Europa, dog først og fremmest de nordlige lande og Rusland. Men der har også været orkestre fra Salzgitteregnen så langt borte som f. eks. i USA, Brasilien og Australien. Hvert orkester blev ledet af en korpsfører. Han var ikke alene ansvarlig for musikken, men også for sine musikanters opførsel på rejsen. De fleste orkestre specialiserede sig for bestemte lande, og besøgte dem gang på gang. Der fandtes naturligvis også orkestre, der til stadighed drog til Danmark og herfra videre til det øvrige Norden.⁴

Nu tilbage til August Wilhelm Binneweiss, der i løbet af vinteren var blevet korpsfører, og dermed havde fået ansvar for et lille orkester. I begyndelsen af marts 1859 kom det til København, hvor han skrev følgende ansøgning til kongen:

For med et Selskab af Bjergmusici, det saakaldte »Braunschweiger Bergcapelle« at give en Række Koncerter heri Norden, er undertegnede ankommet hertil, men har jeg ikke været saa heldig at kunne erholde det til Koncerternes Opførelse passende Locale. For ikke aldeles forgjæves at have gjort Reisen hid, er det min Hensigt, saafremt jeg dertil kan opnaae den fornødne Tilladelse, at give Koncerter i Provindserne, og tillader jeg mig derfor at ansøge det høie Ministerium om at der naadigst maatte meddeles mig Bevilling til, med bemeldte mit Selskab, i en Tid af 6 Maaneder at give Koncerter i Kjøbstæderne i Kongeriget Danmark, Hovedstaden undtaget. En Øvrigheds Attest om at mit Selskab virkelig bestaar af duelige Musici, tillader jeg mig at vedlægge.⁵

Ansøgningen blev bevilget, og August Binneweiss blev udstyret med en flot håndskrevet bevilling i folioformat:

Frederik den Syvende gjøre vitterligt at Vi efter allerunderdanigst gjort Ansøgning og Begiering, allernaadigst haver bevilget og tilladt, saa og hermed bevilge og tillade at Musikdirecteur August Binneweiss fra Brunsvig for Tiden af Vor Residentsstad Kiøbenhavn maa med Selskab, det saakaldte »Braunschweiger Bergcapelle«, i en Tid af 6 Maaneder fra denne Vor Bevillings Dato at regne, i Kiøbstæderne i Vort Kongerige Danmark, bemeldte Vor Residentsstad herfra undtagen, give Concerter, dog at han af Indtægten erlægger en passende Kjendelse til ethverts Steds Fattigvæsen efter Øvrighedens nærmere Bestemmelse, samt holde sig de Regler efterrettelig, som Politiet, hvem denne Bevilling forinden Afbenyttelse, bliver at forevise, til Ordens Overholdelse eller i andre Maader maatte foreskrive, saa skal og Bevillingen, der alene gjælder bemeldte August Binneweiss personlig, være forbrudt, saafremt den udleies eller udlaanes til Andre eller der ved dens Afbenyttelse maatte finde Misbrug eller Uorden Sted, og skal han i denne Henseende, saavel som i øvrigt med Hensyn til Bevillingens

Fortolkning ubetinget være Justitsministeriets Kjendelse underkastet. Endelig skal det til fornøden Control paaligge ham, at Politimestrene paa ethvert Sted, hvor denne Bevilling afbenyttes, at lade samme forsyne med Paategning, om der har været Noget paa ham eller bemeldte hans Selskab at udsætte.⁶

Med den eftertragtede kongelige bevilling i lommen drog August Binneweiss og *Braunschweiger Bergcapelle* omkring og gav koncerter i provinsbyerne. Gennem pasprotokollerne kan man følge orkestrets rute de næste par år. Betydningfuldt nok lykkedes det ham ved brug af forskellige argumenter at få fornyet bevillingen, efterhånden som den udløb. Den 22. september 1859 skrev han blandt andet:

Da denne Tilladelse snart udløber, og det er mit Ønske endnu en Tid at kunne opholde mig i Danmark, tillader jeg mig ved at indsende den mig meddelte Bevilling, forsynet med anbefalende Paategninger fra vedkommende Øvrigheder, underdanigst at ansøge om, at der maatte meddeles mig en ny Bevilling.⁷

Som sagt: Ansøgningen blev bevilget, men kun for 4 måneder. Et par måneder efter periodens udløb skrev August Binneweiss den 12. marts 1860 igen til justitsministeriet:

Da jeg ansøgte den sidste Bevilling var det min Hensigt at begive mig med mit Selskab til Udlandet, men da jeg nu har Haab om i den tilstundende Sommer med dette at opnaae Engagement enten paa Klampenborg Badeanstalt eller i Alhambra, er det mit Ønske Vinteren over at kunne forblive heri Riget.⁸

Den og en senere ansøgning blev også bevilget.⁹ Men herefter var det slut, da centraladministrationen ophævede den særlige begunstiggelse for omrejsende kunstnere og forevisere af enhver slags. Efter den 1. april 1862 overtog de lokale politimestre opgaven at forvalte udstedelsen af tilladelser til det færende folk.¹⁰

Hensigten med den ny praksis var naturligvis at bremse og besværliggøre de omrejsende erhverv i håb om at begrænse antallet af omflakkende mennesker på landevejene. Man må gå ud fra, at *Braunschweiger Capelle*, som det da hed, også ret hurtigt gik i opløsning. De enkelte musikanter er derefter taget hjem, mens August Binneweiss blev her i landet.

Et par år efter slog han følge med et omvandrende musikerægtepar, Gottfried Altenburg og Friederica Enoch fra Tistrup mark nord for Varde, og her lærte han datteren, Charlotte, at kende. Resultatet blev, at de den 18. juni 1865 fik en søn, der blev døbt Gottfried. Lillejuleaftensdag 1865 giftede de sig lovformeligt i Tistrup kirke.

Næste forår i april 1866 solgte familien Altenburg huset til Tistrup sogneråd, der efterhånden var blevet betænkelig ved at se den strøm af omvandrende folk, der besøgte dem. Familien Gottfried Altenburg og dermed også August Binneweiss og hans familie flyttede i første omgang til Vejle og derfra til Dorf nord for Dronninglund Storskov, hvor de boede en del år.¹¹

Mens familien Binneweiss i 1868 opholdt sig på Randerseggen, fødtes en datter, der fik følgende fornavne: Henriette Dorthea Johanne Kristine.¹²

Familien Binneweiss kørte omkring i en overdækket hestevogn og ernærede sig som musikanter.¹³ Der fortælles, at fru Charlotte spillede på harpe.¹⁴

Engang imellem falder man over en spændende notits i en avis, som man får lyst til at undersøge lidt nærmere. Under overskriften: Spredte Træk om Hune Kirke, bragte en nordjysk avis følgende sagn om den nu forlængst nedlagte klitkirkegård omkring Hune kirke ved Blokhus:

Ved den østlige Indgang stod der indtil for faa Aar siden en stor Hvidtjørn, hvortil der knyttede sig en Historie: Da den nuværende Pandrup Kro laa i Hune og ejedes af Kanceliraad Bentzen, kom der engang i Halvfjerdserne nogle Zigeunere dertil. En Nat fødte Zigeunerkonen et Barn, som imidlertid døde Dagen efter, og da de gerne vilde have Barnet begravet i kristen Jord, gav Bentzen sin Tilladelse til, at det blev begravet i hans Familiegravsted.

Gamle Folk har fortalt, at det var en sælsom Begravelse. Den foregik Kl. 12 om Natten under Udfoldelse af Zigeunernes mange Ceremonier, og da Begravelserne var overstaaet, plantede de en Hvidtjørn paa Graven.

Videre fortæller Historien, at hver Gang Hvidtjørnen blomstrer, kommer om Natten Zigeunerne kørende i Galop og ser til Gravstedet. Mange har set og hørt det, men undgaaet at møde dem, for de kører nemlig med hovedløse Heste, og den, der møder et saadant Køretøj, var fortabt.

Nu er Hvidtjørnen væk. Graveren har for et par Aar siden fældet Træet, og alt hvad der nu minder om den sælsomme Begravelse, er nogle vilde Roser og lidt Efeu.¹⁵

Kirkebogen angiver, at der ikke var foretaget en fremmedartet sigøjnerbegravelse. Derimod var der tale om, at ægteparret Benneweiss den 7. juni 1872 begravede en 2-årig søn i familien Bentzens gravsted.¹⁶ Siden blev der sat en lille marmorplade på graven med navnet Benneweiss og et enkelt fornavn.¹³

Sagnet indeholder altså en vis sandhedskerne om begravelsen, hvorimod krøniken om køretøjet med de hovedløse heste ved nattetid nok er ret tvivlsom. Også selv om hvidtjørnen blomstrer netop i begyndelsen af juni !

Politiets kontrol med tilrejsende i Århus viser, at gæstgiver J. Petersen i Studsgade i 1870'erne blandt andre logerende også havde besøg af:

19.7.1876: Musiker Bennewais med Sønner og Døtre, født i Dronninglund.

6.3.1877: Benneweis og Sønner, Dronninglund.

20.3.1877: Frederik F. Benneweis.

13.5.1877: Musiker A. Benniveidsen med Selskab, født i Brunsvig.

10.6.1877: Musiker Bennewaisen med Selskab, Dronninglund.¹⁷

Efter familietraditionen døde hans hustru, Charlotte, ret ung, og det er sandsynligt, at tidspunktet var midt i 1870'erne. De musikere, der af gæstgiver J. Petersen i Århus omtales som August Binneweiss' sønner og døtre og som hans selskab, er uden tvivl Charlottes nære slægtninge fra egnen omkring Dronninglund Storskov eller andre rejsende, der er gledet ind her.

På et eller andet tidspunkt har August Binneweiss giftet sig igen. Hans ny kone, Vilhelmine Kathrine Marie, født Rempke, var ikke af rejsende familie. I foråret 1887 boede de i Ågade 95, Århus, og her døde August Binneweiss den 24. marts 1887.¹⁸ Kort efter flyttede *Enkemadam E. Bennevads* til Ågade 83, hvorefter sporene efter hende fortaber sig.¹⁹

To dage før August Binneweiss døde i Århus, kom hans 19-årige datter, Henriette, ulykkeligt af dage i Dorf. Hun boede da hos familien Altenburg nord for Dronninglund Storskov.¹²

Nu var der kun den 22-årige Gottfried tilbage af Binneweiss-familien. Sammen med sin kone, Marie, født Bruun (1864-1935), også af rejsende familie, pakkede han omgående vognen og drog til Sjælland for at komme så langt bort fra hjemegnen som muligt. De unge henvendte sig hos politiet i Vordingborg, og der fik Gottfried Binneweisz den 13. juli 1887 udstedt et rejsepas, der gav ham lov til at søge erhverv som musiker og akrobat. Gennem mange år havde de vinterkvarter i Næstved, hvor deres vogn holdt sammen med mange andre beboelsesvogne tilhørende danske rejsende. Det kunne være strengt at komme gennem vintrene, når sne og dårligt føre lukkede vejene, men så tyede man til handelskurven med kunstige blomster, børster og konkyljer.

De første års cirkusforestillinger var meget primitive, og familien havde naturligvis ikke noget telt. I begyndelsen rejste de sammen med det meste af Maries familie, men det gik ikke i længden. Så *dannede de selv publik*, dvs. at de lavede cirkusforestillinger på åben mark, hvor der blot var et stykke tovværk til at markere manegen. Der var ingen billetter eller fast entre, men under forestillingen gik en fra selskabet rundt mellem publikum med en tallerken, som man frivilligt kunne lægge en mønt på. Gottfried spillede, og så havde de en mand, Karl Jensen fra Helsingør, der kunne lave lidt kunster og klovneri. Et af numrene bestod i, at Marie lagde sig på ryggen i manegen og fik lagt en stor flad sten på brystet, som Gottfried derefter flækkede med en forhammer.²⁰

Rejsepasset blev omhyggeligt bundet ind som første side i en tyk protokol af folioformat. Bogen blev efterhånden fyldt med spilletilladelser af forskellig slags og øvrighedsstempler fra sognefogder, lokale politistationer og politimesterembeder, og selv om vi nu foregriber historiens gang, kan man fra 1887 til 1921 i store træk følge familiens rejserute ved hjælp af disse påtegninger og stempler.

Bortset fra en toårig periode fra 1897 til 1899 og året 1914, hvor cirkus også kom til Fyn og Jylland, rejste det indtil 1918 udelukkende på Sjælland og sydhavsøerne. Der er ingen tvivl om, at Storebælt har været en barriere, som var for belastende for økonomien. Specielt da Cirkus Benneweis efter 1900 var det danske cirkus, der havde flest heste. De sidste 10 år fra 1921 til 1931 er ført helt tilfældigt, da ansøgninger om spilletilladelser og svarene i den periode gik som brevpost. Tilladelsesbogen, som den hed, kan også fortælle lidt om udviklingen af cirkus. Politimesteren for Ringsted skrev f. eks. den 7. maj 1895 i bogen:

Maa give Forestillinger her i Jurisdiktionen i 14 Dage. For hver Forestilling erlægges en Kendelse til paagældende Sogns fri Fattigkasse af 50 Øre, hvorhos nærværende Tilladelse forinden Afbenyttelsen maa forevises for vedkommende Sognefogder, hvem det tillige paalægges at drage Omsorg for, at Pashaverens Telt ikke opstilles paa saadanne Steder, at det vil være til Gene for Forbikørende paa Landevejen.

Det er muligt, at familien havde et firkantet telt, men et rigtigt cirkustelt, kan det ikke have været. Familietraditionen fortæller, at de fik det første runde telt i 1900, da sønnen Ferdinand (1888-1945) var 12 år gammel. Han har tit fortalt, hvordan han som dreng i ledige stunder og om vinteren blev sendt alene ud som gårdmusikant for at samle penge sammen til et rigtigt cirkustelt, der i mange år havde været familiens store drøm.²⁰

Tilladelsesbogen fortæller også, at familien Benneweis har været med til at skrive biografhistorie. Det var som regel om vinteren og i det tidlige forår, når pengene var rigtig små, at de lavede forestillinger med *Lysbilleder*. Som f. eks. den 25. marts 1902 i Bøgelunde forsamlingshus og 2 år efter i Merløse-Tudse herreder ved Holbæk fra den 25. marts 1904. I februar 1911 blev der vist *levende Billeder* i Viby, Haudrup, Gadstrup, Solrød, Reerslev, Karlslunde og Kildebrønne samt Ishøj, Glostrup, Ballerup, Måløv og Sengeløse. Foråret 1913 og 1920 gik på samme måde. Desværre kendes repertoireet ikke.

I forårsmånederne 1906 befandt Cirkus Benneweis sig iflg. stemplerne i tilladelsesbogen omkring København, og i begyndelsen af juni gled det nordover langs kysten til Helsingør. Midt i måneden ankom det til Frederiksværk, hvorfra landsdelens største avis havde følgende reportage:

Da Personalet ved Cirkus Bøndevej i Middags red deres Heste ud i Fladstranden, skete den Ulykke, at den 13-aarige Gotfred Bøndevej, en Søn af Direktøren, druknede i Havnerenden. Han kom for nær til den, og da Hesten mærker, at den ikke har Bund under Fødderne, slaar den ham af. Drengen kunde ikke svømme, men en anden af Cirkusfolkene gik ud efter ham, ligesom der ogsaa kom to Baade ud til Ulykkesstedet. Det lykkedes imidlertid ikke at faa

Gottfried Kampmann Carl Heinrich Binneweiz blev født den 15. september 1893 i Syv sogn. Han druknede i Frederiksværk fladstrand den 18. juni 1906. Foto: L. Rasmussen, Hornum, ca. 1900. CHS.

fat i ham, og han sank. Et Kvarters Tid efter blev han funden og bragt i Land, hvor der straks blev foretaget Oplivningsforsøg, især viste en Gymnastiklærerinde, Frk. Christensen en stor Udholdenhed, idet hun i tre Timer arbejdede med den druknede. Distriktslægen, som kom til Stede, erklærede imidlertid, at Drengen var død, og efter at Byens to andre Læger havde konstateret det samme, førtes Liget til Sygehusets Lighus.²¹

Dagen efter skrev avisen:

Frederiksværk, 19. juni. Den druknede Dreng begravnes i Morgen, Onsdag Kl.

I fra Vinderød Kirke. En Del af Byens Borgere, som vil paatage sig at ordne Begravelsen, beder os anmode Frederiksværks Beboere om at tage Del i Højtideligheden. Dergaar i Dag en Liste om for at indsamle Bidrag til at afholde Omkostningerne ved Begravelsen og for at skaffe et Beløb til Gravens Vedligeholdelse.²²

Opfordringen til byens borgere var ikke forgæves:

Frederiksværk, 20. Juni. Den druknede Gotfred Benewitz begravedes i Dag under meget stor Deltagelse fra Vinderød Kirke. Den blomstersmykkede Kiste førtes fra Sygehuset til Kirken, og efter Kisten førtes den forulykkede Drengs Hest med Flor i Manken og om Sadelen, og ved Stigbøjlerne var hans Hunde bundne.

I Kirken talte Pastor Mynster, idet han gik ud fra Salmeverset: Tit leged Smaabarnet i Morgensol rød. Ved Graven bragte Kæmner Heerup paa Familiens Vegne en Tak for den store Deltagelse og Næstekærlighed, der var vist ved denne Lejlighed.²³

Familiens tak:

En hjertelig Tak bringer vi alle dem, der har vist os Deltagelse i Anledning af vor kære Søn Godtfreds Død og Begravelse. Paa Foranledning oplyser vi, at Godtfred er født den 15. September 1893. G. Benneweiss og Hustru.²⁴

Avisreferaterne taler for sig selv om hændelsesforløbet, men kommer ikke ind på, at Marie Benneweiss i flere timer nægtede at høre tale om, at drengen var druknet. Selv om hun med egne øjne så, at en livredder arbejdede forgæves med ham i tre timer. Hun ville først tro det, da flere af byens læger havde erklæret ham for død. Som følge af ulykken tog hun aldrig mere til Frederiksværk. Når cirkus nærmede sig byen, tog hun i stedet på besøg hos venner i Hillerød og stødte først til cirkus, når det havde givet forestilling i byen med de uhyggelige minder.²⁰

I avisreferatet om begravelsen hørte vi, at drengens hest blev ført efter kisten med sørgeflor bundet i manken og om sadlen, og at hans to hunde var bundet til stigbøjlerne.

Et så særpræget ligtog opleves vel kun tilsvarende, når medlemmer af fyrste- og kongehuse samt højtstående militærpersoner bisættes. Fra cirkushistorien kendes yderligere nogle eksempler, men spredt så vidt i tid og rum, at der næppe kan være tale om tradition:

Da cirkusdirektør Christoph de Bach døde i Wien den 12. april 1834, fandt en del af begraveshøjtideligheden sted i byens faste cirkusbygning. Derefter blev kisten båret til kirkegården af tidligere kolleger, og umiddelbart bag kisten førtes den afdødes favorithest, en skimmel.²⁵

En anden af cirkushistoriens berømte kunstberidere, cirkusdirektør Antonio Franconi, der døde den 6. december 1836 i Paris, fik opfyldt sit særlige ønske om, at en optømmet hest skulle følge efter rustvognen på hans sidste færd.²⁵

Og da den svenske cirkusdirektør Albert Altenburgs hustru, skolerytteren Louise Werner, døde den 27. februar 1960 i Landskrona, blev hendes skolehest ligeledes ført med i processionen. Symbolsk befinder hesten sig stadig hos ægteparret Albert og Louise Altenburg, idet den blev model for et særpræget gravmæle i form af en hvilende hest på gravstedet i Landskrona.²⁶

To måneder efter ulykken i Frederiksværk 1906 træffes Cirkus Benneweis helttilfældigt på en græsmark ved Humlebæk hotel, hvor en journalist med et skarpt blik for detaljen skrev:

Et Par Dage har grønne og gule Plakater paa de gamle Træer og paa Telegrafpælene forkyndt, at Bendevejs' store Cirkus-Arena skulde komme med mange første Rangs Artister og Blodsheste, Hunde og Aber, og med sit eget Acetylngasværk.

I Gaar Morges kom Bendevejs. De kom kørende i to Vogne, der lignede amerikanske Sommervillaer, og de gjorde Holdt paa en Mark her lige nedenfor Hotellet. Gamle Mor Bendevejs, Familiens ældste, kom til Syne i Døren i den forreste Vogn; hun slog en Trappe ned og steg ud paa Marken med en Mine, som tog hun den i Besiddelse for Tid og Evighed.

Efter hende fulgte en Flok Dværghøns. De fløj kaglende ned paa Jorden, løb straks ind mellem Vognens Hjul og begyndte at kradse op; de var hjemme med det samme og havde tydeligvis ingen Anelse om, at de havde rejst et Par Mil, siden de sidst var ude at rode efter Føden, og Menneskene havde det aabenbart paa samme Maade.

Hvor Vognene gør Holdt, - der er deres Hjem, og der finder de sig til Rette.

Nogle Dreng og to gullokkede Smaa piger, Fiskerbørn, havde samlet sig paa Marken for at byde Bendevejs Velkommen. Den gamle Kone steg atter op i Vognen og kastede en Sæk Havre ned, og nogle smaa Zinkspande. Tag fat, Børn! sagde hun myndigt. For ti Spande Vand tjener I en Fribillet. Hestene er tørstige, I kan hente det ovre i Kroen.

Bendevejs' rejser med seksten Heste, som trækker de tunge Læs paa Landevejen om Formiddagen og danser i Manegen som Blodstyr om Aftenen.

Er Hønsene ogsaa dresserede ? spurgte jeg, som var med til at modtage Truppen.

Nej, de er nok kun for Fornøjelse, Herre ! sagde en mager, solbrun Kone, Direktricen, som sammen med den gamle slæbte en stor Kasse med hvide Kaniner ud af Vognen. - Og de andre Smaadyr her ligesaa, Herre !

Fra den anden Vogn kommer Direktøren og hans Søn. Bendevejs' er brave Jyder, flinke Folk, som i mange Aar har flakket om, altid i Skandinavien, men det er let at se paa deres sorte Øjne og Haar, at de stammer fra et fjernt Land, og de har ogsaa bevaret noget fremmed i deres Tale. Direktøren er en lille, firskaaren Mand med et magert Ansigt; han har, som Conan Doyle saa høfligt udtrykte det i en Tyvehistorie, jeg forleden Dag læste, en Foroverbøjning, der tydelig nok vidner om en Skade ved Rygraden. Sønnen ligner med sin Ørnenæse og sin ranke Skikkelse en ung Romer.

Mændene tænder Cigaretter og begynder at mærke Pladsen af, hvor Teltet skal rejses, med Pæle, som en halvvoxen Dreng læsser af en Fjælevogn, der trækkes af et Æsel, og Truppens Klown spænder Hestene fra. Den Klown har et vidunderligt Ansigt.

Ingen af de Komikere, jeg har set rundt om i Europa, har Naturen været saa gavmild imod. Han er Englænder og hedder Wales, men han har levet her saa længe, at hans Engelsk-Dansk lyder som rav Jydsk. Han har små plirrende Griseøjne, en bred, skæv Mund, der griner svedent, og ikke et Haar paa sit Hoved; hans Isse er hvid og blank som en Billardbal, og Ansigtet er glørødt, som om det var skoldet. Fløjlsjakken staar aaben i Halsen, og Skjorten ses ikke. Det er naturligvis besværligt med for megen Vadsken og Pladsken, naar man idelig er paa Rejse.

Konerne bliver ved at smide ud af Vognene – nogle store Kurve, som viser sig at være Krybber til Hestene, og alle Slags Husgeraad. Der er et Ildsted i den ene Vogn, det ryger allerede op af Skorstenen, og et Par Senge, og den anden er Dagligstue med Sofa, stort Spejl og Skilderier og udhamrede Messingfade paa Væggene.

De er vant til at flytte ! siger jeg til Fru Bendevejs, som tager paa Tingene med saadan et udmærket Haandelag.

Den gamle Bedstemoder, som har to store sorte Fletninger lagt op om sin rynkede Pande, smaalér og siger: – Ja, vi er vant til at flytte !

Og Fru Bendevejs, som har et saa bekymret Udtryk, puster et Øjeblik og siger alvorligt: Saadan har jeg flyttet hele mit Liv, Herren !

Vanen gør meget, siger den gamle, der bliver ved at slæbe, og som ikke et Minut under sig Ro.

Jeg tænker, at Vanen maa gøre meget, naar man kan finde paa at trække en Flok Høns og en Kaninstald med for sin Fornøjelse paa saadan en Rejse, der aldrig hører op.

Har det været en god Sommer ? spørger jeg.

Det har været den tungeste, vi har oplevet, Herren ! svarer Fru Bendevejs. Vi har jo mistet en Søn.

Hun ser ud, som undrede det hende, at jeg ikke vidste Besked med det, der har været hendes eneste Tanke saa længe, og som hun synes, alle andre Mennesker ogsaa maa være bedrøvede over, og hun fortæller mig, at Sønnen skulde vande en Hest i Aagabet ved Frederiksværk, og saa kom han i Strømløbet og blev derude.

Hendes Øjne er saa kummerfulde; naar hun ikke græder, er det kun, fordi hun allerede har grædt saa meget, at hun ikke mere kan. Men i saadant et Liv gaar alle Følelser og Kampen for Brødet Haand i Haand, og hun tilføjer: – Han var Artist, og meget dygtig, Herren. En Søn savnes altfor haardt i en Forretning som vores.

Det er godt, De har en Søn til, siger jeg, som ikke ved, hvad jeg skal trøste Konen med.

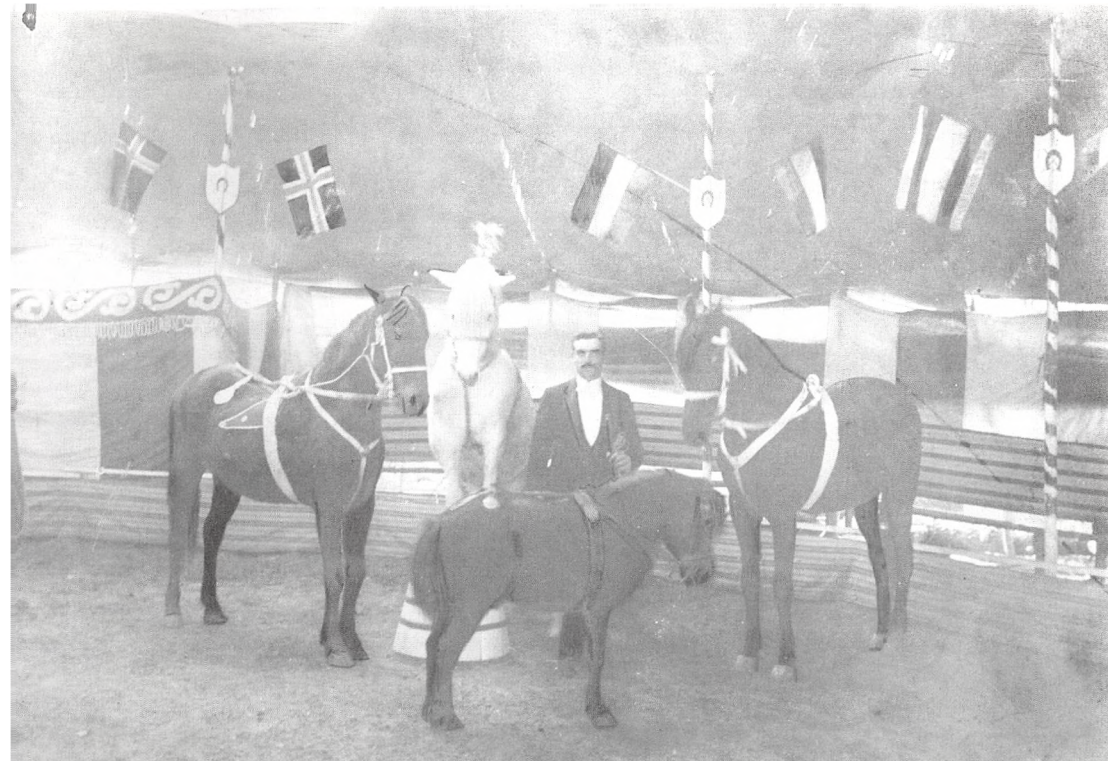
Han har helt tabt Lysten til Arbejdet nu, da han ikke har sin lille Bror med mere, siger hun og ryster paa Hovedet.

Paa tre Timer var Teltet rejst og beklædt indvendig med Flagdug. Bendevejs og hans Søn, Ferdinand hedder han, og Klownen udfyldte selv hele Forestillingen.

Unge Bendevejs blæste paa Horn og rørte to Trommer og et Par Messingbækkener skiftevis, medens Teltet langsomt fyldtes af alle Sommergæsterne. Det laa jo klinet opad Hotellet. Og da han var færdig med at være Orkester, og en gammel Kone med en Lirekasse havde indtaget hans Plads, fremførte han et Par Heste i Frihed. Til Kjole og hvid Vest havde han blaat Slips, – men Hestene kunde deres Sager, og i Stedet for Pisk brugte han hugget Sukker. Under Kjolebenklæderne tittede et grønt Trikot frem, og Frihedshestene var knap ude af Manegen, før unge Bendevejs var inde igen, omklædt, og lavede romerske Ringe oppe i Teltets Top. I Aftenens Løb red han engelsk Jockeypost, russisk Tscherkesserridt, Voltige, den høje Skole og Steeple-Chase á la Richard. Da der blev noget galt med Belysningen, klatrede han selv op i Masten og ordnede Gasværket, og under det hele fandt han Tid til at ryge en halv Snes Cigaretter.

De tager det ganske en familie hos Bendevejs'. Hestene græsser i Manegen, naar der levnes dem et Pusterum, som Klownen udfylder, og da der ogsaa vokser Græs i Parkettet og Logerne, kan det hænde, de stikker Mulen ud mellem Tilskuerne, hvor de faar Øje paa en saftig grøn Tot. Artisterne skjuler, medens de bliver fremkaldt, en Cigaret i den hule Haand, for at den ikke skal slukkes, medens de er inde.

Klownen, Wales, var under hele Forestillingen gravalvorlig, men saa pudsig i sig selv, at Børnene jublede. Det herlige Ansigt havde han smurt over med Sod, saa ikke et af de morsomme Træk var at se. Hvor kan man være Naturen saa utaknemlig ? !

Ferdinand Benneweis ca. 1910 i det 1-mastede telt. Citat fra teksten: "Over udgangen til stalden hang det eneste prunkstykke – et blodrødt tæppe, hvorpå der med sølv og glimmerperler af glas var broderet arabesker, som lignede hemmelighedsfulde skrifttegn!" Bemærk teltmasten yderst tv. med et bundt opringlet tovværk, måske en lasso, lagvinduet og den enlige række bænke. Bagved var der ståpladser. De udenlandske flag blev sat fast bagpå blikskjolde, der hang på de rød-og hvidmalede stormstænger. CHS.

Over Udgangen til Stalden hang Bendevejs' Cirkus-Arena's eneste Prunkstykke: et blodrødt Tæppe, hvorpaa der med Sølv og Glimmerperler af Glas var broderet Arabesker, som lignede hemmelighedsfulde Skrifttegn. Gasblussene fik Perlerne til at gnistre og funkler som Diamanter, og naar det graa Forhæng under det røde Prunktæppe blev slaaet tilside ud til den aabne Mark med Stjernehimlen over, og Hestene kom sprængende ind paa Manegens grønne Græs, der var fugtigt endnu efter Regnen, – saa var der en Poesi og Stemning over Teltet, som ingen Hovedstadscirkus kan skabe i sine rigeste Udstyrspantomimer.

Fra Hotellets Veranda lignede Teltet, som om Natten var oplyst af en enlig Lampe, der gennemskinnede Lærredet, en fantastisk Høj, beboet af et Eventyrfolk. Om Morgenen, da jeg vaagnede og aabnede Balkondørene, var det væk, som blæst bort. Flyttet til det næste Fiskerleje.

Saadan kommer og gaar Bendevejs, langs hele Kysten, ved alle Badestederne, fra Gilleleje helt ned til Klampenborg, i denne Tid, og naar de har været Rækken

Marie, født Bruun, fotografere-
ret ca. 1930, startede 1887
sammen med sin mand,
Gottfried Binneweisz, det lil-
le akrobatselskab, der sen-
ere blev til Cirkus Benne-
weis. Bemærk en detalje:
Når man kom frem til en ny
cirkusplads, blev beboel-
sesvognens fire hjørner af-
stivet med hver sin donkraft
for at skåne ljedrene, men
også for at vognen ikke
skulle stå og rokke, når man
færdedes indentørs. NM.

*igennem, stadig tæt op ad Hotellerne, gaar de tilbage igen, indtil Dværghønsene
en Morgen flyver ud et Steds i Finland uden at ane, at de ikke vedblivende er paa
den samme Plet mellem Vognens Hjul.²⁷*

Når vinteren nærmede sig, søgte Cirkus Benneweis på den tid til sit vinter-
kvarter i stationsbyen Tølløse i Nordvestsjælland. Her oplevede en dreng i
vintermånederne fra 1906 til 1914 Cirkus Benneweis som et helt naturligt led i det
lille samfund:

*Jeg fandt hurtig ud af, hvor man skulle finde de seværdigheder og fornøjelser,
som en sådan lille plads kunne byde på. Man kunne være heldig at få lov til at
løbe rundt med plakater, når den omrejsende biograf skulle give forestilling i
byen, og på den måde kom jeg gratis til min første biografstur.*

Når man for sin mor blev sendt i byen efter brød, skulle man til bageren, der boede lige om hjørnet, men det var meget morsommere at gå lidt længere bort, nemlig til Kaveline i hendes brødudsalg. I mine øjne var hun meget gammel, omend ikke ældgammel. Hun havde en eller anden skavank ved sit ene ben, så hun gik ikke så godt. Men hun var venligheden og godheden selv mod alle sine kunder.

Dog, det der trak drengene mest til hendes lille butik overfor jernbanen var en kunde eller gæst, der næsten altid sad på en stol foran disken. Manden så mærkelig ud, men tillige høj og flot. Han var meget brun i huden; havde, hvad vi kaldte et ørneansigt og sad ofte med en ridepisk eller lignende i hånden.

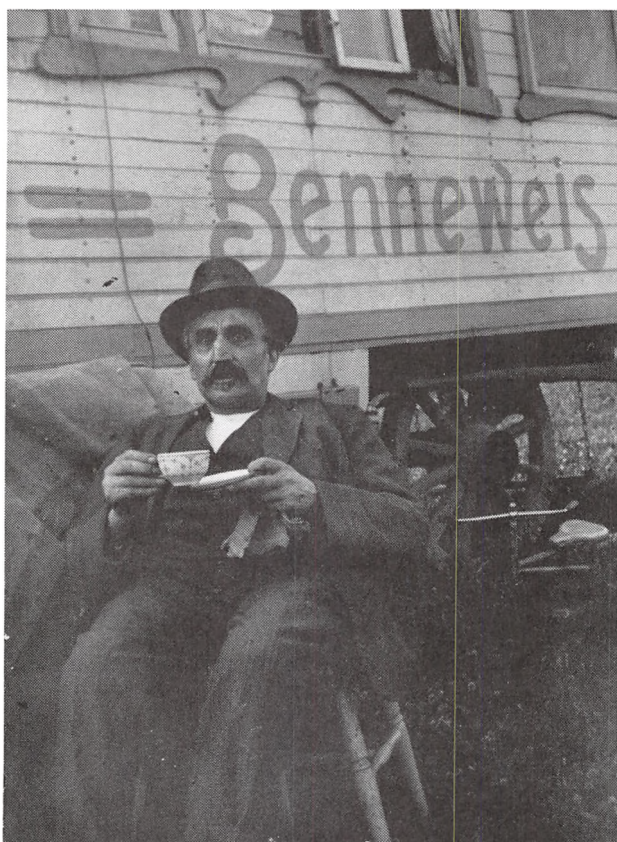
Man måtte naturligvis gennem de andre drenge have at vide, hvem den underlige mand dog kunne være? Jo, det var da Ferdinand fra Cirkus Benneweis.

Og det viste sig minsandten, at Tølløse by også rummede et cirkus. Ganske vist så man ikke meget til det udover Ferdinand, men alligevel aflagde vi herefter af og til et lille besøg i de to cirkusvogne, der holdt til på en plads lige bag ved Tølløse Hotel's have.

Efterhånden blev man mere kendt med forholdene, og vi opdagede så, at Ferdinand ikke var cirkusdirektøren; det var hans far Gotfred Benneweis. Han så ikke ud, som vi forestillede os en cirkusmand, der burde være atletisk eller smækker og slank i figuren. Gotfred Benneweis var tværtimod ret lille og rundrygget. Men han kunne tumle heste, og så talte han et besynderligt kaudervælsk. Senere er jeg blevet klar over, at det måtte være dansk/tysk eller måske snarere tysk/dansk. Den gamle Benneweis havde en kone, hvis navn jeg ikke husker. Hun syntes altid at være optaget af at vaske tøj, lave mad eller at sy på noget mægtigt flot: uniformer og gevandter eller sådan noget. Gotfred Benneweis var ubestrideligt direktøren. Han gik også altid med en mægtig sølvurkæde tværs over vesten. Men man havde alligevel det indtryk, at fru Benneweis også havde et stort ord at sige. Foruden disse tre hovedpersoner, var der i cirkus også en såkaldt staldmester. Jeg havde nu altid tænkt mig, at en staldmester måtte se anderledes imponerende ud. Hans navn har jeg desværre glemt, men han hørte vistnok med til familien.

Når foråret nærmede sig, vågnede cirkus af sin dvale. Man så tegn herpå i marts måned. Så kom hestene ud af deres stalde. Så vidt jeg husker, var der en 7 - 8 stykker. I mine øjne rene arabiske hingste.

Hestene blev hver dag rørt i en udendørs manege, hvorover teltet senere blev rejst, eller også blev de spændt for en vogn, der er par gange kørte gennem byen for at hente savsmuld eller andre nødvendige ting.

Seniordirektør Gottfried Benneweis (1865-1933) som ældre, ca. 1930. 10,3 cm x 14,0 cm. Cirkus Benneweis arkiv.

Somme tider kunne man se en artist, også vor helt Ferdinand, gøre halsbrækkende gymnastiske øvelser på pladsen. Efterhånden kom der nu flere folk ind i cirkusbilledet, og en skønne dag var teltet rejst. Det var nu ikke særlig rent, stort eller flot. Og så begyndte træningen for alvor. En sjælden gang lykkedes det for os drenge at få et lille glimt af herligheden. Vi så den gamle Gotfred Benneweis stå midt imellem sine stejle heste og slå knald med chambrieren, og vi så den kække Ferdinand ride og springe fra den ene hest til den anden.

En rigtig forestilling nåede jeg aldrig at se, for prisen for et barn i mine forhold var for meget for mors pengepung. Vi var jo ikke en, men to drenge, og mon ikke det kostede 50 eller 75 øre for hver ?

Og da premieren fandt sted, var foråret for alvor begyndt. Det var et stort øjeblik, når direktøren selv eller Ferdinand kørte den store charabanc gennem

stationsbyen og de nærmeste landsbyer for at annoncere, at nu gav Cirkus Benneweis sin store galla-forestilling i Tølløse den eller den dag. I køretøjet var cirkusorkestret anbragt. Det var som oftest sammensat af lokale musikalske kræfter, 5 – 6 mand. Men hvor var de flotte de var iført nogle gamle østrigske militæruniformer og så derfor meget udenlandske og cirkusagtige ud – til trods for deres vestsjællandske mål.

Og hvilken inciterende musik kunne de ikke levere! Alene for musikkens skyld stod vi ofte uden for teltet under hele forestillingen for at få denne nydelse med og samtidig tænke os til, hvad der foregik indenfor. Musikalske oplevelser var sjældne for os.

Foruden denne annonceringskøretur blev der opslået håndskrevne, senere dog trykte plakater på egnens telefonstolper og større træer. Avertering i aviserne var vist for kostbart for foretagendet. Efter premieren kom der somme tider, dog ikke altid, en lille meget kortfattet anmeldelse i avisen på 5 – 6 linier, som regel meget venlig.

Efter et par dages forløb med forestillinger, drog cirkus af by på tourne rundt i den nærmeste omegn og senere videre omkring i landet. Og de kom først tilbage igen, når efterårets storme satte ind. Så blev alle herlighederne pakket ned og hestene sat i stald, medens mennesker, hunde og katte atter søgte til de to beboelsesvogne for der at gå den kommende vinter i møde. Cirkus Benneweis var et oplivende moment i den lille by, og dens medlemmer betragtedes som hjemmehørende og havde alles tillid.²⁸

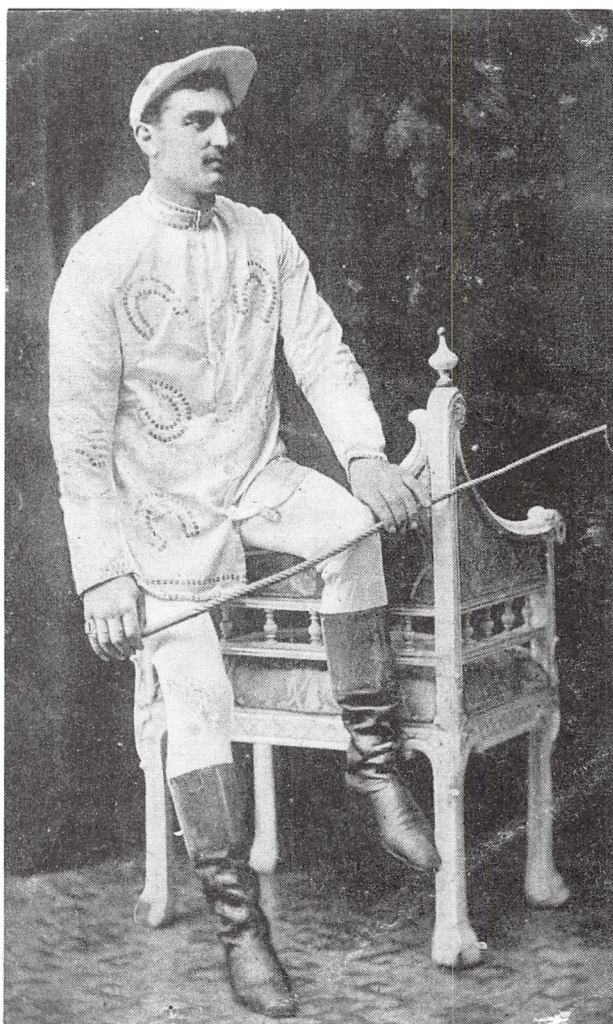
Som tidligere nævnt rejste Cirkus Benneweis på Fyn i 1914, og her meddelte en lokal annonce:

Cirkus Bennewijs giver Forestilling paa Markedspladsen i Aarup Torsdag og Fredag Kl. 8¼. 22 Heste.²⁹

Dagen efter at cirkus var draget videre, kom anmeldelsen. Den lød kort og godt:

Cirkus Bennewijs har givet Forestillinger de 2 sidste Aftener. Besøget har under de foreliggende Omstændigheder ikke været saa godt, som det fortjente.³⁰

Den 17. januar 1915 blev Ferdinand gift med en artistpige, Irene Petersen, (1891– 1970), der havde opholdt sig nogle år hos Cirkus Benneweis.³¹ Hun stammede fra Naskov, og hendes forældre blev skilt, da hun var ganske lille. Der var 4 børn i ægteskabet, og da hun en sommer, det må have været omkring 1899, legede på cirkuspladsen ved stranden, hvor Cirkus Daucke havde slået teltet op, kom hun i forbindelse med direktørparret. Resultatet blev, at hendes mor gav hende lov til at rejse med, da cirkus drog fra byen, og her blev hun plejedatter hos Esther og Markus Daucke. Hun lærte snart at gå på line, at arbejde i trapez og i akrobatnumrene sammen med sine 4 plejeonkler, brødrene Daucke. Her var hun til hun som 16-årig rejste hjem til sin mor, der på det tidspunkt boede i Odense.

Ferdinand Benneweis som ca. 28-årig iført en flot jockeyridedragt. Postkort trykt: *Nordische Kunstanstalt, Ernst Schmidt & Co., Lübeck. CHS.*

Irene ville prøve at slå sig fri af cirkusmiljøet, da hun syntes, hun ville have en uddannelse. Men det lykkedes ikke, og efter Sankt Knudsmarked i Odense rejste hun med sine plejeonkler, Carl, Rikard og Bech Daucke, der med et såkaldt stop-op telt besøgte de forskellige markeder.³² Hun var hos dem en måneds tid og kom så med Cirkus von Barner, hvor den fjerde af hendes plejeonkler, Adolph Daucke, i mellemtiden var blevet gift med enkefru Helene Altenburg, født von Barner. Dette cirkus rejste for en stor del også på markederne, og da det året efter, 1910, kom til Slagelse marked, var der allerede kommet så mange cirkus, at der ikke var

Irene Benneweis som ca. 25-årig iført cowboy lignende ridekostyme. Postkort trykt: Nordische Kunstanstalt, Ernst Schmidt & Co., Lübeck. CHS.

plads til flere. Cirkus Benneweis var et af de få, der havde fået rejst telt med parade, og så blev de to direktører enige om at gå sammen om programmet. Benneweis leverede hestenumre, og Cirkus Daucke artister.

Her stiftede hun nærmere bekendtskab med Ferdinand Benneweis, og efter markedet inviterede han på kyllingesteg på Casino. Irene fik engagement, uden løn, som artist hos Cirkus Benneweis. Efter 1½ års forløb blev hun forlovet med Ferdinand.

Foruden Irene og Ferdinand bestod familien Benneweis på det tidspunkt af forældrene, Marie og Gottfried, samt en del af Maries slægt: Hendes gamle mor,

Adelheid Bruun (1841-1915), og to ugifte søskende, den døvstumme Josephine Bruun (1862-1938), der drejede lirekassen under forestillingen og ellers gik til hånde overalt, samt staldmester Alexander Bruun (1867-1935), der blev omtalt i beretningen fra Tølløse.

I forestillingen red Irene voltige, og hun arbejdede i ringe og trapez sammen med Ferdinand. I flere år red hun foran cirkus til de nærmeste byer på sin hest, Guldregn, og aftalte leje for cirkuspladser og slog plakater op. Tit kom hun først hjem til vognene en halv time før aftenforestillingen, så hun dårligt kunne nå at klæde om.

Et karakteristisk træk hos Cirkus Benneweis på den tid var, at det altid myldrede med husdyr, når vogntoget gjorde holdt. Under flere af vognene hang bure med høns, der naturligvis selv måtte finde føden. På tagene var anbragt dueslag fyldt med duer, der omgående tog den nærmeste omegn i besiddelse for at fouragere. Somme tider holdt man også en julegris til fedning. I stalden stod altid mellem 20 og 40 heste, der dels blev brugt som trækdyr, dels var med i forestillingen. Folk oplevede under første verdenskrig og i begyndelsen af 1920'erne Cirkus Benneweis som et besynderligt sigøjnercirkus, der først fik et andet udseende, da Irene fik tilkæmpet sig de ældres respekt. For sandheden var, at da hun ikke var født rejsende, blev hun af de ældre ikke regnet for andet end billig arbejdskraft. Men da hun var den eneste i familien, der kunne regne, læse og skrive, måtte de efterhånden anerkende hendes færdigheder, og lidt efter lidt overtog hun den faktiske ledelse af forretningen.

De første mange år fremførte Ferdinand selv sine frihedsheste, mens hun som staldmester hjalp med at få dem til og fra manegen, og da han blev syg, overtog hun arbejdet i manegen. Ind mellem hestenumrene var hun også den fine dame, der talte med klovnerne, så derfor var hun i mange år i manegen under næsten hele forestillingen.

Omkring 1916 tog Irene og Ferdinand Benneweis en 5-årig dreng til sig som deres egen søn, da Irene ikke var i stand til selv at få børn. Drengen hed Eli, og de havde lært ham at kende på rejsen. Under hele opvæksten deltog han i det forefaldende arbejde og lærte på den måde alt om cirkus. Som stor dreng og ung mand blev han systematisk holdt nede af sin plejefar. Men så støttede han sig til Irene, der var klar over, at der var usædvanlige krummer i ham. Han gjorde sig derfor først gældende, da Irene Benneweis blev alene.²⁰

Tirsdag, den 7. september 1915 gav F. Bendevejs forestilling i landsbyen Maglemer ved Maribo. Nærlæser man plakaten vil det ses, at juniordirektørparret, Irene og Ferdinand, udførte over halvdelen af programmets numre. Frk. Sehlander er naturligvis identisk med direktørfruen. 43 cm x 63 cm, CHS.

GRAND CIRKUS VELANDOF

18 Personer af Herre- og Damepersonale samt 16 Heste,
veldresserede Heste i Skole og Frihed

ankommer paa Gennemrejse og giver

stor Gala-Forestilling

i et lukket Cirkustelt, som rummer 800 Personer,

dagen den
dagen den

Kl.
Kl.

PROGRAM:

„Fanny“, norsk Hoppe,

udføres i Fuld eller 1/2 Heste

Trambolinspring over flere Heste

af Hr. Albert Jensen.

DOBBELT TRAPETS, udføres af Mister Fernando og Irena.

Kingsten „Zordenskjold“,

udføres af Hestene af Hr. Bøndevøje, Jun.

Jokeyridt, rides af Hr. Velandof.

Dværghingsten „Celogi“,

udføres af Hestene af Hr. Bøndevøje.

Svævende Balancetrapets,

udføres af Hr. Jølle.

„Ridtet i det vilde Veste“ paa Kosakhesten „Mansa“

udføres af Yonon Jack.

Racehingsten „FA X E“,

udføres af F. Bøndevøje.

UNGARSK POST

udføres af Hr. Bøndevøje.

LAVINENEDSTYRTNING fra Borde og Stole

udføres af Hr. Axel Wolff.

Blodhingsten „HARRIET“,

udføres af Hestene af Hr. Bøndevøje.

Barterre- og Vuffgymnastik,

udføres af Hr. Bøndevøje og Albert.

HINGSTEN „PLYMOT“,

udføres af Hr. Bøndevøje.

ROMERSKE RINGE.

udføres af Hr. Bøndevøje, Frk. Sehlender og Dummpeter.

HINGSTEN „BALDUR“,

udføres af Hr. Bøndevøje.

VOLTIGE-RIDT,

udføres af Hr. Bøndevøje.

Konisk Entré af Klown Duli med Dværghingsten „Celogi“:

Ungarsk Valtak „Solberg“

udføres af Hr. Bøndevøje i Høje og Langelinie.

NYT! NYT! NYT!
Hr. Tyrk og Frk. Merkuri,

udføres af Hr. Bøndevøje.

Den arabiske Hingst „Brøndshøj“,

udføres af Hr. Bøndevøje.

BORRA, FYLLA, TROFAST,

udføres af Hr. Bøndevøje i Høje og Langelinie.

Danmarks mindste Klown med sin kom. Entré.

Præstationer paa fast Reck

udføres af Hr. Bøndevøje og Dummpeter.

Hølet kraml Ridescene af
Dummpeter G. Melchior og Kivehunden „Sjanga“.

Den dresserede Skolehest „Max“,

udføres i Frihed. — Den plus ultra.

Præstationer paa stram Line udføres af Frk. Sehlender.

NYT! Amerikansk Fyrværkeri og Ildhesten „Brikham“. NYT!

Overalt, hvor jeg har givet Forestillinger, har mine Præstationer været stærkt tiltrakt af Publikum og Pressen, og jeg haaber ved mit Besøg her, at det højresidige Publikum vil underrette mig herom.

Hvis I ønske om at lade
Placaten hænge, eller
længe Balakbort ophæ-
der sig her i Byen.

Sælknaldt modtager og
A. G. Melchior, F. Bøndevøje.

Med Højsagelse
A. G. Melchior,
Bilfører.

F. Bøndevøje,
Forvalter.

Før sejlmager Chas. Mortensen 1937 afleverede det første nye telt syet til Cirkus Benneweis, blev dette fotografi taget i Randers. Da det lidt senere blev stillet op på cirkuspladsen i Hillerød, fældede Irene Benneweis en glædeståre. Foto: 7,8 cm x 5,7 cm, tilhører sejlmager Kay Mortensen, Randers.

Forandring fryder. 1915 tog Cirkus Benneweis navneforandring til Grand Cirkus Velandof, hvor F. Bendevejs underskrev sig på plakaten som forretningsfører, idet hans far, Gottfried, trods alt var direktør. 1917 hed det Grand Cirkus Velandos. På det tidspunkt var hestebestanden på 22 stykker.³³

Sæsonen 1919 kaldte det sig i annoncerne Den amerikanske Cirkus Benneweis og på programmet Dansk Amerikansk Cirkus med navnet Benneweis nedenunder i en parentes. Det var vel USA's deltagelse i første verdenskrig, der gav inspiration til navnet efter krigens lykkelige afslutning. Kapelmesteren hed Louis Schmidt, en af de tre brødre, der sommeren 1918 havde startet deres egen forretning Cirkus Brødrene Schmidt.³⁴

Fra det første 1-mastede telt, der blev anskaffet ca. 1900, havde Cirkus Benneweis altid måttet klare sig med hullede og lappede telte, som andre cirkus havde kasseret som ubrugelige. Men da Cirkus Benneweis den 7. januar 1937 fik tildelt en bevilling, satte Irene Benneweis alt på et bræt for at cirkus kunne indfri de krav, det ny publikum naturligt ville stille. Her kom et rummeligt og vandtæt telt i første række. Hun pantsatte til Ferdinands store forfærdelse 4 beboelsesvogne og hele stalden med 25 veltrænede heste. Altså hele den disponible formue. Hos sejlmager Chas. Mortensen i Randers blev syet et nyt 2-mastet telt, der kostede 5000 kroner. Irene græd af glæde, da hun om foråret første gang så det stillet op på cirkuspladsen i Hillerød. Hermed indledtes et nyt afsnit i tilværelsen, og siden har Cirkus Benneweis haft mange ny og store telte.²⁰

Der er to betydningsfulde årstal i historien om Cirkus Benneweis. Det ene er bevillingsåret 1937, og det andet er 1945, da Ferdinand Benneweis døde. Med ham gik den gammeldags og meget traditionsbundne måde at drive cirkus på i graven. Irene Benneweis havde nu helt fri hænder, og hermed blev grunden lagt til det moderne cirkus.

Cirkus Benneweis 1944 placeret på Borups Plads i København før Telefonhuset blev bygget. Vejen th. er Borups Alle og tårnet tv. er Mariendalskirken på Ane Katrines Vej. Foto: 8,6 cm x 5,3 cm, tilhører Martin Larsen, Allesø.

I de følgende år skete der virkelig meget i Cirkus Benneweis. Irene og Eli gik i økonomisk samarbejde om driften, og det viste sig hurtigt, at han havde fremragende lederegenskaber.³⁵ I løbet af en halv snes år fik de i fællesskab arbejdet forretningen op til at være den største af sin art i Norden.

Anden verdenskrig 1939-45 havde alvorligt nedbragt antallet af cirkusdyr i Europa. Dyrene var enten gået til ved direkte kamphandling, under luftbombardement eller fordi dyregrupperne var blevet skudt af deres ejere som følge af mangel på føde til dem. En del cirkusheste og rovdyr kom dog i rette tid til det neutrale Sverige, hvor fødevarer-situationen var nogenlunde, og hvor mange kostbare dyr overlevede. Siden gled dyrene igen ud på det europæiske cirkusmarked.

Mens antallet af cirkusheste i Danmark kunne gå an, var landet helt støvsuget for dresserede rovdyr, og her så Eli Benneweis en forretning. Efter sæsonen 1946 købte han hos Zoologisk have i Odense fire løver, to hunner og to hanner. Gruppen var så ung, at hanløvernes manke endnu ikke var udviklet. Løverne var allerede i en slags fortræning til cirkusbrug, for havens inspektør, Herold Nielsen, havde moret sig med at lære dem nogle småkunster.³⁶ Disse løver blev et par år efter

annonceret på plakaten som de vilde Senegalløver, som direktør Christy fremførte i Cirkus Korona. De blev grundstammen i de frygtindgydende Berberløver, som siden tjente en formue hjem.

Dyrebestanden blev forøget i takt med indtjeningen. I 1959 bestod den af 53 rovdyr, og det vil i cirkussproget sige: løver, tigre og bjørne. Desuden var der 55 heste, 14 elefanter, 4 kameler og 3 søløver.³⁷

Det var naturligvis alt for mange dyr alene for Cirkus Benneweis. Men dels udlejede man dresserede dyregrupper til cirkus i udlandet og dels tog man engagement med en gruppe dyr og domptør. Sidst, men ikke mindst etablerede Eli Benneweis flere nøglefærdige cirkus, både herhjemme og i udlandet, som hver for sig havde dyr på programmet fra stalden i Hulerød avlsgård, Dronningmølle, hvor Cirkus Benneweis siden 1938 havde haft hovedkvarter.

Eli Benneweis har været den økonomisk ansvarlige leder af følgende forretninger: Cirkus Korona 1948. Cirkus Belli 1955-57. Cirkus Buster 1961. Cirkus Hans Strassburger, Tyskland, 1954. Cirkus Palmiri-Benneweis, Italien, 1957-65, med gæstespil i Israel vintersæsonen 1961-62. Cirkus Barum, Tyskland, 1963-67. Cirkus Benneweis i Budapest cirkusbygning, vintersæsonen 1959-60. Cirkus Benneweis i Københavns cirkusbygning fra 1970 samt det rejsende teltcirkus, Cirkus Benneweis, der et enkelt år, 1956, var i Oslo, og siden 1967 har haft mange gæstespil i Sverige.³⁸

Årets cirkushistorie 1955 var skåret af Eli Benneweis, der altid har haft næse for billig reklame. Forhistorien og enkeltheder var naturligvis dunkle, men det drejede sig om, at Eli Benneweis forhandlede med den afsatte og arbejdsløse ægyptiske kong Faruk om kompagniskab i et dansk-amerikansk fællesforetagende ved navn Cirkus Benneweis og Faruk. Ekskongen skulle være elefantdomptør. Forhandlingerne sluttede desværre med negativt resultat.³⁹

1956 overlod Irene Benneweis hele ledelsen og det fulde økonomiske ansvar til Eli Benneweis. Men alligevel var hun hver eneste sæson med i karavanen fra cirkus startede i Hillerød tidligt på foråret, til det sluttede engang hen i oktober.²⁰

Som start på cirkussæsonen 1957 blev Eli Benneweis spurgt af en journalist:

Hvor stort er Cirkus Benneweis med tros og træen ?

Vi rejser med 70-80 vogne, 120-130 mennesker, 30 heste og 3 elefanter.

Hvor lang er rejsen ?

Syv tusind kilometer på små seks måneder. Vi er den cirkus, der begynder først og holder sidst op. De fleste følger påsken, men den vil vi ikke vente på i år. Vi holder Danmarkspremiere på Bellahøj på lørdag den 6. april og slutter sæsonen i Randers en gang midt i oktober. Sådan har vi nu gjort det i de sidste ti år. Altid de samme byer i samme rækkefølge på samme tid. Det hænger sammen

I Anledning af Deres Skrivelse af 14. Jan. 1955, og da intet andet Beriderselskab har anmeldt at ville afholde eller af mig har faaet Tilladelse til at afholde Cirkusforestillinger der i samme Tidsrum, skal jeg herved meddele, at jeg intet finder at erindre imod, at De i Tiden fra den 13/9 til den 22/9 1955, begge Dage

inklusive, afholder Cirkusforestillinger paa

Cirkuspladsen Plads i Høstlev

paa følgende Vilkaar:

- 1) Brug af Højttalere som Reklame for Cirkusetabletmentet maa kun finde Sted efter Politiets nærmere Bestemmelse.
- 2) Helligdagslovens og Politivedtægtens herhen hørende Bestemmelser samt de af Politiet saavel med Hensyn til Lokaliteter som med Hensyn til Drift givne Forskrifter skal nøje overholdes, i hvilken Henseende bemærkes, at der ikke maa afholdes Forestillinger i Tiden Kl.
- 3) Forestillinger i Tankelæsning, Suggestion, Autosuggestion o. l. maa ikke afholdes, forinden det af mig, eventuelt i Forbindelse med Kredslægen i Sorø er konstateret, at de ikke kan ligestilles med hypnotiske Forestillinger.
- 4) Børn maa kun optræde, naar det drejer sig om Dansenumre, Akrobatik o. l., og de optræder sammen med deres Forældre.
- 5) For Polititilsyn erlægges Betaling overensstemmende med Justitsministeriets Cirkulærer Nr. 175 af 12. August 1938 og Nr. 111 af 8. Juli 1939.
- 6) Opslag af Reklameplakater maa kun ske ved Gader, Veje og Pladser i Byer og bylignende Bebyggelser, og kun naar Ejeren af det paagældende Sted giver sit Samtykke dertil. Overtrædelse vil medføre Tiltale og Straf efter Naturfredningsloven eller Politivedtægten, eventuelt Indberetning til Justitsministeriet, ligesom Plakaterne vil blive fjernet for Deres Regning.
- 7) Der maa ikke uden særlig Tilladelse og Næringsadkomst sælges Tobak, Øl, Sodavand, Is, Kager, Frugt, Konfekt, Chokolade og Sukkervarer.
- 8) Cirkuspladsen skal ryddeligøres og renses fuldstændig efter Afbenyttelsen.
- 9) Jeg forbeholder mig, hvis De ikke indfinder Dem paa Stedet til ovennævnte Tid, at give andre Beriderselskaber Tilladelse til at afholde Cirkusforestillinger der i samme Tidsrum.
- 10) Iøvrigt henvises til Vilkaarene i den Dem meddelte justitsministerielle Bevilling.

Tilladelse til benyttelse af cirkuspladsen må indhentes hos Høstlev Kommune.

Politimesteren

den 20. januar 1955.

Paul Smilde

K. Møller,
politiegs.

Til

cirkus Belli, Høftenosevej, Hornumk.

Denne standardformular nr. 1492 i foliostørrelse fra A/S Olaf Barfod & Co.'s Forlag i København, blev brugt af mange politimestre i provinsen. Cirkus Belli hørte fra sæsonen 1955 under Cirkus Benneweis' imperium. 21,4 cm x 35,0 cm. CHS.

Cirkusbranden i Stege den 17. maj 1961. Brandvæsenet var magtesløst. Da ilden fik fat, gik det stærkt, og i løbet af et kvarters tid var teltduk og tovværk en glødende askebob. Foto: Preben Frederiksen, Stege.

med den specielle teori, at vi viger ikke for noget andet! Jeg mener, at hvis der kommer noget i vejen, må man angribe det frontalt. Efter Bellahøj har vi provinspremiere i Helsingør, så kører vi Sjælland af i et ottetal, tager Fyn i en lige linje, åbner i Jylland i Århus og tager så Sønderjylland og Vestkysten op, til vi havner i Randers.⁴⁰

Danmark har været forskånet for tab af menneskeliv i forbindelse med cirkusbrande, hvorimod de materielle skader har været omfattende. Hidtil har der her i landet været tale om flere alvorlige cirkusbrande.

Den første fandt sted natten til den 3. maj 1873, da en cirkusbygning af træ på Filosofgangen i København nedbrændte i løbet af en times tid. Ved den lejlighed mistede cirkusdirektør Francois Rappo og hans selskab alt, hvad de ejede af kostumer og rekvisitter, og flere af de musicerende i Lumbyes orkester, der spillede til forestillingerne, mistede deres instrumenter. Det var forresten anden gang i løbet af et års tid, Francois Rappo mistede sine ejendele ved en cirkusbrand, idet hans cirkus i Strassbourg brændte 1872.⁴¹

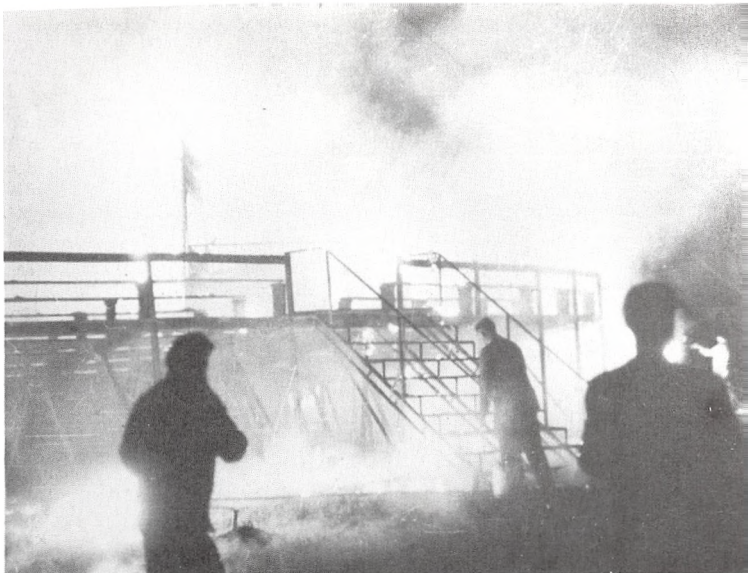
Anden gang den røde hane galede over et cirkus var natten til den 7. marts 1914, da taget og alt det indvendige i Cirkusbygningen i Jernbanegade i København brændte, så kun ydermurene stod tilbage.⁴²

Begge disse cirkusbrande skete altså på tidspunkter, hvor der ikke var publikum til stede, som kunne komme til skade.

Det var derimod ikke tilfældet ved den tredje ulykke, da Cirkus Benneweis' telt brændte i Stege den 17. maj 1961, klokken 21,15. Eli Benneweis havde en del at se til den sæson, og netop den aften var han i Esbjerg for at inspicere Cirkus Buster.

Første afdeling af forestillingen var afviklet efter programmet, og i pausen havde publikum lejlighed til at strække benene. Et par hundrede havde forladt teltet for at se staldene og trække frisk luft, mens det store tremmebur til dressurnummeret,

En af de udendørs nødudgange fra det høje gradin og ned på jorden. Foto: Preben Frederiksen, Stege.

en blandet rovdyrgruppe af løver, tigre, isbjørne og brune bjørne, blev stillet op i manegen.

Pausen blev annonceret kl. 21,10, og 5 minutter senere lød råbet: Brand !

Et øjeblik efter klatrede den ungarske artisttrup Parnov op i masterne for at redde deres kostbare rekvisitter til luftnummeret. De reagerede omgående uden tilsyneladende at tænke på risikoen og nåede også at hente det meste af udstyret ned i god behold. Og musikerne, der var placeret på tribunen oven over ridegangen, fik bakset klaveret ned ad en slidske til en lastvogn og fik det kørt bort.⁴³

Branden opstod ved, at en beruset mand uden for teltet ved et uheld kom til at vælte 2 opretstående gasflasker med hver 33 kg flydende gas, der hørte til et opvarmningsanlæg med varmluftsblæser. Flaskerne faldt så uheldigt, at slangeforskriningens nippelstykke på den ene ventil inde fra stak hul i slangen og tildels skar slangen over. Gassen strømmede ud med stort tryk og blev snart efter antændt, formentlig af den glødende varmeovn eller en cigaretglød. Et øjeblik efter gik der ild i teltets rundsejl.⁴⁴

På det tidspunkt sad der ca. 1000 tilskuere i teltet, og der opstod flere steder panik. Et øjenvidne fortalte bl.a.:

Folk stormede sanseløse mod udgangen. Mange blev væltet, men kun få prøvede selv da at dæmme op for strømmen. Mødre skreg på deres børn. I adskillige tilfælde havde forældrene siddet et sted, børnene et andet. Jeg så både ældre og børn styrte, og de bagved kommende trampede hen over dem. Det er et mirakel, at ingen kom til skade. Jeg fatter det ikke.⁴⁵

Det store rovdyrbur i manegen spærrede for, at publikum kunne søge tværs over den og bag ud. I stedet måtte folk trænges på gangen mellem pisten og

bænkerækkerne, hvor de løse stole var anbragt og delvis spærrede for passage.

Ved hovedindgangen havde en brandmand nok at gøre med at oversprøjte de nærmeste omgivelser for at holde ilden i skak og borte fra det sted, hvor publikum skulle ud. Hans indsats virkede i høj grad beroligende på de udstrømmende mennesker.

Bag teltet arbejdede personalet imens som rasende med at få fjernet burene med rovdirene, der netop stod parat til forestillingen. Burene blev af traktorer slæbt så langt bort fra ilden, at man var helt sikker på, at der ikke også skulle gå panik i de indespærrede dyr. Hestene blev i mellemtiden af staldknyster og publikum trukket ud fra stalden og tøjet til træerne i en nærliggende sidegade. Staldteltet blev oversprøjtet med vand, og det blev reddet sammen med hele vognparken.

Heldigvis blæste der kun en svag vind, og de ca. 1200 tilskuere, der alle var kommet velbeholdne ud, overværede fra markedspladsen, hvordan ilden åd sig op over hele oversejlet og så, hvordan brændende flager af teldug som følge af den stærke hede fløj viden om. I løbet af 20 minutter var det store telt forvandlet til en glødende askebob. Tilbage stod de sodsværte og forholdsvis ubeskadigede bænkerækker, mangekasser og musiktribunen.⁴³

Hvad skete der ivotrigt med Cirkus Benneweis efter branden ? Jo, Eli Benneweis havde tilfældigvis et splinternyt telt liggende hos sejlmager Chas. Mortensen i Randers. Det var så nyt, at det endnu manglede rundsejl. Men det ny oversejl blev ekspres transporteret til den næste by på ruten, Nykøbing Falster, og rejst der. I mellemtiden arbejdede en halv snes tømrere i Stege på at reparere og fremstille ny stole og bænke, og 5 smede rundt om på Møn gik i gang med at lave de mange hundrede beslag til bænke. I Randers arbejdede 11 sejlmagere i døgn drift med at sy rundsejl til det allerede rejste oversejl. Anden pinsedag den 22. maj 1961 holdt Cirkus Benneweis gallapremiere i Nykøbing omtrent efter turnéplanen.⁴⁶

Fik cirkusbranden konsekvenser ? Ja, der skete det helt kontante, at justitsministeriet den 20. august 1964, altså 3 år efter branden, udsendte en bekendtgørelse om brandvænsforanstaltninger for cirkustelte. En stor del af bekendtgørelsen er tydeligt skrevet på grundlag af det erfaringsmateriale, der blev høstet i Stege.

Mens vi er ved love og paragraffer, der udelukkende sigter mod cirkus, forbød folkettinget 1962 fremvisning af vilde dyr i cirkus. Bestemmelsen var i forvejen indført i de øvrige skandinaviske lande. Loven berørte Cirkus Benneweis meget, da det ejede Europas største bestand af dresserede rovdire til cirkusbrug. Eli Benneweis valgte efter kraftige protester at se tiden an. For selv om loven indskrænkede hans virksomhed for det skandinaviske område, var det trods alt ikke forbudt at eje og dressere vilde dyr i Danmark og derefter sende dem ud i verden til andre cirkus.⁴⁷

Kong Frederik den Niende og dronning Ingrid i følge med cirkusdirektør Eli Benneweis forlader Nordens største cirkus efter en forestilling i Gråsten. I baggrunden tv. kongeparrets svigersøn, kong Konstantin af Grækenland. Foto: Stoffer, Odense.

Irene Benneweis sagde engang til et blad: Folk tror, at cirkus er en verden for sig. Og det er det også !

Hun talte med fagkundskab om emnet, da hun kendte både cirkusdirektøren, artisterne, dyrene og vidste, hvad det betyder, at alt er i orden og fungerer perfekt. Og hun kendte cirkusarbejderne, den gruppe af personalet, der også kaldes rekvisitører, cirkustjenere eller knyster. De udfører arbejdet med at rejse telt, passe dyr, gå til hånde overalt som for eksempel at være uniformerede manege-tjenere, brække cirkus ned og transportere det i ekspresfart og sikkert til næste by på ruten uanset om det stormer eller regner.

I modsætning til den udadvendte side af cirkus, hører man kun yderst sjældent om tilværelsen bag kulisserne. Da denne også er en interessant del af helhedsbilledet, gengives her en beretning om en ung mands oplevelser i sæsonen 1968 som staldknyst hos Cirkus Benneweis:

Har I brug for en hestepasser ?

Jo, der er et par mand, der lige er kørt galt og ligger på hospitalet, sagde Claus Jespersen. Så jeg kunne begynde med det samme. Men lønnen er altså på 150 kroner om ugen. Plus kost og logi, tilføjede han og kneb det ene øje i. Og lad nu være med at snakke med de andre om det, før du begynder. Du kan ikke regne med, hvad de siger. Forøvrigt - hvorfra har du kendskab til heste ?

Samme sted som du: Husarerne i Næstved, sagde jeg.

To timer efter havde jeg hentet mit arbejdskluns hjemme og fik anvist min vogn. Der var otte køjer, én vask og et skab til hver mand. Jeg skyndte mig at købe en hængelås til mit, efter at jeg ved aftenkaffen den første dag havde bidt mærke i et par løsrevne bemærkninger: Der er sgu ingen ved cirkus, der ikke stjæler ! og

Det er kun tøsedrenge, der ikke har været i spjældet ! De råbte altid meget op i spiseteltet.

For første gang stod jeg nu og holdt hvide cirkusheste, parate til at sendes ind i manegen. Det var flotte lippizanerhingste, som aldrig havde båret rytter. Sonny Benneweis, Diana Benneweis og Claus Jespersen havde et kombineret fridressurnummer, og den gamle Wenzel Kossmayer stod i ridegangen og dirigerede med hidsigt temperament hvilke heste, der skulle ind og ud.

Da jeg lidt hastigt trak af med en hest, der kom ud, slog han efter mig med pisken og råbte, at jeg skulle komme tilbage. Denne hest skulle have sukker. Ikke de andre. Favorithest ! snerrede han til mig, så det gav et gisp i hesten. Som om jeg kunne vide det.

Så kom Sonny ud lidt efter: Du er den nye hestemand ? Har du været med cirkus før ?

Nej, desværre ikke, sagde jeg. Hvorfor det ?

Jo, for egentlig har vi mere brug for en elefantmand, sagde han.

En af hestepasserne bag Sonny så på mig og rystede kraftigt på hovedet, så jeg blev betænkelig.

Jeg er helt fortrolig med heste, sagde jeg. Men elefanter kender jeg ikke noget til. Men jeg vil da gerne prøve og se, hvordan det går.

Da forestillingen var slut, brækkede teltknysterne det store telt ned, mens vi staldknyster trak hestene til jernbanen. Derefter kom vi med elefanterne. Så tog vi tilbage og brækkede staldteltene ned, slog pløkke op, rullede sejl sammen og læssede på vognene.

Claus tog et ordentlig nap med og sørgede for, at alt gik tjep.

Han skal skynde sig med at blive færdig, så han kan komme ind til missen, grinede de andre. Det var første år, Diana og han havde fælles vogn.

Et par i øvrigt ikke særlig kønne staldknyster fik nu tid til at tage om pigerne, der troligt hele aftenen havde puslet om hestene. De så ud til at være mindreårige, og det var vist mest hestene og den spændende cirkusatmosfære, der havde trukket dem til pladsen.

Så fik vi kaffe i køkkenteltet, hvor der lå store stabler franskrødsadder med margarine og sukker til at komme på. De andre interesserede sig ikke så meget for, hvem jeg var, eller hvad jeg havde lavet før, som for hvad jeg skulle lave nu: Du er den nye elefantmand ? Du har noget at glæde dig til ! Og så diskede de ellers op med nogle gruppvækkende historier om, hvordan elefanterne havde mishandlet deres passere i tidens løb. Ja, en af dem, Tako, der var syg og derfor ikke optrådte mere, havde engang i Tyskland trampet en elefantpasser ihjel. Den var utilregnelig og slog altid efter folk med snablen.

Efter få timers søvn begyndte det at rumstere. Vognen satte sig i bevægelse, og pludselig var der nogen, der råbte: Hjælp ! Stop ! Hjælp !

Vi sprang ud af køjerne og så ud af døren. Øjnene missede mod morgensolens første stråler, og man følte den klamme luft. Der syntes ikke at være fare på færde, men belysningsmanden for rundt og råbte, at vi havde været ved at rive et af hans kabler over, da vi bakkede. Det var også ham, der havde bandet mest, da vi brækkede ned, fordi et par lamper væltede, så han skulle til at skifte pærer.

Vi lagde os til køjs igen, og vognene rullede videre mod næste by med traktor foran. Der blev næsten ikke tale om søvn, da et af hjulene nærmest var ottekantet, så vognen hoppede, som kørte den på toppede brosten. Straks vi nåede frem, kom Claus og hev os ud af tæpperne. Vi skulle rejse telt inden morgenmaden blev serveret.

Nu har de sgu stillet den vogn med sigøjnertøsene ved siden af vores. Så skal vi høre på deres kæften og larm. De sover om dagen og larmer hele natten, sagde andre.

Det var nu ikke sortøjede sigøjnerpiger, som man skulle vente, men særdeles lynchudede piger fra Skotland: The Edinburg Girl Pipers.

Ordet sigøjner blev i cirkus brugt i flæng i nedsættende betydning. Det var simpelt hen et almindeligt skældsord. Sonny kunne også bruge det.

Det blev forøvrigt en problemfyldt dag for Sonny. Da han kom kørende ind på cirkuspladsen i Helsingør, stod Douglas Kossmayer lige i indkørslen og ville ikke flytte sig. Så kørte Sonny frem, og Douglas måtte springe til side, og havde Sonnys kone ikke været med i bilen, så var der blevet slagsmål.

Sonny var rasende og bad Douglas pakke sit lort og ryge og rejse ! De havde haft ballade nok med ham ! Og virkelig: Douglas forsvandt sammen med den gamle Kossmayer. Da de kørte, havde de taget nogle piske og andet udstyr med, som ikke tilhørte dem, så Diana gik også og bandede stygt over dem.

Ellers gik det med arbejde og forestillinger. Jens, den anden elefantpasser, og jeg pudsede elefanterne med stålborste inde i teltet og vaskede dem med sæbe, svamp og spuleslange uden for. Der var kun hunelefanter. Hanner slås for meget. Men hestene, det var hingste allesammen.

Elefanterne var forholdsvis skikkelige, men de skulle jo se, hvor langt de kunne gå med den nye mand. På nøjagtig samme måde som en skoleklasse, der får en vikar. En af dem, Zitha, så da også sit snit til at vælte mig. Den tog med snablen om håndleddet og skubbede benene væk under mig med forbenet.

Stik den en på snablen med det samme. Ellers vil den aldrig komme til at respektere dig, sagde Jens. Det gjorde jeg så og blev virkelig forbavset over, at den skamfuld gik et par skridt tilbage.

Irene Benneweis synger som huséer den gamle vise: Her er skærsliipperen ! mens Eli skubber sliberbøren. Farvefoto på dobbeltkort med følgende tekst: Hulerødgaard, Dronningmølle, Julen 1955. En rigtig glædelig Jul og et godt Nytaar ønskes af Benneweis, Skandinavians største Cirkus. Julekortet er en gave fra cirkusdirektør Louis Schmidt, Hjelmerup. 14,5 cm x 11,5 cm. CHS.

Jens var en mærkelig fætter. Han var kun midlertidigt i elefantstalden, mens den faste elefantpasser, Camillo, var på hospitalet. Jens sagde ikke ret meget, men til gengæld havde han flere indskrifter, som han selv havde tatoveret på sig. På overarmen stod med store bogstaver: MIN GUD, og jeg spurgte, hvorfor han lige netop havde skrevet det, men det ville han ikke sige.

Der kom også et par gange en pige og besøgte ham i stalden. Han sagde, at hun var hans forlovede. Der kom i det hele taget mange mærkelige pigebørn på pladsen. En dag kom der en, der søgte efter en bestemt cirkustjener, som hun havde kendt før. Men så snart han så hende komme, løb han og gemte sig. En af de andre tog gas på hende: Læg dig bare ind i hans køje og tag tøjet af, så kommer han om lidt. Og det gjorde hun så. Det rygtedes hurtigt på pladsen, og en fire-fem stykker af de værste børster og bumser blandt teltknysterne strøg ind efter tur, mens de andre stod uden for og vippede med vognen og grinede. Til sidst kom Sonny og jagede hende ud med et kosteskaf. Han ville ikke have piger i vognene. Til nød gik det an i staldene, men ikke i arbejdstiden. De andre fortalte, at han i en tidligere by havde jaget en pige ud af en vogn med en kost og i en sådan fart, at hun var løbet bort med kludene i favnen.

Men der kom mange virkelig søde piger på pladsen, også studiner, og de var ikke uvillige. Det var utvivlsomt først og fremmest det spændende ved cirkus, der tiltrak dem; og så faldt der noget af til os andre. Det var faktisk i den situation en fordel at være knyst frem for at være artist. For de skulle træne, mens vi havde tid til at varme op under pigerne hele dagen. Jeg glemmer ikke en aften i Ängelholm, da den italienske akrobat Salvatore havde fået en virkelig lækker, lyshåret steg på krogen, og så havde hun bare sagt godnat ved gadedøren, da han havde fulgt hende hjem. Han bandede stygt, da han kom tilbage med uforrettet sag. Den

aften var der andre, der havde mere held med sig. Staldknyster naturligvis !

En teltknyst, der altid var ildrød i ansigtet af druk, kom en dag med en bøsse på slæb. Han havde fået nogle bajere af fyren, og nu kunne han ikke blive af med ham. Fulde var de begge to, og nu ville bøssen pludselig ind og klappe elefanterne. Han gik lige hen mod Toni og Tako, der stod først for, og ville klappe dem på snablen. Men da kom Toni ham i forkøbet og ekspederede ham ud mod teldugen med et kraftigt snabelsving. Elefanterne kunne absolut ikke tage fulde folk, de ikke kendte, og slog dem derfor altid med snablen. Der var engang en elefantpasser i Italien, der var unødigt hård ved dem, når han var fuld, og det var han tit. Og siden har de altid slået fulde folk. Kun Camillo, den elefantmand, der havde været hos dem længst, kunne tillade sig at komme fuld ind i stalden. Og så var de faktisk ellewilde af glæde, trompeterede og gjorde ved. For så vidste de, at han ville kæle og lege ekstra meget med dem, slå svalereder i stødtænderne og den slags.

Forøvrigt – ham teltknysten, der havde bøssen på slæb, forsvandt pludselig en dag, vejret var blevet særligt fint. Han var draget ud på landevejen. Tidligere, da jeg havde spurgt, hvad han ellers lavede, sagde han, at han var landevejsbums, og at han bare var taget med cirkus for lirets skyld. Det var lettere at få fat på piger, når man rejste med cirkus, end når man gik på bummen.

Han var ikke den eneste. Der var faktisk mange, der kun arbejdede i cirkus en kort tid for derefter at vende tilbage til deres landeveje. Enkelte var tidligere fiskere, heriblandt jeg, og andre kom fra landbruget. Så var der en lille hård kerne af folk, der altid kun havde arbejdet ved cirkus og som ikke kunne tænke sig andet. Det skulle da lige være hestepasserne, der også gerne tog et job på rideskoler.

Tilbage til konflikten mellem Sonny og Douglas. Det var i Helsingør, det skete, og Douglas og hans far var bare kørt til gården i Dronningmølle til Bedste, Irene Benneweis.

I Cirkus Benneweis er det misserne, der regerer, sagde de andre. Bedste var øverst regerende. Elis kone, Eva Benneweis, sad på kassen, og det er Diana, der med tiden skal overtage det hele.

Når Bedste en sjælden gang kom på besøg, skulle alt være i orden, og hvis hun så nogen slå et dyr, så gav hun ham sådan en på kassen, at hovedet drejede en halv omgang. Hun ville gerne kunne sige, at hun ikke havde set nogen slå dyrene i Cirkus Benneweis.

Nu havde hun altså sagt til Douglas og Wenzel Kossmayer, at de bare skulle tage tilbage til cirkus, og det var lige netop det, de gjorde. To dage efter, at de var forsvundet.

Douglas begyndte igen at spille Kong Gulerod i stalden, så hestefolkene var ved at få spat. Men Sonny var ubøjelig: Enten gik Douglas, eller også gik han med elefanterne !

Samme dag, lige efter pausen, kom Sonny ind i elefantstalden, som han plejede, en halv times tid før elefanterne skulle ind. Men i stedet for at træne med dem for at varme dem op, sagde han bare: Bak op ! Og så stod han og lænede sig op mod en af teltstængerne og spekulerede så det knagede, mens elefanterne stod musestille med bagdelen mod teltdugen.

Så stille og så alvorlige har jeg ikke set de elefanter, hverken før eller siden. Så spurgte Sonny, om Camillo ville med, hvis han rejste til et andet cirkus, og det ville han godt.

Inden næste forestilling var det ude over hele cirkus, og da forestillingen skulle begynde, stod alle knysterne bag ridegangen og ville ikke gå ind. Ingen ville slå et hammerslag, før vi fik garanti for, at Sonny ville blive.

Vi skulle med båden til Sverige i løbet af natten. Sonny havde sagt, at han ville vente til sidste færge med elefanterne, og hvis han så Douglas tage med over, så ville han – Sonny, blive i Helsingør.

Claus kom ud og sagde: Se nu at komme igang, så vi kan få kørt vores penge hjem. Og desuden sagde han, at han stod 100 procent bag Sonny.

Der skete ingen ting. Knysterne stod der bare.

Så gik Claus ud for at hente Sonny, der kom sammen med Fatter Eli, der ellers ikke viste sig meget den sæson, fordi han vist var ret syg.

Sonny sagde ingen ting, men Fatter Eli var rasende: Hvem er talsmand for det her ?

Det er vi alle enige om, sagde en spagfærdigt.

Sådan nogle drengerøve ! I kan bare gå i arbejde, eller også smide uniformen og skruppe ud på den anden side af hegnet. Opfør jer som mandfolk !

Der var ingen, der havde mandsmod nok til at gå, og snart efter gik forestillingen igang til rette klokkeslet.

Men mens forestillingen kørte, så vi Douglas og Wenzel Kossmayer rulle bort fra pladsen i bil. Det rygtedes bagefter ved aftenkaffen, at Diana og Claus også ville have rejst, hvis Sonny havde gjort det, og det var det, der fik Fatter Eli til at vise Kossmayer'ne bort.

Vores forhold til artisterne var præget af deres aristokratiske indstilling. Salvatore, den italienske akrobat, sagde engang til Camillo: You are a good fellow, but you must always remember, that you are the worker and I am the artiste !

Artisterne satte aldrig deres ben i staldene. Det var ligesom under deres værdighed. Den eneste undtagelse fra reglen var skottepigerne, men de havde jo

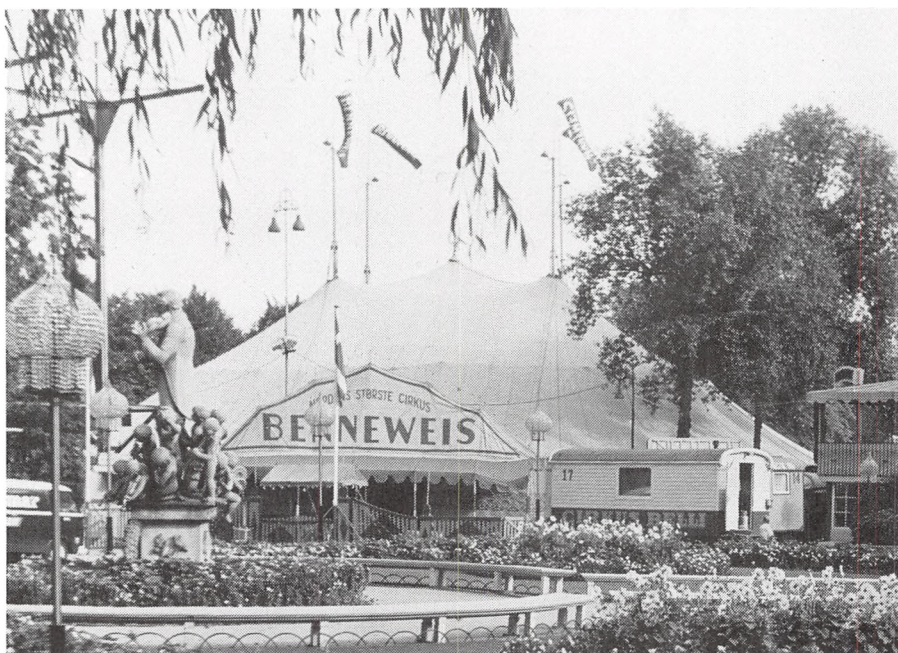
Diana Benneweis (f. 1947) og Claus Jespersen i et udstyrsnummer fra sæsonen 1967. Bemærk hestens hovedprydelse af fjer – i cirkussproget kaldt for en plyme. CHS.

heller aldrig været med cirkus før, så de havde ikke mentaliteten. Camillo var vældig stolt af at kunne komme sammen med dem. Han havde aldrig før været ude for at have så nær kontakt med artisterne.

De mest energiske, dem, der arbejdede mest ved cirkus, var forøvrigt ikke knysterne. Det var artisterne.

Specielt var italienertruppen i evig aktivitet: Nye numre indøvedes på schleuderbrættet, og knægtene skulle læres op. Og gjorde de fejl for mange gange i træk, så fik de en i røven. Den næstyngste ville helst lave spilopper og havde lidt svært ved at koncentrere sig. En dag havde han flere gange i træk kikset en baglæns saltomortale med sikkerhedssele. Så trak hans far bukserne ned på ham, selv om der var mange mennesker, der kiggede på det, og gav ham nogle i den bare. En anden dag så jeg ham stå på hovedet oven på sin bror med tårerne trillende ned i panden. Han havde lige fået en røvfuld, fordi han var faldet ned et par gange.

Hans syttenårige søster var ubetinget den smukkeste pige ved cirkus det år, og det vidste hun tilsyneladende ikke selv. Hun trænede også ihærdigt. I forvejen var hun en habil jonglør, og nu gik hun i ledige stunder og trænede et nyt nummer med at balancere skarptsløbne sabler på panden. Men hun blev lidt stødt, da hun

Det var Meta Belli, der i efteråret 1952 "åbnede" Tivolis kunstnerplæne som afslutning på cirkussæsonen. Da Eli Benneweis i 1955 overtog Cirkus Belli, benyttede han sig naturligvis af privilegiet, og siden har han hvert år afsluttet sæsonen i Tivoli med det rejsende teltcirkus. Billedet er fra 1957. I forgrunden th. holder for et syns skyld en af Cirkus Bellis vogne. CHS.

så, at jeg kunne gøre det samme. Det passede ligesom ikke helt, at elefantpasseren også kunne den slags.

Vores tid gik med nedbrækning og teltrejsning, vekslende mellem hårdt arbejde eller afslappet hygge i stalden, hvis vi lå i en tredages by. Som regel sov jeg hos elefanterne, da der altid skulle være en til at se efter dem i stalden. De kunne nemlig godt finde på at rykke pløkken – en vognaksel, op, eller knække den, hvis de stod og kedede sig og ville hen og have lidt hø.

I jernbanevognene derimod var de altid alene, og i Sverige ødelagde de tre jernbanevogne på en uge, fordi vognene var for skrøbeligt konstruerede. Ellers var de meget skikkelige. De elskede at blive kløet ved roden af stødtænderne eller på tungen, og på gaden var de ligefrem lettere at have med at gøre end hestene.

En mand kan kun trække to heste ad gangen, men for at føre seks elefanter gennem trafikerede gader til eller fra stationen, behøvedes kun to mand. Når man kommanderede: Festhalten ! – så holdt de fat i hinandens haler med snablen og så søde ud så længe, man holdt øje med dem. Hvis man så bort et

øjeblik, så stak de snablen i alt, som regel i en rendesten for at hente støv eller vand til at sprøjte over sig.

Dagen kom, da jeg måtte rejse. Jeg havde desværre ikke kunnet afse ubegrænset tid til at realisere min drøm om at rejse med cirkus. Men jeg kom da tilbage en del måneder senere – dagen inden de sluttede sæsonen i Tivoli. Eva Benneweis sad ved kassen og ville ikke give mig en passérseddel, så jeg måtte planke den.

Da jeg kom til plænen, hvor teltet var stillet op, kom Camillo trækkende med et par heste.

Dav ! råbte vi begge. Jo, det var nu skønt at se ham igen.

Sludrende kom vi et øjeblik efter ind i elefantstalden, og pludselig sagde Camillo: Se, de kan kende dig igen. Gå hen til dem.

Om det var på udseendet eller på stemmen, de genkendte mig, ved jeg ikke, men de strakte snablerne ud mod mig og trompeterede. Da jeg gik hen mod Zitha, trak hun mig helt hen med snablen og førte hånden op mod stødtænderne. Hun ville kløes.

Imens stod Mona ved siden af og rodede mig i håret med snabelfingeren, og Zitha stak snablen ned i lommen for at se, om jeg havde noget godt med til hende.

Camillo fortalte, at efter jeg rejste, fik de en ny elefantmand, der var i jobbet i præcis et kvarter. Så havde Tony med sin snabel ekspederet ham ud afteltet med fynd og klem, så han skrækslagen var løbet bort, og ingen havde set ham siden.

Mange var rejst og en enkelt smidt ud af de andre knyster. Da de rejste telt i Tangkrogen i Århus, havde han gemt sig under en båd, hvor han lå og sov, mens de andre skulle lave hans arbejde. Da han blev fundet, fik han så mange bank, der kunne ligge på ham, og så forsvandt han.

I hestestalden var der så få folk tilbage, at tre af skottepigerne havde taget sig et ekstra job som hestepassere – til 150 kroner om ugen. Af de gamle knyster var der kun ganske få tilbage, og det var ikke dem alle, der kunne kende mig igen lige med det samme.

Men elefanterne kunne !⁴⁸

Mens Cirkus Benneweis den 11. maj 1969 lå i Nykøbing F., fik Eli Benneweis i manegen overrakt en sølvstatuette, Den danske cirkuspris, af kulturministeren som anerkendelse af hans faglige dygtighed som cirkusleder.⁴⁹ Cirkusprisen var velfortjent. Eli Benneweis er ubestrideligt den største administrative begavelse i dansk cirkushistorie, og han har mange gange sagt i interviews, at hemmeligheden bag hans personlige succes er, at han hylder begrebet *oplyst enevælde*, og at han altid har regeret sit cirkusimperium ud fra disse principer. Det har til gengæld skaffet ham navnet Kong Eli i almindelig omtale blandt cirkusinteresserede.

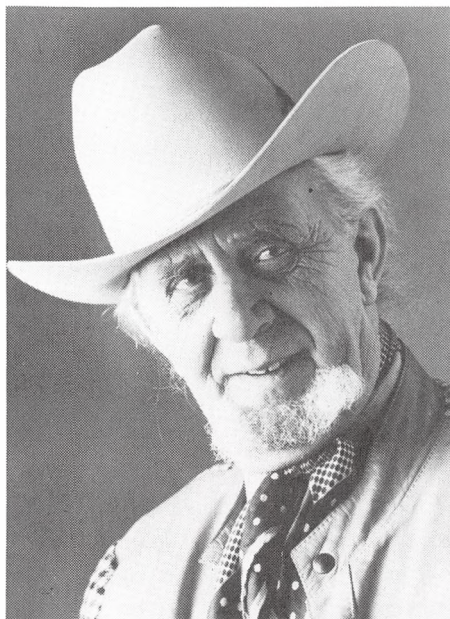
Cirkus Benneweis havde urpremiere i Cirkusbygningen 1970. Det skete med en gevaldig vandpantomime, hvor publikum i pausen oplevede at 400 kubikmeter vand fossede ud i bassinet. Alle numre i sidste halvdel af forestillingen havde noget med vand at gøre, bl. a. de søløver, der her svømmer over indgangen til Cirkusbygningen. Foto: A. E.

Efter i generationer at have stået for ledelsen af Cirkusbygningen i København, måtte direktionen for Cirkus Schumann med udgangen af sæsonen 1969 se i øjnene, at timeglasset for deres vedkommende var løbet ud. Der måtte ny kræfter til.

Godt nok havde Eli Benneweis sagt, at han absolut ingen ambitioner havde for at blive direktør for Cirkusbygningen, da det for det første var en regulær underskudsforretning som på længere sigt ville være en dødssejler. For det andet ønskede han kun at beskæftige sig med omrejsende teltcirkus, der i langt højere grad var en daglig udfordring end at være direktør for et stationært cirkus.⁵⁰ Men efterhånden som det kom til realitetsforhandlinger måtte han naturligvis alligevel overtage Cirkusbygningen, da han helt enkelt var den eneste i landet, der var fagligt kvalificeret og samtidig havde den økonomiske baggrund.

Lørdag den 18. april 1970 bød Eli Benneweis velkommen til urpremiere i Cirkusbygningen, og dermed indledtes endnu et betydningsfuldt afsnit af familiens

Vellignende portræt af Eli Benneweis som 70-årig i 1981. CHS.

historie.⁵¹ For at runde krøniken af, skal det noteres, at Eli Benneweis stadig er på landevejen med sit teltcirkus. Virksomheden i Cirkusbygningen i København kører som sædvanligt. Der er dog ingen tvivl om, at han kan mærke konkurrencen fra Cirkus Max Schumann. Det har givet det helt konkrete resultat, at Cirkus Benneweis fra sæsonen 1978 igen er søgt til Sverige sidst på sæsonen.

Tyve år efter cirkusbranden i Stege, hvor Cirkus Benneweis' telt brændte ned til grunden, gentog katastrofen sig på vinterkvarteret i Dronningmølle den 11. marts 1981:

Ilden opstod i værkstedet, hvor en håndværker arbejdede med en vinkelsliber. Gnister herfra antændte noget maling, som indeholdt brandbare væsker og omgående blev bragt til eksplosion. Meterhøje flammer slog op, som fra en kæmpemæssig blæselampe og antændte taget, der omgående brød i brand.

På få øjeblikke stod hele bygningen i flammer, og varmen fik eternittaget til at sprænge i serier, så det lød som maskingeværild. Flere beboere troede i første omgang, at det drejede sig om en militær øvelse. Men så blev hele kvarteret indhyllet i fed, sort røg.

Kun en forholdsvis tynd væg adskilte værkstedet fra elefantstalden. Cirkusfunktionærerne koncentrerede sig i første omgang om at redde de seks store dyr ud og få dem beroliget, inden de blev grebet af panik.

Kort før cirkussæsonen 1981 blev en del bygninger og 15 køretøjer, hvoraf en del var fuldt læsset med teltmateriel, raseret af en voldsom brand på vinterkvarteret i Dronningmølle. Heldigvis skele der også her kun materiel skade. Foto: 24. marts 1981. A. E.

Elefanterne fik man gennet op på en plæne ud mod havet, hvor de måtte vente, indtil man nærmere havde dannet sig et overblik over skaden.

I mellemtiden var brandvæsenet både fra Gilleleje og Helsingør nået frem, og sammen med cirkusfolkene gik man i gang med at bekæmpe ilden. Den brændende træbygning stod ikke til at redde. Dels var træet tørt og hertil kom så forskelligt brandbart materiale, der opbevaredes i værkstedet, hø og halm i laden, som var indrettet i tilknytning til elefantstalden, samt de mange opmagasinerede kostumer og cirkusredskaberne, hvoraf en stor del er af træ.

I værkstedet opbevaredes også nogle iltbeholdere til svejsning, og flere af dem eksploderede som mindre bomber og udgjorde en konstant fare for redningsmandskabet. Af hensyn til udenforståendes liv og sikkerhed anlagde politiet en spærring adskillige hundrede meter fra brandstedet.

Redningsfolkene måtte koncentrere sig om at redde nabobygningerne, blandt andet den egentlige hovedgård og bolighuse, hvoraf en af dem er Eli Benne-weiss' hjem, som var opført tæt op ad den brændende bygning.

Heldigvis bar vinden fra, men i stedet gik det ud over vognparken, der kompakt var anbragt lige op ad den brændende bygning. Det var umuligt at få vognene væk. Der brændte syv lastbiler, fire cirkusvogne og fire campingvogne, mange lastet med kostbart udstyr.

Efter adskillige timers indsats lykkedes det at få ilden så meget under kontrol, at man kunne føre elefanterne ind i en gammel manegebygning, som anvendes til træning. De store dyr tåler ikke kulde og havde længe stået og frosset. Men ustandselig var der folk om dem til at berolige.

Der blev arbejdet på brandstedet hele natten, fordi ilden ustandselig blussede

op, hvor man havde slukket den. Endnu har Eli Benneweis ikke et klart overblik over skadens omfang, men det drejer sig om millionbeløb.

Det er en katastrofe, siger direktør Eli Benneweis, men premiere skal der være i København den 2. april og i Hillerød den 15. april. Og det bliver der, selv om det betyder, at vi alle må arbejde i døgndrift for at bygge op og erstatte, hvad der er ødelagt.⁵²

De to sæsonpremierer 1981 forløb naturligvis planmæssigt og til de forudbestemte tidspunkter under direktørens personlige ledelse. Sidst på sæsonen, fredag den 7. august 1981, blev Eli Benneweis fejret ved en velbesøgt reception i Cirkusbygningens manege i anledning af hans 70-års fødselsdag.

Det bliver spændende at følge udviklingen i et af Europas største cirkusimperier de kommende år !

Forkortelser.

AE.	Anders Enevig.
AE-db.	Forfatterens dagbog, bd. 1-7.
AE-kb.	Forfatterens kladdebog, bd. 1-3.
Berl.Tid.	Berlingske Tidende, København.
CHS.	Cirkushistorisk Studiesamling. Privatsamling grundlagt 1958 tilh. forfatteren.
CT.	Collegial-Tidende for Danmark og Norge, 1798 ff.
DFS.	Dansk Folkemindesamling, København.
DK.	Danske Kancelli.
DKB.	Det kongelige Bibliotek, København.
F.St.	Fyens Stiftstidende, Odense.
H.A.	Horsens Avis.
H.F.	Horsens Folkeblad.
Hirn.	Sven Hirn, Helsingfors, Finland.
Jm.	Justitsministeriet.
LA-Fyn.	Landsarkivet, Odense.
LA-Nørrejylland.	Landsarkivet, Viborg.
LA-Sjælland.	Landsarkivet, København.
Lindstrøm.	Viggo Lindstrøm: Kjøbenhavn i Tredserne, 1913.
Muusmann.	Carl Muusmann: Københavnsk Cirkusliv gennem 100 Aar, 1927.
NM.	Nationalmuseet, Dansk Folkemuseum, Brede, Lyngby.
Nystrøm.	Eiler Nystrøm: Offentlige Forlystelser i Frederik den Sjettes Tid, bd. 1, 1910, bd. 2, 1913.
PAW.	Per Arne Wählberg: Anteckningar om svenskt cirkusliv 1760-1950. Manuskript.
Pol.	Politiken, København.
RA.	Rigsarkivet, København.
Sejr.	Emanuel Sejr's Århusarkiv, Statsbiblioteket, Århus.
Theilbøl.	Mogens Theilbøl, Horsens.
Wählberg.	Per Arne Wählberg, Norrköping, Sverige.
Ålb. St.	Aalborg Stiftstidende.
Årh. St.	Aarhus Stiftstidende.

Noter og cirkusoversigt.

Forord.

1. Dansk Folkemuseum and Frilandsmuseet, History & Activities, 1966. Artikel af Ib Varnild: Popular Amusements, ill. Folkeminder, 1960. Artikel af Anders Enevig: Viser fra Nørrebro. Lersøbøller og Fælledbisser.
2. Manuskripter og arkivalier i danske samlinger, 1968, nr. 152: Cirkushistorisk Studiesamling.
3. Kjeld Jørgensen har været beskæftiget som pressesekretær i flg. cirkus: Royal 1951-55, Belli 1956-57, Arena 1959-66 og Arli 1973-75. Berl.Tid. 7/8 1960.
4. Barlys Arkiv, den største cirkussamling her i landet, er hovedsageligt bragt til veje via Dansk Artistforbund og Danmarks Radio's TV-udsendelser med museumsformål og almen benyttelse for øje. Arkivets ejer, fhv. artist Ølund Jacobsen, kaldet Barly, meddelte imidlertid 24/8 1979 efter en forespørgsel, at han ikke ønskede at stille arkivets materiale til rådighed for denne bog. Om Barlys Arkiv: Nordiska Rådet, 1977, Medlemsforslag om samnordisk insats för främjande av cirkuskonsten, förtryck A 469 / k, supplement, side 3.

Indledning.

1. Werner Danckert: Unehrlige Leute. Die verfemten Berufe, Bern 1963. Se kapitlerne: Fahrendes Volk og Spielleute. Berl.Tid. 28/7 1963. Gunnar Sandfeld: Komedianter og skuespillere, 1971, 400 sider, ill.
2. Berl. Aftenavis 4/12 1962. Berl.Tid. 30/3 1966.
3. Information 24/9, 30/9 1966. Pol. 24/6 1970. Berl.Tid. 11/12 1974. Anders Enevig: Tatere og rejsende, 1965. Information 2/10 1962: Skuespilleren og offentligheden. Aktuelt 20/8 1964: Dødsfald. Aktuelt 12/2 1967, side 36: En nat med --.
4. Björn Vinberg: Hippodromen. Manegen som gjorde Malmö till en storstad, 1977. Eduard Schmitt: Handbuch der Architektur. 4. del, 6. hefte: Zirkus- und Hippodromgebäude, ill. Stuttgart 1904.
5. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1936. Artikel af C. M. Smidt: Kalundborg. Museumsinspektør Chr. Waagepetersen, Kalundborg, har 1979 gjort opmærksom på Repertorium Mediævalis, 1. rk. 3. bd., breve nr. 7300 og nr. 7327 fra hhv. 1442 og 1443 om marstalde i Kalundborg.
6. Ove Stenkov: Hesten. Hippologisk opslagsbog, 1977. Heri også kapitlet: Hesten og cirkus.

7. Skr. 4/9 1979 fra museumsdirektør Torben Witt, Ålborg. Den danske travhest Tarok fra Skive blev født 8/2 1972 og døde 30/1 1981.
8. Kurt Møller Madsen: Cirkus, 1964.
9. F. St. 24/9, 26/9 1855.
10. F. St. 5/10 1859.
11. Meddelt 1981 af Kjeld Jørgensen. København. Diameteren på de 4 første 6-mastede telte var 24 m, 28 m, 32 m og 35 m. Oplyst af hhv. W. Gudmann, Grenå, og Arne Fink, Århus. Sidstnævnte telt blev benyttet fra 1958.
12. H. F. 22/4 1880, 3/10 1881, 9/9 1885. Theilbøl.
13. Aktuelt 18/5 1961. Paraden nr. 54, 1946. Dokumentation i CHS.
14. De tekniske oplysninger om cirkustelte er 1981 meddelt af seilmagerne Arne Fink, Århus, Kay Mortensen, Randers, og Wilhelm Gudmann, Grenå. Emnet strejfses kort i bogen: Zelte - Tents 1, IL 16, 1976, 160 sider, ill., Stuttgart, ved omtale af det tyske teltfirma Stromeyers virksomhed i Konstanz. Meddelt af Jørgen Börsch, København. Oplysninger vedr. Charles Hamre, Ålborg, i CHS.
15. H. F. 25/5, 28/5 1900. Theilbøl. Franz Zobel: Die Salzgitterschen Wandermusikanten, 1943. Alfred Dieck: Die Wandermusikanten von Salzgitter, 1962.
16. Soro Amtstidende 10/8 1906.
17. Meddelt 1963 af cirkushistorikeren Jan Brabec, Prag, Tjekkoslovakiet. Alex Cou-tet: La vie du Cirque, 1948, side 49.
18. Båndoptagelse om cirkusorkestret indspillet 14/2 1981 hos Eivin Christiansen, Odense. Båndet i DFS. Om Krølle: Morgenposten 6/1 1980. Familie Journal 13/10 1980.
19. Nystrøm. Endvidere forordning af 24/9 1708 for København. Forordninger, cir-kulærer m.v. af 21/3 1738, 6/12 1743, 11/6 1772, 27/10 1773, 2/12 1817, 8/3 1823, 19/6 1831, 18/10 1852, 9/5 1855, 14/7 1856, 27/3 1861, 18/9 1874, 12/5 1887 m. fl.
20. RA: Jm. 3. dep. j. nr. 1938, N 1000, 13/7 1838, henlagte sager: Fredrich Hendrich Eisfeldt, Fåborg.
21. Jm. cirkulære af 27/3 1861.
22. RA: Jm. I. kt. H 6623, 1907. Jm. I. kt. 0 717, 1913, nr. 6191, 26/4 1913. Teksten på den første justitsministerielle cirkusbevilling er citeret i kapitlet om baron Wilhelm Knuth. Teksten er i øvrigt blevet revideret flere gange i takt med samfundsudvik-lingen.
23. The two Walleys scrapbog II, side 19, Cirkus Brdr. Schmidt, CHS. Jyllands Posten 12/11 1958, Cirkus Miehe.
24. Kulturministeriets skr. af 15/12, 22/12 1977 til forf.
25. Jyllands Posten 10/7, 17/7, 31/7 1977. Amtsavisen, Randers 27/7 1977. F. St. 3/8 1977. Ålb. St. 4/8 1977. Berl. Tid. 3/8, 15/11 1977. Artisten dec. 1977. Nordiska Rådet, 25. session 1977, Medlemsforslag om samnordisk indsats för främjande av cirkuskonsten, fortryk A 469/k, 10 pg., med Supplement, 24 pg. Forslaget afvist.
26. Pol. 24/6 1970.

27. Fyens Avis 27/9 1859. Filmen: Egeskov Marked 1963. Optaget af Frank Poulsen og Anders Enevig. Udlejer: Statens Filmcentral, København.
28. H. P. Clausen: Aviser som historisk kilde, udgivet af Institut for presseforskning og samtidshistorie, 1962, 29 pg. Desuden trykt i Fortid og Nutid, 1962, side 321 ff. H. P. Clausen: Hvad er historie ? 1963, 164 pg. Heri kapitlet: Kilderne og kildekritikken. B.T. 1/5, 11/5, 12/5 1948.

Price.

1. DFS, båndoptagelse AE 75, 19/11 1962, med Dagmar Hagen (1867-1964), Hellerup, jfr. AE-db 3018, 12/11 1962, hvis morfar var kunstberider James Price (1801-65).
2. Joseph Strutt: The Sports and Pastimes of the people of England. London 1903. Genoptryk af udgaven 1801. The British Library, London. Oversat af cand. mag. Hanne Clausen, Kølstrup. Circus and allied Arts, bibliografi af Toole Stott i 4 bind, 1958-71.
3. S. Lewis: The History and Topography of the Parish of St. Mary's Islington, 1842. The British Library.
4. John Nelson: The history, topography, and antiquities of the parish of St. Mary Islington, London 1811. The British Library. Forf. oversættelse.
5. The Mirror of Literature, Amusement and Instruction, London 1839: By-Gone Places of Amusement. The Three Hats, Islington, 17/8 1839, side 107-08. The British Library.
6. The Public Advertiser 22/4 1767, London. Afskrift ved bibliotekar Lesley A. Mills, The British Library, der takkes for utrættelig og værdifuld hjælp. Forf. oversættelse.
7. Eiler Nystrom: Offentlige Forlystelser i Frederik den Sjettes Tid, bd. 1 - 2, 1910 og 1913. Værket er det ypperste, der er skrevet om emnet og betragtes af alle seriøse forskere i Norden som et hovedværk, hvoraf der kan øses uanede mængder dokumentarmateriale incl. samtidig teaterhistorie.
8. RA: Danske Kancelli 1787, nr. 1264, breve.
9. Wiener-Zeitung, nr. 3, januar 1784, side 50, og nr. 36, maj 1784, side 1036, jfr. Hans Pemmer: Der Wiener Prater einst und jetzt, Wien 1935, med henvisning til Ignatz Schwartz: Die ersten Luftschiffahrten. Diameteren på brintballonen var ca. 2,5 meter.
10. The Memoirs of J. Decastro: Comedian, London 1824, DKB. Forf. oversættelse. Philip Astley var født 8/7 1742 i Newcastle-under-Lyne, Staffordshire. Han døde iflg. Artisten-Lexicon den 18/10 1814 i Paris.
11. Joseph Halperson: Das Buch vom Zirkus, 1926.
12. RA: Danske Kancelli 1787, nr. 1953, breve. Oversat fra diplomatsproget fransk af Hanne Clausen, Kølstrup. Den tyske plakat er et bilag til sagen. Forfatterens oversættelse.

13. Dagligt Allehanda 18/10 1787.
14. De følgende citater er alle fra Stockholms Posten. Den 11/9 1789 anmeldtes en mindre strid om et guldur mellem fru Price og Jøden Salomon Samuel. Striden bilagt 16/9. Stockholms Stadsarkiv, Äldre Poliskammarnes diarium 1789, C1a:1.
15. Norrköpings Tidningar 25/6, 28/6, 5/7 1788.
16. Götheborgs Allehanda 13/4, 14/5 1790.
17. Götheborgska nyheter 17/4 1790.
18. Wilhelm Berg: Anteckningar om Göteborgs äldre teatrar, bd. 1, 1896. Uppsala Universitetsbibliotek, håndskrift F 500: Edelcrantz' brev af 28/4 1790 til den svenske konge. Oversat fra fransk af Hanne Clausen, Kølstrup.
19. Götheborgska nyheter 21/5 1790.
20. Hustruens og børnenes navne og alder fremgår af: Magistratisches Zivilgericht, 2 - 3465/1815, jfr. skr. af 18/12 1967 fra Archiv der Stadt Wien. Hans Pemmer: Der Wiener Prater einst und jetzt, 1935. Stadtarchiv, Wien: Iflg. Totenbeschauprotokolle 1815 var Rosalia de Bach født Mahson. Hun blev 54 år gammel og var født i London. Se også note 52 om Christoph de Bach og Alexander Price m. fl. Hvad navneformen S. L. Price dækker over, er uklart. Stockholms arkiver er ufyldestgørende.
21. Cirkushistorikeren Heino Seitler, Wien, har 19/11 1968 sendt udklip fra Circo Price 1/12 1960: Los origenes del Price, og Spanien jede Woche, Servicio Informativo Espanol, nr. 316, 28/10 1968: Nach einem Jahrhundert der Erfolge: der Zirkus Price schliesst seine Tore.
22. Föreningen gamla Norrköping, bd. 7, 1957, af Arthur Nordén: Norrköpings äldre teatrar. Samme forening, bd. 14, 1978, redaktionelt bind om: Jonglörer och aktörer. Ekvilibrister och artister. Heri artikel af Per Arne Wåhlberg: Om cirkusliv i Norrköping.
23. Norrköpings Tidningar 21/9, 5/10 1793.
24. Stockholms Posten 24/10, 26/10, 28/11, 30/11 1793. Iflg. Johan Flodmark: Stenborgska skådebanorna, 1893, var også den sidste forestilling den 10/1 1794 med fyrværkeri.
25. Norrköpings Tidningar 22/11, 26/11 1793. Jfr. note 22.
26. RA: Danske Kancelli 1795, nr. 2801, breve. Jfr. note 7.
27. RA: Danske Kancelli 1795, nr. 3645, breve. Jfr. note 7.
28. Jydske Efterretninger 16/11, 20/11 1795. Jfr. note 7. Om udtrykket Kræseltdands, se note 62.
29. Årh. St. nr. 103 d. 26/12 1795. Sejr.
30. Norske Intelligenz-Sedler 20/9 1797.
31. Statsarkivet, Trondheim: T. magistratsarkiv, pakke 108, Angaaende offentlige Skuespill og Kunstners Forestilling. Skr. af 8/5 og 14/5 1798. H. J. Huitfeldt: Christiania Theaterhistorie, 1876. Jfr. note 7.
32. Trondhjemske Tidende 8/6, 22/6 1798.
33. Iversens Avis, Odense 3/5, 10/5 1799. Iflg. J. Markschiess – van Trix und Bernhard

- Nowak: Artisten- und Zirkus Plakate, Leipzig 1976, nr. 2, Chiarini. Luftballon und Feuerwerk-Schaustellung, Handzettel: -- dass er heute Nachmittags um halb 4 Uhr zum Besten des Bajazzo, Herrn Luster, einem Luftballon wird steigen lassen, a la Blanchard, von 40 Schuh im Durchschnitt. Dette engagement er formodentlig blevet afviklet inden Jean Lüstre kom til Danmark i 1799.
34. LA-Fyn: Odense Magistrats Arkiv, Forhandlingsprotokol for Magistrata og de eligerede Borgere 1776-1838, 5/3 1795, pag. 63. Copibog over udgæede Breve 1792-97, brev af 6/3 1795 til Det fynske Dragon Regiment med mål og beskrivelse. Iversens Avis 17/10, 14/11 1796 om borgernes benyttelse af ridehuset.
 35. Iversens Avis 15/5 1799.
 36. Iversens Avis 7/6 1799.
 37. Kiøbenhavnsladet eller Borgeren og Politiet 27/6, 11/7 1799. Periodicum udgivet af M. Sibbern. F. St. 17/7 1799.
 38. Iversens Avis 26/6 1799.
 39. Den danske Tilskuer 17/6, 15/7 1799, jfr. note 7.
 40. Politivennen 22/6 1799, jfr. note 7.
 41. Jydske Efterretninger, Ålborg 12/8 1799.
 42. Kjøbenhavns Diplomatarium, 1872-87, bd. 5, side 787.
 43. Breve fra og til Ole Worm 1637-43, 1967, bd. 2, nr. 827, 24/1 1640. Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve 1636-40, 1882, bd. 4, side 302, jfr. note 7. Desuden omtaler H. C. Bering Liisberg i sin bog: Kunstammeret, 1897, side 148, en endnu ældre elefant, men den ses ikke omtalt i de danske afsnit af Christian den Fjerdes stilebøger 1584-93, DKB. håndskriftafdelingen. Om disse se Nyt Historisk Tidsskrift, 1850, bd. 3, side 270.
 44. V. E. Clausen: Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1650-1870, 1961, træsnit nr. 354-355 og 416. Kurt Møller Madsen: Markedsgøgl og cirkusløjer, 1970, side 24-25. Collegial-Tidende 1799, side 382. Helsingørsbladet 29/7 1799.
 45. Iversens Avis 6/8 1799.
 46. F. St. 18/9 1799.
 47. Chr. Kirchoff-Larsen: Den danske Presses Historie, 1942-62, bd. 2, side 276.
 48. Jydske Efterretninger 12/8, 16/8, 19/8 1799.
 49. Jydske Efterretninger 30/8, 2/9, 6/9, 9/9 1799. Ses ikke i Viborg Samler.
 50. F. St. 24/1, 8/4, 14/5 1800. Adresseavisen 18/4, 3/6, 16/6, 27/6, 1/7. 18/7 1800. Collegial-Tidende 1800, side 329.
 51. F. St. 30/7 1800.
 52. Sven Hirn: Konstberidarsällskap i Finland. Sv. litt. sällsk. hist. o. litt. hist. studier 1972, side 160-226, med udførlige kildehenvisninger.
 53. Märta Helena Reenstierna: Årsta dagboken 1793-1839, 1946-53, bd. 1, notater om Lüstres selskab findes 9/8, 17/11 1801. 21/5 1802. 21/1, 13/3, 24/3 1803.
 54. Adresseavisen 21/7, 3/8, 9/8, 10/8, 12/8, 19/8, 23/8, 24/8, 26/8, 30/8, 1/9, 2/9, 3/9, 5/9, 7/9, 8/9, 9/9, 10/9, 12/9, 13/9, 16/9, 30/9 1803.
 55. Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn 16/4 1804. 16/9 1805. 28/7 1807, jfr. note 7. En

- københavnsk bogtrykker lod i denne periode fremstille et træsnit, der foregav at vise Jean Lüstre. Det var dog kun kopi af et, der blev fremstillet 1769, jfr. note 44. Billedteksten var også den samme, blot skrevet i datid.
56. Årh. St. 25/10 1806. Dagen 11/7 1807.
 57. St. Petersburgische Zeitung 17/6 1764. Hirn.
 58. Gemeente-Archief van Amsterdam, Holland: Jacob Bicker Raye's manuskript: Notitie van het merkwaardigste meyn bekend, 1732-72, side 319-20. Jfr. Circus and allied Arts, bd. 4, 1971, nr. 9765. Den hollandske tekst oversat til dansk af Gerard Hekkelman, Odense.
 59. Adresseavisen 6/10, 9/10, 13/10, 20/10, 24/10, 27/10, 30/10, 31/10 1769.
 60. Adresseavisen 3/11, 6/11, 8/11 1769.
 61. Adresseavisen 10/11 1769. Stuart Thayer: Annals of the American Circus 1793-1829, 1976, 253 pg. uill., jfr. note 11.
 62. Helsingørs Efterretninger 23/8, 30/8, 2/9 1800. Pianistinde ved Det kongelige Teaters balletskole, fru Elvi Henriksen, meddelte 24/3 1980, at den tekniske udførelse af Madam Prices kransedans var, at hun dansede i ring samtidig med at hun snurrede rundt om sin egen akse. Note 28: Kræseldans, 1795, er formentlig afledt af det tyske ord for snurretop, Kreisel, og kreiseln, dreje rundt, jfr. Elvi Henriksen og Dansk Sprognævn. CT. 1800, side 327.
 63. F. St. 17/9, 6/10 1800. Iversens Avis 17/9, 22/9, 24/9, 6/10, 10/10 1800.
 64. Adresseavisen 16/3 1801. Jfr. note 7.
 65. Adresseavisen 23/4 1801. Jfr. note 7.
 66. Adresseavisen 13/5 1801. Jfr. note 7. Th. Overskou: Den danske Skueplads, bd. 3, 1860. Collegial-Tidende 1801, side 378.
 67. Adresseavisen 21/4 1802. Jfr. note 7.
 68. Politivennen, Et ugentlig Almuesblad, nr. 213 og nr. 217, 1802.
 69. Iversens Avis 9/6 1802.
 70. F. St. 17/12 1802. Th. Overskou: Den danske Skueplads, bd. 4, 1862. Jfr. note 7.
 71. Politivennen nr. 278, 1803. Jfr. note 7.
 72. F. St. 6/3 1805.
 73. Sven Hirn: Konst och konst, 1968, jfr. note 52. Liv Jensson: Teaterliv i Trondhjem 1800-1835, Oslo 1965. Liv Jensson: Teater i Drammen inntil 1840, Oslo 1974.

Baron Knuth.

Cirkus Guillaume 1890-1913.

1. Danmarks Adels Årbog, 1890, side 97, og 1966, side 240. LA-Sjælland: Registratør Niels Rickelt takkes for arkivmæssige oplysninger om personalia og

- Højagergård. Jul i Nordsjælland 1942: Nordsjællandske Cirkusfolk af Sprechstaldmesteren (Erik Gribso).
2. Meddelt 1981 af den 87-årige fru Sigrid Jansen, Strandgade 46, Troense, svigerinde til Baron W. Knuths søn, Aksel Knuth, der er begravet i Bregninge på Tåsinge.
 3. Muusmann. Samme: Firsernes glade København, 1920.
 4. Roskilde Tidende 10/5 1916.
 5. Meddelt 1981 af Johannes Nilausen, f. 1903, Slangerup, hvis forældre 1891 flyttede til Slangerup, hvor de blev nabo til Højagergård. Karlen var senere graver ved Slangerup kirke, Karl Nielsen, Kannikestræde, Slangerup.
 6. Meddelt 1981 af fru Anna Larsen, f. 1889, Slangerup.
 7. Roskilde Tidende 24/10 1913.
 8. Pol. 16/4 1889. 11/10 1896. Note 4. Kraks vejviser 1891-94.
 9. H. F. 27/2, 3/3 1890. Theilbøl.
 10. F. St. 14/6, 16/6 1890.
 11. Pol. 11/5 1916.
 12. Lolland-Falsters Folketidende 14/8 1890. Pol. 29/9 1890.
 13. Ordbog over det danske sprog, bd. 2 sp. 817, II. 1, og bd. 14, sp. 210, I, 1,3.
 14. Kurt Møller Madsen: Markedsgøgl og cirkusløjer, 1970.
 15. Pol. 16/4 1893. Iflg.: Professor Labris Rejseoplevelser. Meget interessant og nyt! - har Labri en periode været ansat hos baron Knuth som lampepudser. Hans generalia var: Johannes Marius Dines Petersen, født 5/8 1863 i Nyborg, død 10/3 1935 i Odense. Originaltryk i CHS.
 16. Nationaltidende 15/4 1945.
 17. Fyns Venstreblad 9/9 1945.
 18. Pol. 16/4 1894.
 19. Roskilde Tidende 25/10 1913.
 20. H. F. 15/5 1896. Theilbøl.
 21. Pol. 11/10 1896.
 22. Roskilde Tidende 16/3 1897. Roskilde Avis 17/3 1897.
 23. Roskilde Tidende 17/3 1897.
 24. F. St. 4/5 1898.
 25. Jul i Roskilde 1929. Ill. artikel af tømremester Lorenz Weber (1858-1941): Baron Knuths Rideskole i Roskilde. Forfatteren var elev i baronens rideskole. Hans Rønø har forkortet artiklen til to enslydende i hhv. Roskilde Tidende 12/2 1966 og Roskilde-billeder fra svundne dage, 1966. Roskilde ridehus, 40 alen lang, 25 alen bred og 6 alen høj, var tegnet og opført af tømremester Lorenz Weber for garvmester Poulsen på matr. nr. 64 a, Roskilde købstads bygrunde, nuværende: Dronning Margrethesvej 22. Det blev bygget i efteråret 1901 og revet ned i august 1970. Oplyst af bygningsinspektør P. Neve, Teknisk forvaltning, Roskilde, 17/2 1981.
 26. Roskilde Tidende 18/4 1902.
 27. ECHO, nr. 57, juni 1946. Episoden skildret af redaktør Franz Jakielski. Meddelt af

- Kjeld Jørgensen, København. Trykt program for Cirkus Guillaume i CHS, uden årstal: Nr. 2. Komisk Entre af Clown Carlo og den franske Dumpepeter Mr. Robert. Parret medvirkede i flere numre. De er identiske med brødrene Robert Daniel Nielsen, f. 13/12 1882 i Ålborg, der blev direktør for Cirkus Robert Daniels, og Karl Marinus Nielsen, f. 22/5 1885 i Ålborg, der blev gift med Johanne Enoch og siden forretningsfører for Cirkus Dannebrog.
28. Trykte programmer i CHS fra omkring 1900.
 29. Roskilde Tidende 10/4 1906. De lokale kræfter, baronen respektløs ønskede sig som artister, var købmand og etatsråd Emil Matthissen, Algade 12, og fabrikant J. Chr. Jensen, Cyclefabrikken Record, Algade 27, Roskilde.
 30. H. F. 23/6 1906. Theilbøl.
 31. Kopi af manuskriptet i CHS. Uddrag fra manuskriptet I, side 37-39, er rettet til af forfatteren, idet den originale tekst er fulgt så tæt som muligt. Irma Schmidt var søster til cirkusdirektørerne brdr. Schmidt. Kurt Møller Madsen har i ugebladet Hjemmet nr. 48-50/1972 bragt et større uddrag af manuskriptet: En gammel cirkusdames erindringer. Baronens cirkus er kort omtalt i litterær form af Gustav Wied: Pastor Sørensen & Co., 1913.
 32. RA: Just. min. l. ktr. Registrant 1420, 1913 - O. 264.
 33. F. St. 1/7 1913.

Abe-Schmidt.

Cirkus Varieté	1886-1888
Cirkus Faredø	1888
Cirkus Paride	1888
Cirkus Excentrique	1888-1895
Cirkus Exentrique (variant)	
Cirkus Qlla Potrida	1896
Cirkus Schmidt	1897
Cirkus Franz Alouis	1901-1905
Cirkus d'Carré	1907
Cirkus Fr. d'Carré	1907
Cirkus d'Carré (Ducander)	1907
Cirkus Carré	1907
Cirkus d'Carré-Ducander	1907
Cirkus Ducander	1899 og 1907
Cirkus John Ducander	1907

1. F. St. 5/7 1886.
2. F. St. 7/7 1886.
3. AE-db side 1912, 2095.
4. Dokumentation i CHS. Ernst Schrumph var gift med artistpigen Henriette Schuster.
5. E. Bodenhoff: Lyse Minder, 1915, side 11. Episoden er fra Kolding ca. 1857.
6. Årh. St. 25/8 1885, anmeldelse af Jean Baeses Hunde- og Abetheater.
7. Lolland-Falsters Folketidende 21/7 1888.
8. Lolland-Falsters Folketidende 18/8 1888. Lollandsposten 6/9, 7/9 1888.
9. F. St. 19/9 1890. 30/9 1892. Præstø By- og Amts- Tidende 14/7 1893. 6/4 1894. Frederiksborg Amts Avis 19/1 1894. Iflg. Årh. St. 19/4 1890 gav en svensk cirkusdiretør C. Schmädicke nogle varietepregede forestillinger i Forsamlingsbygningen i Århus under navnet Cirkus Exentrique.
10. Roskilde Tidende 16/9 1893. F. St. 13/7 1894.
11. Cirkusplakat gengivet i Vendsyssel Tidende 26/3 1978. Den findes på Lokalhistorisk Arkiv, Hjørring. Plakaten er trykt: Mammens Plakattrykkeri, Aarhus.
12. H. F. 9/6, citat fra 10/6 1896. Theilbøl.
13. F. St. 24/4 -1/5 1897.
14. Roskilde Tidende 10/6, 11/6 1898.
15. Ærø Folkeblad 22/10 -12/11 1901.
16. Helsingør Avis 22/5 1902.
17. Helsingør Dagblad 22/5 1902.
18. Det er usikkert, hvilket cirkus, der indførte de bøhmiske orkestre til Danmark. Se i øvrigt indledningskapitlet.
19. Charlie Andrew's selvbiografi, side 54-55. Manuskript i NM., kopi i CHS.
20. RA: Indfødsretsdragende dateret 21/2 1917, sag 241, 1918.
21. Nestved Tidende 25/4, citat 28/4, 1/5 1907.
22. Årh. St. 13/5, 15/5, 21/5 1907.
23. Hufvudstadsbladet 30/5 1976, artikel: Bröderna Ducander af Sven Hirn, Helsingfors. Desuden supplerende oplysninger i meddelelse af 28/8 1979 fra Sven Hirn.
24. Pol. 21/1, 8/2, 5/5, 17/5, 19/5, 3/8, 5/8, 7/8 1899. LA-S: Københavns politidirektørs arkiv, pakke II, nr. 54, vedr. jm. tilladelse til forestillingen.
25. Pol. 6/8 1899.
26. Bjørn Vinberg: Hippodromen (Malmö) 1977. Udgivet af Akademien för cirkuskonstens bevarande i Sverige, side 2, 20 og 30.
27. Ill. Tidende 1891-92, nr. 1, side 4 og 5.
28. Københavns Stadsarkiv: Bygningsattester 4/1 1892 og 23/5 1899.
29. København før og nu, bd. 6, 1948, side 326 med illustrationer. Hver 8. Dag, 17/3 1905, side 389, Ill.
30. Årh. St. 18/5 1907.
31. Cirkusavisen i CHS. Tryk: De forenede Bogtrykkerier, Aarhus, hvor Harald Mammen (1859-1933) var en af indehaverne. Han blev i øvrigt af cirkusfolk kaldt for Den danske Friedländer for sine flotte cirkusplakater. Meddelt 1979 af sønnen,

Knud Mammen (f. 1900), Århus. Adolph Friedländer var en kendt litograf i Hamburg, der havde specialiseret sig i trykning af cirkusplakater.

32. Årh. St. 8/6 1907.
33. Årh. St. 12/6 1907.
34. Årh. St. 1/7, 2/7, 4/7 1907.
35. Årh. St. 23/4 1909. Bernhardt Jensen: Som Århus morede sig, 1966, side 48. Foto af halvkonstruktionen i kapitlet om Miede.
36. H. F. 12/8 1907. Program i DKB, trykt i Helsingør.
37. Malmö museums meddelelse 9/8 1979 om andragender til Byggnadsnämnden i Malmö af 18/10 og 22/10 1907 vedr. John Ducanders træcirkus, jfr. note 26.
38. Artist-Tidningen udkom med 4 numre, hver med et oplag på 6000 eks. Kopi i CHS, gave 1979 fra cirkusforfatteren Björn Vinberg, Stockholm.
39. H. F. 23/5, 26/5 1910. Theilbøl.

Belli.

Cirkus Brødrene Belli	ca. 1900-1918	Tyskland
Cirkus Giovanni Belli	1919-1920	Tyskland
Cirkus Giovanni Belli	1920-1924	
Cirkus Belli	1924-1930 og 1932-1953	
Cirkus Variete-Revue Belli-Borchardt	1930	
Cirkus Variete-Revue Belli Borchardt	1931	
Cirkus Meta	1954	
Royal Danish Circus Meta	1954	Øen Man, England
A/S Cirkus Belli	1954	
A/S Cirkus Belli	1955-1957	
A/S Cirkus Belli	1959	Sverige
Cirkus Globus	1931	

1. St. Petersburg Zeitung 31/10 1783. 23/10, 13/11 1786. 24/8, 5/10 1787. 19/1 1789. 21/3 1791. Hirn.
2. Nystrom om Bellis ansøgninger 1787 og 1804.
3. Villads Christensen: Bellis Hunde- og Abetheater. Historiske Medd. om København, 1915-16, bd. 5, side 79-80. Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn, 1804, side 1085 og 1146. CT. 1804, side 382 og 457.
4. F. St. 25/7 1804.
5. Dagl. Allehanda 14/8, 28/8 1802. Chr. Huitfeldt: Theaterhistorie, side 327. Hirn.
6. Liv Jenssen: Teaterliv i Trondhjem 1800-35, side 137, Oslo 1965.
7. Åbo Allm. Tidn. 30/1, 11/5, 10/6, 7/8, 28/8, 9/9, 30/9, 14/10 1813. 2/4, 23/4, 1/5 1814. Hirn.
8. Årh. St. 1/1, 2/1 1835. Sejr.

9. F. St. 21/6 1839.
10. RA: 2. Dep. Reg. 1844, brev nr. 204, pg. 73.
11. Peter Engell: Kjøbenhavns Tivoli i 50 Aar. Program side 12-13.
12. A. Caen: Folkevisebog, 1849, bd. 2, side 305: Hos Beriderne, min Bedste.
13. LA-Viborg: Fredericia byfogedarkiv, indenlandske pasprotokoller d. 23/6 1852.
14. RA: Justitsmin. 1. Dep. Reg. 1855, nr. 89, pg. 37.
15. Udførlige kildehenvisninger i brev af 25/2 1979 fra Hirn.
16. Berl. Tid. 6/7 1861.
17. Sang og Klang, 1873, bd. 1, side 94: Tivolivise fra 1843.
18. H. A. 10/7 1872. Theilbøl. Ribe Amts-Tidende 10/7 1888. F. St. 30/5 1888.
19. F. St. 7/5 1894. 20/8-31/8 1895. 24/6-10/7 1896. 18/5-26/5 1897. 22/9 1898. 5/4-14/4, 7/7 1899.
20. H. F. 21/7 1898. Theilbøl.
21. Ærø Folkeblad 22/10, 29/10, 30/10, 6/11, 9/11, 12/11 1901.
22. H. F. 10/6, 11/6 1904. Theilbøl.
23. Meddelt 16/9 1962 af Niels Bang Nikolaisen efter Meta Bellis personlige oplysninger, jfr. AE-db side 2886.
24. Grenaa Folketidende 6/9 1948. 29/7 1953.
25. Citat fra Berl. Tid. 29/8 1948. Jyllands Posten 27/7 1952.
26. Meddelt 3/10 1960 af Irma Belli (1883-1975) gift med Alfonso B. (1880-1952), jfr. AE-db side 1468-83.
27. Dybbøl-Posten 3/6, 5/6 1915.
28. Modersmaalet 12/6, 13/6, 16/6 1917.
29. Hejmdal 1/7, 5/7 1918. Modersmaalet 12/7 1918.
30. Meddelt af Irma Belli, jfr. note 26.
31. Adresser og dateringer meddelt af Haderslev byhistoriske arkiv 1979. Brødrene Giovanni og Alfonso Belli og deres familie erhvervede dansk indfødsret ved genforeningen den 15. juni 1920, jfr. meddelelse af 30/7 1979 fra Sønderjyllands amt. Irma Belli om erhvervelsen af statsborgerskabet.
32. Fredericia Dagblad 28/6 1920.
33. Årh. St. 12/7, 22/7 1920. F. St. 12/9, 24/9 1920.
34. Nationaltidende 22/8, 23/8, 25/8 1921.
35. RA: Jm. 3.Kt. fast journal 28/67 - 1923, 18/12 1923.
36. Meddelt af Børge Jensen, Odense.
37. H. Slyngbom, København. Ekstra Bladet 20/9, 21/9 1937.
38. Randers Amts Avis 3/5, 5/5 1923. Assens Amts Avis 5/5, 26/7 1923. Nationaltidende 26/7, 3/8 1923.
39. Meddelt af Folkeregistret og Teknisk forvaltning, Hillerød.
40. F. St. 14/6, 16/6 1924.
41. Randers Amtsavis 9/8 1924.
42. Program for 1930 i CHS.
43. Cirkusavis for 1931 i CHS.

44. Cirkusprogrammer i CHS.
45. Ekstra Bladet 23/2 1948.
46. Korsør Avis 9/8 1937.
47. Meddelt 1979 af skolerytteren Alfonse Cosmy, Århus, der 1939 stod som nr. 8 i Cirkus Bellis program: Skoleridt med hesten Zampa, den eneste hest i verden, der galopperer på stedet og baglæns. Se endv. børnebogen af Henry Dahl og Willy Ulsing: Med Tom Mix paa Cirkusturne, 1939.
48. Pol. 6/9 1940.
49. Fyns Social Demokrat 15/9 1942. Program i CHS: Cirkus Belli præsenterer Cirkus Mikkenie-Strassburger i Fyns Forum, Odense.
50. Pol. 22/4 med godt foto af teltet i ruinerne, 23/4 1945.
51. H. F. 15/4 1952.
52. Berl. Tid. 5/9 1952. B. T. 20/9 1952.
53. Årh. St. 29/7 1953. Den 6/4 1943 flyttede Meta Belli til Banegårdsvej 14, Glostrup, hvor hun boede til sin død.
54. Berl. Tid. 19/9 1953.
55. Berl. Tid. 21/9 1953.
56. B.T. 12/10 1953.
57. H. F. 20/4 1954. Theilbøl.
58. Berl. Tid. 5/6 1954.
59. Berl. Tid. 11/6, 22/6 1954.
60. Beretning dateret 13/8 1970 om Cirkus Meta skrevet af illusionisten Gambini (H. C. Jørgensen, Reykjavik) i CHS.
61. Paraden, okt. 1955.
62. Dannevirke 14/4, 20/4 1954. Berl. Aftenavis 17/9 1954.
63. Pol. 21/1 1955. Ekstra Bladet 17/3 1955.
64. DKB: Program indk. 31/8 1931.

Bruun.

Cirkus Bruun	1894
Cirkus Arena	1896
Cirkus Martinus	1899
Cirkus Martinus & Belli	1899
Cirkus Martinus & Bruun	1901
Cirkus Majeddo	1902
Cirkus Alaska	1904-1935
Cirkus Frantz Josef	1929-1938
Cirkus Bruun & Bruhn	1939
Cirkus Royal	1930 og 1935-1972
Amerikansk Hippodrom	1937
Cirkus Bruun	1938-1954

Cirkus Bruno Bruun	1934-1936
Cirkus Chr. Mieke	1942
Cirkus Bella	1943-1944

1. Alphabetisches Verzeichniss der vom – – – im Herzogthum Schleswig in Verhaft gewesenen Verbrecher mit der aufgenommenen Beschreibung derselben, so wie einer Angabe ihres Verbrechens und der erfolgten Bestrafung. 1/7-31/12 1835, nr. 144 og 145. (Schleswig-Holsteinisches Landesbibliothek, Kiel). AE-db side 2046. LA-Viborg: Fredericia, Ålborg og Nibe pasprotokoller i Byfogedarkiverne, 1838-48.
2. Smidie, Bælum sogn, søn født 15/7 1860. LA-Viborg: Ålborg pasprotokol 1860, nr. 1572 m. fl.
3. Alle 8 børn er født i Jylland. Anders Enevig: Tatere og rejsende, 1965, foto ca. 1890 af Adelheid, Ditlev og Herman Bruun, planche 8.
4. AE-db side 2573: Dommerkontoret, Hørsholm, Skøde- og Pantebog 1880, nr. 23, pg. 192, matr. nr. 18 af Usserød, Bloustrød sogn. Skødet dateret 7/4 1882. AE-db 11/5 1961, side 2217. Huset lå iflg. opl. af landstingsmand Hans Hansen Usserød nøjagtigt der, hvor nuværende Stenhavevej 8, Usserød, findes.
5. AE-db side 1890 ff. meddelt 5/12 1960 af Josef Bruun, pt. Kildebrønde kro, hvor Cirkus Royal havde vinterkvarter i rejsestalden.
6. Spillebog mrk. H. M. Bruun fra 25/1 1883-30/11 1902, privateje i familien, kopi i NM. og CHS. Vandskadet efter brand i vognen. De Fattiges Kasse blev stiftet ved lov af 8/3 1856.
7. AE-db side 2576: Dommerkontoret, Hørsholm, Skjøde- og Pantebogen for 1890, pg. 203. Skødet underskrevet 29/3 1890 af Adelheid Bruun med ført pen og under iagttagelse af Danske Lov 5-1-7 med to vidners underskrift, da hun ikke kunne læse eller skrive.
8. Kristeligt Dagblad 28/2 1956, Axel Holm: 80-årig har altid haft sit hjem i en beboelsesvogn.
9. Præstø By- og Amts-Tidende 12/6 1894.
10. F. St. 31/1 1896. Grenaa Avis 6/6 1896.
11. H. Slyngbom, København.
12. Nordre Birks Tidende 11/1, citat fra 16/1 1905.
13. Jyllands Posten 24/12 1960, artikel af Svend Hansen.
14. RA: Jm. 1. kt. j. nr. 840-1907. Ansøgningen dateret januar 1907. Politimesterens brev dateret 12/2 1907.
15. Anbefalingsbogen, pg. 47 og 48, jfr. note 6.
16. RA: Jm. 1. kt. H 6623-1907.
17. Brazil Jack: På mitt livs nöjesfält, 1945. Citat fra side 153-155.
18. Trykt program for Cirkus London, Lund 1908. Niels Bang Nikolaisens samling i CHS.

19. Lunds Dagblad 30/1 1908. Cirkus London var i Lund 26/12 1907 - 9/2 1908. Meddelt 1979 af Stadsbiblioteket i Lund. Bibliotekar Barbro Ohlsson takkes for ihærdig gennemsøgning af avisen.
20. RA: Jm. 1. kt. J 6388-1908, K 6741-1909, L 8549-1910, M 7880-1911, O 1011-1913.
21. Bernardi & Co: Gøgl og Gøglere, 1946, side 59.
22. Jens Kruuse: Min lykkelige barndom, 1966, side 143. Kurt Møller Madsen: Markedsgøgl og cirkusløjer, 1970, foto af plakat 1916-17, side 86.
23. Gunnar Sandfeld: Den stumme scene, 1966, side 96.
24. Anders Enevig: Tatere og rejsende, 1965. Foto af det omrejsende tivoli på øen Fur, planche 2.
25. Meddelt 1979 af Kjeld Jørgensen, København. Mange postkort i CHS.
26. Pol. 20/9 1926.
27. Randers Amtsavis 8/5 1928.
28. ECHO, nr. 124, juni 1952. Uidentificeret avisudklip i CHS.
29. Information 4/5 1964.
30. Aktuelt 5/1 1968.
31. Afsnittet kontrolleret og suppleret af Kjeld Jørgensen, København.
32. Randers Amtsavis 15/9 1938.
33. Oplysningerne om Ingeborg Bruhn-Berthelsen indhentet hos Teaterhistorisk museum og hos forfatteren, skuespiller Chr. Glatved, Odense.
34. Ill. Familie Journal nr. 42 og 43, 1965. Artikelserie af C. C. Andersen.
35. Meddelt 1979 af Kjeld Jørgensen, København.
36. Meddelt 1979 af Bruno Bruun, Givskud.
37. Meddelt 1977 af Martin Waldini (f. 1925), Allesø.
38. Paraden, april 1939, side 5. Program for Cirkus Novus i DKB.
39. Fredericia Social-Demokrat 17/5 1945, udklip på side 1 i klownen Svend Jacobs scrapbog i CHS.
40. Afsnittene om Cirkus Frantz Josef og Cirkus Bruun er skrevet i samarbejde med Martin Waldini, Allesø, og Kjeld Jørgensen, København.
41. H. F. 28/6, 29/6 1961. Theilbøl. Bruno Bruuns menageri var formentlig det sidste af sin art i Danmark, og dyreværnsloven forhindrer, at nye opstår.
42. Frederiksborg Amts Avis 5/5, 28/6, 14/7 1942.
43. Frederiksborg Amts Avis 13/7-20/7 1943, 8/6-4/7 1944.

Benneweis.

Cirkus Benneweis	1887-
Grand Cirkus Velandof	1915
Grand Cirkus Velandos	1917
Dansk Amerikansk Cirkus (Benneweis)	1919

Cirkus Korona	1948
Cirkus Belli	1955-1957
Cirkus Belli	1959 Sverige
Cirkus Buster	1961
Cirkus Hans Strassburger	1954 Tyskland
Cirkus Palmiri-Benneweis	1957-1965 Italien
Cirkus Barum	1963-1967 Tyskland
Cirkus Benneweis (Cirkusbygningen)	1970-

1. LA-Fyn: Pasprotokol, Assens byfogedkontor. Påtegning 21/11 1858. Passet udstedt 7/2 1857 i Braunschweig. Trods efterforskning i Tyskland har det ikke været muligt med sikkerhed at få dokumenteret hans personalia.
2. LA-Fyn: Pasprotokol, Assens byfogedkontor.
3. Chr. Richard og Gotfred Rode: Fortællinger og Vers for Børn, ca. 1851. Her seer I en stor Flok Spillemænd / Fra Tydskland ere de komne herhen, med ill. Desuden den yngre og mere kendte vise: Fra Tyskland uddrog en flok spillemænd, i f. eks. Lystige viser for børn, Politikens sangbøger.
4. Breve af 19/3 og 25/10 1962 fra Franz Zobel, Stadt Salzgitter Museum, jfr. Blätter für Volkstum und Heimat im Regierungsbezirk Hildesheim, 1943. Franz Zobel: Die Salzgitterschen Wandermusikanten, pg. 94-105. Endvidere Alfred Dieck: Die Wandermusikanten von Salzgitter, Göttingen 1962, 511 pg., ill.
5. RA: Jm 1. dep. breve 1859, M 928.
6. RA: Jm 1. dep. reg. 1859, nr. 341.
7. RA: Jm 1. dep. breve 1859, M 3268, jfr. reg. nr. 1187.
8. RA: Jm. 1. dep. breve 1860, N 879, jfr. reg. nr. 308 a.
9. RA: Jm. 1. dep. breve 1860, N 3222, jfr. reg. nr. 1123.
10. Jm. cirkulære 27/3 1861.
11. Breve fra pastor B. Østergård Petersen, Hodde-Tistrup pastorat 8/3, 26/3 og 16/5 1963.
12. RA: Folketælling 1880, Dorf by, Dronninglund sg., liste 40, nr. 74-77, jfr. Vendsysselske Aarbøger 1953, Carl Klitgaard: Farende Folk. Efter sagnet fandtes Henriette hængt i et træ ude i Storskoven.
13. Brev 20/6 1961 fra Niels Bentzen og Christine Aastrup, tidl. Hune.
14. Carl Klitgaard, jfr. note 12.
15. Ålb. St. 6/12 1942.
16. Brev 31/5 1961 fra pastor Keld Norup Jensen, Hune pastorat. Den 2-årige Frederik Vilhelm Benneweis døde 4/6 1872.
17. Meddelt af politiassistent P. R. Porse til Århus folkeregister, jfr. brev 3/10 1967.
18. Brev 29/12 1962 fra Århus skifteret.
19. Århus vejviser, 1887.
20. AE-db side 1782. Meddelelse og båndoptagelse 12/11 1960, Irene Benneweis.

21. Frederiksborg Amts Avis 19/6 1906.
22. Frederiksborg Amts Avis 20/6 1906.
23. Frederiksborg Amts Avis 21/6 1906.
24. Frederiksborg Amts Avis 22/6 1906.
25. Signor Saltarino: Artisten - Lexicon, Düsseldorf 1895.
26. Nordvästra Skånes Tidningar, Edition Landskrona Posten 5/3 1960. Wählberg.
27. Dagens Nyheder 16/8 1906. Artiklen skrevet af journalist Haagen Falkenfleth (1875-1957).
28. Meddelt skr. 18/5 1969 af trafikkontrollør ved DSB Ernst Ludvig Parbøl (1898-1972).
29. F. St. torsdag 13/8 1914.
30. F. St. lørdag 15/8 1914.
31. Katolsk kirke, Roskilde, 17/1 1915.
32. Et stop-op telt, eller som det kaldes i gøglersproget: en stop-op'er, er et firkantet telt med en rampe foran den åbne facade, hvorfra publikum kan se, hvad der foregår inde i teltet. Som regel en forevisning af et særpræget gøglernummer.
33. Plakat for Grand Cirkus Velandof i CHS. Nordsjællands Venstreblad 10/5 1917.
34. Fredericia Avis 29/7 1919. Kopi af program i CHS.
35. Dansk biografisk leksikon, 3. udgave, 1979. Billed-Bladet 18/10 1938.
36. Meddelt af inspektør Herold Nielsen, Odense Zoo, 1976.
37. Hvem-Hvad-Hvor, 1959, Politikens forlag.
38. Rækken opstillet med bistand af C. P. Kraft, Haderslev, og Kjeld Jørgensen, København.
39. B.T. 29/4 1955: Kong Faruk vil købe en dansk cirkus og dressere elefanter.
40. Pol. 31/3 1957: Far knaldede med pisen og bedstefar blæste horn.
41. Folkets Avis 3/5 1873. Nyt Aftenblad 3/5 1873. Dagens Nyheder 4/5 1873.
42. Berl. Tid. Aften 7/3 1914. Pol. 8/3 1914.
43. Aktuelt 18/5 1961. Meddelt 1981 af cirkusmusikeren Eivin Christiansen, kld. Krølle, Odense.
44. Tidsskriftet Politiet, nr. 9, 1961: Cirkusbranden i Stege den 17. maj 1961, af politimester Henning Christensen, Vordingborg.
45. Journalist Alfred Beckman, Stege. Reportage i Ekstrabladet 18/5 1961.
46. B.T. 22/5 1961.
47. Lov nr. 256 af 27/5 1950 om værn for dyr, ændret ved lov nr. 193 af 12/6 1962, § 6.
48. Meddelt skr. 20/5 1969 af Søren Nancke-Krogh, f. 1944.
49. Meddelt juli 1968 af Eli Benneweis.
50. Billed Bladet 23/5 1969.
51. Pol. 20/4 1970. Jyllands-Posten 31/7 1977: Cirkus-krigen skærpes. Pol. 9/10 1977: Milliontilskud for at holde liv i Københavns cirkusbygning.
52. Frederiksborg Amts Avis 12/3 1981, reportagen af journalist Jørgen Leve.

